

О. М. Авраменко, Л. П. Шабельникова

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

6

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Слова Павла Чубинського
Музика Михайла Вербицького

Урочисто

Ще не вмерла У-краї-ни і сла-ва, і во - ля,
ще нам, бра - ття мо - ло - ді-ї, усмі-хне-ться до - ля.

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

ЗАГАДКОВО ПРЕКРАСНА І СЛАВНА ДАВНИНА УКРАЇНИ
11

Я І СВІТ
63

ПРИГОДИ І РОМАНТИКА
169

ГУМОРИСТИЧНІ ТВОРИ
253

ЛІТЕРАТУРНА КАРТА УКРАЇНИ
291

О. М. Авраменко, Л. П. Шабельникова

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 6 класу

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
Грамота
2006

УДК 373.5:821.161.2.09+821.161.2.09](075.3)

ББК 83.34УКРя72

A21

За науковою редакцією чл.-кор. НАН України,
д-ра філол. наук, проф. *В. Г. Дончика*

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(лист № 6/2-10 від 22.05.2006)

Видаєно за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

Відтворюємо
прочитане

Аналізуємо
зміст і
особливості
художнього
твору

Творчо
мислимо

Виконуємо
домашнє
завдання

Перевіряємо
себе

Авраменко О. М., Шабельникова Л. П.

A21 Українська література. Підруч. для 6-го кл. — К.: Грамота, 2006. —
296 с.: іл.

ISBN 966-349-006-3

ББК 83.34УКРя72

ISBN 966-349-006-3

© Авраменко О. М., Шабельникова Л. П., 2006
© Грамота, 2006

ЗМІСТ

Книга в житті людини	8
Загадково прекрасна і славна давнина України	
Українські народні пісні	12
Календарно-обрядові пісні	14
Ой хто, хто Миколая любить	14
Пісні зимового календарного циклу	15
<i>Колядки та щедрівки</i>	15
Нова радість стала	15
Добрий вечір тобі, пане господарю!	15
Щедрик, щедрик, щедрівочка	16
Засівна	17
Пісні весняного календарного циклу	18
<i>Веснянки</i>	18
Ой весна, весна — днем красна	18
Ой кувала зозуленька	19
Кривий танець	19
Пісні літнього календарного циклу	21
<i>Русальні пісні</i>	22
У ржі на межі	22
Ой біжить, біжить мала дівчина	22
Проведу я русалочки до бору	22
<i>Купальські пісні</i>	23
Купайло, Купайло	23
Заплету віночок	23
Ой вінку мій, вінку	23
<i>Жниварські пісні</i>	24
Маяло житечко, маяло	24
Там у полі криниченька	24
А сонечко котиться, котиться	24
<i>Художні особливості пісень</i>	27
Народні колискові пісні	28
<i>Коліскові пісні</i>	28
Ой ти, коте, коточок	29
Ой ну, люлі, дитя, спать	29
Пісні літературного походження	31
Павло Чубинський. Ще не вмерла Україна	32
Олександр Кониський. Молитва	33
Народна легенда про дівчину-Україну, яку Господь обдарував піснею	34
Василь Діденко. На долині туман	34
<i>Стрілецькі пісні</i>	35
Степан Чарнецький, Григорій Трух. Ой у лузі червона калина похилилася	35
Левко Лепкий. Гей, видно село	37
Микола Вороний	38
Євшан-зілля	39
Тарас Шевченко	46
Думка	49
Іван Підкова	50

Тарасова ніч	52
Ліричні та ліро-епічні твори	58
«І досі сниться: під горою...»	59
Виразне читання поезії	60

Я і світ

Леся Українка	64
Мрії	65
«Як дитиною, бувало...»	66
Тиша морська	67
Володимир Винниченко	69
Федько-халамидник	71
Епічний твір	91
Спиридон Черкасенко	92
Маленький горбань	93
Характеристика образу	104
Станіслав Чернілевський	105
«Теплота родинного інтиму...»	106
«Забула внучка в баби черевички...»	106
Олександр Довженко	108
Зачарована Десна (<i>скорочено</i>)	110
Ліна Костенко	130
Дощ полив...	131
Пісенька про космічного гостя	132
Кольорові миші	133
Євген Гуцало	135
Олень Август	136
Ірина Жиленко	144
Жар-птиця	145
Підкова	146
Гном у буфеті	146
Ігор Калинець	148
Писанки	149
Дивосвіт, або Книжечка для Дзвінки	150
Хлопчик-фігурка, який задоволений собою (<i>скорочено</i>)	152
Емма Андіївська	163
Казка про яян	164
Притча	167

Пригоди і романтика

Всеволод Нестайко	170
Тореадори з Васюківки (<i>уривки з трилогії</i>)	171
Повість. Пригодницький твір	197
Віктор Близнець	198
Звук павутинки (<i>скорочено</i>)	199
Підтекст (<i>прихований зміст</i>)	199
Ярослав Стельмах	228
Химера лісового озера, або Митькозавр із Юрківки (<i>скорочено</i>)	229

Гумористичні твори

Леонід Глібов	254
Муха й Бджола	255
<i>Алегорія. Байка. Мораль</i>	257
Жаба й Віл	258
Щука	259
Степан Руданський	261
Пан і Іван в дорозі	262
Козак і король	266
Запорожці у короля	267
<i>Співомовка. Інверсія</i>	268
Степан Васильченко	270
Басурмен	271
Свекор	277
Степан Олійник	281
Чудо в черевіку	282
«Ля-ля-ля»	283
Павло Глазовий	285
Тарас Бульба у Києві	286
Найважча роль	288
Заморські гості	288

Літературна карта України

Узагальнювальний матеріал	292
Художники твого підручника	294
Короткий літературознавчий словник	295

КНИГА В ЖИТТІ ЛЮДИНИ

Книги — морська глибина:
Хто в них пірне аж до дна,
Той, хоч і труду мав досить,
Дивнії перли виносить.

Іван Франко

«Євангеліст Лука» —
мініатюра
з «Остромирового
Євангелія».
1056–1057 рр.
«Остромирове
Євангеліє» — перша
давньоруська книга,
дата створення якої
відома достеменно.

Сторінка «Букваря»
Івана Федорова

«Буквар»
Івана Федорова —
це перший
друкований
східнослов'янський
навчальний
посібник. До речі,
до нас дійшов
лише один його
примірник, який
знайдено в Римі
1922 року. Сьогодні
він зберігається
в бібліотеці
Гарвардського
університету (США).

Ось уже шостий рік пішов, як ти навчаєшся в школі. Згадай, скільки книжок прочитано тобою — малих і великих, навчальних і художніх... Твоя копітка праця не марна, адже те, що знав у першому класі, важко порівняти з тим, що знаєш сьогодні. І неабияку роль у твоєму збагаченні відіграє художня книга. А першими були «Івасик-Телесик» і «Колобок»... Що, ти усміхався? Отож-бо, всі твої знання — передусім із книжки! Адже твій учитель ставав мудрим через книжку, батьки такі розумні — теж через книжку... А як усе починалося?

Першим українським книгам майже тисяча років! Що це за книги? Хто їх писав? До сучасного читача таких книг дійшло небагато, а точніше — зовсім мало. Це — «Руська правда», Ізборники Святослава, «Повість минулих літ» Нестора Літописця, «Слово про Ігорів похід» невідомого автора, «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона та ін.

В XI столітті при Софії Київській князь Ярослав Мудрий організував освітній центр, де було створено першу на Русі бібліотеку, у якій займалися також перекладацькою діяльністю. Тут із грецької на старослов'янську мову, яка була зрозумілою всім освіченим людям Русі, перекладали книги не тільки церковного, а й світського змісту. Князь Ярослав любив читати церковні книги й вести благочестиві бесіди зі священниками й ченцями. За любов до знань і розважливе управління державою Ярослава прозвали в народі Мудрим. На жаль, славетна бібліотека Ярослава Мудрого загубилась у віках і до сьогодні не знайдена.

А що це за старослов'янська мова, якою перекладали книги? Старослов'янську мову ще називають церковнослов'янською, або староболгарською. Чому? — запитав ти. Річ у тім, що в X столітті, коли було хрещено Русь, кияни ще не мали своєї богослужбової літератури. Святе Письмо слід було перекладати з грецької, аби його розуміли щойно хрещені русичі. Отож, для його перекладу було запозичено абетку в болгар, які вже мали своє письмо. Цю абетку створили брати Кирило й

Мефодій, які жили в Болгарії у IX столітті. Тепер ти розумієш, чому старослов'янську мову називають староболгарською. А церковнослов'янською її називають через те, що вона обслуговувала передусім церкву.

До речі, перші книги були не такими, як сьогодні. Вони були рукописними. А писали їх спочатку на пергаменті — телячій шкірі, обробленій так, що перетворювалася вона на тонкий матеріал, придатний для письма. Для цього використовували також шкіри інших тварин. Важко повірити, що на виготовлення однієї книги йшла шкіра цілого стада телят, тому й не дивно, що книги в той час були на вагу золота.

Починаючи з XII століття, слов'яни використовують папір, першими почали це робити болгари. У нас папір уперше застосували в XIV столітті.

Перші друковані книги в Україні з'явилися майже через півтисячу років: з 1460 року у Львові вже працювала друкарня Степана Дропана. А згодом утвердить його починання славетний Іван Федоров.

Однією з найвидатніших рукописних книг є «Пересопницьке Євангеліє» — пам'ятка староукраїнської мови та мистецтва XVI століття. Написана ця книга на пергаменті чорнилом і червоною фарбою. Вона настільки цінна для українців, що стало традицією під час присяги Президента на вірність народові України поряд з Конституцією України класти її поруч як найдорожчу духовну святиню.

Сучасне життя уявити без художніх книжок важко. З їхніх сторінок на нас дивляться герої минулого й сьогодення, про яких цікаво й захоплює розповідають автори — письменники, які є особливо обдарованими людьми. До речі, багатьох з них доля наділила не одним талантом: Т. Шевченко, В. Винниченко, Е. Андіївська, О. Довженко, з творчістю яких ти ознайомишся в 6 класі, відомі не лише як письменники, а також як художники. Їхні малярські роботи ти знайдеш на сторінках підручника.

Сподіваємося, новий підручник української літератури тобі сподобається. До речі, від того, як ти сприймеш його, залежить і доля художніх творів, що в ньому вміщені. Адже твори, яких не читають, — мертві твори. Книга «оживає» лише тоді, коли її беруть до рук, розгортають і поринають у нові світи. Цікаві книги — вічні.

Усна народна творчість, твори Тараса Шевченка, Лесі Українки, Олександра Довженка, Ліни Костенко, багатьох інших письменників увійдуть у твоє життя й збагатять духовно, навчаючи житейської мудрості й історії нашого народу...

Сторінка
«Пересопницького
Євангелія».
1556–1561 рр.

«Повість минулих літ» Нестора Літописця — пам'ятка XII століття. Оригінал її втрачено, збереглися лише копії, перша з яких датована 1377 роком.

На дозвіллі

Більше довідатися про давню українську літературу та зародження книгодрукарства ти можеш за такими інтернет-адресами:

<http://www.litopus.narod.ru/oldukr2/oldukr2/htm>
або
<http://www.litopys.org.ua>

Від давнини до часу, коли ти береш у руки цю книжку, — коротка мить. Учитуєшся — і починається розмова із загадково прекрасним і славним минулим України, втіленим у скарбах усної народної творчості чи в письменницьких творіннях. Ти закликаєш їх із найвіддаленіших епох і відстаней і ведеш діалог. Бо ти — читач. Букви на папері, цілі сторінки й томи мовчатимуть, сповнені мудрості всіх століть, поки з ними не заговориш ти — вдумливий і зацікавлений читач.

Книга — твій мудрий і вірний друг. Вона навчає рідної мови, відчуття краси слова й усвідомлення його великої сили. Ще за часів Київської Русі книга була у великій пошані. Так, в одному зі стародавніх літописів зазначалося: «Ум без книг — як птиця без крил. Як і вона злетіти не може, так і ум не домислиться досконалого розуму без книг».

Отож відкривай для себе дива обрядових пісень українців, потрапляй у полон материнської коліскової, переймайся магією молитовних співів за Україну, за її волю.

І пам'ятай слова Івана Франка: «Книги пишуться на те, щоб прочитувати, а читаються, щоб роздумувати».

ЗАГАДКОВО ПРЕКРАСНА І СЛАВНА
ДАВНИНА УКРАЇНИ

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ПІСНІ

Пісня — невеликий ліричний вірш, що виконується співом.

«Українська пісня — це бездонна душа українського народу, це його слава».

О. Довженко

¹ *Лірники, кобзарі, бандуристи — народні співці, які під час виконання пісні пригравали собі на лірі, кобзі чи бандурі.*

Великий наш народ, і великі, прекрасні його духовні скарби. Серед них уже віки вечірньою та світанковою зорею сяє, тривожить і радує серця людей народна пісня, у якій, немов три казкові дороги, зійшлися нетлінне слово, глибина душевності та чарівність мелодії.

Багато пісенних скарбів зберегла пам'ять українського народу. Вважають, що тільки записано їх до трьохсот тисяч. Мабуть, жоден народ не може назвати такої кількості. А про мистецьку довершеність і красу українських пісень говорять увесь світ.

Німецький письменник і перекладач Фрідріх Боденштедт писав: «У жодній країні дерево народної поезії не вродило таких величавих плодів, ніде душа народу не виявилася у піснях так живо й правдиво, як в українців... Справді, народ, який співав такі пісні і милувався ними, не міг стояти на низькому рівні освіти...»

Українська народна пісня — один із найяскравіших діамантів фольклору, яким по праву пишається наш народ перед світом.

Народна пісня — це невеликий віршований твір, що співається. Її автором є народ.

Як же створювалися народні пісні? Одна людина чи група людей, переживаючи якесь сильне почуття (радості, суму, гніву тощо), під час праці або відпочинку складала текст пісні разом із мелодією. Пісні — художні твори, а тому складали їх обдаровані люди. Народні співці — лірники, кобзарі, бандуристи¹ — не лише виконували вже відомі пісні, а й складали свої. Найбільше пісень створили люди, імена яких давно забулися. Але є щасливі винятки: деякі з них пам'ять народна зберегла. Так, вважається, що пісню «Засвіт встали козаченьки» та деякі інші створила Маруся Чурай, яка жила в Полтаві в першій половині XVII століття. Цей твір став козацькою маршовою піснею під назвою «Засвістали козаченьки».

Майже кожна пісня має кілька варіантів. Що більше народ любив якусь пісню, то численнішими є її варіанти. Часом початковий текст повністю змінювався. Отже, народні пісні складалися колективно, їх автор — сам народ.

1. Пригадай, що таке фольклор.
2. Які ти знаєш види усної народної творчості? Наведи приклади.
3. Який твір називають народною піснею? Назви відомі тобі народні пісні. Яка з них подобається тобі найбільше?
4. Розкажи, як створювалися народні пісні.
5. Чому і як виникли різні варіанти однієї й тієї ж пісні?

6. Чи помічав ти, як сприймають наші пісні іноземці? Про що це свідчить?

7. Заведи власний альбом-пісенник. Запиши в ньому на перших сторінках улюблені народні пісні своїх рідних (бабусі, тата, мами, сестри, брата та ін.).

Чи знаєш ти, що...

1 вересня 1989 р. в селі Стрівці Кагарлицького району на Київщині відкрито першу в Україні школу кобзарського мистецтва.

Поцікався, а чи у твоєму рідному місті, селі є кобзарські школи, гуртки народної пісні. Чи відвідуєш ти заняття хору? Які пісні там співаєте?

У середньовічній Західній Європі були дуже популярними народні співці — рапсоди, трубадури, барди, менестрелі, мінезингери. Вони не тільки писали вірші, а й складали музику до них. Зазвичай влаштовувалися поетичні турніри. Про один з таких турнірів ідеться у творі Олени Пчілки «Увінчаний співець», з яким ти, можливо, ознайомлювався на уроках додаткового читання в п'ятому класі.

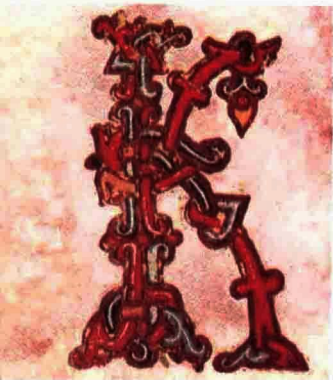
На дозвіллі

Кожна вихована людина цікавиться музикою, співом, виконавським мистецтвом. Чим приваблюють тебе сучасні виконавці? Що спільного і відмінного зауважуєш між ними і давніми співцями — рапсодами, бардами, менестрелями, мінезингерами та українськими кобзарями? Що ти знаєш про кобзарів? Якими їх уявляєш?

У текстах наших народних пісень збереглися мудрість та поетичні уявлення українців. Поцікався у своїх рідних, які народні пісні вони знають. Записуючи їх до свого альбому-пісенника, побудь у ролі дослідника цього дорогоцінного надбання народу. Простеж, чи мають ці пісні варіанти. Порівняй два-три варіанти пісень. Що їх різнить? Зверни увагу на повтори. Для чого вони, на твою думку, у пісні? Занотуй свої спостереження до власного пісенника.

КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВІ ПІСНІ

Одними з найдавніших серед народних пісень є **календарно-обрядові**. Вони виникли ще в первісному суспільстві. Наші предки не вміли пояснити різних явищ природи, а тому вважали, що дощ, грім, вітер, сонце є живими істотами-богами, від яких нібито залежали життя й добробут людей. Своїм богам вони давали імена. Сварог — бог неба і небесного вогню — навчив людей користуватися плугом. У Сварога було багато дітей. Один з них, бог грому і блискавок Перун, посилав на землю дощ, коли залишав за собою незачиненими небесні двері. Богом зими був Коляда, сонця і весни — Ярило, жнив, добра і достатку — Дажбог.

Щоб задобрити своїх богів, люди виконували різні дії — обряди, які супроводжувалися піснями, танцями, іграми.

Пісні, які виконують під час обрядів, називаються *обрядовими*.

Більшість обрядів та обрядових пісень пов'язана з календарем. Кожної пори року виконувалися певні обряди та відповідні їм пісні. Тому й розрізняють пісні *літнього циклу*¹ — русальні, купальські, жнивварські; пісні *зимового циклу* — колядки й щедрівки; *веснянки*.

Цикл зимових свят розпочинається ще в грудні. Задовго до Різдва діти чекають на Святого Миколая. Він приходить із солодощами, подарунками (хоча до особливо неслухняних — із різочкою), а діти розповідають йому про свої успіхи, співають пісні. Ось одна з них.

ОЙ ХТО, ХТО МИКОЛАЯ ЛЮБИТЬ

Ой хто, хто Миколая любить,
Ой хто, хто Миколаю служить, —
Тому, святий Миколай,
На всякий час помагай,
Миколаю!

Ой хто, хто спішить в твої двіри,
Того ти на землі й на морі
Все хорониш від напасти,
Не дозволиш в гріхи впасти,
Миколаю!

Твій покрів нам оборона,
Від усіх бід охорона.
Не дай марно нам пропасти,
Ворогам у руки впасти,
Миколаю!

¹ Цикл — сукупність явищ, робіт тощо, які закінчуються протягом визначеного часу.

Обрядові пісні — це пісні, які виконують під час обрядів. Обряди супроводжувалися піснями, танцями, театралізованими діями.

До календарно-обрядових пісень належать: *колядки, щедрівки, веснянки, русальні, купальські, жнивварські пісні.*

Колядки та щедрівки

На Різдвяні свята виконували обряди колядування, а під Новий рік, у «щедрий вечір», — щедрювання. Гурти молоді обходили домівки, іноді навіть із «козою» (один із щедрувальників у вивернутому кожусі, з дерев'яною головою кози), величали піснями господарів, бажаючи їм усіляких щедрот і достатку, а за це в жартівливій формі просили винагороду.

НОВА РАДІСТЬ СТАЛА

Нова радість стала, яка не бувала:
Над вертепом звізда ясна світлом засіяла.

Де Христос родився, з Діви воплотився,
Як чоловік пеленами убого повився.

Ангели співають, славу й честь звіщають,
На небесі і на землі мир проповідують.

Давид виграє, в гуслі ударяє,
Чудно, дивно і предивно Бога вихваляє.

І ми теж співаймо, Христа прославляймо,
Із Марії рожденного, смиренно благаймо:

— Просим тебе, Царю, небесний Владарю,
Даруй літа щасливії сего дому господарю.

Даруй господарю, даруй господині,
Даруй літа щасливії нашій славній Україні.

ДОБРИЙ ВЕЧІР ТОБІ, ПАНЕ ГОСПОДАРЮ!

Добрий вечір тобі, пане господарю,
Радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

Колядки — народні календарно-обрядові величальні пісні, що їх виконували на Різдвяні свята.

Щедрівки — старовинні обрядові величальні пісні, які співалися під Новий рік у «щедрий вечір».

Зауваж

Колядуючи або щедрюючи, не обминай нікого: співай для господаря, господині, їхніх дітей.

Зауваж

З давніх-давен у святвечір в Україні словом і ділом, словесним твором і магічним рухом люди створюють образ багатства, щастя, миру, спокою у своєму домі. Усі члени родини урочисту хвилину святвечора повинні зустріти вдома. У народі кажуть так: «Боже борони десь заночувати в цю ніч — цілий рік будеш блукати по світу».

Як у колядках звеличують людину, які побажання висловлюють господарю та його родині?

Застеляйте столи та все килимами,
Радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.
Та кладіть калачі з ярої пшениці,
Радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.
Бо прийдуть до тебе три празники в гості,
Радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.
Ой перший же празник — то Різдво Христове,
Радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.
А другий же празник — Василя Святого,
Радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.
А третій же празник — Святе Водохреща,
Радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.
А що перший празник зішле тобі віку,
Радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.
А що другий празник зішле тобі щастя,
Радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.
А що третій празник зішле всім нам долю,
Радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

ЩЕДРИК, ЩЕДРИК, ЩЕДРІВОЧКА

Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка.

Стала собі щебетати,
Господаря викликати:

— Вийди, вийди, господарю,
Подивися на кошару.

Там овечки покотились,
А баранці народились.

А ягнички — клаповушкі,
Скачуть собі кругом грушки.

А баранці — круторіжки,
Скачуть собі край доріжки.

ЗАСІВНА

Сію, сію, посіваю,
З Новим роком вас вітаю!
Щоб родило на землі,
Щоб був хліб на столі.
Щоб водилися пернаті
І без чубка, і чубаті.
Щоб не знали ви біди,
Нехай прийдуть гаразди.
Щоб капуста головчата,
А петрушка корінчата,
Часник — як бик,
Цибуля — як зозуля,
Пшениця — як рукавиця.
Щоб була з дітей утіха,
А грошей — півтора міха.
Щоб ви міряли гроші мискою,
А дітей — колискою.
Щоб у кожній кутині
Було по дитині.
Хай дасть нивка по сто кіп,
По сто тисяч один сніп.
Віншую¹ вас Новим роком,
Новим роком, довгим віком,
Щоб ви дочекали відтепер за рік
До ста літ!

Щедрували
в новорічну ніч
переважно діти
та молодь. Вони
ходили по хатах із
«засівалками»,
посипаючи навколо
себе зерном
і виголошуючи
коротенькі віршики-
побажання.

¹ *Віншувати*
(з польськ.) —
вітати,
поздоровляти.

Чи знаєш ти, що...

Під час зимових свят відбувалося чимало ігрищ. З колядками і щедрівками тісно пов'язані ігри-дійства «Вертеп», «Звізда», «Меланка», «Плуг», «Коза».

1. Які пісні називаються календарно-обрядовими? Що спричинило появу цих пісень?
2. Які пісні належать до календарно-обрядових? Якого значення народ надає обрядовим діям, пов'язаним з колядкою?
3. Чому колядки та щедрівки є величальними піснями? Що спільного і відмінного в колядках і щедрівках?

4. Підготуйся до виразного читання колядок і щедривок. Ті, що сподобалися найбільше (3-4), вивчи напам'ять.
5. Добери поетичні тексти колядок, щоб «іти з колядою від хати до хати своїм браттям українцям поколядувати». Збери під час цьогорічних святкувань цікаві різдвяні вітання.

Веснянки

Веснянки — давні за походженням обрядові пісні, що виконувалися на святах на честь весни й початку польових робіт.

Коли починали танути сніги й наставала тепла пора, виконувалися обряди зустрічі весни. У них — заклик весни з її дарами, буянням природи й співом птахів. Настання весни після зими люди розуміли як боротьбу двох сил — холоду й тепла. Щоб допомогти весні подолати свою супротивницю, вони спалювали або топили в річці солом'яне опудало зими, носили зображення сонця, вилили хороводи.

Пісні, що співалися під час весняних обрядів, називали **веснянками**.

Це закличні пісні: вони мали «закликати» весну й добрий урожай. Найвідоміші українські веснянки — це пісні-ігри «А ми просо сіяли, сіяли!», «Зелений шум», «Подольночка» та інші. Танцювальні рухи, якими супроводжувалися веснянки, нагадували оранку, сівбу руками, поління, косіння. Слова пісні пояснювали ці рухи: «А ми просо сіяли, сіяли!».

Однією з найпоширеніших дитячих веснянок була пісня «Ой весна, весна — днем красна».

ОЙ ВЕСНА, ВЕСНА — ДНЕМ КРАСНА

— Ой весна, весна — днем красна,
Що ж ти, весно, принесла?
— Принесла я вам літечко,
Ще й рожевую квіточку,
Хай вродиться житечко,
Ще й озимая пшениця,
І усякая пашниця.
— Ой весна, весна, ти красна,
Що ти, весно красна, нам принесла?
— Принесла я вам літечко,
Ще й запашненьке зіллячко,
Ще й зеленую травицю,
І холодную водицю.
Принесла я вам ягнятко,
Ще й маленькеє телятко.

Як ти розумієш вислів «весна — днем красна»?

Що ж приносить весна людям?

ОЙ КУВАЛА ЗОЗУЛЕНЬКА

Ой кувала зозуленька,
Сівши на лелії,
Співай, співай, товаришко,
Минає неділя.
Ой кувала зозуленька,
Сівши на барвінок,
Співай, співай, товаришко,
Минув понеділок.
Ой кувала зозуленька
Та й кувала сорок,
Співай, співай, товаришко,
Минає вівторок.
Ой кувала зозуленька,
Сіла на віконце,
Співай, співай, товаришко,
Бо заходить сонце.
Співай, співай, товаришко,
Бо вже не будемо,
Та не знаєм, товаришко,
Чи на рік діждемо.

Які слова постійно
повторюються?
Як ти гадаєш,
з якою метою?

Чимало молодих людей присвячують свій вільний час — канікули, відпустки — пошукам пісенних скарбів. Це учасники фольклорних експедицій. Вони записують старовинні пісні від людей, які їх ще пам'ятають. Потім ці записи впорядковують і друкують пісенники, книжки.

На Великодні свята в багатьох селах України можна побачити таку картину. Хороводи дівчат у народному вбранні живим барвистим вінком обвивають церквичку... Хлопці будують «вежу», передражнюються з дівчатами... Перегукуються дзвони. Храм неначе оживає. Адже в мелодію, застиглу в камені, влітаються мелодії веснянок, а в них — відгомін віків, вічне поєднання божественного й земного.

КРИВИЙ ТАНЕЦЬ

Рухливо

1. Ми кри- во-го тан-цю не ви- ве-дем кін-ця:

Тре- ба йо-го вес-ти, як ві- но-чок пле-сти.

Ми кривого танцю не виведем кінця,
Треба його вести, як віночок плести.

Приспів:

То на гору, то в долину,
То в будяки, то в кропиву.

Цю веснянку
записала
О. Сташин
у 1989 році в селі
Турівці, що на
Поділлі, від
М. Крупи.
У веснянці широко
використано
народну говірку.

¹ *Кваша* — страва, подібна до густого киселю.

² *Нецьки* (діал.) — ночви.

³ *Шварготати* — говорити швидко й незрозуміло.

Верба на вербу впала, парубків побила.
Парубки сиділи і коня лупили.

В Тарнарудським млині всі пропали свині.
Хлопці шкіри натягали, усі зуби поламали.

Наші хлопці, наші з'їли горнець кваші¹.
Ще й розчїни повні нецьки², шварготали³ по-німецьки.

1. Які народні твори називаються веснянками? Наведи приклади відомих тобі веснянок.
2. Чому основна ознака веснянок — закличність?
3. Які ти знаєш весняні пісні-ігри?
4. Розкажи, які дарунки принесла весна людям. Доповнюй свою відповідь словами з пісні.
5. Які настрої передано у веснянках? Чим вони викликані?
6. Знайди пестливі слова, епітети, повтори, за допомогою яких висловлено радісні почуття.
7. Текст пісні «Ой весна, весна — днем красна» містить багато епітетів. Деякі з них часто вживаються з певним іменником, становлячи разом з ним сталий вислів: *зелена травиця, холодна водиця*. Це — постійні епітети. Які ще епітети у веснянці є постійними?
8. Пісня «Ой весна, весна — днем красна» побудована у формі діалогу між людьми та весною. Прочитайте її колективно: запитання — кілька учнів (хором), відповіді — одна учениця (Весна).

9. Знайди в пісні «Ой весна, весна — днем красна» речення, близькі до поданих прислів'їв.
Весна тепло принесла.
Як весна починається, всяке зело розвивається.
Весна йде — літо веде.
Весна — днем красна.

10. Виразно й вдумливо прочитай веснянки. Вивчи одну з них напам'ять. Зверни увагу: веснянки починаються своєрідними закличними рядками:

Благослови, мати,
Весну закликати!
Весну закликати!
Зиму провжджати!

Чи знаєш ти, що...

Наші предки вважали, що весну приносять на своїх крилах птахи. Тому зустрічали птахів з обрядовим печивом у вигляді пташок, яке діти розносили по селу. Закликаючи весну, пекли й круглі калачі — символ сонця.

Відомі не тільки народні веснянки, а й авторські. Так, Іван Франко створив відомий цикл «Веснянки», у яких в образі весни зобразив могутні сили народу, що пробуджувалися до боротьби за краще життя. Леся Українка також написала поезію «Веснянка», у якій вітала прихід весни.

До обрядових пісень літнього циклу належать русальні, купальські та жнивварські пісні.

Дуже давніми за походженням є **русальні пісні**. Вони виконувалися під час «русального тижня» (кінець травня — початок червня), коли жито починало колоситися. Наші предки хотіли забезпечити високий урожай і вплинути на міфічних русалок (мавок), аби вони не шкодили посівам, умилювати їх, щоб не ловили і не залоскочували дівчат та хлопців. Русалки, за народними віруваннями, могли не тільки шкодити людям, а й оберігати їх від хвороб, а поле — від стихії:

Проводили русалочки, проводили,
Щоб вони до нас не ходили
Та нашого житечка не ломили,
Та наших дівочок не ловили...

Русальна пісня «Проводили русалочки...»

Поширеними в Україні були й **купальські пісні**. У ніч перед святом Купала (7 липня) хлопці й дівчата збиралися біля вогнищ, стрибали через них, співали, влаштовували ігри, дівчата пускали вінки на воду (ворожили про одруження), топили в річці чи спалювали на вогнищі опудало Купали, щоб забезпечити добрий урожай на майбутній рік. Купало, Купайло, Купала, Марена, Морена, Моряна — різні назви персонажа слов'янської міфології, бога чи богині весни й води. Купальський вогонь не гасили, а залишали дотлівати, співаючи:

Лежи, лежи, Купалочку,
В червоному багаттячку.

Зі святом Купала пов'язано чимало легенд про цвіт папороті. Існує повір'я, що папороть цвіте один раз на рік — у ніч на Купала, а той, хто зірве цвіт папороті, обов'язково буде щасливим.

Жнивварські пісні — обрядові величальні пісні, які співали під час жнив. А день їх закінчення перетворювався на свято завершення польових робіт зі збирання врожаю. Проходило воно радісно й урочисто, супроводжувалося цікавими діями й піснями. Женці залишали на ниві кущ жита, який називали «бородою», підв'язували його, нагинали колоски до землі на схід сонця, прикрашали його, а також крайчик хліба та сіль польовими квітами. Женці висловлювали побажання доброго врожаю в наступному році, дякували ниві за врожай. «Бороду» залишали до початку оранки.

Бувай здорова, ниво.
Бувай здорова, ниво.
Сто кіп жита вродило.
Вийди, господарю, вийди,
Не маєш од нас кривди.

Русальні пісні — відомі в усіх слов'янських народів обрядові пісні, дуже давні за походженням, що виконувалися на «русальному тижні».

Серед жіноцтва України тривалий час зберігався звичай: у «русалчин тиждень» розвішувати на деревах полотно, що його ніби русалки брали собі на сорочки.

За народним віруванням, у «русалчин тиждень» не можна було купатися в річці, щоб русалки не залоскотали.

У Зелений тиждень, у четвер, ніхто не повинен працювати, щоб не розгнівати русалок, аби вони не попсували домашнього господарства.

У РЖІ НА МЕЖІ

У ржі на межі, на кривій березі
Там сиділа русалка.
Просила русалка у дівочок сорочки:
— Ви, дівочки-подружки,
Да дайте мені мні сорочки,
Хоча худенькую, да аби біленькую,
Хоч не біленькую, да тоненькую!

ОЙ БІЖИТЬ, БІЖИТЬ МАЛА ДІВЧИНА

Ой біжить, біжить мала дівчина,
А за нею да русалочка:
— Послухай мене, красная панно,
Загадаю лиш три загадочки.
Як угадаєш — до батька пушу,
Не угадаєш — з собою візьму.
— Ой що росте та без кореня,
Ой що біжить та без повода,
Ой що цвіте та без цвіточок?
Панночка загадок не вгадала
Русалка панночку залоскотала.

ПРОВЕДУ Я РУСАЛОЧКИ ДО БОРУ

Проведу я русалочки до бору,
Сама вернуся додому!
Проводили русалочки, проводили,
Щоб до нас вже русалочки не ходили,
Да нашого житечка не ламали,
Да наших дівочок не лоскотали,
Бо наше житечко в колосочку,
А наші дівочки у віночку.

Чи знаєш ти, що...

За народною уявою, **русалки** — це дівчата, які під час купання втопилися. Утоплениці-русалки на віки вічні відійшли від буденного земного буття й переселилися в таємничу місцину, на дно глибоких рік й озер, у казкові палати, збудовані з прозорого кришталю.

Мавка — казкова лісова істота в образі гарної дівчини, лісова німфа. Щоб уберегтися від русалок і мавок, наші предки зашивали в пояс гілочку полину чи зубок часнику.

КУПАЙЛО, КУПАЙЛО

— Купайло, Купайло,
Де ти зимувало?
— Зимувало в лісі,
Ночувало в стрісі;
Зимувало в пір'ячку,
Літувало в зіллячку.

ЗАПЛЕТУ ВІНОЧОК

Заплету віночок.	Ой пуцу віночок
Заплету шовковий,	На биструю воду.
На щастя, на долю,	На щастя, на долю,
На чорні брови.	На милого вроду.

Ой поплинь, віночку,
Прудко за водою,
На щастя, на долю
Милому зо мною.

ОЙ ВІНКУ МІЙ, ВІНКУ

Ой вінку мій, вінку, хрещатий¹ барвінку!
А я тебе плела вчора до вечора.
Виси, мій віночку, на злотім кілочку,
На злотім кілочку, шовковім шнурочку.
А матінка взяла, миленькому дала.
Якби-м² була знала, ще б краще 'го³ вбрала,
Злотом взолотила, м'ятою обвила.

Купальські пісні — поширені у східних слов'ян обрядові пісні літнього циклу, що виконувалися в ніч на Купала з 6 на 7 липня.

¹ Хрещатий — схожий на хрест.
Тут: мається на увазі листя барвінку.

² Якб́и-м — якби я.

³ 'го — його.

Жниварські пісні — обрядові величальні пісні, що прославляли добрий урожай, щедру ниву, хліборобську працю, висловлювали радість із приводу закінчення жнив.

¹ *Маяти* — коливатися від вітру.

² *Стодбла* — будівля для зберігання снопів, сіна тощо.

³ *Женчик* — жнець.

Віддавна жнива проводились толокою, коли кілька сімей об'єднувалися для спільної роботи в полі. Закінчувалася толока обідом у господаря, на ниві якого працювали жінці. У піснях йому дякували за шанобливе ставлення до робітників, уславлювали його дбайливість.

⁴ *Юр'ок, Юр'очка* (зменш.-пестл.) — невеличка загострена паличка, за допомогою якої в'яжуть снопи.

⁵ *Калітка* — торбина для грошей, гаманець.

МАЯЛО ЖИТЕЧКО, МАЯЛО

Маяло житечко, маяло¹,
Як у полі стояло,
А тепер не буде маяти,
А буде в стодолі² лежати.
До межі, женчики³, до межі,
Бо мої пирижечки у діжі.
До краю, женчики, до краю,
То я вам пирижечка покраю.
Котився віночок по полю,
Просився у женчиків додому:
— Возьміте мене, женчики, з собою
Та занесіть мене до господаря в стодолу,
Бо я вже в чистім полі набувся,
Буйного вітречку начувся,
Од ясного сонечка нагрівся,
А дрібного дощику напився;
Нехай же я у стодолі одпочину,
Поки вивезуть знову на ниву.

ТАМ У ПОЛІ КРИНИЧЕНЬКА

Там у полі криниченька,
Навколо пшениченька.
Там женчики жали,
Золоті серпи мали,
Срібнії юр'очки⁴,
Що в'язали снопочки.
Добрії були жінці —
Дівчата й молодіці.
Дівчата — косаті,
А хлопці — вусаті,
Молодіці — білолиці.

А СОНЕЧКО КОТИТЬСЯ, КОТИТЬСЯ

А сонечко котиться, котиться,
Нам додому хочеться, хочеться.
Хазяїне наш, нам додому час!
Вже сонечко під липкою, липкою,
Труси, пане, калиткою, калиткою⁵.
Хазяїне наш, нам додому час!
Вже сонечко на ріллі, на ріллі,
Нас кусають комарі, комарі.

Хазяїне наш, нам додому час!
Вже сонечко за кущем, за кущем,
Завтра в поле вийдем ще, вийдем ще,
Хазяїне наш, нам додому час!
Давно час і пора, і пора,
Зійшов місяць і зоря, і зоря.
Хазяїне наш, нам додому час!

Чи знаєш ти, що...

З пшеничних або житніх колосків дівчата сплітали вінок — символ щедрого врожаю й успішного завершення жнив. Закосичений маками, волошками, калиною вінок прикрашав найкращу жницю — «княгиню», яка в парі з хлопцем, що ніс останній сніп, в оточенні дівчат — «дружок», ішла на чолі громади до двору хазяїна. По дорозі співали пісень, у яких вшановували обжинковий вінок. Перед двором хазяїна вінок клали на хлібину, щоб «заходив хліб за хліб», тобто, щоб не було безхліб'я. «Княгиня» передавала його до рук хазяїна, а громада просила за нього викуп — «рублика на таночок». Після викупу хазяїн запрошував женців на гостину, а вінок вівшав у хаті на стіні й зберігав до осені, щоб вилущеним з нього зерном розпочати сівбу озимини.

Перший сніп — дідух — зберігали до нового врожаю. На Святий вечір дідуха вносили до хати, сплітали колосся заново, надаючи снопові красиві форми, завітчували його паперовими квітами і ставили на покуті.

За нашим народним звичаєм, збираючи врожай не тільки з поля, а й городу чи саду, годиться щось залишити в землі чи на дереві. Наприклад, на кожному дереві — по яблуку чи груші, а вишні зазвичай залишають аж на верхку — «на розплід». Існує повір'я, що коли забрати геть усе до краю, то наступного року не вродить. Часом кажуть, що це роблять для птахів, бо Бог, мовляв, родить не тільки нам, а й на їхню, пташину, долю. Це — правда.

1. Які пісні належать до обрядових пісень літнього циклу?
2. Коли і з якою метою виконувалися русальні пісні?
3. Що ти знаєш про свято Купала? Якими діями воно супроводжується?
4. Що прославляється у жнивварських піснях?
5. Що таке «борода»? Навіщо наші предки робили «бороду»?
6. Знайди постійні епітети в піснях літнього циклу і поясни їхню роль.
7. Виразно та вдумливо прочитай календарно-обрядові пісні літнього циклу. Вивчи напам'ять одну з них.
8. Розкажи про давні жнивварські обряди.

А. Петрицький. Сільська вулиця

С. Васильківський. Весна в Україні

ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІСЕНЬ

Ти вже знаєш, що **пісня** — це невеликий віршований твір, який співають.

Пісня має особливу будову: вона поділяється на **куплети**, переважно з чотирьох рядків, об'єднаних римою. У кожній пісні є своя мелодія, яка повторюється в усіх куплетах.

Українські народні пісні приваблюють не лише українців, а й кожного, хто їх почув хоч раз.

У чому ж їхня чарівна сила?

Пісні багаті змістом і довершені за формою. У них відбилосся життя народу, його історія, любов до України, душевна краса людини, мудрість, доброта. Такий їхній зміст.

А як створюється поетична краса пісень? Якими засобами? Назвемо основні з них. Це влучно вжиті **епітети**, часто постійні (*синє море, чисте поле, зелений гай*); **порівняння**, зокрема заперечні (*То ж не маки червоненькі — /То козаки молоденькі*); **рефрени**, або повторення слів чи рядків у кінці кожного куплета (*Добрий вечір тобі, пане господарю, /Радуйся! /Ой радуйся, земле, Син Божий народився. /Застеляйте столи та все килимами, /Радуйся! /Ой радуйся, земле, Син Божий народився*); **анафори**, або повторення слів чи словосполучень на початку віршових рядків (*Ой хто, хто Миколая любить, /Ой хто, хто Миколаю служить*); пестливі слова (*молоденький, зелененький, ніженька, неділенька*).

Порівняння — художній вислів, у якому один предмет чи явище зіставляється з іншим, чимось на нього схожим (*темні, як терен, очі*).

Рефрэн — група слів, рядок чи кілька рядків, які повторюються в кінці кожної строфи (куплета).

Анафора — повторення окремих слів чи словосполучень на початку віршованих рядків, строф чи речень.

Пригадай

Епітет — художнє означення, що виділяє в зображуваному якусь характерну рису чи ознаку (*чарівна пісня, ясна зірнька, шовкова травиця*).

1. Яку традиційну будову має пісня?
2. Якими художніми засобами досягається поетична краса пісень?
3. Що таке рефрен? Наведи приклад.
4. Зачитай ті рядки пісень, де є анафора. Поясни, що таке анафора.

5. Розглянь репродукції картин українських художників (с. 26). Пісні яких календарних циклів відповідають цим картинам? Склади міні-твір за картиною (на вибір), використовуючи цитати з пісень.

- Я знаю про виникнення й витоки народної обрядової поезії, її різновиди.
- Я вмію розповідати про головні календарні обряди українців.
- Я розумію, як на наших предків діяла магічна сила обрядових пісень.
- Я можу розрізняти і називати різновиди календарно-обрядових пісень.
- Я вмію виразно читати народні пісні, коментувати їхній зміст, пояснювати художні засоби, ужиті в них.
- Я знаю напам'ять одну пісню літнього циклу, три колядки і щедрівки, одну веснянку.

НАРОДНІ КОЛИСКОВІ ПІСНІ

Пригадай

Ритм (грец. — розміреність) — рівномірне чергування звукових чи інтонаційних елементів.

Колискові пісні — народні пісні, що співають тоді, коли заколисують дітей, аби їх приспати. У цих піснях висловлюються любов матері до дитини, роздуми про майбутнє, звучать побажання, щоб дитина була сильною, працювитою, доброю, щасливою.

Колисковим пісням властиві проста мелодія і розмірений ритм, що відповідає гойданню колиски. Виконувалися вони спокійним, тихим голосом, а слова добиралися пестливі, близькі для сприймання маленькою дитиною. Героями колискових пісень часто були свійські тварини, птахи, котики-воркотики.

Цить, дитино, не плач,
Принесе киця калач.
Вже недалечко — на мостику,
Несе калач на хвостикіу.

Ой котику, котику,
Мальований хвостикіу,
Не ходи кругом хати,
Не збуди нам дитяти.
Дитятко маленьке,
Спатоньки раденьке.

Колискові пісні особливі. У них багато любові до дитини, щирого піклування про немовля. Глибокі почуття й ніжність матері передає лагідними словами, називаючи дитя пташеням, квіточкою.

Усі бажання матері спрямовані на те, щоб дитинка росла здоровою, розумною, доброю і на старість доглянула своїх батьків.

Ріма — співзвучне закінчення слів у віршованих рядках.

Щоб ти росла, дитиночко,
Росла, не боліла
Ані ручка, ані ніжка,
Ні біленьке тіло.
Рости, рости, сину,
Рости, мій розмаю.
Я на тебе, мій розмаю,
Всю надію маю.

Чи знаєш ти, що...

Мотиви колискових пісень використовували Тарас Шевченко, Леся Українка, Іван Франко.

ОЙ ТИ, КОТЕ, КОТОЧОК

Ой ти, коте, коточок!
 Не ходи рано в садочок,
 Не полохай¹ дівочок,
 Нехай зів'ють віночок
 Із рутоньки, із м'ятоцьки,
 З хрещатого барвіночку,
 З запашного василечку.
 Ой спи, дитя, до обіда,
 Покіль мати з міста прийде
 Да принесе три квіточки:
 Ой первую зросливу,
 А другу сонливу,
 А третю щасливу,
 Ой щоб спало, щастя знало,
 Ой щоб росло, не боліло,
 На серденько не кволіло.
 Сонки-дрімки в колисоньку,
 Добрий розум в головоньку,
 А рісточки у кісточки,
 Здоров'ячко у сердечко,
 А в роточок говорушки,
 А в ніженьки ходусеньки,
 А в рученьки ладусеньки.

Колиско́ва пі́сня —
це пісня, яку
співають тоді, коли
заколисують,
присипляють дітей.

¹ *Полохати* — лякати.

Знайди рими
в колискових піснях.

ОЙ НУ, ЛЮЛІ, ДИТЯ, СПАТЬ

Ой ну, люлі, дитя, спать!
 Пішла мати жито жать
 Та й вижала три квітки:
 Що первую сонливу,
 А другу дрімливу,
 А третю щасливу.
 Ой щоб воно спало,
 Щастя-долю мало
 І добрую годину
 На малую дитину.
 Ой щоб воно спало
 І спати хотіло,
 Як квіт, червоніло.

1. Яким почуттям, настроєм пройняті колискові пісні?
2. Що властиве колисковим пісням?
3. Знайди і зачитай пестливі слова в колискових пінях. Навіщо вони вжиті?

4. Поміркуй, яку роль у житті дитини відіграють колискові пісні.

5. Чи пам'ятаєш ти колискові пісні свого дитинства? Спробуй відтворити їх. Запиши колискові до свого альбому-пісенника.

- Я можу виразно, вдумливо читати колискові.
- Я вмію коментувати їхній зміст, пояснювати художні засоби.
- Я висловлюю власні роздуми про тепло рідної оселі.

ПІСНІ ЛІТЕРАТУРНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Підвівшись із колін, здіймаючись на повен зріст,
народ України на весь світ проголосив:

Ще не вмерла Україна!
Ще не вмерла і не вмере!

Бо живе наша мова. Отже, живий наш дух, жива наша пісня, наша історія, наша єдність. «Ще не вмерла Україна» — пісня, написана Павлом Чубинським у 1862 році, є Державним гімном України.

Тоді Україна ще не мала своєї державності. Павло Чубинський (1839–1884) — відомий на той час поет, фольклорист, етнограф¹ — був членом київської організації «Стара громада», до якої входила національно свідомо патріотична інтелігенція². На її зборах уперше й пролунала ця пісня.

1918 року вона виконувалася вже як державний гімн Української Народної Республіки, час існування якої був недовгим. Карпатська Україна як самостійна держава 1939 року також визнала її своїм гімном.

За радянських часів пісня «Ще не вмерла Україна» була забороненою. Однак українці її пам'ятали і виконували таємно, з великою надією на відродження самостійності своєї держави.

І такий час прийшов. Україна стала незалежною державою і знову за національний гімн узяла пісню на слова Павла Чубинського та мелодію композитора з Галичини Михайла Вербицького. Початковий текст пісні перероблювався автором кілька разів, тому сучасний варіант відрізняється від нього.

Спрямована в майбутнє головна пісня українців утверджує їхнє прагнення віддати все «за нашу свободу»:

Душу й тіло ми положим
За нашу свободу
І покажем, що ми, браття,
Козацького роду.

Чи знаєш ти, що...

Гімн (грец. — похвальна пісня) — урочиста пісня. Гімни бувають державні, партійні, революційні, релігійні, на честь видатних подій, героїв. Виконуються переважно під час святкових урочистостей, парадів, демонстрацій тощо. Уперше гімни виконували в Стародавній Греції як хвалу на честь богів та героїв.

¹ **Етнограф** — фахівець, який вивчає культуру і побут народів світу.

² **Інтелігенція** — люди, яким притаманна велика внутрішня культура, які переважно займаються розумовою працею.

Літературна пісня — пісня, слова якої створені письменником.

Гімн державний — офіційна урочиста пісня, що символізує державу і є одним з атрибутів (істотних ознак) державності країни.

5 грудня 1991 року Державний гімн України вперше урочисто зазвучав на засіданні Верховної Ради України. Його авторами були наддніпрянець Павло Чубинський і галичанин Михайло Вербицький, що символізує соборність українських земель.

¹ Сян — права притока Вісли, невеличка річка, що протікає на кордоні між Польщею та Україною.

ЩЕ НЕ ВМЕРЛА УКРАЇНА

Слова Павла Чубинського
Музика Михайла Вербицького

Урочисто

Ще не вмерла України,
Ні слава, ні воля,
Ще нам, браття-українці,
Усміхнеться доля.

Згинуть наші воріженьки,
Як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття,
У своїй сторонці.

Станем, браття, всі за волю,
Від Сяну¹ до Дону,
В ріднім краї панувати
Не дамо нікому.

Чорне море ще всміхнеться,
І Дніпро зрадіє,
Ще на нашій Україні
Доленька доспіє.

Душу й тіло ми положим
За нашу свободу
І покажем, що ми, браття,
Козацького роду.

1. Розкажи про історію створення національного гімну.
2. Вивчи напам'ять пісню «Ще не вмерла Україна». Урочисто виконуючи національний гімн, пам'ятай, що це символ нашої держави.

Чи знаєш ти, що...

Пісня «Ще не вмерла Україна» перекладена багатьма мовами світу, зокрема добре відомі польський, німецький, російський її переклади.

МОЛИТВА

Слова Олександра Кониського
Музика Миколи Лисенка

Урочисто

Боже великий, єдиний,
Нам Україну храни,
Волі і світла промінням
Ти її осіни.

Світлом науки і знання
Нас, дітей, просвіти,
В чистій любові до краю
Ти нас, Боже, зрости.

Молимося, Боже єдиний:
Нам Україну храни,
Всі свої ласки й щедроти
Ти на люд наш зверни!

Дай йому волю, дай йому долю,
Дай доброго світа!
Щастя дай, Боже, народу
І многая, многая літа!

Народно-церковним гімном України є пісня «Молитва». Текст її належить письменникові, педагогові, громадському діячеві Олександрові Кониському (1836–1900).

Музику до неї написав композитор Микола Лисенко. Її виконують стоячи, урочисто, піднесено, як гімн.

Так співають цю пісню і нині, висловлюючи Богові найпотаємніші прохання зберегти Україну для себе і для нащадків. Про цю пісню складено легенду, прочитай її.

1. Вивчи напам'ять «Молитву» О. Кониського та навчись виразно, урочисто її декламувати.

НАРОДНА ЛЕГЕНДА ПРО ДІВЧИНУ-УКРАЇНУ, ЯКУ ГОСПОДЬ ОБДАРУВАВ ПІСНЕЮ

Якось Господь Бог вирішив наділити дітей світу талантами. Французи вибрали елегантність і красу, угорці — любов до господарювання, німці — дисципліну і порядок, росіяни — владність, поляки — здатність до торгівлі, італійці одержали хист до музики... Обдарувавши всіх, підвівся Господь Бог зі святого трону і раптом побачив у куточку дівчину. Вона була боса, одягнута у вишиванку, руса коса переплетена синьою стрічкою, на голові мала вінок із червоної калини.

— Хто ти? Чого плачеш? — запитав Господь.

— Я — Україна, а плачу, бо стогне моя земля від пролитої крові й пожеж. Брати мої на чужині, на чужій роботі, вороги знущуються з удів і сиріт, у своїй хаті немає правди й волі.

— Чого ж ти не підійшла до мене раніше? Я всі таланти роздав. Як же допомогти тобі?

Дівчина хотіла вже йти, та Господь Бог, піднявши правицю, зупинив її.

— Є в мене неоціненний дар, який уславить тебе на цілий світ. Це — пісня.

Узяла дівчина-Україна дарунок і міцно притиснула його до серця. Поклонилася низенько Всевишньому і з ясним обличчям і вірою понесла пісню в народ.

Василь Діденко

НА ДОЛИНІ ТУМАН

На долині туман,
На долині туман упав,
Мак червоний в росі,
Мак червоний в росі скупав.

По стежині дівча,
По стежині дівча ішло,
Тепле літо в очах,
Тепле літо в очах цвіло.

На долині туман,
На долині туман упав,

Білі ніжки в росі,
Білі ніжки в росі скупав.

Попід гору дівча,
Попід гору дівча ішло,
Мак червоний в село,
Мак червоний в село несло.

За дівчам тим і я,
За дівчам тим і я ступав,
Бо в долині туман,
Бо в долині туман розтав.

1. Який неоціненний дар подарував Господь Бог дівчині-Україні? Чи справді цей дар прославив Україну на цілий світ?
2. Які почуття висловив В. Діденко в пісні «На долині туман»?

3. Порівняй народну легенду про дівчину-Україну, яку Господь обдарував піснею, з «Молитвою» О. Кониського. Що спільного ти помітив?

- Я знаю, що таке пісні літературного походження.
- Я можу переказати історію створення національного гімну.
- Я вмю виразно і вдумливо читати пісні, пояснювати художні засоби.
- Я можу розповісти про зв'язок народної легенди про дівчину-Україну, яку Господь обдарував піснею, з «Молитвою» О. Кониського.

*Гей, запорозький в нас звичай:
За Україну до загину
Спільно працюй, борись, вмирай,
Хай сяє щастям край! —*

з такими словами та зі зброєю в руках виборювала незалежність України національно свідомо молодь, яка добровільно в серпні 1914 року організувала військо Українських січових стрільців. Це були справжні патріоти, лицарі честі та людської гідності.

Найвідомішою стрілецькою піснею є «Ой у лузі червона калина похилилася», яку впродовж років виконували як гімн. Пісні підтримували бойовий дух, вселяли віру в перемогу. І хоч боротьба українських молодих патріотів не закінчилася перемогою, вони залишили яскраву і героїчну сторінку в нашій історії та заповіли непохитне прагнення до визволення.

Степан Чарнецький, Григорій Трух

ОЙ У ЛУЗИ ЧЕРВОНА КАЛИНА ПОХИЛИЛАСЯ

Помірно

Ой у лузі червона калина похилилася,
Чогось наша славна Україна зажурилася.
А ми тую червону калину підіймемо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!

Не хилися, червона калино, маєш білий цвіт.
Не журися, славна Україно, маєш добрий рід.
А ми тую червону калину підіймемо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!

Марширують наші добровольці у кривавий тан¹
Визволити наших українців з московських кайдан.

Стрілецькі пісні — це пісні, які були створені та побутували серед січових стрільців під час національно-визвольної боротьби українського народу.

Серед січових стрільців було багато студентів і гімназистів — у майбутньому письменників, композиторів, художників, лікарів, юристів. Тож вільні хвилини вони присвячували творчості, залишивши нащадкам безцінний скарб — стрілецькі пісні.

Символ (грец. — знак, натяк) — умовне означення якогось одного явища чи поняття іншим подібним, щоб стисло та яскраво передати якусь ідею.

Що символізує червона калина?

¹ Тан — танок, битва.

Із чим у пісні порівнюють Україну? Чи випадкове таке порівняння? Знайди постійні епітети, які поети використали у пісні.

А ми наших братів-українців визволимо,
А ми нашу славу Україну, гей, гей, розвеселимо!

Гей, у полі ярої пшенички золотистий лан,
Розпочали стрільці українські з москалями тан.
А ми тую ярую пшеничку ізберемо,
А ми нашу славу Україну, гей, гей, розвеселимо!

Як повіє буйнесенький вітер з широких степів,
То прославить по всій Україні січових стрільців!
А ми тую стрілецьку славу збережемо,
А ми нашу славу Україну, гей, гей, розвеселимо!

М. Кривенко. Їхав козак на війноньку... 1954

Левко Лепкий

ГЕЙ, ВИДНО СЕЛО

Гей, видно село, широке село під горою.
Гей, там ідуть наші січовії стрільці до бою:
Іде, іде військо крізь широке поле,
Хлопці ж бо то, хлопці, як соколи!
Ха-ха, ха-ха, ха, ха, ха, ха, ха, ха, гей!
Дівчино, рибчино, чорнобривко моя,
Вийди, вийди, вийди, вийди чимскоріше до вікна:
Хлопці ж бо то, хлопці, як соколи!

Гей, видно село, широке село під горою.
Гей, там ідуть наші січовії стрільці до бою:
Попереду ідуть старші отамани,
Хто має охоту, хай іде із нами!
Ха-ха, ха-ха, ха, ха, ха, ха, ха, ха, гей!
Дівчино, рибчино, чорнобривко моя,
Вийди, вийди, вийди, вийди чимскоріше до вікна:
Хлопці ж бо то, хлопці, як соколи!

Гей, видно село, широке село під горою.
Гей, там ідуть наші січовії стрільці до бою:
А хто піде з нами, буде славу мати,
Ми йдем за Україну воювати!
Ха-ха, ха-ха, ха, ха, ха, ха, ха, ха, гей!
Дівчино, рибчино, чорнобривко моя,
Вийди, вийди, вийди, вийди чимскоріше до вікна:
Хлопці ж бо то, хлопці, як соколи!

Які порівняння
використовує поет
у творі?

Якими в пісні
постають хлопці, що
йдуть до бою?

Чому вони такі
веселі?

1. Розкажи про стрілецькі пісні та причини їх виникнення.
2. Що є спільного в піснях «Гей, видно село» та «Ой у лузі червона калина похилилася»?
3. Яким настроєм пройняті обидві пісні? Які почуття вони викликають?

4. Розглянь репродукцію картини М. Кривенка (с. 36). Чи можна пов'язати її сюжет із сюжетами стрілецьких пісень? Напиши міні-твір «Захисники Батьківщини», використовуючи в ньому цитати зі стрілецьких пісень.

5. Вивчи напам'ять пісню «Ой у лузі червона калина похилилася».

- Я знаю, хто такі січові стрільці, а також історичні передумови виникнення стрілецьких пісень.
- Я можу відрізнити стрілецькі пісні від пісень інших видів, пояснювати їхні символи, художні засоби, визначати провідний мотив творів.
- Я знаю напам'ять патріотичну пісню «Ой у лузі червона калина похилилася».

Микола Вороний (1871–1938)

Микола Вороний
народився
на Дніпропетровщині

Немає, мабуть, дитини, яка б не знала прекрасного вірша «Сніжинки», автор якого — Микола Вороний. У його поетичній спадщині є багато чудових творів, які, на жаль, маленьким читачам ще не відомі. Річ у тім, що М. Вороний тривалий час був пасербокком у рідному краї, його ім'я тричі викреслювалося з історії української культури.

Зростав майбутній поет у заможній родині ремісника, де зберігалися давні українські традиції. Їх підтримував не батько, а дід Павло Денисович, старезний і міцний дідуган, який, доживши до сторічного віку, розмовляв виключно українською мовою. І це після двадцятип'ятирічної служби в уланському¹ полку, де він так і не зрусифікувався!²

У характері майбутнього поета водночас поєднувалися бунтівлива вдача і твереза розважливість. Причини очевидні: його прадід по батькові був гайдамакою³, а прадід по матері — ректором Києво-Могилянської академії. Від матері разом із піснями й казками засвоїв і першу науку, яку потім продовжував у гімназії та школах Харкова й Ростова-на-Дону. Ще з юних років за революційну діяльність перебував під наглядом поліції та не мав права навчатись у вищих навчальних закладах Росії. Тому вищу освіту здобував у Віденському і Львівському університетах.

Писати почав ще учнем ремісничого училища. Поступово сформувався як цікавий поет, літературний критик, перекладач. Вірші Миколи Вороного патріотичні, сповнені глибокої шани до рідного народу, до людини праці. Серед доробку Миколи Вороного особливо вирізняється поема⁴ «Євшан-зілля», що глибоко пройнята високим патріотизмом і щирою любов'ю митця до рідної України. Поема створена на основі легенди з Галицько-Волинського літопису. Ось кульмінаційний момент із неї: «Мов же ти йому слова мої, співай же йому пісні половецькії. А якщо він не хоче — дай йому понюхати зілля, що зветься Євшан». Той же не схотів (ні) вернутися, ні послухати. І дав (Ор) йому зілля, і той, понюхавши і заплакавши, сказав: «Да лучче есть на своїй землі кістьми лягти, аніж на чужій славному бути», і прийшов він у землю свою».

¹ Улан — військовий у російській армії.

² Зрусифікуватися — зречтись рідної мови на користь російської.

³ Гайдамака — учасник народно-визвольної боротьби проти польської шляхти.

⁴ Поема (грец. — твір, творіння) — великий поетичний оповідний твір.

Поміркуй

Висновок із легенди простий: людина мусить мати в душі найдорожче — любов до рідної землі, до батька-матері, до волі, а вже потім — усе інше!

Микола Вороний усе життя марив чужими краями, далекими землями, а найбільше — Європою. «Мене манила Європа», — зізнавався у спогадах поет. Ще будучи юнаком, на порозі зрілого життя, усвідомив, що єдиний вихід у світ — це навчання. Доля понадміру вділила йому радощів і страждань, успіхів та невдач, триумфів і падінь.

Діда М. Вороного по-вуличному звали Уланом, тому і вся його сім'я дістала прізвисько Уланенки.

ЄВШАН-ЗІЛЛЯ¹

Поема

Да луче єсть на своєї землі
костью лечі,
інелі на чуже славу
бити.

Літопис за Іпатським списком

В давніх літописах наших
Єсть одно оповідання,
Що зворушує у серці
Найсвятіші почування.

Не блищить воно красою
Слів гучних і мальовничих,
Не вихвалює героїв
І їх вчинків войовничих.

Ні, про інше щось говорить
Те старе оповідання...
Між рядками слів таїться
В нім якесь пророкування.

І воно живить надію,
Певну віру в ідеали
Тим, котрі вже край свій рідний
Зацурали, занедбали...

* * *

Жив у Києві, в неволі,
Ханський син, малий хлопчина, —
Половецького б то хана²
Найулюблена дитина.

Мономах, князь Володимир,
Взяв його під час походу

¹ Євшан-зілля — степовий запашний полин. Приворот.

² Хан — володар держави, правитель у багатьох країнах Сходу.

Що ти знаєш про князя Володимира Мономаха з уроків історії?

³ Ясір — бранці,
полонені.

З ясирем³ в полон і потім
При собі лишив за вроду.

Оточив його почотом
І розкошами догідно —
І жилось тому хлоп'яті
І безпечно, і вигідно.

Час минав, і став помалу
Рідний степ він забувати,
Край чужий, чужі звичаї
Як за рідні уважати.

Та не так жилося хану
Без коханої дитини:
Тяжко віку доживати
Під вагою самотини.

Зажурився, засмутився...
Вдень не їсть, а серед ночі
Плаче, бідний, та зітхає,
Сну не знають його очі.

Ні від кого він не має
Ні утіхи, ні поради.
Світ увесь йому здається
Без краси і без принади.

⁴ Гудець — віщун,
пророк, провидець.

Кличе він гудця⁴ до себе
І таку держить промову,
Що, мов кров'ю з його серця,
Слово точиться по слову:

«Слухай, старче, ти шугаєш
Ясним соколом у хмарах,
Сірим вовком в полі скачеш,
Розумієшся на чарах.

Божий дар ти маєш з неба
Людям долю віщувати,
Словом, піснею своєю
Всіх до себе привертати.

Ти піди у землю Руську —
Ворогів наших країну, —
Відшукай там мого сина,
Мою любую дитину.

*Заспівай ти йому пісню
Нашу, рідну, половецьку,
Про життя привільне наше,
Нашу вдачу молодецьку.*

*Кличе він гудця до себе
І таку держить промову,
Що, мов кров'ю з його серця,
Слово точиться по слову.*

Розкажи, як побиваюсь
Я за ним і дні, і ночі,
Як давно вже виглядають
Його звідтіль мої очі.

Заспівай ти йому пісню
Нашу, рідну, половецьку,
Про життя привільне наше,
Нашу вдачу молодецьку.

А як все те не поможе,
Дай йому евшану-зілля,
Щоб, понюхавши, згадав він
Степу рідного привілля».

І пішов гудець в дорогу.
Йде він три дні і три ночі,
На четвертий день приходить
В місто Київ опівночі.

Крадькома пройшов, мов злодій,
Він до сина свого пана
І почав казати стиха
Мову зраженого хана.

Улещає, намовляє...
Та слова його хлопчину
Не вражають, бо забув вже
Він і батька, і родину.

І гудець по струнах вдарив!
Наче вітер у негоду,
Загула невпинна пісня —
Пісня вільного народу:

Про славетнії події —
Ті події половецькі,
Про лицарські походи —
Ті походи молодецькі!

Мов скажена хуртовина,
Мов страшні Перуна громи,
Так ревли-стогнали струни
І той спів гудця-сіроми!

Але ось вже затихає
Бренькіт дужий акордовий⁵ —
І замісто⁶ його чути
Спів народний, колисковий.

⁵ Акóрд — гармонійне поєднання кількох музичних звуків.

⁶ Замісто — замість.

То гудець співає тихо
Пісню тую, що співала
Мати синові своєму,
Як маленьким колисала.

Наче лагідна молитва,
Журно пісня та лунає.
Ось її акорд останній
В п'ятьмі ночі потопає...

Але спів цей ніжний, любий,
Ані перший, сильний, дужий,
Не вразив юнацьке серце, —
Він сидить німий, байдужий.

І схилилася стареча
Голова гудця на груди —
Там, де пустка замість серця,
Порятунку вже не буде!..

Але ні! Ще є надія
Тут, на грудях в сповиточку!..
І тремтячими руками
Роздирає він сорочку,

І з грудей своїх знімає
Той євшан, чарівне зілля,
І понюхатъ юнакові
Подає оте бадилля⁷.

Що ж це враз з юнаком сталось?
Твар⁸ поблідла у небоги,
Затремтів, очима блиснув
І зірвавсь на рівні ноги.

Рідний степ — широкий, вільний,
Пишнобарвний і квітчастий —
Раптом став перед очима,
З ним і батенько нещасний!..

Воля, воленька кохана!
Рідні шатра, рідні люди...
Все це разом промайнуло,
Стисло горло, сперло груди.

«Краще в ріднім краї милім
Полягти кістьми, сконати,
Ніж в землі чужій, ворожій
В славі й шані пробувати!» —

*В рідний степ, у край веселий
Простували, поспішали.*

⁷ Бадилля — стебла
і листя трав'янистої
рослини.

⁸ Твар — обличчя.

Так він скрикнув, і в дорогу
В нічку темну та пригожу
Подались вони обоє,
Обминаючи сторожу.

Байраками та ярами
Неутомно походжали —
В рідний степ, у край веселий
Простували, поспішали.

* * *

Україно, мамо любя!
Чи не те ж з тобою сталось?
Чи синів твоїх багато
На степах твоїх зосталось?

Чи вони ж не відцурались,
Не забули тебе, неньку,
Чи сховали жаль до тебе
І кохання у серденьку?

Марна річ! Були і в тебе
Кобзарі — гудці народні,
Що співали-віщували
Заповіти благоді, —

А проте тієї сили,
Духу, що зрива на ноги,
В нас нема, і манівцями
Ми блукаєм без дороги!..

Де ж того євшану взяти,
Того зілля-привороту,
Що на певний шлях направить, —
Шлях у край свій повороту?!

Пам'ятай

Троп — слово чи вислів, ужиті в переносному, образному значенні (метафора, гіпербола, літота тощо).

Строфа — група віршованих рядків, об'єднаних змістом і порядком римування, який повторюється у творі.

1. Відшукай у пролозі (на початку) рядки, у яких автор висловлює надію, що українці, збайдужілі до рідного краю, можуть ще повернутися в лоно нації, вивчити рідну мову.
2. Чим ти можеш пояснити ту обставину, що ханський син став «за рідні уважати» чужий край і його звичаї?
3. Перечитай ті рядки, у яких мовиться про хана. Знайди слова й вислови, що передають страждання осиротілого батька.
4. Поміркуй, чому хан просить саме гудця повернути сина.
5. Чи передбачав хан відповідь свого сина на прохання повернутися на батьківщину? Які настанови він дав гудцеві?

6. Перечитай рядки, у яких ідеться про пісні гудця. «Вслухайся» в ці рядки. Уяви, що лунає спів про звитягу половців. Як він звучить? А як звучить «спів народний, колисковий»?
7. Як ти вважаєш, чому ханський син залишився байдужим і до розповіді про горе батька, і до пісень?
8. Розкажи про переживання, думки юнака, коли він відчув пахощі євшан-зілля. Які слова відтворюють зміну в настрої хлопця?

9. Уяви, які картини постали перед зором ханського сина. Розкажи, яку ілюстрацію ти б намалював до цих рядків.
10. Зістав епіграф до поеми з висловлюванням юнака. Що в них є спільного? Яка головна думка цього твору?
11. Перечитай епілог. Розкажи про гіркі роздуми й важкі переживання поета, використовуючи при цьому слова й вислови з тексту.
12. Які роздуми та почуття збудила в тобі ця поема?
13. Чи перегукуються давно минулі події, описані в поемі, із сучасністю? Спробуй висловити власне розуміння почуття патріотизму.

14. Навчися виразно і вдумливо читати поему М. Вороного «Євшан-зілля».
15. Підготуй усну розповідь про значення історичної пам'яті для кожної людини.
16. Які риси бажає батько виховати в синові? А які з цих рис ти сам хотів би мати?

Зауваж

Микола Вороний мав найтепліші стосунки з єдиним сином Марком — талановитим юнаком, відомим на той час дитячим поетом. Саме синові поет присвятив вірш «Привітання», у якому є такі строфи:

Більше розуму та хисту,
Талану без краю;
Мати душу добру, чисту,
Вдачу чесну, кременисту —
Ось чого бажаю...

Не ходить рабом похилим,
Плачучи з одчаю,
А з обличчям ясным, милим
Бути певним, бути смілим —
Ось чого бажаю!

- Я вмію виразно і вдумливо читати поему М. Вороного «Євшан-зілля».
- Я можу розповісти про історичну основу поеми, визначити її головну думку.
- Я можу охарактеризувати образ юнака-половця.
- Я можу співвідносити події давнини, описані в поемі, із сучасністю, висловлювати власні міркування.

Тарас Шевченко народився в с. Моринцях на Черкащині

Тарас Шевченко (1814–1861)

— Матусю, а правда, що небо на залізних стовпах тримається?

— Так, синочку, правда.

— А чому так багато зірок на небі?

— Це коли людина на світ приходить, Бог свічку запалює, і горить та свічка, поки людина не помре. А як помре, свічка гасне, зірочка падає. Бачив?

— Бачив, матусю, бачив... Матусенько, а чому одні зірочки ясні, великі, а інші ледь видно?

— Бо коли людина зла, заздрісна, скупа, її свічка ледь-ледь тліє. А коли добра, любить людей, робить їм добро, тоді свічечка такої людини світиться ясно, і світло це далеко видно.

— Матусю, я буду добрим. Я хочу, щоб моя свічечка світила найясніше.

— Старайся, мій синку...*

Пригадай

Що тобі відомо про життя і творчість Т. Шевченка з попередніх класів?

Прочитай напам'ять вірш Т. Шевченка, який тобі подобається найбільше.

Світло Шевченкової свічки стало для українців життєдайним духовним джерелом, з якого наш народ черпає глибоку мудрість, наснагу, віру в краще майбуття. Тарас Шевченко — наш національний пророк і геніальний поет. Про дитинство Тараса, його родину ти вже чимало дізнався в попередніх класах, зокрема з повісті Степана Васильченка «Широкий шлях». А нині пригадаємо та поглибимо ці відомості.

Народився майбутній поет 9 березня 1814 року в родині селянина-кріпака. Розумним, допитливим, мрійливим хлопчечям виростав Тарасик. Наслухавшись розповідей про залізні стовпи, які нібито підпирають небо, він загорівся бажанням подивитися на них і пішов їх шукати.

Мав Тарас чудову пам'ять. Усе, що почув і побачив, у найтонших подробицях зберіг у душі і втілив у творчості. Особливо захоплювали хлопця народні пісні, знав їх без ліку й переймав з першого разу.

Дуже рано виявився в Тараса ще один хист — до малювання. Це було не звичайне дитяче захоплення... Змалечку крейда чи вуглина були для нього неабиякою радістю. Усе ними обмальовував: стіни знадвору і в хаті, лаву, стіл. Якось прийшла сестра Катерина з панщини і не впізнала хати — уся чисто була розмальована візерунками.

* На початку статті наведено уривок із твору О. Іваненко «Тарасові шляхи».

Дитяче раювання закінчилося для Тараса після смерті батьків. Тепер хлопчина залишився сам як палець, без жодного майна, підтримки. І перше, про що подумав, — то були школа й наука. Прагнення навчитися малювати водило хлопчика від села до села, від п'яного дяка-вчителя до петербурзького майстра-живописця В. Ширяєва. Стверджують, що ще в юні роки Тарас почав складати і свої перші поезії. З того часу Шевченко-художник і Шевченко-поет ішли поруч тернистими стежками життя.

Доля послала Тарасові щасливі зустрічі з хорошими людьми. Слідом за паном Енгельгардтом Т. Шевченко переїздить до Санкт-Петербурга — тодішньої столиці Росії. Білими ночами він часто приходив у Літній сад перемальовувати скульптури, що прикрашали алеї. Якось за такими вправами зустрів юнака Іван Сошенко — студент Академії мистецтв, родом з Богуслава. Земляки скоро заприятелювали. Сошенко першим помітив неабиякий талант Шевченка та розпочав справу викупу юнака з кріпацтва. Передусім він познайомив Тараса з видатними діячами культури — з письменниками Євгеном Гребінкою і Василем Жуковським, майстрами пензля Карлом Брюлловим та Олексієм Венеціановим, які допомогли Тарасу Григоровичу вирватися з неволі. За викуп Т. Шевченка пан запросив величезну суму — дві з половиною тисячі карбованців. Щоб зібрати такі гроші, Шевченкові друзі придумали лотерею. К. Брюллов написав портрет В. Жуковського, який розіграли в лотерею в царській родині.

22 квітня 1838 року Шевченкові була підписана відпускна. День, коли Тарас дізнався про свободу, став найщасливішим у його житті.

Відпускна відчинила поетові двері в омріяну Академію мистецтв. Його вчителем і другом стає Карл Брюллов. Юнак захоплено навчається, відвідує музеї, часто буває в театрах, багато читає, слухає лекції видатних учених і досягає значних успіхів, про що свідчать три срібні медалі, одержані за малярські роботи. У 1840 році виходить його знаменитий «Кобзар», який нині знають чимало народів світу. Перекладений багатьма мовами, він розповів про Україну, її чарівну природу, славне минуле, знедолений, але волелюбний і нескорений народ. «Ся маленька книжечка, — зазначав І. Франко, — відразу відкрила немов новий світ поезії, вибухла, мов джерело чистої, холодної води, з'яснила не відомою досі в українському письменстві ясністю, простотою і поетичною грацією вислову». Отже, перегортай наступну сторінку і знайомся з творами Кобзаря.

«Він був кріпаком, і став велетнем у царстві людської культури. Він був самоуком і вказав нові, світлі і вільні шляхи професорам і книжним ученим...»
І. Франко, «Присвята»

Прокоментуй
Франкові міркування про поета.

Пам'ятник
Т. Шевченкові в Києві

На дозвіллі
Перечитай вірші Т. Шевченка «Ми вкупці колись росли», «Мені тринадцятий минало», присвяту поеми «Мар'яна-черниця». Якою уявляється дитяча дружба Тараса й Оксани Коваленко?

Видана в 1840 р. під назвою «Кобзарь Т. Шевченка» тоненька книжечка містила всього вісім творів: «Думи мої, думи мої...», «Перебендя», «Катерина», «Тополя», «Нащо мені чорні брови...», «До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Тарасова ніч».

* * *

Останньою книжкою поета був «Буквар» для українських дітей і простого люду. Він планував укласти ще арифметику, географію, етнографію, історію України.

* * *

Пам'ятники Тарасові Шевченку є в багатьох країнах світу: Казахстані, Росії, Канаді, Бразилії, Аргентині, США, Франції та інших.

Зауваж

Стільки видатних людей перейнялися долею молодого кріпака не лише через його хист до малярства, а насамперед тому, що роздивилися непересічну особистість. Карл Брюллов, уперше побачивши Тараса, кинув: «Подобається мені його фізіономія — не лакейська...»

Уважно розглянь репродукції автопортрета Т. Шевченка та картини Г. Меліхова. Як ти гадаєш, що мав на увазі К. Брюллов? Про що могли розмовляти відомий художник і молодий студент Академії мистецтв?

Т. Шевченко.
Автопортрет. 1845

Г. Меліхов. Молодий Тарас Шевченко у художника
К. П. Брюллова. 1947

ДУМКА

Тече вода в синє море,
Та не витікає;
Шука козак свою долю,
А долі немає.
Пішов козак світ за очі;
Грає синє море,
Грає серце козацьке,
А думка говорить:
«Куди ти йдеш, не спитавшись?
На кого покинув
Батька, неньку старенькую,
Молоду дівчину?
На чужині не ті люде, —
Тяжко з ними жити!
Ні з ким буде поплакати,
Ні поговорити».

*Д. Безперчий.
Бандурист. 1856*

Сидить козак на тім боці, —
Грає синє море.
Думав, доля зустрінеться, —
Спіткалося горе.
А журавлі летять собі
Додому ключами.
Плаче козак — шляхи биті
Заросли тернами.

-
1. Яким настроєм прийнятий вірш? У якому темпі, на твою думку, слід читати цей твір? Чому?
  2. Як ти зрозумів вислів «пішов козак світ за очі»?
  3. Якої долі, на твою думку, хотів козак? Чому він опинився по той бік синього моря?
  4. Поміркуй, з якою метою поет вводить образ журавлів.
  5. Знайди в тексті слова, у яких висловлено тугу за рідним краєм.

-
6. Спробуй побути дослідником. Знайди в доступних тобі джерелах інформацію про рід Тараса Шевченка.
  7. Що тебе зацікавило в житті малого Тараса? Про що хочеш дізнатися?
  8. Пригадай, яким був малий Тарас. У чому незвичайність його дитячих захоплень і вражень?
  9. Що могло дати поштовх розвитку його таланту?
  10. Що таке, на твою думку, талант?
  11. Що потрібно, щоб розвинувся твій талант?

-
12. Вивчи вірш «Думка» напам'ять.

Іван Підкова —
запорізький козак,
який відзначався
смівлівістю та
мужністю.

*Іван Підкова зі
старовинної гравюри
XVI ст.*

¹ *Китайка* — різновид
тканини.

Пригадай

Хто такі
українські козаки?
Які художні твори ти
читав про них?
Якими ти їх
увяляєш?

² *Лиман* — так
називають озеро на
півдні України.

³ *Байдак* — великий
човен; козацька
назва — чайка.

ІВАН ПІДКОВА

I

Було колись — в Україні
Ревіли гармати;
Було колись — запорожці
Вміли панувати.
Панували, добували
І славу, і волю;
Минулося — осталися
Могили на полі.
Високії ті могили,
Де лягло спочити
Козацьке біле тіло,
В китайку¹ повите.
Високії ті могили
Чорніють, як гори,
Та про волю нишком в полі
З вітрами говорять.
Свідок слави дідівщини
З вітром розмовляє,
А внук кóсу несе в рóсу,
За ними співає.

Було колись — в Україні
Лихо танцювало,
Журба в шинку мед-горілку
Поставцем кружала.
Було колись добре жити
На тій Україні...
А згадаймо! Може, серце
Хоч трохи спочине.

II

Чорна хмара з-за Лиману²
Небо, сонце криє.
Синє море звірюкою
То стогне, то віє.
Дніпра гирло затопило.
«Ануге, хлоп'ята,
На байдаки!³ Море грає —
Ходім погуляти!»
Висипали запорожці —
Лиман човни вкрили.
«Грай же, море!» — заспівали,
Запінілись хвилі.

Кругом хвилі, як ті гори:
 Ні землі, ні неба.
 Серце мліє, а козакам
 Того тільки й треба.
 Пливають собі та співають;
 Рибалка⁴ літає...
 А попереду отаман
 Веде, куди знає.
 Походжає вздовж байдака,
 Гасне люлька в роті;
 Поглядає сюди-туди —
 Де-то будь роботі?
 Закрутивши чорні уси,
 За ухо чуприну,
 Підняв шапку — човни стали.
 «Нехай ворог гине!
 Не в Синопу⁵, отамани,
 Панове-молодці,
 А у Царград, до султана,
 Поїдемо в гості!»
 «Добре, батьку отамане!» —
 Кругом заревіло.
 «Спасибі вам!»

Надів шапку.

Знову закипіло
 Синє море; вздовж байдака
 Знову похожає
 Пан отаман та на хвилю
 Мовчки поглядає.

Морський прапор Запорізького війська. XVIII ст.

Пам'ятай

Історичні твори
 допомагають краще
 пізнати минуле,
 зрозуміти його.

⁴ Рибалка — тут: птах,
 який живиться
 рибою.

⁵ Сино́п — турецьке
 місто на південному
 березі Чорного моря.

Зауваж

Козацький флот
 складався з човнів,
 які запорожці
 називали байдаками,
 або чайками.
 Це легкі човни,
 видовбані зі
 стовбурів столітніх
 лип, завдовжки
 близько двадцяти і
 завширшки близько
 чотирьох метрів.
 Чайка вміщувала
 50–70 запорожців,
 а ще запас куль,
 пороху, харчів та
 води, 4–5 малих
 гармат. Оскільки
 чайки мали дві
 корми, то на ходу
 легко змінювали
 напрямок, були
 значно швидшими
 за масивні турецькі
 галери. На щоглі
 передньої чайки
 майорів козацький
 прапор.

1. Про які часи згадує поет? Чому каже: «Було колись...»? Пригадай з уроків історії України, що ти знаєш про козацтво.
2. Що це за «чорна хмара», яка «сонце криє»? Звідкіля вона видніється?

3. «Сине море звірюкою то стогне, то виє» — який це художній засіб? Знайди і зачитай ті художні засоби, які поет використовує для зображення моря та бою. З якою метою змальовано цей грізний пейзаж?
4. Охарактеризуй козацького ватажка. Зачитай рядки поеми, у яких змальовано поведінку отамана. Чому, на твою думку, отаман наказує взяти курс не на Синоп, а на столицю Туреччини Царград (Стамбул), адже це місто краще укріплене? Про що це свідчить?

5. Як думаєш, якими були стосунки отамана з підлеглими? Обґрунтуй свої міркування рядками з поеми.
6. Поясни, як автор ставиться до своїх героїв. Обґрунтуй свою думку.

7. Виразно й вдумливо прочитай поему «Іван Підкова».
8. Які ознаки лицарських чеснот українських козаків, заповідані в духовний спадок нащадкам, возвеличив Т. Шевченко в поемі «Іван Підкова»? Підготуй про це усне повідомлення, посилаючись на рядки поеми та знання з історії.

Пригадай

Що ти знаєш з історії України про боротьбу козаків із польською шляхтою? Чи була справедливою ця боротьба? Обґрунтуй свою думку. Чи можуть сила людського духу, хоробрість, мужність та витривалість допомогти подолати завойовників?

ТАРАСОВА НІЧ¹

¹ *Тарасова ніч* — історична подія, розгром повсталими козаками на чолі з гетьманом Тарасом Федоровичем, прозваним на Запорізькій Січі Трясилом, шляхетського війська. Це одна з перших значних козацьких перемог над польським військом, яка в народі одержала назву «Тарасова ніч».

На розпутті кобзар сидить
Та на кобзі грає,
Кругом хлопці та дівчата,
Як мак процвітає.
Грає кобзар, виспівує,
Вимовля словами,
Як москалі, орда, ляхи
Бились з козаками,
Як збиралась громадонька
В неділеньку вранці,
Як ховали козаченька
В зеленім байраці.
Грає кобзар, виспівує,
Аж лихо сміється...

«Була колись гетьманщина,
Та вже не вернеться!..»

Встає хмара з-за Лиману,
 А другая з поля,
 Зажурилась Україна —
 Така її доля!
 Зажурилась, заплакала,
 Як мала дитина.
 Ніхто її не рятує...
 Козачество гине,
 Гине слава, батьківщина,
 Немає де дітись.
 Виростають нехрещені
 Козацькі діти,
 Кохаються невінчані,
 Без попа ховають,
 Запродана жидам віра,
 В церкву не пускають!
 Як та галич² поле криє,
 Ляхи, уніяти³
 Налітають, — нема кому
 Порадоньки дати.
 Обізвався Наливайко⁴ —
 Не стало кравчини!
 Обізвався козак Павлюга⁵ —
 За нею полинув!
 Обізвався Тарас Трясило
 Гіркими сльозами:
 «Бідна моя Україно,
 Стоптана ляхами!
 Україно, Україно!
 Ненько моя, ненько!
 Як згадаю тебе, краю,
 Заплаче серденько!..
 Де поділось козачество,
 Червоні жупани?
 Де поділась доля-воля?
 Бунчуки?⁶ Гетьмани?
 Де поділося? Згоріло?
 А чи затопило
 Синє море твої гори,
 Високі могили?..
 Мовчать гори, грає море,
 Могили сумують,
 А над дітьми козацькими
 Поляки панують.
 Грай же, море, мовчіть, гори,
 Гуляй, буйний, полем —
 Плачте, діти козацькі,
 Така ваша доля!»

Козацька зброя
XVII ст.

² *Галич* — згряя галок.

³ *Уніяти* —
прибічники унії
(об'єднання
православної
та католицької
церков).

⁴ *Наливайко Северін* —
козацький сотник.
Кравчина — так
іноді називали
Наливайка,
мабуть, тому,
що він
походив з родини
кравця.

⁵ *Павлюга (Павлюк)* —
ватажок козацького
повстання.

⁶ *Бунчук* — ознака
гетьманської
влади — булава
з металевою
кулькою на кінці та
прикрасою-китицею
з кінського волосу.

Поміркуй

«Героїзмом можна назвати тільки таке діло, де мука і терпіння одиниці здобуває або окуплює добро цілого народу».

І. Франко

⁷ *Трубайло* — народна назва річки Трубіж, лівої притоки Дніпра.

Хрест Благословенний.
Срібло. 1622 р.

Зауваж

На Запорізькій Січі збиралося багато освічених, культурних людей, серед яких були випускники братських шкіл, вихованці Києво-Могилянської академії. Там були свої літописці, бандуристи, поети, художники, лікарі, інженери, архітектори. Запорожці будували на Січі церкви.

⁸ *Альта* — притока Трубежа.

Обізвався Тарас Трясило
Віру рятовати,
Обізвався, орел сизий,
Та й дав ляхам знати!
Обізвався пан Трясило:
«А годі журиться!
А ходім лиш, пани-брати,
З поляками биться!»

Вже не три дні, не три ночі
Б'ється пан Трясило.
Од Лимана до Трубайла⁷
Трупом поле крилось.
Ізнемігся козаченько,
Тяжко зажурився,
А поганий Конецпольський
Дуже звеселився.
Зібрав шляхту всю докупи
Та й ну частовати.
Зібрав Тарас козаченьків
Поради прохати.
«Отамани товариші,
Брати мої, діти!
Дайте мені порадоньку.
Що будем робити?
Бенкетують вражі ляхи
Наше безголов'я».
«Нехай собі бенкетують,
Нехай на здоров'я!
Нехай, кляті, бенкетують,
Поки сонце зайде,
А ніч-мати дасть пораду
Козак ляха знайде».

Лягло сонце за горою,
Зірки засіяли,
А козаки, як та хмара,
Ляхів обступали.
Як став місяць серед неба,
Ревнула гармата,
Прокинулись ляшки-панки —
Нікуди втікати!
Прокинулись ляшки-панки,
Та й не повставали.
Зійшло сонце — ляшки-панки
Покотом лежали.

Червоною гадюкою
Несе Альта⁸ вісті,

Щоб летіли круки з поля
Ляшків-панків їсти.
Налетіли чорні круки
Вельможних будити;
Зібралось козачество
Богу помолитись.
Закрякали чорні круки,
Виймаючи очі,
Заспівали козаченьки
Пісню тії ночі,
Тії ночі кривавої,
Що славою стала
Тарасові, козачеству,
Ляхів що приспала.

Над річкою, в чистім полі,
Могила чорніє,
Де кров текла козацькая,
Трава зеленіє.
Сидить ворон на могилі
Та з голоду криче...
Згада козак гетьманщину,
Згада та й заплаче!
Було колись, панували,
Та більше не будем!..
Тії слави козацької
Повік не забудем!..»

Умовк кобзар, сумуючи:
Щось руки не грають.
Кругом хлопці та дівчата
Слізюньки втирають.
Пішов кобзар по улиці —
З журби як заграє!
Кругом хлопці навприсядки,
А він вимовляє:
«Нехай буде отакечки!
Сидіть, діти, у запічку,
А я з журби та до шинку,
А там найду свою жінку,
Найду жінку, почастую,
З вороженьків покепкую».

*О. Сластьон. Козак.
Кінець XIX ст.*

Поміркуй
Чому сміливих,
завзятих хлопців
в Україні називають
козаками?

Чи знаєш ти, що...

Найвідоміший український народний танок гопак народився під час військових походів. Він був ніби тренуванням, підготовкою до майбутнього бою.

Козацьких отаманів завжди супроводжували співці-кобзарі, їх нарівні з усіма утримували на Січі. Ця традиція корінням сягає в часи Княжої доби України. Тоді князі виступали в похід зі своїми співцями-боянами, які водночас були зв'язковими між військом і народом. Недарма на старовинних картинах України-Русі змальовано козака з кобзою, а побіля нього — осідланий кінь та зброя. До нас дійшли й імена давніх співців — Бояна і Митуси.

Кобзарі завжди були з народом. Перед кожним козацьким походом ватаги кобзарів вирушали із Січі по всій Україні, йшли від села до села, від хати до хати. Їх можна було побачити на велелюдних ярмарках, на церковних майданах — скрізь, де збиралося найбільше людей. Своім сильним і полум'яним словом вони закликали до боротьби, а у вирішальну хвилину йшли в бій.

Дійшли до нас й імена співців-кобзарів. Це Остап Вересай, Самійло Яшний, Федір Холодний та багато інших талановитих українців.

Улюбленим персонажем українських народних художників був козак Мамай. Здебільшого його зображували біля вогнища з бандурою і люлькою. До списа прип'ятий зазвичай кінь, неподалік — собака. Картина, подана нижче, дещо відрізняється від традиційних.

Уважно розглянь репродукцію народної картини «Козак Мамай». Що найприкметнішого ти помітив на ній? Які деталі розповідають про улюблені заняття українського козака? Чи є щось, що свідчило б про особливості його вдачі, характеру?

Козак Мамай

Українські народні прислів'я та приказки про козаків

Козацькому роду нема переводу.

Де козак, там і слава.

Козак не боїться ні тучі, ні грому.

То не козак, що не думає отаманом бути.

1. Про яку історичну подію розповідає поет?
2. Як ти гадаєш, чому саме хлопцям і дівчатам, а не літнім людям виспівує кобзар? Чому це важливо?

3. Знайди в тексті поеми рядки, у яких поет розповідає про становище в Україні. Зачитай їх.
4. Хто ж намагався захистити Україну? Що ти знаєш з уроків історії України про козацьких ватажків?
5. Досліди, якими образами поет передає тяжке життя в Україні.
6. Зверни увагу, з ким порівнює поет Тараса Трясила. Чи випадкове таке порівняння? Обґрунтуй свої міркування.
7. Розкажи, які були стосунки між отаманом і козаками. Знайди і зачитай ті слова поеми, які засвідчують ці стосунки.

8. Поема «Тарасова ніч» має обрамлення: на початку і в кінці твору йдеться про кобзаря — народного співця. Як ти гадаєш, чи випадково поет обрав саме такий художній прийом? Охарактеризуй образ народного співця, розкажи про його роль у житті українців часів Тараса Шевченка.
9. Поміркуй, з якою метою поет згадає попередників Тараса Трясила — козацьких ватажків Северина Наливайка, Павлюга (Павлюка), що загинули за Україну.

10. Підготуйся до виразного й усвідомленого читання поеми «Тарасова ніч». Визнач, з якою інтонацією та в якому темпі слід читати різні рядки твору, де робити паузи (тривалі й короткі), які слова вимовляти з більшою силою (бо на них падає логічний наголос). Дотримуйся правил читання віршів.
11. Підготуй усну розповідь про значення і роль кобзарів, бандуристів, лірників у житті українців.
12. Вибери з «Кобзаря» будь-який вірш і підготуйся до конкурсу на кращого читця творів Т. Шевченка.

На дозвіллі

Радимо прочитати українські народні перекази: «Де взялися запорожці», «Хмельницький і Барабаш».

ЛІРИЧНІ ТА ЛІРО-ЕПІЧНІ ТВОРИ

Ліра (грец.) — струнний музичний інструмент, під акомпанемент якого у Стародавній Греції виконували пісні й вірші.

Е́пос (грец.) — слово, розповідь.

По́ема (грец.) — твір, творіння.

Найдавнішими поемами є давньогрецька «Іліада» Гомера, давньоримська «Енеїда» Вергілія, старофранцузька «Пісня про Роланда», давньоруське «Слово про похід Ігорів».

Строфа́ (грец.) — поворот, зміна.

Є строфи — двовірші (дистих), тривірші (терціна), чотиривірші (катрени), п'ятивірші (квінтили), шестивірші (секстини) тощо.

Пригадай, з 5 класу ти вже знаєш, що художні твори бувають прозові й віршовані. Так, повість Степана Васильченка «Дитинство Шевченка» — прозовий твір, а «І досі сниться: під горою...» Тараса Шевченка — віршований. Зазвичай віршовані твори — це твори *ліричні*. У ліричному творі реальність відображається через передачу почуттів, думок, переживань людини, з особливою виразністю виявляється емоційне ставлення автора або ліричного героя до зображуваного.

Різновидом віршованого твору є *ліро-епічний*, у якому розповідається про вчинки персонажів, тобто наявний сюжет, і водночас виявляється ставлення автора до героїв та їхніх вчинків, тобто є ліричні відступи. Таким чином, в одному творі поєднуються сюжетно-розповідні елементи і властива ліриці емоційність, віршована форма та ліризм.

Одним із жанрів ліро-епічного твору є *поема* — великий ліро-епічний віршований твір, у якому зображуються важливі події, яскраві, сильні людські характери, а змальовання подій супроводжується авторськими відступами. «Іван Підкова» і «Тарасова ніч» Т. Шевченка — це ліро-епічні поеми.

Здебільшого поема складається зі *строф* — груп віршованих рядків, що об'єднані не тільки змістом, а й розміром, певним римунанням та інтонацією, причому таке сполучення рядків і далі має повторюватись у творі.

Зауваж

- Щоб визначити у творі характерні ознаки поеми, потрібно з'ясувати:
- чи є в тексті розповідь про вчинки персонажів, тобто чи є сюжет;
  - чи є у творі слова, в яких виявляється ставлення автора до цих вчинків, до героїв твору, тобто чи є ліричні відступи;
  - чи змальовуються у творі важливі події та яскраві, сильні характери;
  - чи у віршованій формі побудовано текст.

1. Чим віршовані твори відрізняються від прозових?
2. Що є характерним для ліро-епічних творів?
3. Який твір називається поемою? Наведи приклади відомих тобі поем.
4. Поясни, як ти розумієш вислів «авторський відступ».
5. Що таке строфа? Зачитай будь-яку строфу із творів Т. Шевченка.
6. Доведи, що твір «Тарасова ніч» — ліро-епічна поема.

* * *

І досі сниться: під горою
Меж вербами та над водою
Біленька хаточка. Сидить
Неначе й досі сивий дід
Коло хатиночки і бавить
Хорошее та кучеряве
Своє маленькеє внуча.
І досі сниться, вийшла з хати
Веселая, сміючись, мати,
Цілує діда і дитя,
Аж тричі весело цілує,
Прийма на руки, і годує,
І спать несе. А дід сидить
І усміхається, і стиха
Промовить нишком: — Де ж те лихо?
Печалі тії, вороги?

І нищечком старий читає,
Перехрестившись, *Отче наш*.
Крізь верби сонечко сіяє
І тихо гасне. День погас
І все почило. Сивий в хату
Й собі пішов опочивати.

Зауваж

Царський уряд жорстоко розправився з Т. Шевченком за передові погляди, засудивши його на десятирічне заслання. Та, попри тяжкі випробування, воля поета залишилася незламною. На засланні він писав: «Караюсь, мучусь, але не каюсь».

Вірш «І досі сниться: під горою...» (1850) Т. Шевченко написав саме під час заслання, яке він відбував в Оренбурзі. Далеко від рідної домівки поетові часто снилася мила його серцю Україна...

-
1. Що ж наснилося ліричному героєві? Визнач тему вірша.
  2. Яким уявляється поетові життя української родини?
  3. Якими словами у вірші змальовано український колорит?
  4. Які поетичні образи переважають у вірші. — зорові чи слухові?
  5. Які слова в цьому вірші передають лагідність, ніжність?
  6. Яким настроєм пройнята поезія? Які почуття вона викликає?

-
7. Що можеш сказати про звичаї української родини з поезії «І досі сниться: під горою...»?
  8. Як думаєш, чому дія відбувається саме «коло хатиночки»? Цей образ дає відчуття небезпеки, сумніву, захищеності, спокою, тривоги?
  9. На твою думку, світ поезії «І досі сниться: під горою...» гармонійний чи ні? Обґрунтуй відповідь.
  10. Зверни особливу увагу на спосіб римування у вірші. Які рядки римуються?
  11. Спробуй створити ритмічний малюнок вірша, виділяючи в ньому наголошені /—/ та ненаголошені /∪/ склади.

Наприклад: І /дó/сі/ сні/ться/: під/ го/рó/ю

/∪/—∪/—∪/—/∪—/∪

Пригадай

Виразно читаючи вірш, потрібно звертати особливу увагу на інтонацію, темп, тон читання, необхідні паузи.

¹ *Партиту́ра* — текст, у якому розмічені паузи й логічні наголоси, а також визначені інтонації та темп читання.

Виразне читання поезії

Оскільки у вірші «І досі сниться: під горою...» подано опис картини вечора в Україні, його варто читати спокійним тоном, в уповільненому темпі, з перелічувальною інтонацією (як будь-який опис), однак із замилюванням уявною картиною. Крім довгих пауз після розділових знаків, роби короткі логічні паузи, щоб підсилити звучання окремих слів (дід, мати).

Іноді для тренування складають партитуру¹ вірша, де розставляють паузи (довгі позначаються трьома похилими рисками, середні — двома, короткі паузи — однією), логічні наголоси (підкреслюють слова), зазначають особливості інтонації та темп читання.

Партитуру для підготовки до виразного читання вірша «І досі сниться: під горою...» можна зобразити так:

І досі сниться: /// під горою //
Меж вербами та над водою //
Біленька хаточка. /// Сидить
Неначе досі й сивий дід //
Коло хатиночки і бавить //
Хорошее та кучеряве //
Свое маленькое внуча. ///

Інтонація — розповідна, перелічувальна, спокійна, із замилюванням.

Темп — уповільнений.

1. Підготуйся до виразного читання вірша «І досі сниться: під горою...».
2. Визнач провідний мотив вірша і поясни роль художніх засобів у ньому.

Чи знаєш ти, що...

Тарас Шевченко був ще й талановитим художником. У його творчому доробку є ціла низка картин, об'єднаних в альбом «Живописна Україна», створений під час подорожей Україною в 1843 та 1845 роках. Серед чудових, майстерно виписаних полотен альбому вирізняється картина «Селянська родина». Уважно роздивись її репродукцію та проаналізуй за поданими запитаннями.

1. На яку тему написано картину?
2. Що художник зобразив на передньому плані?
3. Опиши подружжя та дітей, їхній зовнішній вигляд.
4. Які предмети народного побуту зображено на картині? Опиши селянську хату.
5. Які кольори переважають на картині?
6. Який настрій створює картина?

Т. Шевченко. Селянська родина

- Я знаю основні відомості про життя Т. Шевченка в Санкт-Петербурзі.
- Я знаю зміст творів, можу виразно й осмислено читати їх.
- Я вмю визначати провідний мотив вірша «Думка», пояснювати роль художніх засобів.
- Я можу розкрити історичну основу поеми «Іван Підкова», риси й поведінку козацьких ватажків, їхні стосунки з козаками.
- Я можу пояснити особливості художніх засобів зображення штормового моря, бою, охарактеризувати образ народного співця, його роль у житті українців часів Т. Шевченка («Тарасова ніч»).
- Я знаю напам'ять вірш «Думка».

На дозвіллі

Радимо прочитати про Шевченка-художника:

М. Бурачек. Великий народний художник;

Д. Антонович. Шевченко як маляр;

О. Бескин. Шевченко як художник.

«...Дивіться, як усе мудро влаштовано на світі: як небо влаштовано, або як сонце, або як місяць, або як зірки, і тьма, і світло, і земля як на водах покладена, Господи, завдяки волі Твоїй!

А звірі, а птахи різні, а риби всілякі! І цьому диву подивуємося, як створено людину і які різні та багатолікі людські обличчя; якби і всіх людей зібрати, то кожен має свій вид і образ обличчя... Усе це дано людям на користь, на їжу і на радість їм. І знову скажемо: великі блага послані нам».

З «Повчання дітям» Володимира Мономаха

Прислухайся до повчань мудрого князя і радій життю, радій кожній його миті. Повір у свої сили! Бо світ — це ж велике диво, до кінця незбагненна таємниця. Її пізнати не можна навіть за допомогою найсучаснішої техніки. Чи можна виміряти силу любові, який пристрій переконає у вірності дружби, встановить справедливість?

Читаючи твори цього розділу, ти ще раз переконаєшся, що образне слово — таємниче і тому завжди приваблює. У слово письменник вкладає своє велике зачарування світом, людиною, красою природи. Тобі воно дає можливість вільно думати, бо містить безліч розгадок, серед яких ти вибереш ту, яка найбільше сподобається. У цьому — велика радість від спілкування з мистецтвом слова.

Я І СВІТ

Леся Українка (Лариса Петрівна Косач) (1871–1913)

Леся Українка
народилася
на Житомирщині

Пригадай

Що ти знаєш про маму Лесі Українки — Олену Пчілку?

Які твори Олени Пчілки ти прочитав?

Чим можна пояснити обраний псевдонім — Пчілка?

Серед чудової волинської природи із синіми плесами озер та предковічними сосновими борами в родині Олени Петрівни та Петра Антоновича Косачів народилася майбутня зірка українського письменства — Леся Українка. Мати, відома письменниця Олена Пчілка, виховувала дітей і вела активну культурно-громадську діяльність. Батько, юрист за освітою, був людиною лагідною і правдивою. У родині панувала атмосфера поваги до народних звичаїв і традицій, до української культури.

Леся ще з дитинства була здібною, старанною дитиною. Вона знала понад десять іноземних мов, любила музику і грала на фортепіано, виявляла інтерес до малювання. У сім'ї Косачів була традиція — влаштовувати родинні літературні й народні свята. Душею цих свят завжди була Леся. Вона була і сценаристом, і режисером, і костюмером.

Доля розпорядилася так, що наділила Лесею дивовижними здібностями, та в той же час змусила виборювати життя в щоденних муках і стражданнях. Під час свята Водохреща в Луцьку дівчинка так захопилася, що не відчула, як промочила ноги в крижаній воді. Спочатку боліла нога, потім рука. Діагноз — туберкульоз кісток, а потім і легень, нирок. Та ще з дитинства поетеса засвоїла правило: «Щоб не плакати, я сміялась». Отак і змагалася з важкою недугою все життя. Леся не вчилася в жодній школі, а все здобувала самотужки.

Таємнича природа і багаті фольклорні традиції волинського краю щедро напували багатющу уяву Лесі. Почувши від матері про лісову мавку, дівчинка так повірила в неї, що одного разу посеред ночі втекла в ліс і, перемагаючи страх, усюди шукала цю предивну істоту.

Леся Українка часто їздила на лікування в Крим, на Кавказ. Перша подорож до Одеси відбулася, коли Лесі було сімнадцять років. З вікна поїзда вона милувалася рідними краєвидами, а поетична уява рядок до рядка творила вірш «Красо України, Подолля».

Прожила поетеса всього лише сорок два роки і тридцять три з них плідно працювала на літературній ниві. Зробивши так багато для розвою рідної культури, Леся Українка була і залишається нашою національною гордістю.

Літературну діяльність Леся почала рано. У віці дев'яти років написала перший вірш «Надія», присвячений тітці Єлі (О. Косач), котра була заслана до Сибіру за політичні погляди.

Коли майбутній поетесі було тринадцять років, вийшов перший її друкований вірш «Конвалія». Турботлива мати, відсилаючи вірші доньки до друку в Галичину, підписувала їх псевдонімом «Леся Українка» (зменшувальне ім'я «Леся», бо дівчинка ще була малою, а «Українка» — означає «дівчина з України»).

* * *

Дев'ятнадцятирічною Леся Українка написала для молодшої сестри підручник «Стародавня історія східних народів».

МРІЇ

У дитячі любі роки,
Коли так душа бажала
Надзвичайного, дивного,
Я любила вік лицарства.

Тільки дивно, що не принци,
Таємницею укриті,
Не вродливі королівни
Розум мій очарували.

Я дивилась на малюнках
Не на гордих переможців,
Що, сперечника зваливши,
Промовляли люто: «Здайся!»

Погляд мій спускався нижче,
На того, хто розпростертий,
До землі прибитий списом,
Говорив: «Убий, не здайся!»

1. Хто такі лицарі? Що тобі про них відомо? На уроках із яких навчальних предметів згадувалося про них?
2. Поясни, як ти розумієш слово «сперечник».
3. Уважно і вдумливо прочитай уголос вірш, передаючи почуття, які, на твою думку, найточніше відтворюють його настрій. Яким є настрій цього вірша?
4. Як ти вважаєш, у якому віці Леся Українка написала цей вірш? Обґрунтуй свої міркування.
5. Що, на твою думку, створює родинний затишок? Що ти відчуваєш у розлуці з рідним домом? Чи допомагає родинний зв'язок людині у скрутний час?

6. Як ти гадаєш, чому не «вродливі королівни» та «горді переможці» «очарували» ліричну героїню?

7. Чи додають, на твою думку, людині мужності, цілеспрямованості страждання (як моральні, так і фізичні)?
8. До чого закликає поетеса? Яка головна думка цього вірша? Зачитай ті рядки твору, в яких вона проголошується.

9. Що означає для тебе «тепло рідного дому»? Чим ти захоплюєшся «у дитячі любі роки»? Над чими запитаннями можеш замислитися наодинці, бо це найсокровенніші твої думки. Однак можна розповісти про них, придумавши цікаву історію про рідний дім та свої захоплення.

* * *

Як дитиною, бувало,
Упаду собі на лихо,
То хоч в серце біль доходив,
Я собі вставала тихо.

«Що, болить?» — мене питали,
Але я не признавалась —
Я була малою горда, —
Щоб не плакати, я сміялась.

А тепер, коли для мене
Жартом злим кінчиться драма¹
І от-от зірватись має
Гостра, зловна епіграма, —

¹ Драми — тут: напружений момент.

Епіграма — короткий вірш глузливого змісту.

Безпощадній зброї сміху
Я боюся піддаватись,
І, забувши давню гордість,
Плачу я, щоб не сміятись.

1. Навчися виразно та усвідомлено читати вірш. Чи перегукується він з особистим життям Лесі Українки? Як саме?
2. Поміркуй, чому лірична героїня не зізнавалася про свої болі.
3. Які слова, на твій погляд, визначають головну думку цього вірша? Прокоментуй їх.
4. Що, по-твоєму, небезпечніше: зброя сміху чи справжня зброя? Чому?

5. Охарактеризуй образ ліричної героїні. Вислови власні роздуми про неї.

6. «Світ гарний, і сотворений нам на втіху» (Юрій Мушкетик, український письменник). Чи погоджуєшся з тим, що світ прекрасний? А якщо тобі сумно, боляче, у тебе неприємності, тоді яким видається він тобі? Не кожен уміє володіти своїми почуттями, емоціями, попри все — радіти життю, кожній миті. Не кожен вірить у свої сили. А світ — це ж і є велике диво, до кінця незбагненна таємниця. Вислови про це свої міркування. Підготуй розповідь про дитинство Лесі Українки, про її мужність, талановитість, про її любов до життя.
7. Вивчи напам'ять вірш «Як дитиною, бувало...».

ТИША МОРСЬКА

В час гарячий полудневий
Виглядаю у віконце:
Ясне небо, ясне море,
Ясні хмарки, ясне сонце.

Певно, се країна світла
Та злотистої блакиті,
Певно, тут не чули зроду,
Що бува негода в світі!

Тиша в морі... ледве-ледве
Колихає море хвилі;
Не колишуться од вітру
На човнах вітрила білі.

З тихим плескотом на берег
Рине хвиличка перлиста;
Править хтось малим човенцем, —
В'ється стежечка злотиста.

Править хтось малим човенцем,
Стиха весла підіймає,
І здається, що з весельця
Щире золото спадає.

Як би я тепер хотіла
У мале човенце сісти
І далеко на схід сонця
Золотим шляхом поплисти!

Попливла б я на схід сонця,
А від сходу до заходу,
Тим шляхом, що проложило
Ясне сонце через воду.

Не страшні для мене вітри,
Ні підводні каміння, —
Я про них би й не згадала
В краю вічного проміння.

1. Прочитай уголос вірш. Які твої перші враження від нього?
2. Які почуття, на твою думку, передає поетеса в цьому вірші? Зачитай ті слова, які це засвідчують.
3. Назви художні засоби, ужиті у віршах Лесі Українки. Як вони вплинули на твоє сприйняття поетичних образів?

4. Чи існує край «вічного проміння»? Чи варто прагнути до нього?
5. Зачитай ті рядки вірша, у яких поетеса каже про свою сміливість і неабияку мужність. Яка, по-твоєму, головна думка твору?

- Я знаю відомості про дитинство Лесі Українки, її мужність, талановитість.
- Я можу пояснити мотив глибокого родинного зв'язку дитини з батьками.
- Я вмю характеризувати образ ліричної героїні, можу висловлювати власні роздуми про неї.
- Я знаю напам'ять вірш «Як дитиною, бувало...».

Володимир Винниченко (1880–1951)

Як свідчать рідні та близькі, Володимир Винниченко в дитинстві дуже нагадував свого ж таки літературного героя — Федька-халамидника з однойменного оповідання. Він змалку звик чинити наперекір загальноприйнятому, домагатися свого всупереч усіляким обставинам. «Наче біс який сидів у хлопцеві!.. Спокій був його ворогом...» — ця авторська характеристика Федька-халамидника цілком стосується й самого автора. Хлоп'ячий ватажок, якому подобається розігрувати своїх ровесників, влаштовувати ризикові розваги, — це Федько. Гострі відчуття, відчайдушно-веселий бешкет — його стихія. У XIX ст. про таких казали — *enfant terrible* (жахлива дитина). Проте є у Федька і щось надзвичайно привабливе: передусім — його розмаху природи, надійність, готовність узяти на себе чужий «гріх», не ховаючись за спинами інших.

У спогадах матері письменника є чимало деталей, які повторюють історію Федька-халамидника. «Сусідських дітей тримав трохи... в терорі, бо був дуже сильний для свого віку й волевий, упертий... Надзвичайно любив волю, повітря, рух. Був гордим, збитошним¹, незалежним у вчинках і рішеннях правдолюбцем».

У Єлизаветградській гімназії, де В. Винниченко продовжив навчання після закінчення сільської школи, він кинув виклик «сильним світу цього». Національний одяг, українська мова, незалежна поведінка, екстравагантні вчинки стали причиною того, що з першого за знаннями учня він перетворюється на «жахливу дитину». Усе це, помножене ще й на індивідуальну вдачу майбутнього письменника, стало причиною ненависті його до будь-яких форм приниження і гноблення. Через конфлікт з адміністрацією Володимир залишає гімназію, а згодом екстерном складає іспити в Златопільській гімназії, причому про знання екзаменованого та його манеру триматися переповідали легенди.

Опублікувавши перше оповідання «Краса і сила», яке принесло авторові справжню славу, В. Винниченко отримав визнання в письменницьких колах. Його блискучий дебют вітав М. Коцюбинський. Літературна спадщина письменника налічує більше ста оповідань, чотирнадцять романів, двадцять три п'єси. У творчості В. Винниченка особливе місце посідають оповідання

Володимир Винниченко
народився
на Херсонщині

¹ Збитошний —
пустотливий.

Про великий талант В. Винниченка Іван Франко образно сказав: «Раптом виринуло щось таке дуже, рішуче, мускулисте, щось таке, що не лізе в кишеню за словом, а силе його потоками. І відкіля ти такий узявся? — хочеться по кожному оповіданні запитати у добродія Винниченка».

для дітей. «Кумедія з Костем», «Бабусин подарунок», «Федько-халамидник» — ці та інші твори, попри весь трагізм зображеного, правдиво відтворюють картини життя, близькі та зрозумілі сучасному юному читачеві.

Чи знаєш ти, що...

В. Винниченко був яскравим драматургом. Вистави за його творами мали неабиякий успіх у театрах Берліна, Праги, Рима, Москви. П'єси «Чорна Пантера і Білий Ведмідь», «Брехня» та інші збирали й збирають до сьогодні чимало глядачів.

* * *

Одним із найулюбленіших серед читачів творів письменника є фантастичний роман-утопія «Сонячна машина». Зауваж — слово «утопія» означає «фантазія, нездійсненна мрія».

* * *

Із листа Михайла Коцюбинського до Володимира Винниченка: «Ви маєте найкращого читача, якого можна мати, — молодь! Кого у нас читають? Винниченка. Про кого скрізь ідуть розмови, як тільки річ торкається літератури? Про Винниченка. Кого купують? Знов Винниченка...»

Зауваж

Володимир Винниченко — ще й талановитий художник. Його 74 оригінальні малярські роботи та 4 альбоми з малюнками аквареллю, вуглиною нещодавно повернулися в Україну.

Розглянь уважно пейзажі В. Винниченка. Які слова матері письменника, на твою думку, можна використати як підпис до цих картин?

Протока на Сені. Фрагмент. 1930

Вітер. Фрагмент. 1932

ФЕДЬКО-ХАЛАМИДНИК

Це був чистий розбишак-халамидник¹.

Не було того дня, щоб хто-небудь не жалівся на Федька: там шибку з рогатки вибив; там синяка підбив своєму «закадишному» другові; там перекинув діжку з дощовою водою, яку збірала з таким клопотом.

Наче біс який сидів у хлопцеві! Усі діти як діти — граються, бавляться тихо, лагідно. Федькові ж неодмінно, щоб битися, щоб що-небудь перевернути догори ногами. Спокій був його ворогом, з яким він боровся на кожному місці.

Наприклад, таке. Ліплять хатки з піску. Перед будинком, де жив Федько, була незабруківана² вулиця, і там завжди грузли в піску коні. Після дощу цей пісок ставав липким і вогким, — для будівництва хаток немає краще. Поставиш ногу, обкладеш її піском — і виймай потихеньку. От і хатка. Хто хоче, може навіть димаря приробити. Коло хатки можна тин виліпити, а за тинном натикати насінинок — і сад є.

А між хатками йде вулиця. Можна в гості ходити одне до одного.

Федько теж ліпить. Але раптом встане, подивиться-подивиться — і візьме та й повалить усе чисто — і своє, і чуже. Ще й регочеться.

А як хто розсердиться або заплаче, так і штовхана дасть. Битись з ним і не пробуй, — перший по силі на всю вулицю. Враз тобі дасть підніжку, зімне, насяде й пита:

— Ну? Наживсь на світі? Говори!

Як той каже, що наживсь, то милує; а як пручається — іще б'є.

Або пускають хлопці змія.

Плац великий, — ні будинків, ні магазинів, розбіглись є де. І вітер там раз у раз найкращий.

От заносять змія.

Федько сидить у себе на воротах, як Соловей-розбійник на дереві, і дивиться. Він усе любить або по кришах лазити, або на воротах сидіти. Ворота високі, і там ніби скринька така зроблена. В тій скриньці й саїда Федько.

— Пускай! — кричить той, що держить.

Змій виривається, але зразу ж козирає й б'ється об землю.

Федькові досадно: дурні, хвіст короткий! Але він сидить і не кричить нічого. Його думка зовсім інша.

Хлопці догадуються і прив'язують до хвоста ганчірку. Тоді змії плавно й легко здіймається вгору. Приємно держати його! Вітер чудесний, тільки розсотуй³

¹ Халамідник — бешкетник, пустун.

² Незабруківана — не вимощена камінням.

³ Розсотувати — розмотувати, розкручувати.

⁴ *Дерчітки* — саморобний пристрій, що під дією вітру породжує звук, — дирчання.

⁵ *Путо* — мотузка, що стягує.

Прокоментуй, чому Федько не може підійти тихо, а ще здалеку кричить.

⁶ *Набакір* — набік.

⁷ *Спірка* — скорочене ім'я від Спиридон.

нитки та дивись, щоб на вузликах добре зв'язані були. Змії кокетує й хитає головою то в той бік, то в другий, наче комусь шепче щось на вухо то з одного боку, то з другого. А як дерчітки⁴ ще начеплені, аж дух радіє! Цілий день би стояв, та держав, та дивився вгору. Небо високе-високе, синє та холодне. А змії у йому білий-білий, хилитається, хвостом злегка водить, наче плава, наче йому душно й він ліниво обмахує себе віялом. І ледве-ледве чутно ллється од його дирчання дирчаток. Не тільки бачиш, а й чуєш. Так наче Гриць або Стьопка там угорі і тягне за нитку, балується там і дирчить униз.

Нитка уже дугою пішла. Ех, погано путо⁵ зроблено! Як добре зробити путо, нитка не дасть дуги. Ну та нічого — розсотуй далі.

Нитка ріже руку, але то дурниця. Змії все далі й далі в'ється в небо, стає менший та менший.

— Телеграму давай!

Пускається телеграма. Біленький папірчик начіплюється на нитку й підсовується трошки вгору. Вітер підхоплює — і пішла телеграма. Ось зачепилась за вузлик і пручається, виривається, от трохи не крикне вниз: «Не пускають!» Але тут треба шарпнути нитку. Вітер знов підхоплює, і попливла знову вгору біла вісточка. Ось уже вона недалеко, вже вона в тому місці, де навіть Гаврик не може бачити нитки. Ось-ось змії прочитає телеграму.

Але тут всі разом чують крик і переводять очі із змія на землю. Іде Федько. Іде і кричить. Він міг би підійти тихенько, так що й не почув би ніхто, — але Федько того не любив. Він ще здалеку кричить:

— Ану, гей там, давай сюди змія!

Буде однімати. Федько іде змія однімати.

Руки в кишені, картуз набакир⁶, іде, не поспішає.

Але тікати й не пробуй, Федько усяку собаку випередить.

Хлопці починають швидко зсотувати нитки. Але що то pomoже?

— Давай змія! — підходить ближче Федько.

Гаврик кривить губи і хмикає. Стьопка зблід, але хутко засотує нитки, зиркаючи на Федька.

Спірка⁷ піднімає з землі камінь і кричить:

— Ану, підійди! Ану!

Але Федько навіть рук не виймає з кишень і таки підходить:

— Давай сюди змія!

Тут він уже виймає руки з кишені, бо Спірка затуляє собою Стьопку й піднімає руку з каменем. Але сам

Федько каменя не шукає, він тільки дивиться за Спірковою рукою:

— Даєш змія?

— А це твій змій?

— Одніму, та й буде мій!

— Овва! Задавака! Так і провалю голову, тільки підійди.

— Ану, бий!

Федько навіть груди підставляє, так наче йому тільки того й хочеться, щоб його вдарили каменем. Чуб йому стирчком виліз з-під картуза, очі хутко бігають.

А Стьопка зсотує, а Стьопка зсотує! Змій тільки диркає далеко вгору та шарпається і не розуміє нічого, що там сталося внизу, чого його так скоро тягнуть назад.

— Ну, бий же! Ех, ти! Боїться... Я он без каменя, на вас трьох.

— Льонька, Ва-сь-ко! — раптом кричить Спірка. — Сюда-а!.. Федько змія однімає!

Але Федько вмить зривається з місця, налітає на Спірку, ловко підставляє ногу й кида його на землю. Тут же підскакує до Стьопки, хапа нитку і рве її до себе. Нитка тріскає, змій диркає. Гаврик плаче, а Федько намотує нитку на руку й помалу задом іде додому. Вигляд у нього гордий. Спірка й Стьопка кидаються на його, очі аж горять, шпурляють каміння, але Федько тільки угинається й регоче.

— Халамидро! Ну, не попадайся ти на нашій вулиці! Босявка! Зараза!

А Федько все іде та іде. Змій уже його.

Але тут, буває, візьме й зробить несподіване. Коли вже хлопці далеко й не можуть йому нічого зробити,

Знайди ті слова, які допомагають уявити портрет Федька.

Спробуй пояснити
вчинок Федька.

він раптом вертається й віддає змія. Навіть принесе ще своїх пшток і дасть:

— На твого змія! Думаєш, мені він потрібний? Схо-
чу, зроблю з цілого листа. Тато з типографії принесе
червоної бумаги, так он якого зроблю...

Але так не часто буває. Частіш кінчається тим, що
хлопці біжать додому, жаліються, а їхні тато чи мама
ідуть до Федькової матері і теж жаліються. А Федько-
ві ввечері вже прочуханка. Але й тут Федько не як всі
діти поводиться. Він не плаче, не проситься, не обіщає,
що більше не буде. Насупиться й сидить. Мати лає,
грозиться, а він хоч би слово з уст, сидить і мовчить.

Приходить тато з роботи. Він стомлений і серди-
тий. Руки сиві од олова⁸ літер, які він складає в дру-
карні. Щоки теж ніби оловом налиті, худі-худі, борода
на них така рідка, що видно крізь неї тіло.

— Що? Вже знов? — питає він, глянувши на
Федька.

Федько ще більш насуплюється і починає колу-
пати пальцем кінець столу. А мати розповідає.

— Правда то? — питає батько в Федька.

Федько мовчить.

— Кому ж я говорю?! Правда те, що мати каже?

— Правда, — тихо одмовляє Федько.

— Скидай штани.

Федько мовчки встає, скидає штанці й чекає, похи-
ливши голову.

Батько здимає із себе ремінь, кладе Федька на сті-
лець і починає бити.

Федько здригується всім тілом і шарпа ногами.

— Лежи! — кричить батько.

— А кляте ж яке! А кляте! — сплескує руками
мати. — Хоч би ж попросило тата, хоч би заплакало.
Камінь, а не дитина! Сибіряка якийсь...

Вибивши «сибіряку», батько виймає з кишені дві
або три копійки й дає йому:

— То тобі за те, а це за те, що правду говориш...

Федько витирає сльози, що виступили з очей, бере
гроші й ховає в кишеню. Він за ремінь не сердиться, —
він розуміє, що так і треба. Але й три копійки бере, бо
справді не брехав. Якби він схотів, то міг би одбреха-
тися, але Федько брехати не любить.

Не любить також Федько й товаришів видавати.

Батько й за це Федька хвалить, а мати так само
сердиться:

— Так-так, потурай⁹ йому, давай йому гроші, давай.
Він навмисне робитиме бешкет, щоб правду сказати.

⁸ Олово — метал сірого
кольору, який
використовують для
виготовлення
друкарських літер.

Якими рисами
характеру наділений
Федько?

⁹ Потура́ти — не
перешкоджати
робити щось
недозволене, варте
осуду.

Розумний батько, вчить сина. Замість того, щоб повчити його за те, що покриває других, він хвалить...

— Нічого, стара... За все бити не можна. За що бити, а за що й хвалити...

— Так-так! Хвали його, хвали...

А найбільше Федькові доставалося за Толю. Толя був син хазяїна того будинку, де вони жили. Це була дитина ніжна, делікатна¹⁰, смирна. Він завжди виходив надвір трошки боязко, жмурився від сонця й соромливо посміхався своїми невинними синіми очима. Чистенький, чепурненький, він зовсім не мав нахилу до Федькових забав. Але цей халамидник неодмінно спокушав його, і бідненький Толя приходив додому задрипаний, подраний, з розбитим носом. Мати його, жінка чуйна і теж делікатна, трохи не вмлївала¹¹, бачачи таким свого Толю.

— Де ти так убрався?! Хто тебе так? — жахалась вона. Толя, плачучи, казав, що він не винен, що Федько^к призвів на те.

В той же вечір батько Федьків допитував уже «сибіряку»:

— Ти лазив з Толею драть¹² горобців?

— Лазив.

— Ти порвав йому штанці?

— Він сам порвав. Не вмїє лазити, а береться. Хай не лізе.

Але тут вмїшувалась мати.

— Та як ти смїєш так говорити? То дитина благородна, ніжна, а ти, мужиченя, з ним так, як із Стюпкою. Та через тебе нас з квартири виженуть... Щоб ти не смів підходити до його, мурло ти репане. З свинопасами тобі гратись, а не з благородними дітьми. Нещастячко ти моє! І за що мене Бог покарав такою сибірякою... А батько нічого йому не скаже, роби, синку, що хочеш, бий дітей, хай нас виженуть з квартири...

Батько мовчить і хмуρο дивиться у вікно. Надворі вечір. З вікон хазяїського дому ледве чутно вибиваються звуки ніжної музики. Тепло й затишно там. Батько Толин десь походить собі по просторій хаті, задумливо слухаючи музику. Тут же, мабуть, Толя — чистенький, ніжний, з щічками, як проскура¹³. Мати грає. Ні сварок у них, ні бруду, ні клопоту. Пожилці їм знесуть плату за квартири, мужики за землю грошей привезуть. Їх ніхто не вижене з квартири, хоч би Толя як обидив Федька.

— Скидай, сучий сину, штани! — раптом грізно звертається батько до Федька.

¹⁰ Делікатний — витриманий, чемний.

¹¹ Умлївати — втрачати свідомість, знепритомнювати.

¹² Драти горобців — забирати яєчка з гнізд.

¹³ Прόкура — церковний хлібець.

Чому Федькові батьки були проти його товаришування з Толею?

Федько спідлоба дивиться на тата.

— За віщо? — ледве чуто питає він.

— За те, що водишся з благородними дітьми. Я тобі, паршивцю, скільки раз казав: не смій з панами водитися. Не кумпанія вони тобі.

— Та я з ним не водюсь, він сам лізе.

— Жени його під три чорти од себе... яка він тобі кумпанія?.. Лягай!

Федько лягає, але батько так б'є, що мати застається зовсім невдоволена.

А на другий, третій день Федько знов спокушає Толю. І спокушає якраз у такий момент, коли ні одному чоловікові в голову б того не могло прийти.

Скажемо так. Надворі буря, дощ ллється з неба такими патьоками, наче там тисячі Федьків перекинули тисячу діжок з водою. Хмари аж сині, кошлаті, так і розрізують їх зеленаві блискавки. Грім тріскає з такою силою, що аж посуд дзвенить у шафах.

Толя, притаївшись біля вікна, дивиться на вулицю. Пусто, нема нікого, все поховалось. Тільки згори біжить цілий потік брудної води з бульками. Дощ січе воду, камінь, стовпчики. З ринв¹⁴ цілі водоспади спадають в палісадник. Темно, сіро, страшно. Мама у себе в покої лежить з пов'язаною головою, — вона не виносить бурі і завжди хворіє.

Толя теж заховався б кудись, але мама заборонила йому сидіти біля вікна, і через те Толі страшенно кортить ще посидіти й подивитись.

У, який буйний та брудний потік біжить по вулиці! І де він береться завжди?

Трах-тах-тах! — лускає грім, і лампа в їдальні дзвенить.

Толя тихенько хреститься й блідніє, але од вікна одійти не може.

І раптом він бачить щось надзвичайне. На вулиці, в самому потоці, під дощем, мокрі, без шапок бредуть Федько, Стьопка й Васька. Вони позакачували штанці аж до живота, пацають¹⁵ ногами, сміються, щось, видно, кричать. Їм весело й любо! Вода, мабуть, тепла, а дощ, як душ у бані, так і обливає їх. Ось Федько підставляє лице під дощ, ловить краплі ротом. Які в них смішні мокрі голови!..

Васько щось найшов у воді. Що то?.. Підкова. Федько ховає в торбинку. Вони знов назбирають гвіздків, підков, залізячок! А Федько раз найшов навіть п'ять копійок.

Толя стає у весь зріст на вікні й маха руками, щоб його бачили. Але хлопці не дивляться на вікно. Вони

Знайди опис природи. Поміркуй, яка роль пейзажу у творі.

¹⁴ Ринва — труба або жолоб для стікання води.

¹⁵ Пацати — ляскати, шльопати по воді.

Про яку вдачу Федька свідчить цей епізод?

пацають ногами, бовтаються, грім тріщить у них над головами, але їм те й за вухом не свербить. Хмари над ними такі страшні, що дивитись моторошно, а їм те як-раз і мило, — дощ, значить, ще довго буде.

Ось вони пританцьовують, мабуть, співають:

Іди, іди дощику,
цебром,
цебром-цебрицею
над нашою пшеницею.

І дощ іде їм на голови, на плечі, на руки. Сорочки поприлипали до тіла, потік біжить-біжить, грім тріщить.

Але Толі грім уже не страшний. Толя й сам би побіг на вулицю. Він ще дужче маха руками, але постука ти боїться, бо мама почує.

Нарешті Федько помічає Толю й почина махати рукою, закликаючи до себе. Васько й Стьопа теж вимахують, показують підкови, гвіздки, пацають ногами, підскакують. Васько пада й сідає просто в воду, Федько і Стьопа регочуться, а Васько за ними.

Толя раптом зістрибує з вікна, швидко скидає черевички, закачує штанці й тихенько вибігає в сні, із сіней на ганок. На ньому бархатові курточка й штанці, — жалко їх. Але хлопці вже коло ганку і кричать:

— Іди, не бійсь! Дощ теплий.

— Та йди! От баба, мнеться... Раз-два!

Толі холодно і страшно, але він не хоче, щоб його звали бабою. Він сходить з ганку й обережно іде до хлопців. Ніжні, випечені¹⁶ ніжки його спотикаються, брудний потік залива бархатові штанці, дощ враз вимочує акуратно зачесане волосся й курточку. Спершу від цього холодно, але потім робиться так славно, мило. Толя од приємності аж вищить і паца ногою по воді. Хлопці теж кричать і, схопившись за руки, біжать униз. Толя посередині.

Увечері Толя хворий, гарячий лежить у постелі, а Федька кладуть на стілець і луплять.

Наставала весна. Сніг зробився жовтий і брудний, а лід на річці такий, як намочений цукор. Потім почали текти річечки по вулицях і стала парувати земля на сонечку.

Раз під вечір Стьопа, Грицик, Спірка та інші хлопці пускали кораблики по вулиці.

У цей час вийшов Толя на ганок і дивився на них. Він сам не пускав, бо йому строго заборонено було гратись з вуличними хлопцями, але стояти на ганку можна було.

Як ти гадаєш,
чому Толя не слухає
мами?

¹⁶ *Випечені* —
доглянуті.

Раптом звідкись прийшов Федько. Кожушок його був весь мокрий, чобітки аж порижіли від води, шапка в болоті. Але він весь сяяв і махав величезною палицею, яка була вдвоє більша за нього.

— Хлопці! А де я був! — закричав він ще здалеку.

Всі кинули кораблики й підбігли до нього:

— А де? А де?

Федько ловко заткнув палицю в купу мокрого снігу, зняв шапку й витер піт:

— Ху! От так наморився, братця! Ну, так і робота була!

— Та де ж ти був? Яка робота?

— На річці був. Там таке-е!.. Крига йде страшенна. Базарний місток знесла к бісу. Он як! Ми ловили дошки... Я такого дуба витягнув, що ой-ой-ой!

Хлопцям аж дух захопило... А вони й не знали!

— Та брешеш? Правда?

— Піди подивись. Сидять тут, кораблики пускають... Я завтра у школу не піду, зранку на річку збираюсь...

— Як у школу не підеш? А батько?

— От штука! Візьму та й не піду. Здоров, Только!

Толя чув усю розмову і йому страшенно кортіло розпитатись, як там, на річці, крига йде. Але він терпіть не міг, як йому цей Федько говорив «Толька». Наче він йому товариш.

Толя одвернувся й нічого не сказав, немов не чув Федька. Але так було цікаво послухати, як крига йде на річці, що він зараз же повернувся і сказав:

— Здорово! Ти був на річці?

— Був.

— Здорово йде?

— Біжи подивись, як мама пустить, — посміхнувся Федько й одвернувся від Толі.

Толя почервонів, — як він сміє насміхатись, мурля погане! Як пожаліється татові, йому зададуть!

А Федько розказував тим часом далі:

— Вся річка йде. Страшенно так суне та тріщить...

А наро-о-ду на березі — повно! Один хлопець хотів поїхати на кризі та злякався, а я завтра поїду.

Толя хотів іти додому, але, зачувши ці слова, навіть зійшов вниз, до хлопців.

Хлопці теж були вражені, — от скажений цей Федько! Там десь дивитись страшно, а він полізе туди.

— Та на саму кригу полізеш?

— А то ж куди! От і палиця вже є, — показав Федько на застромлену палицю. — Весело на кригах. Я бачив, як торік їздив Антошка... Та я тоді не достав палиці... Гайда завтра разом? Га?

Поясни значення слова «наморитися».

Добери синоніми до слова «кортіти».

Спірка і Стюпка почухались: у школу треба.

— Е, в школу! Один день пропустимо, от біда велика!

Толі страшно було слухати такі розмови, але він не мав сили одійти.

Хлопці почухались і таки рішили йти завтра до річки. Умовились, що всі троє зійдуться на цьому самому місці рівно о восьмій годині.

Коли Федько прийшов на другий день на призначений пункт, він застав там Спірку, Стюпку... і Толю. Толя був увесь закутаний у шарфики, з-за яких визирав тільки кінчик носа та оченята! Оченята йому були якісь чудні, не то винуваті, не то злякані.

Федько Толі здивувався:

— А ти чого? Може, теж з нами?

Толя трішки почервонів і сказав:

— Я тільки підійду подивлюсь, а потім піду в школу.

— Іди дивись, — згодився Федько й почав витягати з снігу палицю. Він її сховав туди ще вчора ввечері.

Палиця чудесна була! На кінці гостра, ще з гвіздом: як устроиш у кригу, не посковзнеться. Книжки Федько прив'язав собі на живіт і закрив кожушком. Смішно було дивитися, що він став такий пузатий.

— Наче твій тато... — сказав Спірка Толі.

То була правда, сам Толя це бачив, але йому все ж таки досадно стало. «Тато»... Зовсім не «тато», а «папа». А потім, що ж тут такого, що у його папи більший живіт, ніж у їхніх тат? Бо його папа багатий, от і все.

Толя їм нічого все ж таки не сказав, він був хлопчик делікатний, вихований. Федько, той, якби зачепили його тата, зразу б грубості почав говорити, а то й битись поліз би.

А Толя навіть щось сказав до Спірки. Але Спірка не чув, бо вони в той час підійшли до спуску з гори. Тут уже не до балачок, — стало видно річку. Піводі¹⁷ ще не було, але яка стала чудна річка! Вся сіра, покопирсана, ряба. На березі комахнею стоять і ходять люди. Сонце хитро виглядає з-за парового млина. Галки кудись летять довгими рядами і кричать. А як блищить кінчик хреста на Богоявленській церкві! Ух, гарно!..

— Ану, наввипередки! — раптом закричав Федько і як вихор зірвався з місця.

Стюпка і Спірка заверещали й побігли за ним.

Толі теж хотілось заверещати і побігти, і навіть фицнути так само ногою, як зробив Стюпка. Але він того не міг зробити: кричати на вулиці не личить благородним дітям, бігти ж трудно, бо кожушок його такий довгий та тяжкий, а на ногах глибокі калоші. Та ще на спині ранець з книжками.

Що підштовхнуло
Толю на цей крок?

Чому Толя не
намагався боронити
свого батька?

¹⁷ Піводь — розлиття річки під час весняного розтавання снігу, льоду.

Поміркуй, чому письменник порівнює льодохід із гуртом волів.

¹⁸ Живжиками просуваються — поспіхом, швиденько.

Толя тільки дивився, як миготіли ноги Спірки та Стьопки. Ось Стьопка загубив книжки. Зупинився, підхопив, знов фицнув і полетів за передніми.

Толя нагнав їх аж коло самої річки. Зблизька річка здавалася ще чуднішою. Видно було, як помалу, тяжко йшла крига. Лід тріщав, лускався, крижини лізли одна на одну, чисто було схоже на те, як женуть великий гурт волів. Вся сіра маса худоби сунеться помалу, а деколи один віл вилізе на другого, а тоді в тому місці починається гармидер, воли налізають один на одного, стоять, крутяться, аж поки ті, що почали гармидер, не проштовхнуться наперед.

По всьому березі стоїть народ. Хлопці живжиками¹⁸ просуваються поміж дорослими й безперестанку кричать дзвінками, веселими голосами. Скільки тут школярів, які завтра скажуть учителеві, що їм у цей день «голова боліла» й вони не могли прийти «в клас»!

А річка все суне і суне вперед. Крижини з мокрим рипом труться одна об одну. Вони такі поважні та старі, аж жовті. Звідки вони припливли сюди? І куди попливуть? От сісти б на одну з них і їхати на ній десь далеко-далеко. Кругом другі крижини, їх треба одпихати, щоб не лізли на цю, а то як налізуть, то потоплять. Добре, як встигнеш перестрибнути на другу, а як шубовснеш у воду? А вода, ух, чорна, глибока та холодна, аж пищить.

Але знаходяться смільчаки, що стрибають на крижини і йдуть на них якийсь час. Десятки хлопчачих очей із заздрістю слідкують за молодцями. А молодці візьмуть та ще й ногами потопляють по льоду, от, мовляв, крига яка, не провалиться. Деякі з них перестрибують на другі лідяки й навмисне зупиняються на самому кінчику над чорно-синьою, густою водою.

— Ану, ти там! Хочеш раків половить? — кричить хто-небудь з дорослих на молодця. — Злізай на берег!.. Шубовснеш в воду, витягай його...

Молодець ніби не чує, але, потопавши на кризі, сходить на берег.

Толя часто подивлявся на Федька: ну, що ж він не йде на кригу. Федько щось говорив Стьопці й Спірці й показував на річку головою.

Толя підійшов ближче й почав слухати.

— ...А то що! Стрибають тут... — говорив Федько. — Подумаєш, яка штука. Ні, нехай хто на той бік по кризі перейде, от буде герой!

— Ну, на той бік! — покрутив головою Стьопка. — Як затре кригою, що будеш робити?

— А ти на другу! — блиснув очима Федько. — А з тої ще на другу!.. От зроби так! Зробиш? Га?

— А ти зробиш?

— Може, й зроблю...

Толі страшенно хотілось подивитись, як Федько буде стрибати з крижини на крижину. Він пострибає і, розуміється, злякається й почне плакати; його знімуть з криги, а всі потім будуть з його сміятися. Хай не задається.

— Нізачо не зробиш! — сказав Толя Федькові, киваючи на річку.

Федько мовчки подивився на нього й нічого не сказав. А Толя бачив, як у Федька навіть губи побіліли, а очі стали такі чудні, гострі, коли вдивлявся в кригу. Ага! Мабуть, боїться.

— Ану, спробуй! — знов сказав Толя. — Ти ж хвалявся, що будеш їздити на крижинах. Ану!

А крижини сунули та сунули. Іноді вони розривалися й між ними робилась чорна, страшна латка води. У тій воді плавала солома й трісочки. І солома, і трісочки крутились і десь зникали, — так вертіло там воду.

— А давай об заклад, що перейду на той бік! — вмить звернувся Федько до Толі.

— Ба не перейдеш!

— Ну, давай! Об що йдеш? Як перейду, даси мені свій ніжик, що з костяною ручкою. А як не перейду, я тобі дам свого чижика. Хочеш?

Толі зовсім не хотілось чижика, — навіщо йому чижик? — але він згодився.

— Ну, добре! Давай руку! Спірка, перебивай!

Спірка перебив, і Федько став тісніше підперізуватися, отдавши Стюпці свої книжки.

— Тільки ви мовчіть... — тенором¹⁹ сказав усім Федько. — А то як побачать, що я хочу переходити на той бік, то не пустять. Нехай думають, що я хочу коло берега походити.

— Добре!

Федько підперезався, взяв у руку палицю, спробував її й насунув щільніше шапку.

— Ну, гляди ж! — промовив він до Толі якимсь чудним голосом і пішов просто на кригу.

— Федько пішов! Федько пішов! — закричали хлопці, які вже давно зачіпали його, щоб ішов на кригу.

Федько стрибнув на лід і, наче пробуючи його, потопав ногами. Крижина добра була, товста, міцна.

Федько потрошки наблизився до другої, походив і палицею зміряв, чи товста. Потім озирнувся до берега й раптом стрибнув на другу крижину.

Чому Толя погодився битися об заклад, адже чижика йому не хотілося?

¹⁹ Сказати тенором — високим чоловічим голосом.

Рішення Федька піти на кригу було миттєвим чи хлопчина перед цим щось обмірковував?

Спірка, Стьопка й Толя дивилися за ним із замиранням серця.

— А куди ти там? — закричав до Федька якийсь робітник збоку. — Куди понесло тебе? Вертайся назад!

Але Федько, мов не чуючи, підбіг на край своєї крижини і знов став тикати під нову крижину. Та була зовсім тонка. Спробував надушити її палицею, — угинається. А позаду кричать і махають руками, щоб вертався. Федько вибрав іншу — ця товща. Розбігся і стрибнув. Крижина тільки злегка хитнулась і заспокоїлась.

— Та що він, сказився, паршивець! — закричали вже інші на березі. — Куди його потягла нечиста сила. Ей ти, вертайся сюди зараз!

— Ну, дивіться на цього одурілого хлопця!

— Та біжіть стягніть його, сукиного сина!

Але бігти було вже пізно. Федька несло вниз, і він був уже на середині. Він часом оглядався, піднімав на палиці шапку, весело крутив нею і кричав щось. Розібрати не можна було, що він саме кричав, але чути, щось веселе й завзяте.

— Та чий він? — питалися кругом.

— Федько, Івана типографчика син. Халамидро звісне.

— Ну-й пробийголова... Ач, яке виробляє! Ах ти ж, Боже наш!

А Федько, справді, щось надзвичайне виробляв на річці. Він то повз на животі по тонких крижинах, то впирався палицею й перестрибував через водяні латки, то бігав з кінця в кінець криги, не маючи виходу. Здавалось, ось-ось налетить на нього ота кучугура криги, зітре, зімне й сліду не зостанеться од комашинки-хлопчика. Але комашинка якимсь чудом ловко видряпувалась на самий гребінь кучугури, скоренько з'їжджала з неї й бігла знову з крижини на крижину.

На березі було тихо. Хлопчики завмерли з роззявленими ротами й широкими очима. Старші хвилювались і пильно слідкували за кожним рухом «шибеника». Як той щось замнеться, так всі зараз затурбуються, деякі починають кричати всякі поради:

— Вправо, вправо бери, сукин син!

— Куди вправо? — махає на порадника другий рукою. — Там вода, хай жде, друга крижина підпливе... Не рушся, стій на місці!

На щастя, Федько не може чути ніяких порад і щасливо добирається до берега.

Хлопчаки починають од щастя пищати, боротись, кидати каміння у кригу. Дорослі легше зітхають і, хитаючи головами, лають Федька-халамидника. Але в

Поміркуй, чи безпечно виходити на весняний лід. Чому?

Із чим порівнює письменник Федька? Чи випадкове таке порівняння?

лайках нема ні злості, ні досади. Ловкий хлопчак, що й говорити. Як брався, собака, га?

Федько з того боку махає надітою на палицю шапкою. Той берег пустий, бо туди не можна пройти з вулиці — чийсь мури й тини.

— А як же він назад добереться? Невже знов по крижинах?

— А так і є, він знов на крижинах!

Справді, Федько стрибнув на крижину, потім на другу, і знов на березі всі притихли, слідкуючи за одчайним хлопцем. Ніхто вже не кричав поради, ніхто не даявся, тільки не зводили очей з маленької комашинки, яка дряпалась, бігла серед страшних сірих крижин, стрибала, метушилася. Така маленька комашинка, а як вона ловко, безстрашно обдурювала величезні шматки льоду, що з тріском лізли на неї, немов збиралися розчавити нахабне живе створіння. Як це створіння топтало ту сіру купу криги й ще навіть часом вимахувало своєю малюсінькою паличкою.

— Ну, й шибеник! — зітхав хто-небудь, як Федько видряпувався із скрутного місця.

А «шибеник» все ближче й ближче присувався.

Ось уже недалеко. Видно вже, як швидко оченята його бігають на всі боки, вишукуючи місце, де перестрибнути. Найшов. Вперся палицею. Палиця спорснула. Ударив дужче в лід і знову уперся. Стоїть добре. Раз! — і вже на другій крижині. Жилаве, чортове хлопча. Стриба, як кішка.

І от хлопчак вже на березі. Круг його крик, писк товаришів. От це молодець, так молодець. От як треба!

— Ну, щастя твоє, що ловкий! — качають головами дорослі. Але не лають і не сердяться, — що говорити такому зайдиголові!

Толя аж задихався, дивлячись, як Федько перебивався по крижинах. Оченята йому розгорілися, серце билось міцно й гаряче. Нічого там страшного нема на тих крижинах. А зате як цікаво, як весело! От би взяти та собі побігти. Тільки скинути калози, а то в них важко. То зовсім не трудно. Узяти у Федька палицю, встромляти в лід і стрибати. Велика штука!

А коли Федько вийшов на берег, коли його отовпили хлопці і з радістю та захватом дивились на нього, як на героя, Толя почув, що він теж може перейти. І не тільки може, а от візьме й перейде!

І він, нічого нікому не кажучи, хуленько скинув калози, струсив ранець з плеч на землю й підійшов до Федька.

Якими фізичними якостями був наділений Федько?

Поясни значення слова «ловкий». Добери до нього синоніми.

Чи хвилювався Толя за Федька? Обґрунтуй свою думку.

Які почуття
підштовхнули Толю
перейти річку?
Що завадило йому
це зробити?

- Дай мені свою палицю, — сказав він.
- Федько здивовано подивився на панича:
- Нащо тобі?
- Я теж хочу йти на той бік!
- Куди?
- На той бік.

Спірка й Стюпка так і фиркнули. Але Федько не засміявся.

- А як упадеш у воду?
- Не бійсь, не впаду. Давай!
- Лучче не треба, Только... Ти не вмієш.
- Овва! Ти один вмієш! Ну, давай палицю. Що, може, жалко?

— На... — стиснув плечима Федько. — Тільки гляди...

Толя взяв палицю й пішов на кригу.

— А куди знов? Чого? Хто? — раптом закричали люди, побачивши Толю на льоду.

Але Толя, так само як Федько, побіг далі і стрибнув на другу крижину. В цей час насунула ціла купа льоду й одрізала Толю від берега. Толя опинився сам серед страшних, холодних крижин, які всі ворушились, лізли одна на одну, тріщали, крутились.

На березі щось кричали, бігали. Толя розтервся, хотів бігти назад, але не можна — перед ним ціла смуга води. А ззаду суне величезна скеля льоду. Вона наче спеціально хоче налізти на Толю, так весь час напірає на його кригу.

Толі зробилось страшно. В руках стало якось дуже холодно, ноги ослабли і сковзнули по льоду. Хотілося упасти на лід, пригукнутись до нього всім тілом і кричати, кликати на поміч.

Але він і те боявся зробити. Тільки стояв і тихенько став плакати.

А люди на березі хвилювались, кричали, радились, як врятувати Толю, і не знали, що зробити, бо кожний радив одне, другий друге, третій третє. Всі йшли разом з крижиною, на якій стояв і плакав Толя, кричали, махали руками, кудись когось послали. А Толя тим часом все плив далі. Він уже випустив палицю з рук і хукав на червоні пальці, обливаючи їх сльозами.

Деякі з дорослих пробували зайти по крижинах до Толі з другого боку, але крига угиналась, ломилась під ними, й один швець навіть трохи не впав у воду.

У цей час звідкись узявся Федько. Він, як тільки Толя розтервся на льоду і всі побачили, що злякався, десь зразу зник. Його навіть хотіли вилаяти, що призвів панича до такої біди. Але Федько як під кригу пішов.

Хто найпершим
кинувся рятувати
Толю? Як це його
характеризує?

— Ага! Злякався, стервин син! Шибеник чортів, навчив хлопця та й утік.

Усі вже знали, що Толя хазяйський синок, а деякі навіть побігли за його папою.

І от, коли всі метушилися, бігали й не знали, як рятувати Толю, несподівано з'явився Федько. В руках йому була довжелезна палиця, в яку він почав забивати гвіздка, раз по раз заклопотано подивляючись на Толю. Спірка і Стюпка всіма силами старались помагати йому.

Ну, гвіздок забитий, держись добре.

— Ану, гей, дайте дорогу... З дороги ж!

Всі розступились на крик. А диви, знов цей шибеник! Але він з палицею, чи не рятувати панича збирається?

— Ти куди, халамидро?

— Дорогу!.. Ану, дайте дорогу!

Федько продерся крізь юрбу, вибрав крижину і стрибнув.

— Держись, Только! Я зараз буду коло тебе. Держись, не бігай, стій на місці!

Толя, забачивши Федька, захвилювався й хотів бігти йому назустріч, але приказ Федька зупинив його.

Хвилин через п'ять Федько вже був на Толиній крижині.

— Ну, давай руку... Иди за мною. Та не бійсь, іди сміливо. Палицю візьми та впирайсь. Ну, так... Держись... Стій... Я перестрибну, а ти подожди...

— Ой, не ходи!.. Я боюсь... — ухопився за нього Толя.

— Та стій! От дурне... Я перестрибну і присуну до тебе свою крижину, а ти перейдеш... Бо сам же не перестрибнеш...

Федько перескочив, підбіг на край своєї крижини і вперся палицею в сусідню купу льоду. Крига зашаруділа й підсунулась до Толі.

— Тепер переходи сюди!.. Ну, от бачиш... Тепер іди на цей край. Иди сміливо, не бійсь... Ставай тут. Стій, не бійсь. Я піду назад, підштовхну тепер до берега...

Федько перебіг на другий кінець крижини і тільки хотів упертись палицею в дно річки, як раптом під ним почувся тріск, крижка крижина розламалась надвое, і Федько зник з льоду.

Всі так і завмерли.

Але Федько не потерявся²⁰, він ухопився руками за кригу й зо всієї сили пнувся, щоб його не знесло. Але на латку води, яка сталася від цього, вже сунула нова крига. Вона знесе Федька.

Толя побачив це і з криком забігав по крижині.

— Толю! Толю! — кричав Федько. — Подай мені палицю свою. Подай палицю свою... Я вилізу...

²⁰ Не потерявся — не розгубився.

Але крижину в цей час підбило до берега, й Толя, як стріла, вилетів з неї.

Стьопка, Спірка й інші хлопці кинулись до Федька і протягнули йому палицю. Федько весь посинів уже й хотів взятись за палицю, але рука не слухалась, залякла.

А підійти до нього не можна, бо крижина угинається, заливається водою і може розвалитись знов.

— Стьопка, ляж на лід та підсунься до мене, — прохрипів Федько.

З берега дорослі щось кричали, але хлопці їх не слухали. Стьопка ліг і став підсуватись до Федька.

— Зійдіть там з криги, хто лишній, — крикнув Стьопка, озирнувшись.

Але в цей час один з хлопчиків подав Стьопці шворку²¹, зв'язану з поясів. Стьопка кинув її Федькові.

— Хватай, Федю! Хватай... Швидше, Федю, бо крига йде.

Федько простягнув руку, але знов ухопився нею за лід.

— Не можу... — прошипів він. — Руки не держать, упаду...

І раптом вхопив зубами за шворку, набрав повен рот, міцно стиснув зуби й мотнув головою, мовляв: «Тягни!»

Стьопка, хлопці й дорослі з берега почали тягти Федька.

— Держись, Федю, держись, нічого... Ех, держись, ще трошки! Браво!

Федько був весь синій од холоду й того, що держався зубами за пояс. Але, як тільки витягнули його на тверде, він став на ноги і почав швидко-швидко

Чим вирізняється Федько з-поміж своїх однолітків?

²¹ Шворка — тонкий мотузок.

топати й махати руками. Вода лилася з нього, зуби йому цокали, але він на те не вважав:

— Нічого, не перший раз, я цієї зими три рази на льоду провалювався. Треба тільки бігати.

Але йому не дали побігати. Десь узялися папа й мама Толині, а з ними мати Федька. Толя, побачивши їх, затрусився і з криком та плачем кинувся до них:

— Папочко!.. Мамочко!.. Я не винен, я не винен!..

Але папа й мама не дали йому говорити. Схопивши його під руки, шарпнули й потаскали додому.

Мати Федькова теж схопила Федька й так торсоннула, що з того аж бризки посипалися.

— Додому, іроче! Ось я тобі покажу! — І знову так потягнула, що Федько мусив бігти за нею. Такою блідю й лютою Федько ніколи не бачив свою матір.

А попереду батьки тягли Толю, який весь час спотикався, щось кричав й голосно плакав. Батьки йому щось відповідали й шарпали так, що Толі кілька разів спадала з голови шапка.

Раптом вони зупинились і підождали Федька з матір'ю.

— Він був на льоду? — грізно звернувся батько Толин до Федька.

Федькові було дуже холодно, зуби йому не переставали стукати, все тіло боліло од шарпання матері, але він все-таки встиг помітити, що в батька Толиного аж слина запеклася на губах, а очі налились кров'ю. А Толя з жахом задирав голову то до мами, то до папи й жалібно говорив:

— Я не винен, я не винен...

— Мовчи! — крикнув до нього батько і знов повернувся до Федька: — Був він на льоду?

— Був... — цокаючи зубами, сказав Федько.

— Неправда! Неправда! — ще жалібніше і з страхом забився Толя. — Я не хотів іти, а вони мене потягнули на річку. А потім Федько узяв і пхнув мене на кригу... Спитайте всіх... Я не винен...

Федько аж труситись перестав і подивився на Толю. А мати Федькова так і спалахнула:

— Ох, Боже ж мій! Та що ж ти собі думаєш, люципере ти! Та батько ж з тебе три шкури здере, та він же на тобі живого місця не оставить. Чом тебе чортяка не вхопила там, у воді, ти, ідоляко!

І вона зо всієї сили вдарила Федька по голові. Федько аж упав на одно коліно й закрив руками голову. Мати знов хотіла вдарити його.

— Підождіть, Іванихо! — зупинив її батько Толин і підняв Федька. — Встань... Чекайте, Іванихо... Я хочу

Як ти розумієш вираз «торсонути, що аж бризки посипались»?

спитати його... Федьку, я вірю тобі, я знаю, що ти ніколи не брешеш, не брешти й тепер: говори, ти потягнув Толю на річку?

Федько трусився, коліна йому зігнулись і хилитались на всі боки. Він мовчав.

— Говори ж, падлюко! — торсонула його мати.

Федько глянув на Толю, той великими, повними страху й тоски очима дивився прямо на нього. Сльози текли йому по щоках і зупинялись у куточках рота. Толя машинально злизував їх язиком і все дивився на Федька з чеканням чогось страшного.

— Ну говори ж, Федьку, — нетерпляче сказав батько Толин.

Федько одвів очі від Толі, похилився й тихо сказав:

— Повів...

— Гіхнув його на кригу?

— Пхнув...

— Паршивець же ти! — крикнув Толин батько і сильно хляснув Федька по лиці. А потім повернувся до Федькової матері і сказав: — Надіюся, що на цей раз чоловік ваш покарає його як слід... Інакше лучче очистити мені квартиру.

Федькові знов упала з голови шапка, як ударив його Толин батько. Він підняв її й подивився на Толю. Але Толя тулився до матері, яка милувала вже й жаліла його.

Чому цього разу Федько сказав неправду?

А ввечері, коли мав прийти батько Федьків з роботи, Федько кашляв і облизував гарячі губи.

Йому було страшенно жарко.

— Ага, бухикаєш, кашляєш, ідоле? — обзивалась од печі мати. — Підожди, підожди, візьме тебе чорт... Ось нехай ще батько прийде та погріє ременем. Що, єсть жар?

— Єсть... — тихо одповів Федько, а сам придивлявся, як в очах його стояли жовті й зелені плями.

Коли батько прийшов і мати стала йому розказувати, Федькові в очах уже було зовсім жовто, і голова була страшно тяжка й гаряча; така була тяжка, що не можна було держати її на плечах і хотілось покласти чи на стіл, чи на землю, чи хоч у піч — аби покласти.

Мати говорила, але Федько навіть не слухав і не пам'ятав уже нічого. Він тільки як кризь сон бачив, що татуньо чогось страшенно став лютий, такий лютий, що аж говорити не міг і тільки хапався то за горло, то за ремінь.

Потім Федька поклали на стілець і били вже як слід. Але Федько й на цей раз навіть не скрикнув. Тільки, як батько пустив на мент руку, якою держав його, Федько впав додолу й не рушився.

— Вставай-ай!!! — ревновав батько й шарпнув сина за руку; але рука була така гаряча, а лице сина було таке дивно спокійне, що батько кинув ремінь і нахилився до Федька. Федько вже нічого не чув і не бачив.

А через три дні він лежав мертвий. Разів зо два він приходив до пам'яті, питав, чи били Толю, щось бурмотів і знову падав непритомний. А в непритомності когось просив, комусь грозився і все чогось допитувався у Толі.

Батько й мати не одходили від його постелі, трусились і мовчки боролись із смертю. Але смерть поборолася.

На четвертий день Федька ховали. На кладовище йшли всі хлопці зо всіх сусідніх вулиць. Спірка, Стьопка й Гаврик плакали навзрид.

А Толя тихенько виглядав із вікна. Мама йому строго наказала не виходити до вуличних хлопців.

А йому було цікаво подивитись, як будуть ховати Федька-халамидника.

Коли Федькова труна сховалась за рогом вулиці й не було вже нікого видно, Толя одійшов од вікна, перекрутивсь на одній нозі й побіг гратися з чижигом.

Цього чижика він сказав Федьковій матері віддати йому, бо він його виграв у Федька.

Знайди правильну відповідь.

- Спірка, Стьопка, Толя — герої твору:
  - «Євшан-зілля» М. Вороного;
  - «Федько-халамидник» В. Винниченка;
  - «Як дитиною, бувало...» Лесі Українки;
  - «Іван Підкова» Т. Шевченка.
- Як поведився Федько, коли батьки карали його за бешкети:
  - плакав;
  - обіцяв, що більше не буде;
  - мовчав;
  - верещав?
- Слово «халамидник» означає:
  - шибеник;
  - злочинець;
  - розбійник;
  - крадій.
- Де відбуваються події, зображені в оповіданні:
  - у селі;
  - у місті;
  - на хуторі;
  - у столиці?

5. Чий це портрет: «Це була дитина ніжна, делікатна, смирна. Він завжди виходив на двір трошки боязко, змурився від сонця й соромливо посміхався своїми невинними синіми очима»:
  - а) Федька; б) Толі; в) Стьопки; г) Спірки?
6. За що побилися об заклад Федько і Толя:
  - а) що Федько перейде на інший бік річки по кризі;
  - б) що Федько перепливе річку;
  - в) що Толя перейде по кризі на інший бік річки;
  - г) що Спірка пройде по кризі?
7. Хто врятував Толю, коли він опинився на крижині серед річки:
  - а) Стьопка; б) Федько; в) невідомий-хлопець; г) дядько?
8. Як Толя віддячив Федькові за свій порятунок:
  - а) звалив всю провину на Федька;
  - б) узяв провину на себе;
  - в) заступився за Федька перед батьками;
  - г) зробив подарунок Федькові?

9. Зверни увагу: письменник не повідомив, скільки років було хлопчику. А як ти вважаєш?
10. Як Федько ставився до своїх друзів? Що в його поведінці тобі сподобалось, а що — ні?
11. Як ти гадаєш, чому після прогулянки під дощем Толя захворів, а Федько лишився здоровим?
12. Поміркуй, чому так важливо було для Федька перебігти крижинами повеневу річку.
13. Знайди і зачитай той епізод оповідання, в якому описується, як Федько допоміг врятуватися Толі. Чому ж Толя не подав своєму рятувникові палицю?
14. Які риси вдачі допомогли Федькові врятуватися? Як йому посприятили друзі? Зачитай цей уривок.
15. Чому Толя всю провину звалив на Федька? Як це його характеризує? Чи зрозумів він свій гріх перед Федьком?
16. Федько вже не раз за зиму провалювався під лід і залишався живим. Чи міг він одужати і цього разу?

17. Як ти гадаєш, яка людина могла б вирости з Федька, а яка — з Толі?
18. Бешкет для Федька, на твою думку, — це забаганка чи потреба душі?
19. Чому Федько готовий узяти на себе гріхи іншого? Його сумління чисте? Чи потрібна Федькові позірна невинність в очах сусідів?
20. Смерть Федька — це наслідок простуди чи душевної черствості рідних батьків? Що треба було зробити, щоб завадити трагедії?

21. Підготуй усну розповідь за темою: «Моє ставлення до Федька і Толі». Готуючи розповідь, використовуй синоніми й антоніми до слів: *хоробрість, благородство, чесність, кмітливість, сміливість, спритність, порядність.*

На дозвіллі

Радимо прочитати твори В. Винниченка про дітей: «Кумедія з Костем», «Гей, чи пан, чи пропав».

ЕПІЧНИЙ ТВІР

Епічними називаються розповідні твори. У них життя змальовується у формі авторської оповіді про людей та їхні вчинки. Так, В. Винниченко, описуючи Федька-халамидника, зображує свого героя в різних життєвих ситуаціях, у яких той виявляє свій характер. Сам автор нібито відсутній, він виступає в ролі стороннього глядача, який розповідає про певні події.

В епічному творі є *головний герой* і *другорядні*.

Головний герой перебуває в центрі уваги письменника, його ім'ям часто називають твір (наприклад, «Федько-халамидник»), навколо нього розгортається основний сюжет, він найповніше охарактеризований.

Другорядні герої йдуть поруч із головним, доповнюють своїми діями розвиток сюжету, можуть мати яскраво виявлені характери, відіграють важливу роль у глибшому розкритті характеру головного героя, але поступаються своїм значенням перед головним персонажем (наприклад, Толя, Стюпка, Спірка).

Е́пос (грец. — слово, розповідь) — один із трьох родів художньої літератури (поряд з лірикою та драмою).

До епічних творів належать казки, легенди, оповідання, новели, повісті, романи.

Зауваж

Мабуть, тобі часто доводиться розповідати про того чи іншого героя прочитаного твору — тобто давати характеристику дійової особи. Як же це треба робити?

Пам'ятай: не потрібно переказувати зміст цілого твору.

Слід говорити про самого героя: хто він є, який його зовнішній вигляд, які він має риси вдачі; розповісти про вчинки та поведінку персонажа, про його ставлення до інших дійових осіб.

Зауваж також, як до нього ставляться інші герої твору та сам автор.

При цьому слід посилатися на зміст твору, використовуючи з тексту відповідні слова й вислови. Завершуй характеристику власним ставленням до персонажа.

Підготуй усну характеристику улюбленого літературного героя.

- Я знаю цікаві епізоди з життя Володимира Винниченка.
- Я знаю зміст оповідання «Федько-халамидник».
- Я вмю виразно і вдумливо читати найбільш вражаючі епізоди оповідання.
- Я можу проаналізувати епічний твір, виділити риси характеру Федька, що вирізняють його з кола друзів-однолітків, вмю коментувати їх.
- Я вмю аналізувати роль художніх засобів, знаходити портрет, пейзаж, діалоги.
- Я можу сформулювати основну думку оповідання і висловити своє ставлення до зображуваного.
- Я розумію, що таке епічний твір, головний герой, другорядні герої.

Спиридон Черкасенко (1876–1940)

Спиридон Черкасенко
народився
на Херсонщині

Спиридон Черкасенко за фахом — учитель, тож і не дивно, що перші його твори про дітей і для дітей. Доля письменника надзвичайно цікава: спочатку Херсонщина, де зростав, потім, здобувши вчительську освіту, — Катеринославщина й Донбас (в оповіданні, з яким ти сьогодні познайомишся, події будуть розгортатися саме в цьому краї), далі — Київ, Ужгород і, нарешті, Прага, яка стане для письменника останнім притулком на землі.

У народі кажуть: очі — дзеркало душі. Якщо говорити про письменників, то можна було б, мабуть, додати, що не лише очі, а й їхні художні твори — дзеркало душі. Тільки глибоко обдарована людина може так образно бачити звичне для нас навколишнє і, здавалося б, буденні речі перетворювати на казку:

«Насуплю я брови, — говорить зима, —
І вітер з морозом повіє:
Усе скрізь загине — рятунку нема!
Під снігом замре, заніміє».

«А я засміюся, — весна відмовля, —
І сонце пекуче засяє:
Прокинуться луки, ліси і поля,
Усе зацвіте, заспіває».

Одна з найцікавіших збірок С. Черкасенка — «Маленький горбань». До неї ввійшли оповідання та казки. Письменник створив також багато поетичних книжок, оповідань, п'єс.

Художні твори, з якими ти раніше знайомився на уроках літератури, куди тільки тебе не переносили: у ліси, у гори, за моря й океани. А сьогодні оповідання С. Черкасенка «Маленький горбань» перенесе тебе в шахтарську слобідку¹ на Донеччину. Сподіваємося, тобі цікаво буде потрапити зараз на батьківщину Володимира Сосюри й Емми Андієвської (до речі, її творчість ти будеш вивчати в цьому ж навчальному році). Якщо ти зараз будеш не просто читачем, а уявиш, що знаходишся серед героїв оповідання «Маленький горбань», то неодмінно сприймеш його по-іншому: емоційніше, співчутливіше, відчуєш усі барви природи та її пахощі.

¹ Слобідка — відокремлена частина великого села.

Радимо прочитати
Романтично-пригодницький твір С. Черкасенка «Пригоди молодого лицаря. Роман з козацьких часів».

МАЛЕНЬКИЙ ГОРБАНЬ

I

Квітень. Свято.

Весело й шумливо на вигоні за шахтарською слобідкою. Ген далі до залізниці зібралась доросла молодь: парубки в червоних, синіх, зелених, жовтих сорочках під пояс, у піджаках і новеньких картузах, в гарних чоботях з блискучими халявами; дівчата в різнобарвних спідницях, у вишиваних сорочках, у намисті й стрічках, у новеньких хусточках — водять короля, співаючи пісень під гармошку, а деякі сидять просто на траві, дивляться на вигадливий танок, балакають, лущать насіння.

Малеча, ближче до хат, захоплена своїм, — дівчатка окремо, хлопчики окремо. Дівчатка, порозсідавшись невеличкими купками, граються в крем'яхи¹; хлопці, поділившись на дві лави, змагаються в м'яча. Якого не прийнято, то й той сидить тут, осторонь, і з цікавістю стежить за грою.

Біганина, галас, регіт...

Халупка, де живе дід Антип з удовою-дочкою й онуком Павликом, стоїть край слобідки, нічим не огорожена, як і всі інші шахтарські хатки. За нею починається вигін, а за вигоном, через великий шлях, зелений тепера, — барвистий панський степ.

Світить сонечко, припікає. Тепло й радісно. Ясний, погожий день викликав з халупки навіть старого колишнього шахтаря, тепера шахтового конюха, діда Антипа.

Покурюючи люлечку, сидить він під вікном на призьбі², а поруч його — Павлик. Обое захоплені хлопчачою грою в м'яча, обом сіяють обличчя од великої втіхи: короткими, уривчастими вигуками й гучним сміхом вони виявляють своє задоволення, ніби самі беруть участь у грі.

— Ось глянь, дідусю... ось глянь на Проньку!.. тх-хи-хи-хи-и! — захилинається од реготу Павлик, нагинаючи голову аж до худих, гострих колін і коливаючи великим горбом.

— Хе!.. Здорово, шибеник!.. А, який, матері його мішок груш!.. Ну й біга... Ага, не влучив!.. Ні, брат, Проньку не влучиш! Пронька, брат, як тая куля, хе-хе-хе! — хвилюється й собі старий Антип, притупуючи ногою, й спльовує набік.

— Тхі-гі-гі-і-іх! — аж вищить, сміючись, Павлик.

— Гоп-гоп! Та-та-та-та!.. Хе-хе-хе! Втік, матері його мішок груш!.. Чий такий? — питає дід ще про якого-небудь меткого пустуна.

¹ *Крем'ях* — гладенький (часто заокруглений) камінець, що його використовують діти для гри.

² *Призьба* — невисокий, переважно земляний насип уздовж стін хати знадвору.

— Який? Отой... найбільший? — перепитує Павлик і показує пальцем. — То ж тітчин Явдошин... Захарко.

— Ну й прудкий! Як заєць.

— Він, дідусю, тютюн курить.

— Ов?.. А, який! — обурюється дід. — Вишпарити поганця! Небезпременно вишпарити ремінякою. А, який! Тютюн... хм!.. А бігає здорово! Конем не доженеш. А-та-та-та! Ач, як ушкварив! Треба, треба буде Явдосі сказати. Вишпарити брикуна, щоб не привчався казна до чого!..

— Він, дідусю, й гроші в матері краде на тютюн.

— Ов?.. А, який!.. Гоп!.. Хе-хе-хе! Знов на Проньці маху дав... Ну й Пронька, матері його мішок груш!.. А того... як його... треба вишпарити...

— Дідусю... піду й я до них...

— Ти?.. Хм...

Дід Антип глянув скося на Павлика, сквознув очима по горбу, по глибоких, променистих, розумних очах його, що одсвічували далеко захованим тихим смутком, і одвернувся, наморщивши чоло й најживши свої кострубаті сиви, як попіл, рясні брови.

— Хм... та-ак... туди, говориш?

— Еге.

— Розбишаки вони, сину. Ще битимуть. Ач, які зайдиголови!.. Пронька, Пронька — глянь, що виробля! А, який! — заминав дід мову.

Старому було ніяково. Не від того він був, щоб петішити онука. Незважаючи на його страшний, химерний горб, дід дуже любив хлопця. Але він гаразд знав вдачу всіх отих Захарків, Проньок та інших, знав, що за великим Павликовим горбом діти ще не вміють побачити чудового серця його, тому боявся, що пустуни зобидять хлопця: вже не раз доводилося йому, йдучи з роботи, рятувати Павлика й скубти за чуба напасників.

— Я, дідусю, до дівчат.

— До дівчат? — зрадив дід. — Хе-хе-хе! До дівчат, сину, можна... Дівчата, сину, — вони, той... не такі, як оті паливоди, хлопці. Вони тихі... оті дівчата. До дівчат можна — вони не зобидять.

Павлик пішов.

Дід Антип вийняв з рота люльку й дивився вслід онукові, як він ішов перехильцем, як качка, коливаючи своїм химерним горбом, і якимось кумедно махав руками, вивертаючи долоні. Невеличка рідковолоса голівка його майже ховалася за горбом.

Старий журно похитав головою, крякнувши, ніби одганяючи геть сумні думи. Притоптавши люльку корячкуватим закоптілим пальцем, він сховав її в кишеню, підвівся, покрехтуючи, й пішов у хату спочивати.

— Павлику, до нас! — гукали дівчатка, вгледівши горбаня.

— В нас краще, Павлику, — перебивали інші..

— «У вас»... И-и, Боже сохрани!

— А ви не «Боже сохрани»? — змагалися дівчатка за Павлика.

Вони й справді любили з ним гратись, дивитись у його журні сині очі, слухати його поважну, навчаючу мову, коли він щось розповідав їм — або роз'яснюючи, як треба гратись, або розказуючи якусь цікаву побрехеньку чи довгу заплутану казочку.

Знав Павлик їх, тих казочок, чимало.

Ще як був меншеньким, довгими зимовими вечорами, коли набридне слухати, як бурхає за обмерзлим вікном завірюха, набридне дивитись, як скаче голка в худих материних руках, коли під свист вітру в грубі й дідове хропіння на лаві починає дріматись і злипаються очі, Павлик, бувало, каже матері:

— Спатки, мамо.

— Зараз, мій любий, — підіймає голову неня й одкладає набік шитво. — Ходімо, серце.

— Ти ж посидиш коло мене? — умовляється Павлик, роздягаючись.

— Посиджу, соколику, посиджу. Лягай, моя дитино.

— І казочку розкажеш?

— І казочку розкажу.

— А пісеньки співати не тре-е-ба, — надимає губенята й махає ручкою Павлик.

— Пісеньки не треба, — підтакує неня.

— Пісеньки такі сумні...

— Сумні, моя дитино...

— ... і ти знову плакатимеш од пісеньки.

— Плакати му?.. Ні, любий, я не плакати му... Спаси й помилуй Царице Небесна, — вкриває хлопця ряденцем і хрестить мати, присовує ослин до ліжка й умощується на нім.

— Ну да, плакати не треба, — щечече Павлик. — Голова болить тому, хто плаче. Ти, мамо, краще казочку.

— Казочку, казочку, моє серце. Спи з Богом!..

— Ну, розкажуй. Оту — знаєш?.. Де зайчик сів під дубком та й пла-а-че...

Павлик щулиться під ряденцем і лагодиться слухати.

— Гаразд, гаразд, — відповідає мати й починає довгу, цікаву казку про діда в червоних чоботях, брехливу козу рогату, про зайчика-побігайчика. — От зайчик злякався, вибіг з хати та й сів під дубком. Сидить та й плаче...

— Та й пла-а-че, — притакує, співчуваючи зайчикові, Павлик, і страдальницька тінь пробігає йому видочком, а великі очі його затягає сльозою.

З цієї сумної казкової пригоди Павликова думка починає потужно працювати. Мати скінчила одну казку, починає другу, про короленка й королівну, про Івасика-Телесика абощо, та Павлик уже не слухає, й материні слова тихим струмочком ринуть мимо.

І стоїть в думках Павликових темний, густий ліс із зеленими галявинами, а на одній галявині збудував собі зайчик манісіньку хатку, таку завбільшки, як у панового Гектора, цепового собаки; круг тієї хатки походжає страшна, напівоблуплена коза-дереза з великими та гострими рогами й чигає на зайчикове життя. З лісу, з-поза кущів, виглядають боягузи — грубий, вайлакуватий ведмідь-набрідь, завжди голодний вовчик-братик і хитра лисичка-сестричка. І стискається боляче серденько Павликове жалем до сердешного зайчика й жахом за його бідолашну долю.

— Мамо, — перебиває Павлик материну казку, — а зайчик-побігайчик боїться кози?

— Що? Га?.. — не розуміє неня одразу несподіваного питання. — Боїться, боїться, моя дитино... Та ти, бачу, не слухаєш казочки. Може, вже годі?

— Ні, ні, я слухатиму, розкажуй.

Знову точиться нитка перерваної казки. Павлик одразу силкується уважно слухати, але потроху думки його звертають знову до лісу з його хижими звірями й сердешними беззаступними зайчиками.

— Мамо, — знов питає Павлик, — і нащо та погана коза-дереза?

— Що?.. Нащо — коза?.. Так Бог дав, сину, — відповідає мати й гомонить далі.

І думає, думає, думає Павлик, аж поки йому голова втомиться, аж поки тиховійний сон потроху, непомітно склепить йому віки й од довгих густих вій його ляже на личко темна тінь. Та бистра думка його не заспокоюється. Скута, зв'язана своїм ворогом, міцним сном, вона ще борсається, рветься, живе — і Павлик бачить химерні, чарівні сни. Таких цікавих казок, як його сни, й не-ня не розкаже йому.

Пам'ять у Павлика прегарна, й він завжди пригадує свої сни до найменших подробиць і переказує їх дівчаткам, як нову казку, тільки ніколи не каже, що то сон, а з часом і сам забуває про те.

Павлик ріс, нешвидко ріс...

Через його страшний горб товариші цурались його, й він звик бути здебільшого самотнім, на самоті зі своїми думками, жив ними, тішився, розважався ними. Лагідний, добрий, гарний світ нениних казок зробив і ті думки його лагідними, а серце чулим до всяких пригод, що траплялися створінням малим та беззахисним. Павлик любив звірят, любив пташок і плакав, навіть зомлівав, коли при нім хто з хлопців розбивав пташині яєчка або скручував голови горобеняткам.

III

Підсівши до однієї купки дівчаток, Павлик почав гратись із ними в крем'яхи.

Хлопцям, мабуть, набридло гратись. За якусь дурницю вони посварились, позмагались, полементували трохи... Той, чий був м'яч, заховав свою власність у кишеню й рішуче сказав, що м'яча більше не дасть.

Захарко вхопив його ззаду за поперек, повалив на землю й надавив коліном.

— Смерті чи життя? — питав Захарко, піднявши над хлопцем кулака.

Він чув і бачив, що так роблять і кажуть, борюкаючись, дорослі — парубки, та й собі ото робив так само.

Хлопець плакав під ним.

— Облиш! Не чіпай його! — гукнув на Захарка Павлик і ладен був і собі заплакати.

— Ов? — зареготав Захарко. — Чи не заступник заявився!..

— Бо як скажу дідусеві...

Захарко пустив хлопця й підійшов до Павлика.

— «Скажу дідусеві»... — перекинув він Павлика й показав йому язика. — Боюсь я твого дідуса!.. Ось як дам тобі по горбу, тоді йди, кажи своєму дідусеві, горбатий!

— Ну-ну! — оступились за Павлика дівчатка. — Йди геть! Як ви гралися, то ми не втручались до вас.

— Ме-ме-ме! — перекинув їх Захарко й вибив у однієї з рук крем'яхи.

Та заголосила.

— Кинь, не лізь до їх, — промовив Пронька. — Ходімо краще по катран³.

— Який же тепера катран? — спитав Захарко. — Ще нема.

— Досі є.

— Є вже, — запевнив хтось із хлопців.

— Нема...

— Авжеж є, — підтакнули дівчатка.

— Ну, ходімо, — сказав Захарко. — Як нема, то яєць жайворонячих пошукаємо. Хто з нами?

Всі, як один, підвелись і посунули в степ.

— Мо', й ми підемо? — вагалися дівчатка.

— Авжеж, ходімо. Катрану нарвемо.

— Нема ще?

— Є, сама бачила.

— Ходімо, Павлику?

Павлик не знав, чи йти, чи ні. Йому й кортіло, але він не спитався дідуся. Дідусь досі спить, а матері дома немає.

Він глянув на хату: не видно було нікого.

— Дідусь спить, а я не спитався.

— Ми недалечко, Павлику.

— Зараз і додому, — умовляли його дівчатка.

Йти було недалечко. Зараз за вигоном, через великий шлях, починався розкішний цілинний⁴ панський степ.

Павлик і раніш любив ходити сюди, коли дідусь був у шахті, а неня у панів на поденщині. Діти були або в школі, або також на роботі, коло шахти, і Павлик не боявся самотою мандрувати в степ.

Любо було йому сковзатись чобітками по слизькій зеленій цілині, дихати на всі груди чистим, запашним повітрям, лягти де-небудь на горбочку й стежити за легенькими срібнокрилими хмарками в блакиті небесній. Або перейти балку й звідти дивитись, як розіслалися ген перед тобою, як на долоні, і рівні рядки шахтарських убогих халуп, і гостроверхі будівлі над глибокими шахтами, оточені високими валами сірого глею⁵, і закурні зверху височенні цегельні димарі коло тих шахт. Люди такі дрібні-дрібні здалеку, як комашня, і хатки малі, й шахта не лякає своєю таємністю... А ти — ніби якийсь казковий цар над тим усім, або раптом хочеться тобі знятись і полетіти ще вище, аж туди, де он тріпоче в блакиті своїми крильцями дзвінкоголосий жайворонок. Йому, мабуть, дуже гарно там, вільно й усе видно.

Дітвора, як овечки без вівчаря, розбрелись по велетенському зеленому килимові: дівчатка шукали квітів,

³ Катран — рослина степів або напівпустель, що має велике листя й багато білих квіток.

⁴ Цілинний — так називають ще не оброблену й не орану землю.

⁵ Глей — пластична глина сизого, червоного та інших кольорів.

в'язали їх у пучечки, переплітаючи з волохатою, мітластою ковилою, а хлопці ганяли далеко один від 'дного й шукали катрану.

Павлик сів собі на горбочку й тішився з того: сині, як небо, очі його дивилися спокійно й задоволено. Чулим ухом ловив хлопець ніжну, дзвінку жайворонкову пісеньку, що висів недалечко від нього в повітрі й тріпотів крильцями. А думки — гарні-гарні, як і сни його казкові, тихо линули одна за одною, низались у пишній разок чарівної казки. Дівчатка порозбігались, а то яку б чудову нову казочку розказав їм Павлик про музику-жайворонка, що літає високо-високо й розмовляє там з небом глибоким, з хмарками ясносйяними; кучеряві хмарки пливуть з далекого чужого краю, од самого моря, багато бачили вони, багато чули дивного, прегарного, і є їм що розповісти сіренькому музиці...

IV

— Гей! Ге-е-ей! Хло-о-опці! — гукнув Захарко, нахилившись над чимсь у траві. — Гніздо-о знайшов!.. Жайворо-о-оняче!..

— Та бре-е-е...

— Їй-бо-о-о!..

Павлик раптом насупився. Серденько йому тьохнуло й боляче занило од страху. Він хутко підвівся й перехильцем побіг і собі до хлопців та дівчаток, що нахилилися над манісіньким гніздечком, де лежало на дні четверо сіреньких, з ряботинням, яечок.

— Іду я, брат ти мій, — розповідав тим часом із захопленням Захарко, — коли це споперед мене тільки — фррр!.. Я сюди: до-овго шукав, насилу знайшов.

— Ой-ой-ой, які ж гарні-і-сінькі! — аж присідала од радощів одна з дівчаток.

— Ги-и-и! Славнюсінькі, манюпусінькі, — підстрибувала друга, плещуци в долоні.

— Ану, я в руки візьму, — простяг руку Пронька.

— Не чіпай! Не бери! — закричали на нього дівчатка.

— Чого «не чіпай»? Що вони — ваші, чи що?

— Авжеж не зачіпай, — уважно промовив Захарко, і Павликові на душі полегшало. Він знав, що коли Захарко не чіпатиме та ще й іншим накаже, то гніздечко буде ціле.

— Чого?

— Бо, як візьмеш у руки, то жайворончиха прилетить і зараз пізнає, що брали в руки.

— Ну, то що?

— І більш і не повернеться до гнізда. А ми даваймо от що зробимо: застромимо коло гнізда паличку, щоб знати, де воно, й приходитимемо дивитись щодня; як вилупляться жайвороненята, ми й позабираємо...

— Не треба забирати, — промовив Павлик.

— Чом — не треба? Шкода тобі?

— Авжеж, шкода: пташка плакатиме.

— И-и! Вже горбатий і скаже! — промовив Захарко. — Ти бачив, як птахи плачуть? Я он скільки горобенят драв і ні разу не бачив, щоб горобчиха або горобець плакали.

Пронька вже й паличку приніс. Застромили. Павлик одійшов набік, засмучений.

— Ходімо ще шукати! — гукнув Захарко.

— Ходімо.

— Гайда, хлопці, дівчата!..

За кілька хвилин хлопці знайшли ще одне гніздо й устромили коло нього паличку. Шукали ще.

Павлик сидів на траві й замислено, не кліпаючи, дивився в землю. Він думав про те, як прилетить пташка, побачить, що пташенят-діток немає в гніздечку, й жалібно пищатиме, битиметься крильцями, сіреньким тільцем об землю й шукатиме-шукатиме. А їх немає... їх Захарко забрав і пороздирав, як роздирав видраних горобенят...

Павлик здригнувся й хутко підвівся. Побачивши, що хлопці одійшли геть, він висмикнув із землі паличку коло гніздечка й закинув її в траву. Потім, не поспішаючи, пішов до другої.

— А що то ти, горбатий, робиш? — гукнув Захарко, вгледівши, що Павлик ухопився за паличку. — Га?.. Ось я тобі!..

— Хлопці!.. Та він і цю вийняв і закинув, — гукав Пронька, одшукуючи в траві перше гніздечко.

Павлик зблід, побачивши, що Захарко чимдуж наближається до нього, махаючи кулаками. Він скрикнув з жаху й заплакав.

Хижим звірям наскочив на нього Захарко, огрів кулаком по горбу, а коли Павлик упав, то він придавив його коліном і садив кулаками під ребра, під груди. Позбігались діти...

Павлик замовк.

— Що ти робиш? — кричали, плачучи, дівчатка, але боялись оборонити Павлика од озвірілого розбишаки Захарка й тільки верещали:

— Ой, не бий! Не бий!

— Ой, матінко! Він уб'є його!

Та вже хлопці стягли того з Павлика.

Побачивши, що Павлик уже не кричить і не плаче, а лежить із заплющеними очима, розкинувши руки й ледве дихаючи, діти, як сполохані горобці, кинулися врозтіч.

V

Павлик сидів уже й тихенько хлипав, коли дід Антип з дівчатками прибіг до нього.

— Ах ти ж, брат ти мій! А!.. — побивався дідусь, підіймаючи на руки онука. — Що наробили поганці!

— То все Захарко, діду, — щebetали одна поперед одної дівчатка.

— Трохи не вби-и-в...

— Еге... Трохи не задавив, та хлопці стягли.

— Ба який!.. Ах він паршивець!.. Ну, стривай же, я тебе доскочу! Начувайся... Мій хороший, мій любий... Болить, сину, де болить?.. — турбувався дід.

Павлик мовчав і тихо стогнав та заплющував очі, як дуже знеможений. Йому не так боліло, як злякався він. Сам лагідний, сумирний, він і давно не міг зрозуміти, від чого все те лихе, і воно завжди лякало його. Коли він угле-дів був, як горіли злістю, мов у вовчєняти, хижі чорні очі Захаркові, то аж зомлів з жаху.

— Ну, нічого, сину! Вже йому це так не минеться, матері його мішок груш! — заспокоював Павлика старий Антип. — А не минеться! Якщо Явдоха не захоче вишпарити, то... я сам, своїми руками розмалюю йому спину, матері його мішок груш! А! Розбій учинив! Де це видано?..

— Його тепер не знайдете, діду, — розказували дівчатка, попереджаючи старого.

— Що? Не знайду?

— Еге... Він як заховається, то мати шукає-шукає...

— Ну, то брехня!.. Дід знайде!..

— Він на старій шахті ховається, на зданії...

— Або в шурф⁶ залізе та й сидить на драбині, а мати й боїться спустатись...

— Прохає ще, щоб виліз...

— Боїться, що впаде в шурф.

— Ну, то дурниця! Дід не Явдоха, не злякається... Лазив він і не по шурфах... Ото, диво яке! За вуха вололочу звідти...

Розбалакуючи отак з дівчатками, дід Антип приніс Павлика до хати, роздяг його і поклав у ліжко.

— Їстки, сину, не хочеш?

— Ні, — прошепотів Павлик, заплющуючи оченята.

— Ну, то ось я чаю нагрію, а тим часом і мати прийде.

Покрехтуючи, старий налив великого бляшаного чайника, поставив на плитку й почав розпалювати вогонь.

Стомлений, схвильований Павлик заснув.

Смеркало. З вигону чути було веселі парубоцькі й дівчачі співи. Дід зачинив віконце; світла не світив, щоб не розбудити онука. Сів перед печею й довго бурчав щось і покректував, набиваючи й запалюючи люльку. Ясно-червоне полум'я освітлювало його сиву, поруділу бороду, із закуреними кострубатими вусами, волохаті груди, що виднілися з-під розхристаної сорочки, виблискувало, вигравало на лисині, ніби намагаючись розгладити йому зморщене чоло, розсунути насуплені, настовбурчені брови, розвіяти його чорні думи.

А старий і справді замислився. Думав про те, яка доля судилася його любому, нещасному, калікуватому онукові, котрого всякий здолає зобидити.

— Ех, яка там доля таким! — зітхав дід. — З їхньою долею далеко не зайдеш. Жива ненька, живий дід, то й доля жива, а помремо... Ех, дала серце, та не дала вроди... А нема вроди, нема й щастя. І за віщо покарав Господь?.. І неня ж гарна, добра людина вдалася, хай Бог дає на здоровля... Він... це він, батько... це за нього, п'яницю, Господь покарав калікою. Та він умер... йому тепер байдуже...

⁶ Шурф — вертикальний або похилий вхід до шахти з поверхні землі (гірничий виробок).

— Що тут?.. Що сталося з Павликом? — вбігла в хату й нагло перебила дідові думки стурбована Павликова мати.

— Ссс!.. — замахав на неї дід.

— Спить? — прошепотіла вона й кинулась до ліжка, обережно нахилилася над хлопцем. Почувши, що він спить, мати підійшла до діда.

— Здоровий?.. Не скалічено його?

— Ні, — муркнув дід і витяг з рота люльку, — тільки перелякано, видимо, дуже.

— Хто? Дівчатка казали мені, що Захарко Явдошин.

— Він...

— У панів гості... кинула все та мерщій сюди. За віщо він його? Щось там заважав робити йому?

— Дурниці!.. Ну, та я завтра знайду його, поганця!.. Я йому покажу...

Дід ще довго мурмотів собі, покурюючи перед огнем, і вигадував у думках, як піймати маленького злочинця, а мати взяла дзиглика, поставила коло ліжка й, важко зітхнувши, схилилася над Павликом. Очима, повними сліз і материнної муки, дивилася вона в його бліде навіть у сутінку обличчя, обережно гладила по голівці, брала за худенькі ручки й здригалася, коли хлоп'я кидалося й скрикувало вві сні. Думки, темніші й безпорадніші дідових, гнітили їй серце...

VI

Павлик прокинувся од ранкового сонечка, що заграло йому на видочку цілим снопом золотистого, сяючого проміння.

Він повернув голову до вікна й посміхнувся.

— Ні, брат, то дурне!.. — почув Павлик із сіней якісь тупотняву й вовтузіння. — Од діда, паливоди, не вирвешся!.. Иди, не опирайся, а то за вуха втягну!

Павлик дивився на двері широко розплющеними очима й нічого не розумів. Озирнувся по хаті — нікого не було.

Одчинилися з грюкотом двері, й дід Антип уніс на оберемку зляканого на смерть Захарка: хлопець борсався й дригав босими ногами в повітрі.

Здивований і зляканий несподіванкою, Павлик підвівся й сів на ліжку.

— Встав, сину? — питав дід, щільно причиняючи за собою двері, щоб Захарко не чкурнув часом. — Ось, маєш... Насилу знайшов поганця! На стайні в солому зарився. Спасибі, хлопці сказали. Ну, тепер, розбишако, начувайся! Ми тобі дамо з Павликом.

Старий вхопив хлопця за плечі й підвів до ліжка.

— Бий, Павлику, бий його, паршивця, щоб не був таким уредним.

Павлик заховав під рядно руки й злякано дивився на Захарка.

— Не хочеш?.. Бий...

— Я не бу-у-уду більш!.. — ревів бугаєм злочинець.

— Е, брат, то дурне! Хе... Він не буде! Ще б пак! Авжеж не будеш, бо ось як вишпаримо тебе з Павликом, то й десятому закажеш... А в мене, хлопче, ремінь до-о-обрий...

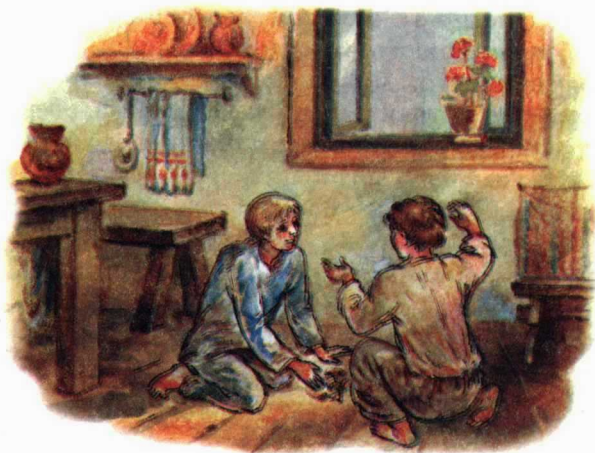
Дід пустив Захарка й почав шукати свого шахтарського пояса з доброї сириці.

— Де ж це він дівся? — клопотався дід.

Захарко притулився до стіни в кутку й вив:

— Я не бу-у-уду...

У Павлика забриніли на віях сльози.

— Дідусю... ді... ді... дусю... він більш не буде, — промовив хлопець, ладний заплакати.

— Хто? — обурився дід. — Він не буде? Так, так, пойми йому віри. Він удруге й голову тобі провалить, на смерть заб'є... Та де він закинуся!.. Наче ж отут учора клав...

— И-и! — вив Захарко. — Я не бу-у-уду...

— Ага, ось! — зрадів дід, знайшовши нарешті те, чого шукав. — Ану, йди тепер сюди, паливо, я тебе провчу...

— Не бу-у-уду! Ой не буду!..

Павлик хутко скотився з ліжка й, плачучи, підбіг до діда.

— Він... він не буде! Дідусю, ріднесенький... він... він...

Павлик захлипав.

— От такої! — розвів руками здивований дід. — То це й ти плачеш?

— Він не буде, — говорив Павлик, утираючи сльози.

— Та як же тепер буде? — хвилювався старий. — То це, виходить, подарувати йому? Хороше діло! Він тобі й голову каменюкою просадить, а його за це по голівці?..

— Він не той... Авжеж, Захарку, ти не будеш більше битись? — хапався Павлик, щоб дід часом не встиг виконати своєї погрози.

— Я не буду, — почав заспокоюватись потроху Захарко: він бачив, що справа повертається йому на руку.

— Ми, дідусю, трохи пограємося із Захарком, — защебетав Павлик, помітивши, що дідусь уже вагається. — Пограємося, Захарку?..

— Оце так так! — обурився старий, але не хотів журити онука й одійшов од хлопця. — Ну, та стривай... Це тобі так не минеться! Піду, нехай хоч мати тебе той... Ач, яким вовком дивиться!

Дід вийшов і заціпнув за собою двері.

— Давай, Захарку, в крем'яхи, — упав коло хлопця Павлик. — Ось у мене є... га-а-арні...

Захаркові не хотілося, бо крем'яхи він уважав дівчачою грою, але не хотілося й прикрості зробити Павликові, що так ласкаво й запобігливо припрохував його.

— Давай, — згодився він і, зітхнувши, глянув на відчинене вікно.

Коли дід Антип з Явдохою, Захарковою матінкою, прийшли до хати, то, здивовані, зупинилися на порозі. Захарко з Павликом сиділи обійко долі й, сміючись весело, любенько грались у крем'яхи.

— Дідусю, — весело гукнув Павлик, побачивши старого, — він... Захарко зовсім не сердитий... він гарний... Ми тепер часто гратимемося з ним.

— А! А! Ну, що ти йому скажеш? — ляснув дід з обурення об поли рука-ми. — Його вишпарити слід... А він... га?... Ну, щастя маєш? — посварився дід на Захарка пальцем, а тітка Явдоха ласкаво сміялась крізь сльози.

1. Зображені в оповіданні події відбуваються у:
а) березні; б) квітні; в) травні; г) червні.
2. Дід Антип не дозволяв Павликові гратися з Пронькою, Захарком та іншими хлопчиками, бо:
а) вони значно старші від нього;
б) хлопці й так не приймуть його до свого гурту (тож навіщо зайве травмувати душу Павлика);
в) вони розбишаки, ще битимуть;
г) Павлик не вмів грати в їхні ігри.
3. Після побиття Павлика Захарко переховувався в:
а) степу; б) стайні; в) одного з друзів; г) шурфі.

4. Які почуття викликало в тебе оповідання? Які моменти найбільше вразили?
5. Які риси вдачі прищепили няня й дідусь Павликові змалечку?
6. Що впливало на формування таких Павликових рис, як багата творча уява, ніжність і доброта, захист скривджених, справедливість? Дай відповідь на це запитання, використовуючи уривки з тексту.
7. Знайди і прочитай ті рядки, що свідчать про великий авторитет Захарка серед друзів. Як ти вважаєш, чи заслужив такої поваги Захарко, чи, може, це не повага, а щось інше? Обґрунтуй відповідь.
8. Як на твою думку, чи будуть і далі такі добрі стосунки між Захарком і Павликом, як у кінці оповідання?
9. Про кого йдеться наприкінці оповідання: «...ласкаво сміялась крізь сльози»? Як ти розумієш ці слова?
10. Знайди і прочитай той фрагмент оповідання, що відображений на малюнку. Чи таким ти уявляв його під час читання — якщо ні, то яким саме?
11. Які слова-паразити чи не на кожному кроці вживає дід Антип? Знайди інші лайливі й просторічні слова діда і скажи, як вони характеризують його. Чи трапляються у твоїй мові слова-паразити — якщо так, то як ти з цієї звичкою борешся?
12. Яким бачився тобі степ, коли діти прийшли збирати катран (які рослини й барви виникли в уяві, пахощі яких трав було чути)?
13. Чого навчає цей твір?

14. Перед читанням оповідання ми порадили тобі уявити, що ти знаходишся серед його героїв. Чи були моменти, коли хотілося втрутитися в перебіг подій, дати якусь пораду, щось змінити? Якщо так, то коли це траплялося і якими були б твої вчинки, поведінка?

15. Підготуйся до стислого переказування оповідання С. Черкасенка «Маленький горбань».

ХАРАКТЕРИСТИКА ОБРАЗУ

Літературні твори навчають нас жити — не повторювати своїх та чийхось помилок. В оповіданні «Маленький горбань» виразно відчувається тепле й співчутливе ставлення автора до Павлика. І передається воно вже із самого початку оповідання. С. Черкасенко навчає нас бути справедливими та співчутливими, не байдужими до горя ближнього. Важливо вміти бачити не лише красу зовнішню, а й внутрішню, уміти відрізнити красу вдавану, позірну, і справжню, душевну. Адже як це важливо! Цього можна навчитися, якщо уважно проаналізувати поведінку, вчинки людини, її міркування й вислови (навіть мову), ставлення до неї тих, хто поруч. Отож, розмірковуючи про все зазначене вище, навчимося складати *план до характеристики образу* Павлика.

Перше, що впадає в око під час знайомства (чи то в житті, чи то в літературному творі), — це зовнішність людини: її вік, обличчя, постава, одяг. В оповіданні С. Черкасенка «Маленький горбань» зовнішність має особливе значення для характеристики образу Павлика, його внутрішнього світу. Отже, у першому пункті плану йтиметься про зовнішність Павлика.

Далі, стаючи свідком спілкування героя з дідом Антипом, а згодом з дівчатками й хлопчиками, дізнаємося про його внутрішній світ: як він міркує, яка його мова, як він поводить себе в різних ситуаціях (особливо показовими є складні ситуації, наприклад пригода біля гнізда жайворонка). Отже, розкриваючи внутрішній світ людини, зазначаємо: а) її ставлення до старших і ровесників; б) думки, міркування; в) уподобання; г) мову; г) вчинки героя за різних обставин.

Насамкінець слід сказати про те, як ставляться автор і безпосередньо ти до героя твору.

Таким чином, орієнтовний план до характеристики персонажа має такий вигляд:

ПЛАН

1. Зовнішність Павлика (вік, риси обличчя, одяг тощо).
2. Внутрішній світ героя:
  - а) ставлення до старших і ровесників;
  - б) мова Павлика;
  - в) думки, міркування, фантазії та мрії хлопчика;
  - г) уподобання героя;
  - г) вчинки за різних обставин.
3. Ставлення інших героїв твору до Павлика.
4. Ставлення автора й читача до Павлика.

Звичайно, цей план можна доповнити, помітивши якусь цікаву рису, яку не розкриває жоден із пунктів плану.

Використовуючи складений план, напиши невеличкий твір-роздум «Зовнішня і внутрішня краса Павлика» або «Краса людської душі».

- Я вмію переказувати зміст оповідання С. Черкасенка «Маленький горбань».
- Я можу розкрити характер Павлика, його поведінку, вчинки.
- Я вмію складати план до характеристики образу Павлика.
- Я вмію висловлювати власні міркування про красу зовнішню і про красу людської душі.

Станіслав Чернілевський (Народився 1950 року)

«Я народився поміж двох річок — невеличкою річкою Жван з її мілинами та глибинами та могутнім і тихим Дністром з його вирами та потужною течією, — так поетично починає про себе розповідь сучасний український письменник Станіслав Чернілевський. — Може, через те я так люблю водночас і найтонші, найдрібніші порухи і великі, могутні рухи.

Десь у четвертому класі я зіграв на сцені першу роль — хлопчика, що вкрав на колгоспному полі огірки, а мама його присовістила, і він, каючись, відніс їх назад.

Береги Дністра, де я жив, були райськи благодатними: там росли колгоспні груші, яблука, сливи, абрикоси, виноград. Там були баштани. Природно, що поночі ми, хлопчак, ватагою пробиралися ярами й цупили кавуни та дині або ж огірки та помідори, поки сторож не гнався за нами.

У житті було не так, як на сцені, але що дивно: обидві ролі я грав по-дитячому щиро й самовіддано.

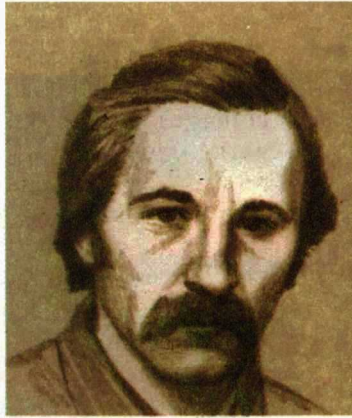
Правди є різні, а істина одна. Як і одне дитинство на все життя. Воно завжди — щастя. Може, єдине щастя в житті. Найдорожче. Як матір».

Талант до поетичного слова виявився рано: він, будучи учнем четвертого класу, надрукував у районній газеті свій перший вірш про Тараса Шевченка. Пізніше Станіслав Чернілевський навчався навпереміну в трьох вищих навчальних закладах: Київському університеті на філологічному факультеті, у Київському театральному інституті на факультеті кінорежисури¹, а також у Вінницькому педагогічному інституті. Упродовж життя працював учителем, потім на кіностудії імені О. Довженка.

Зараз працює режисером і редактором на ТРК «Студія 1+1», зокрема відповідає за дубляжі українською мовою іноземних фільмів. Багато уваги приділяє студентам Київського національного університету театру, кіно й телебачення імені І. К. Карпенка-Карого. Ось яка багатогранна діяльність Станіслава Чернілевського.

А тепер переконайся і в поетичній обдарованості письменника, прочитавши деякі його вірші.

У поезії С. Чернілевського ти познайомишся з матір'ю письменника — відчуєш те тепло, яке несуть матері впродовж усього життя.

Станіслав Чернілевський
народився
на Вінниччині

¹ Кінорежисура — мистецтво постановки кінофільмів.

Теплота родинного інтиму.
 Ще на шибах досвіток не скрес.
 Встала мати. Мотузочком диму
 Хату прив'язала до небес.

Весело і з ляском серед печі
 Полум'я гуляє по гіллю.
 Ковдрою закутуючи плечі,
 Мати не пита, чому не сплю.

Вже однак зникає гіркотина,
 Не катує серце печія.
 Знову я — малесенька дитина,
 Мати знає більше, аніж я.

Матері розказувать, не треба,
 Як душа світліє перед днем
 В хаті, що прив'язана до неба
 Світанковим маминим вогнем.

1. Де відбуваються події, змальовані у вірші?
2. Яку пору року поет зображує у вірші:
 а) зиму; б) весну; в) літо; г) осінь?

3. Які враження справив на тебе цей вірш? Поділися ними з однокласниками.
4. Які настрої та почуття висловлені в поезії?
5. Чи є зв'язок між деякими моментами біографії поета й особливим теплим ставленням до матері, свого дому («теплоти родинного інтиму»), оспіваних у вірші? Якщо так, то в чому він виявляється?
6. Як ти розумієш вислови «мотузочком диму хату прив'язала до небес», «не катує серце печія», «як душа світліє перед днем»? Чи збігається твоє розуміння цих висловів із тлумаченням однокласників та вчителя?
7. Визнач головне слово в кожному рядку. Виділяючи такі слова інтонаційно, виразно прочитай вірш.

¹ *Зелó* (застаріле, поетичне) — зелені дерева, кущі, трави тощо.

Забула внучка в баби черевички...
 Дитячим сміхом бризнувши в зело¹,
 За повелінням вікової звички
 Перекотилось літо за село.

Махнуло рученятко в бензовозі —
 І курява вляглась після коліс.

А бабка все стояла на дорозі,
Хустинкою торкаючись до сліз.

І вийшли в небо зорі-жаровички,
І тихо бабка посеред села
Малесенькі дитячі черевички
У спорожнілу хату занесла.

Лягла собі. І світло не світила.
Торкнулась черевичків перед сном —
І осінь їй тихенько опустила
Горіховий листок перед вікном.

1. Які пори року згадуються у вірші?
2. На якому автомобілі внучка поїхала з бабусиного села?
3. Що занесла до хати бабуся?

4. Які почуття викликав у тебе вірш? Поділися ними зі своїми однокласниками.
5. Яким настроєм і почуттями пройнято цей вірш?
6. Як ти розумієш зміст рядків: «І осінь їй тихенько опустила горіховий листок перед вікном»?
7. Навіщо, на твою думку, поет використовує образні вислови «перекотилось літо за село», «бризнувши в зело», «і осінь їй тихенько опустила горіховий листок перед вікном»?
8. Знайди у вірші слова зі зменшено-пестливими суфіксами й випиши їх у робочий зошит. З якою метою автор використовує їх? Чи вживає хтось із твоїх знайомих, друзів чи родичів слова з такими суфіксами і в яких ситуаціях?

9. Підготуйся до виразного читання віршів С. Чернілевського й візьми участь у класному конкурсі на кращого читця.
10. Добери й запиши в зошит епітети, які у віршах могли б сполучатися з такими словами:
мамині ..., ..., ... руки
..., ..., ... сонце
..., ..., ... зоря
..., ..., ... хатина.

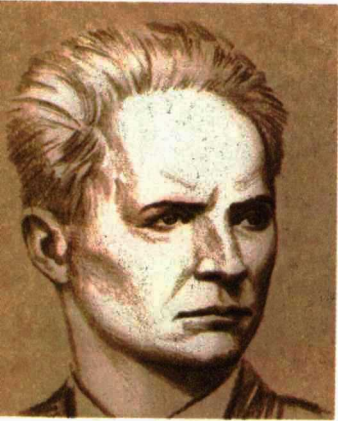
11. Вивчи один з віршів С. Чернілевського напам'ять і візьми участь у класному конкурсі на кращого читця.
12. Випиши в робочий зошит з вірша С. Чернілевського слова, ужиті в переносному значенні. Усно поясни, для чого письменники вживають у творах образні слова (*епітети, метафори, порівняння* тощо).

- Я вмію виразно і вдумливо читати вірші С. Чернілевського.
- Я вмію коментувати почуття, висловлені у віршах поета, і співвідносити їх із власними, які пережив сам.
- Я вмію визначати засоби художньої виразності, що роблять вірш образним, емоційним.

Олександр Довженко (1894–1956)

Олександр Довженко
народився
на Чернігівщині

Олександра Довженка знають і високо пошановують у цілому світі, бо, як справжній геній, він належить усьому людству.

Першим поетом кіно назвали його американці, Гомером ХХ століття — греки. Японці вважали, що найкращі їхні фільми створено під впливом українського режисера. Чарлі Чаплін, знаменитий американський актор і кінорежисер, вважав, що слов'янство дало світові в кінематографії одного митця — Олександра Довженка.

Потужний талант митця, як коштовний діамант, вирає багатьма гранями. О. Довженко відомий світові як геніальний режисер, талановитий письменник, художник, філософ. Олександр Петрович є одним з основоположників національного кінематографа.

Перш ніж перейти до розповіді про життя і творчість Олександра Довженка, уважно прислухаймося до голосів, що лунають здалека і зблизка, у просторі і часі й творять всесвітню славу генієві.

Олесь Гончар, український письменник: «Мабуть, зустріч з живим Мікеланджело не справила б враження більшого, ніж те, що залишилося після зустрічі з ним, автором “Землі” й “Арсеналу”».

Великість.

Крилатість.

Могуття духу.

“Ось такими, певне, були люди епохи Відродження”, — подумалось тоді про нього. Справді, Довженко був духовним побратимом титанам тієї розквітаючої доби, де часто в одній особі поєднувались цілі грона талантів, де геніальний живописець водночас міг бути і звіддарем, і механіком, і зодчим, де рука, що вдень малювала невмирущі фрески, вночі бралася за циркуль математика або наводила у небо телескоп».

До цього долучено ще один мудрий голос сердечного Довженкового друга і шанувальника — Максима Рильського:

«Творчість Довженка — це передусім він сам. Незмінне враження, яке справляв Олександр Петрович на кожного, хто бачив його вперше, було: яка обдарована людина! При цьому інколи й не знали, в якій саме галузі ця людина працює, а от враження надзвичайної обдарованості виникало сразу».

Перлини Довженкової мудрості

Життя таке коротке.
Поспішайте творити
добро.

Велике діло —
добре слово. Воно
часом дорожче від
усього, від усяких
ліків, від багатства
і потрібне людині,
як хліб і мед,
як жива вода.

Любіть землю!
Любіть працю на
землі, бо без цього
не буде щастя нам
і дітям нашим ні на
якій планеті.

Олександр Петрович Довженко народився 10 вересня 1894 р. на околиці містечка Сосниці над річкою Десною в родині козака-хлібороба. Тут пережив він «і перші радощі, і вболівання, і чари захоплень дитячих...»

Про дитячі роки майбутнього митця ти найкраще довідаєшся з автобіографічної повісті «Зачарована Десна», уривки з якої подаються в підручнику. Варто зазначити, що все, про що розповідає автор, — то чистісінька правда, а не художній вимисел. Спогади дитинства, які лягли в основу кіноповісті, створюють дивовижний світ людей, народжених для праці й любові. Образи їх, опоетизовані й піднесені, гармоніюють з образом прекрасної землі, на якій вони живуть.

Кожна постать описана з дитячою безпосередністю і м'яким, добрим гумором. Тут тобі й дід, що в уяві маленького Сашка скидався на Бога чи Святого Миколая. І батько — гарний і мудрий велетень. І мати, умілі та роботящі руки якої плекали розкішний горбд біля хати. І ще багато-багато неповторних цікавих людей, що населяли великий і незбагнений світ маленького доброго хлопчика-язичника.

Отже, поринай у цей незбагнений світ і зачарувуйся ним.

Пам'ятник О. Довженку в Сосниці

9 серпня 1994 р. Інститут теоретичної астрономії Російської академії наук присвоїв малій планеті під № 4520 (відкрита 22 серпня 1977 р. Кримською обсерваторією) ім'я Олександра Довженка.

Чи знаєш ти, що...

Олександр Довженко — майже ровесник кіно, яке по праву називають мистецтвом десятої музи (відомо, що в античній міфології муз було дев'ять). У 1895 р. з'явилися перші фільми французьких винахідників цього мистецтва — братів Огюста і Луї Люм'єрів.

В Україні перші художні фільми було створено на початку ХХ ст. Ще в 1909–1910 рр. кінооператор Д. Сахненко разом з відомим майстром сцени М. Садовським зняли на плівку популярні вистави «Наталка Полтавка» І. Котляревського, «Наймичка» І. Карпенка-Карого, «Богдан Хмельницький» М. Старицького.

У 1919–1920 рр. в Одесі було організовано першу кінофабрику. Саме тут розпочав свою діяльність О. Довженко, знявши фільми «Вася-реформатор», «Ягідка кохання» та інші.

У 1928 р. було засновано Київську кінофабрику. Нині це Київська кіностудія імені О. Довженка. Тут митець зняв знаменитий фільм «Земля», який у 1958 р. на Всесвітній виставці в Брюсселі назвали одним з найталановитіших кінотворів усіх часів.

У 1995 р. започатковано Державну премію України ім. О. П. Довженка.

ЗАЧАРОВАНА ДЕСНА

Кіноповість

(Скорочено)

Кіноповість — жанр художньої літератури, який виник і розвинувся у ХХ ст. як поєднання красного письменства й кіно.

Автобіографічним є твір, у якому письменник розповідає про своє життя.

Видатні майстри слова ще до народження кіно писали твори, які легко можна екранізувати. Наприклад, вірш Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати» — це ж готові до зйомки епізоди фільму. Чи не так?

У цьому короткому нарисі автобіографічного кіноповідання автор поспішає зробити відразу деякі визнання: в його реальний повсякденний світ, що не день, то частіше, починають вторгатися спогади.

Що викликає їх? Довгі роки розлуки з землею батьків, чи то вже так положено людині, що приходить час, коли вивчені в давно минулому дитинстві байки й молитви виринають у пам'яті і заповоняють всю її оселю, де б не стояла вона.

А може, те й друге разом і в такій же мірі, як і непереможне бажання, перебираючи дорогоцінні дитячі іграшки, що завжди десь проглядають в наших ділах, усвідомити свою природу на ранній досвітній зорі коло самих її первісних джерел. І перші радощі, і вболівання, і чари перших захоплень дитячих...

До чого ж гарно й весело було в нашому горбді! Ото як вийти з сіней та подивитись навколо — геть чисто все зелене та буйне. А сад, було, як зацвіте весною! А що робилось на початку літа — огірки цвітуть, гарбузи цвітуть, картопля цвіте. Цвіте малина, смородина, тютюн, квасоля. А соняшника, а маку, буряків, лободи, укропу, моркви! Чого тільки не насадить наша невгамовна мати.

— Нічого у світі так я не люблю, як саджати щонебудь у землю, щоб проізрастало. Коли вилізає саме з землі всяка рослиночка, ото мені радість, — любила показувати вона.

Город до того переповнявся рослинами, що десь серед літа вони вже не вмещалися в ньому. Вони лізли одна на одну, переплітались, душились, дерлися на хлів, на стріху, повзли на тин, а гарбузи звисали з тину прямо на вулицю.

А малини — красної, білої! А вишень, а груш солодких було як наїсися — цілий день живіт як булон.

І росло ще, пригадую, багато тютюну, в якому ми, маленькі, ходили, мов у лісі, в якому пізнали перші мозолі на дитячих руках.

А вздовж тину, за старою повіткою, росли великі кущі смородини, бузини і ще якихось невідомих рослин. Там неслися кури нишком од матері і різне дрібне птаство. Туди ми рідко лазили. Там було темно навіть удень, і ми боялися гадюки. Хто з нас у дитинстві не боявся гадюки, так за все життя й не побачивши її ніде?

Коло хати, що стояла в саду, цвіли квіти, а за тою, проти сінешніх дверей, коло вишень, — поросла полином стара погребня з одкритою лядою, звідки завжди пахло цвіллю. Там, у льоху, в присмерку плигали жаби. Напевно, там водилися й гадюки.

На погребні любив спати дід.

У нас був дід дуже схожий на Бога. Коли я молився Богу, я завжди бачив на покуті портрет діда в старих срібнофольгових шатах, а сам дід лежав на печі і тихо кашляв, слухаючи моїх молитов.

У неділю перед Богами горіла маленька синенька лампадка, в яку завжди набиралось повно мух. Образ святого Миколая також був схожий на діда, особливо коли дід часом підстригав собі бороду і випивав перед обідом чарку горілки з перцем і мати не лаялась. Святий Федосій більш скидався на батька. Федосію я не молився, в нього була ще темна борода, а в руці гірліга¹, одягнена чомусь у білу хустку. А от Бог, схожий на діда, той тримав в одній руці круглу сільничку, а трьома пучками другої неначе збирався взяти зубок часнику.

Звали нашого діда, як я вже потім довідався, Семеном. Він був високий і худий, і чоло в нього високе, хвилясте довге волосся сиве, а борода біла. І була в нього велика грижа ще з молодих чумацьких літ. Пахнув дід теплою землею і трохи млином. Він був письменний по-церковному і в неділю любив урочисто читати Псалтир². Ні дід, ні ми не розуміли прочитаного, і це завжди хвилювало нас, як дивна таємниця, що надавала прочитаному особливого, небуденного смислу.

Мати ненавиділа діда і вважала його за чорнокнижника. Ми не вірили матері і захищали діда од її нападів, бо Псалтир всередині був не чорний, а білий, а товста шкіряна палітурка — коричнева, як гречаний мед чи стара халява. Зрештою, мати крадькома таки знищила Псалтир. Вона спалила його в печі по одному листочку, боячись палити зразу весь, щоб він часом не вибухнув і не розніс печі.

Любив дід гарну бесіду й добре слово. Часом по дорозі на луг, коли хто питав у нього дорогу на Борзну чи на Батурин, він довго стояв посеред шляху і, махаючи пужалном³, гукав услід подорожньому:

— Прямо, та й прямо, та й прямо, та й нікуди ж не звертайте!.. Добра людина поїхала, дай їй Бог здоров'я, — зітхав він лагідно, коли подорожній нарешті зникав у куцах.

— А хто вона, діду, людина ота? Звідки вона?

Малий Сашко.
Малюнок О. Довженка
1950-х рр.

¹ Гірліга — ціпок, зазвичай загнутий на кінці.

² Псалти́р — одна з частин Біблії, що складається зі 150 псалмів — релігійних пісень.

³ Пужално — держак батога.

— А Бог її знає, хіба я знаю... Ну, чого стоїш як укопаний? — звертався дід до коня, сідаючи на воза. — Но, трогай-бо, ну...

Він був наш добрий дух лугу і риби. Гриби і ягоди збирав він у лісі краще за нас усіх і розмовляв з кіньми, з телятами, з травами, з старою грушею і дубом — з усім живим, що росло і рухалось навколо.

А коли ми ото часом наловимо волоком чи топчійкою риби і принесемо до куреня, він, усміхаючись, докірливо хитав головою і промовляв з почуттям тонкого жалю і примиренності з бігом часу:

— А-а, хіба це риба! Казна-що, не риба. От колись була риба, щоб ви знали. Ото з покійним Назаром, хай царствує, як підемо, було...

Тут дід заводив нас у такі казкові нетрі старовини, що ми переставали дихати і бити комарів на жижках і на шиї, і тоді вже комарі нас поїдом їли, пили нашу кров, насолоджуючись, і вже давно вечір надходив, і великі соми вже скидалися у Десні між зірками, а ми все слухали, розкривши широко очі, поки не засинали в запашному сіні під дубами над зачарованою річкою Десною.

Найкращою рибою дід вважав лину. Він не ловив линів у озерах ні волоком, ні топчійкою, а якось неначе брав їх з води прямо руками, як китайський фокусник. Вони ніби самі пливли до його рук. Казали, він знав таке слово.

Влітку дід частенько лежав на погребні, ближче до сонця, особливо в полудень, коли сонце припікало так, що всі ми, й наш кіт, і собака, і кури ховались під любисток, порічки чи в тютюн. Тоді йому була найбільша втіха...

Більш за все на світі любив дід сонце. Він прожив під сонцем коло ста літ, ніколи не ховаючись у холодок. Так під сонцем на погребні, коло яблуні, він і помер, коли прийшов його час.

Дід любив кашляти. Кашляв він часом так довго й гучно, що скільки ми не старалися, ніхто не міг його як слід передражнити. Його кашель чув увесь куток. Старі люди по дідовому кашлю вгадували навіть погоду.

Часом, коли сонце добре припече, він аж синів увесь від кашлю і ревів, як вовк чи лев, хапаючись обома руками за штани, де була та грижа, і закарлючуючи догори ноги, зовсім як маленький.

Тоді Пірат, що спав біля діда на траві, схоплювався і спросоння тікав у любисток і з переляку гавкав уже звідти на діда.

— Та не гавкай хоч ти мені. Чого б ото я гавкав, — жалівся дід.

— Гав-гав!

— Та, щоб бодай тобі кістка в горло! Кахи-ках!..

Тисячі тонесеньких дудочок раптом загравали у діда всередині.

Кашель клекотів у нього в грудях, як лава у вулкані, довго і грізно, і дуже нескоро після найвищих нот, коли дід був уже весь синій, як квітка крученого панича, вулкан починав діяти, і тоді ми тікали хто куди, а вслід нам довго ще неслися дідові громи і блаженне крєктіння.

Тікаючи од дідового реву, одного разу стрибнув я з-під порічок прямо в тютюн. Тютюн був високий і густий-прегустий. Він саме цвів великими золотими гронами, як у попа на ризах, а над ризами носилися бджоли — видимо-невидимо. Велике тютюнове листя зразу обплутало мене. Я упав в зелену гушавину й поліз попід листям просто до огірків.

В огірках теж були бджоли. Вони порались коло цвіту і так прудко літали до соняшника, до маку й додому, і так їм було ніколи, що, скільки я не намагавсь, як не дражнив їх, так ні одна чомусь мене й не вкусила. А бджоляче жало хоч і болить, зате вже коли почнеш плакати, дід уже чи мати дають зразу мідну копійку, яку треба прикладати до болючого місця. Тоді біль швидко проходить, а за копійку можна було купити у Масія аж чотири цукерки і вже смакувати до самого вечора.

Поголявши коло бджіл і наївшись огіркових пуп'янків, натрапив я на моркву. Більш за все чомусь любив я моркву. Вона росла в нас рівними кучерявими рядочками скрізь поміж огірків. Я оглянувся, чи не дивиться хто. Ніхто не дививсь. Навколо тільки дрімучий тютюн, мак та кукурудзяні тополі й соняшники. Чисте полуденне небо, і тихо-тихо, немовби все заснуло. Одні тільки бджоли гудуть та десь з-за тютюну, від погребні, доносивсь дідів рик. Тут ми з Піратом і кинулись до моркви. Вириваю одну — мала. Гичка велика, а сама морквина дрібненька, біла і зовсім не солодка. Я за другу — ще тонша. Третю — тонка. А моркви захотілось, аж тремчу весь! Перебрав я цілий ряд, та так і не знайшов ні одної. Оглянувся — що робить? Тоді я посадив усю моркву назад, хай, думаю, доростає, а сам подався далі шукати смачного.)

Довго щось ходив я по городу. Після моркви висмоктував мед з тютюнових квітів і з квітів гарбузових, що росли попід тином, пробував зелені калачики і білий, ще в молоці, мак, покуштував вишневого клею з вишень, понадкушував на яблуні з десяток зелених кислих яблук і хотів уже йти до хати. Коли ж дивлюсь, — баба снує коло моркви, дідова мати. Я — бігом. А вона — зирк, та за мною. А я тоді — куди його тікати? — та повалив соняшника одного, другого.

— Куди ти, бодай тобі ноги повсихали!

Я — в тютюн. «Побіжу, — думаю, — в малину, та рачки попід тютюном». Пірат за мною.

— Куди ти тютюн ламаєш, бодай тобі руки і ноги поламало! А бодай би ти не виліз з того тютюну до другого прищестя! Щоб ти зів'яв був, невігласе, як ота морковочка зів'яла від твоїх шибенних рук!

Не вдаючись глибоко в історичний аналіз деяких культурних пережитків, слід сказати, що у нас на Україні прості люди в Бога не дуже вірили. Персонально вірили більш у Матір Божу і святих — Миколая-угодника, Петра, Іллю, Пантелеймона. Вірили також у нечисту силу. Самого ж Бога не те щоб не визнавали, а просто з делікатності не наважувались

Зауваж,

як стиль оповіді з побутового перетворюється на казковий («Тут ми з Піратом і кинулись до моркви...»). А шкоду приховав теж по-казковому: «Тоді я посадив усю моркву назад».

Зауваж

Прогулянка малого Сашка по горіду — це справжня незабутня мандрівка, багата на першовідкриття. Адже тютюн у його сприйнятті — дрімучий (знаємо, що цей епітет найчастіше застосовують до слова *ліс*), стебла кукурудзи — як тополі (такі високі!).

утруждати безпосередньо. Повсякденні свої інтереси прості люди хорошого виховання, до яких належала і наша сім'я, вважали по скромності недостойними бо-жественного втручання.

Тому з молитвами звертались до дрібніших інстанцій, до того ж Миколая, Петра та інших. У жінок була своя стежка: вони довіряли свої скарги Матері Божій, а та вже передавала Сину чи Святому Духу-голубу.

Вірили в свята. Пригадую, баба часто казала мені:

«А щоб тебе побило Святе Різдво» або «Побий його Свята Пасха».

Отже, кинувшись через тютюн у сад, прабаба бухнулася з розгону на коліна. Отак, як дід любив сонце, так його мати, що її, як я теж уже аж потім довідався, звали Марусиною, любила прокльони. Вона проклинала все, що попадалось їй на очі, — свиней, курей, просят, щоб не скугикали, Пірата, щоб не гавкав і не гидив, дітей, сусідів. Кота вона проклинала щодня по два-три рази, так що він трохи згодом був якось захворів, аж поки не здох десь у тютюні.

Вона була малесенька й така прудка, і очі мала такі видючі й гострі, що сховатись од неї не могло ніщо у світі. Їй можна було по три дні не давати їсти. Але без прокльонів вона не могла прожити й дня. Вони були її духовною їжею. Вони лились з її вуст потоком, як вірші з натхненного поета, з найменшого приводу. У неї тоді блищали очі й червоніли щоки. Це була творчість її палкої, темної, престарілої душі.

— Мати Божа, Царице Небесна, — гукала баба в саме небо, — голубонько моя, святая великомученице, побий його, невігласа, святим твоїм омофором! Як повисмикував він з сирої землі оту морковочку, повисмикуй йому, Царице милосердна, і повикручай йому ручечки й ніжечки, поламай йому, свята владичице, пальчики й суставчики. Царице Небесна, заступнице моя милостива, заступись за мене, за мої молитви, щоб ріс він не вгору, а вниз, і щоб не почув він ні зозулі святої, ні Божого грому. Миколаю-угоднику, скорий помочнику, святий Юрію, святий Григорію на білому коні, на білому сідлі, покарайте його своєю десницею, щоб не їв він тієї морковочки, та бодай його пранці та болячки з'їли, та бодай його шашіль поточила...

Баба хрестилася в небо з такою пристрасстю, аж торохтіла вся од хрестів.

[...]

Доглядали мене змалечку аж чотири няньки. Це були мої брати — Лаврін, Сергій, Василько й Іван. Пожили вони щось недовго, бо рано, казали, співати

Чи такими вже страшними видаються бабині прокльони?

Кого нагадає тобі баба Марусина? Знайди їй відповідника в народних казках.

почали. Було як вилізуть всі четверо на тин, сядуть рядочком, як горобці, та як почнуть співати. І де вони переймали пісні, і хто їх учив? Ніхто не вчив.

Коли вони померли від пошесті зразу всі в один день, люди казали: «Ото Господь забрав їх до свого ангельського хору». Вони справді виспівали всі свої пісні за маленький свій вік, ніби віщуючи коротку свою мить.

Недаром деякі жіночі тонкі душі не витримували їхніх концертів. Жінки дивилися на них, і, сумно хитаючи головами, хрестилися, і навіть плакали, самі не знаючи чого: «Ой не буде добра з цих дітей...»

Сталося це, кажуть, якраз на Зелену неділю. Лихо прийшло в нашу хату біленьку. Мені тоді ще перший рік минав.

Довідавшись на ярмарку в Борзні, що дома діти загубають з невідомої хвороби, батько ударив по конях. Як він промчав ті тридцять верстов, нещадно б'ючи коней, аби швидше нас врятувати, як гукав на Десні перевозу і як далі летів — про це довго гомоніли подорожні. А дома вже бачили тільки, як ударився він мокрими кінями в ворота, аж ворота розбилися, і покалічені коні попадали в кривавій піні. Кинувся батько до нас, а ми вже мертві лежимо, один лиш я живий. Що діяти? Бити матір? Мати напівмертва. Гірко заплакав наш батько над нами.

— Ой сини мої, сини! Дітки мої, соловейки!.. Та чого ж так рано відспівали...

Потім він називав нас орлятами, а вже мати — соловейками. А люди ридали і довго жаліли, що ні рибалок не вийде вже з нас, ні косариків у лузі, ні плугатарів у полі, ані вже воїнів отечества-царя.

З чим порівняти глибину батькового горя? Хіба з темною ніччю. В великім розпачі прокляв він ім'я Боже, і Бог мусив мовчати. Явися тоді йому у всій своїй силі, напевно, батько кинувсь би і прохромив його вилами або зарубав сокирою.

Попа він вигнав геть із двору і заявив, що сам буде ховати дітей своїх.

Подібний вибух розпачу і гніву, вже не на Бога, а на нас, дорослих, бачили в нього над Дніпром, через півстоліття, коли вдруге плакав він на покинутих київських горах⁴, докоряючи нам усім до одного. Правий був чи не правий поневолений старець, не нам його судити. Адже давно відомо вже, що сила страждання вимірюється не так гнітом зовнішніх обставин, як глибиною потрясіння. А кого вже, кого потрясло життя!

Багато бачив я гарних людей, ну такого, як батько, не бачив. Голова в нього була темноволоса, велика

Зауваж

Зрештою, бабині прокльони радше дитячі й нешкідливі порівняно з батьковою розпукою, його страшною погрозою до неба, на яку навіть «Бог мусив мовчати».

⁴ Ідеться про Київ, покинутий фашистам на поталу.

і великі розумні сірі очі, тільки в очах чомусь завжди було повно смутку: тяжкі кайдани неписьменності і несвободи. Весь в полоні у сумного, і весь в той же час з якоюсь внутрішньою високою культурою думок і почуттів.

Скільки він землі виорав, скільки хліба накопив! Як вправно робив, який був дужий і чистий. Тіло біле, без єдиної точки, волосся блискуче, хвилясте, руки широкі, щедрі. Як гарно ложку ніс до рота, підтримуючи знизу шкоринкою хліба, щоб не покrapать рядно над самою Десною на траві. Жарт любив, точене, влучне слово. Такт розумів і шанобливість. Зневажав начальство і царя. Цар ображав його гідність миршавою рудою борідкою, нікчемною поstattю і що нібито мав чин нижче за генерала.

Одне, що в батька було некрасиве, — одяг. Ну такий носив одяг негарний, такий безбарвний, убогий! Неначе нелюди зухвалі, аби зневажити образ людини, античну статуя укрили брудом і рванням. Іде було з шинку додому, плете ногами, дивлячись у землю в темнім смутку, аж плакати хотілось мені, сховавшись в малині з Піратом. І все одно був красивий, — стільки крилося в ньому багатства. Косив він чи сів, гукав на матір чи на діда, чи посміхався до дітей, чи бив коня, чи самого нещадно били поліцаї, — однаково. Коли, покинутий всіма на світі вісімдесятилітній старик, стояв він на майданах, безпритульний, у фашистській неволі, і люди вже за старця його приймали, подаючи йому копійки, він і тоді був прекрасний.

З нього можна було писати лицарів, богів, апостолів, великих учених чи сіячів, — він годивсь на все. Багато наробив він хліба, багатьох нагодував, урятував од води, багато землі переорав, поки не звільнився від свого смутку.

У виконання вічного закону життя, схиливши сиву голову, під північним небом, шапку знявши й освятивши мислі мовчанням, повертаю я прибитий журбою талант до нього, нехай сам продиктує мені свій заповіт. Ось він стоїть передо мною далеко на київських горах. Прекрасне лице його посиніло від німецьких побоїв. Руки й ноги спухли, і туга залила йому очі слізьми, і голос уже однімає востаннє навіки. І я ледве чую оте далеке його: «Діточки мої, соловейки...»

[...]

Жили ми в повній гармонії з силами природи. Зимою мерзли, літом смаглись на сонці, восени місили грязь, а весною нас заливало водою, і хто цього не знає, не знає тієї радості і повноти життя. Весна пливла до нас з Десни. Тоді ніхто не чув про перетворення природи, і вода тоді текла куди і як попало. Часом Десна розливалась так пишно, що у воді потопали не тільки ліси й сінокоси. Цілі села тоді потопали, гукаючи собі порятунку. І тут починалася наша слава.

Як ми з батьком і дідом рятували людей, корів і коней, про це можна написати цілу книгу. Це був мій дошкільний героїзм, за який мене тепер, напевно, послали б до Артека. Тоді Артеків ще не знали. Давно це діялось. Забув, якого року, навесні, напередодні Пасхи, повинь случилась така, якої ніхто, ані дід наш, ні дідова баба не знали.

Вода прибувала з дивовижною швидкістю. В один день затопило ліси, сінокоси, городи. Стало смеркати, розгулялася буря. Ревом ревла над Десною всю ніч. Дзвонили дзвони. У темряві далеко десь гукали люди, жалібно гавкали пси, і шуміла й лящала негода. Ніхто не спав. А на ранок усі вулиці були під водою, а вона ще прибуває. Що робити?

Тоді поліцейський справник посилає до нашого батька величезного поліція Макара.

— Рятуй людей на Загребеллі. Потопають, чув? — наказує він батьку сиплим голосом. — У тебе човен на всю губернію, і сам ти мореплавець.

Почувши про таку біду, мати зразу в сльози:

— Пасха свята?!

А батько вилаявся, аби замовкла мати, та й каже Макарові:

— Ой рад би я людей рятувати, боюся гріха. Удосвіта Христове воскресіння. Святої ж паски мушу з'їсти скибку і випити треба по закону. Два місяці не пив. Не можу Пасху зневажати.

— Сядеш у карцію, — сказав Макар і понюхав на припічку жарене поросся. — Замість грамоти за врятування чоловічества й скотини, битимеш блощиць у буцегарні⁵:

— Добре, — здався батько. — Будь ви неладні, душогуби. Поїду.

Мати, яка завжди перед Пасхою здавалася трохи несамовитою, крикнула в жалібному розпачі:

— Ну, куди ти поїдеш? Пасха!

— Давай несвячену. Грішити так грішити, сідай, Макаре! Христос воскрес!.. Наливайте по другій! З весною вас, з вербою, з водою, з бідою!

Отак почавши розговлятися у суботу, потрошки-помаленьку поснули ми, проспали службу Божу і тільки вдосвіта з великими труднощами стали підпливати човном до затопленого села Загребелля. Вся загребельська парафія сиділа на стріхах з несвяченими пасками. Сходило сонце. Картина була незвичайна, неначе сон чи казка. Осяяний сонцем, перед нами розкрився зовсім новий світ. Нічого не можна було впізнати. Все було інше, все краще, могутніше, веселіше. Вода, хмари, плів — все пливло, все безупинно неслося вперед, шуміло, блищало на сонці.

Весна красна!..

Ми гребли з усіх сил під мудрим керівництвом нашого батька. Було нам жарко од труда і весело. Батько сидів з веслом на кормі — веселий і дужий. Він почував себе спасителем потопаючих, героєм-мореплавателем, Васко да Гамою. І хоч життя послало йому калюжу замість океану, душа в нього була океанська. І саме тому, що душі в нього вистачило б на цілий океан, Васко да Гама часом не витримував цієї диспропорції й топив свої кораблі в шинку. Кажуть, п'яному море по коліна. Яке там! Неправда. Тільки довідався я про це не скоро. Топив наш батько кораблі задля того,

Мій батько.

Малюнок О. Довженка

⁵ Буцегарня — тюрма, в'язниця.

Зуваж

Кожного зі своїх домашніх письменник зображує в дії. До того ж ця дія є найхарактернішою, вона вичерпно передає не стільки зовнішність, скільки внутрішню сутність людини: мати саджає городину, дід зі смаком викашлюється, баба кляне, а батько рятує людей від води.

щоб бодай хоч іноді у брудному шинку маленька калюжа його життя обернулась хоч на час у море — бездонне і безкрає.

Вода прибувала з великою люттю. Не встигло село отямитись, як опинилося на острові, і острів став зникати під водою, потопати.

— Рятуйте-е!..

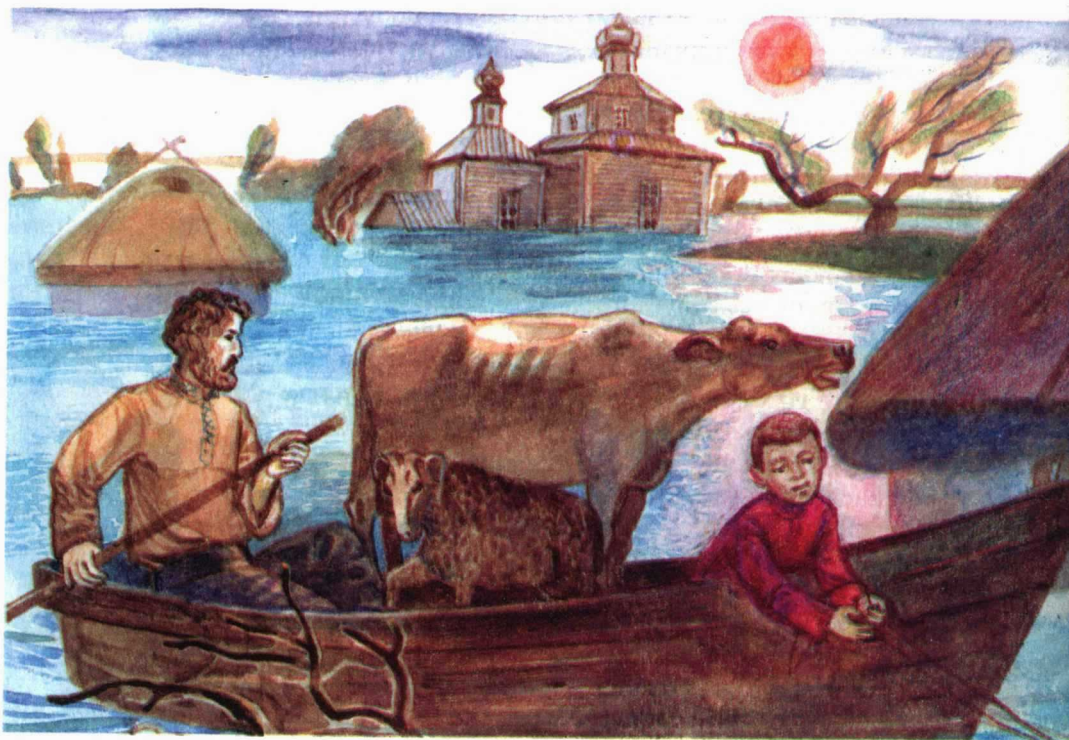
Бистра текла по вулицях, левадах з піною і аж сичала попід призьбами й сінешніми дверима, заливала хліви, кошари, клуні. Потім, піднявшись аж на півтора аршина зразу, ввірвалась в хати через двері й вікна.

— Ой про-бі, ря-а-атуйте!

Хати хитало течією. Ревла худоба по кошарах. Позаклякали коні на припонах по шию у воді, свині потопились. З сусідніх задесенських сіл несло потоплених роздутих биків. Вода добралася до церкви, до самих царських врат. Затонуло все село. Один лише Ярема Бобир, наш родич по дідовому коліну, не постраждав у цій пригоді. Він знав прикмети до всіх природних явищ і особливо вірив у мишей. Про повідь він довідався наперед, ще аж зимою. Коли на Хрещення мишва почала тікати з клуні й комори по снігу, наш хитрий дядечко зразу догадався, що буде весною біда. І як не сміялися тоді з нього необачні кутчани, він мовчки розібрав на сінях стріху, зробив на даху кошару, побудував східці, наносив повне горище сіна і збіжжя. І ось, коли село замість «Христос воскрес» гукало в розпачі «рятуйте», велике Бобиреве сімейство розговлялось на даху коло ясел в оточенні корови, коней, овечок, курей і голубів, зовсім як на старій картині, що висіла колись у церкві.

— Рятуй-те! Хата пливе!.. — гукали знизу.

— Христос воскрес!

Тут Христу довелося почути за воду таке, якого не чув ні один засідатель за невідповідні діла. Та ще хтось пустив провокаційну чутку, ніби попадає у Великий піст їла скоромне, яке вона одержувала вприпуст із закритого попівського розподільника. Галасу було багато. Проте, коли вдуматись, це не були антирелігійні безбожницькі розмови. Сидячи на стріхах з несвяченими пасками серед потопленої худоби, віруючі, очевидно, хотіли, щоб Бог був трохи більш уважним до створеного ним світу. Будемо говорити, їм хотілось від Бога, Матері Божої і всіх святих чогось кращого, а не таких пригноблюючих і невчасних прикростей.

— Ну справді, яка це в нечистого паска, коли її, хай Бог простить, доводиться їсти несвячену. Вся паракхвія на стріхах, а в хатах соми плавають.

— Христос воскрес, мокрогузи! — весело гукнув мій батько, коли човен, пропливши поверх тину в двір, стукнувся носом під стріху.

— А ну його к лихій годині, — обізвався з стріхи немолодий вже чоловік Левко Кияниця і подав батькові чарку. — Воїстину воскрес. Рятуй, Петре, та хоч не смійся. Скоро он хату понесе. О, вже ворухиться!

Читаючи уривок про повінь, спробуй знайти ті художні прийоми, якими автор досягає іронічної розповіді. Як і чому О. Довженко жартує про стихійне лихо?

Поміркуй

Що створює комічну ситуацію? Напевно, поєднання високого і низького стилів, таке традиційне для української літератури.

— Ой, пробі! Рятуйте! Про-о-обочку! — закричали баби.

— «Воскресенія день, просвітимось, людіє! Пасха Господня, Пасха од смерті до жинні і од землі к небесі...»

— Рятуйте! Топимось...

Скоро з-за хати вплив невеличкий човник, а в човнику й співці — отець Кирило, дяк Яким і кормчий за веслом — паламар Лука. Духовні особи плавали давно поміж хатами і святили паски, підтримуючи морально-релігійний рівень парафії.

— Давайте сюди, батюшко! Діти, паски плачуть.

— Потерпїть, православні! — гукав отець Кирило. — Преблагий Создатель посилає нам знаменіє в водах своїх, яко благое предвозвестіє урожаю злаков і трав... Куди правиш, іроде! До стріхи, до стріхи прав. Ой, упаду!

Паламар Лука причалював отакечки до стріхи. Служителі культу кропили паски й крашанки весняною святою водою і так потроху нахваталися на холоді по чарці, що вже й забули, якої співати.

— Тут, батюшко, не «Воскресенія день», а «Вниз по матушці» заспівати б слід, — пожартував наш батько, сміючись.

— Чого смієшся! — розсердився отець Кирило. Він не любив мого батька за красу і нешанобливу вдачу. — І тут ти проти Бога, нечестивець, безвірнику лукавий!

— Батюшко, і ви, дяче, і ти, паламарю, давайте щодо сповідання віри умовимось одразу: я не проти Бога, — весело сказав мій батько, притягаючи до човна арканом напівзатонулу телицю. — Сашко, хватай її за роги. Держи, не бійся! Я підведу аркан під черево... Не проти Бога я, духовні люди, не проти Пасхи і навіть не проти Великого посту. Не проти вола його, і осла його, і всякого скота його... І коли я часом гнівлю його всесильне, всеблагее, всевидящее око, так це зовсім не тому, що я в нього не вірую чи вірую в якогось іншого бога.

— Ось будеш ти смалитись у пеклі за отакі слова! — заступився за Господа дяк.

— Дарма, — сказав батько і, підваживши телицю великим кілком, ловко втяг її у човен. — Раз уже я грішний, так де мені й смалитись, як не там, де ви кажете. Звичайно, Богу з неба більш, ніж нам, видать, що й до чого, який огонь чи воду пустити на нашого брата, чи мишву, чи черву, чи суховій, чи лихе начальство або війну. Ну, з другого ж боку, я теж, як Божеське створіння, маю свій інтерес і розсудительність, хоча й дрібну, проте не злу і не дурну неначе. Справді, чого мені

хвалити Бога, і особливо на Великдень, от за таку повідь? Мені не звісні Божі плани щодо такої порції води. Не бачу я, яке в оцій воді добро.

— Путі Господні несповідимі, — строго промовив отець Кирило.

— Авжеж, — згодився батько і по-хазяйськи оглянув повідь. — У такому плануванні води повинен, очевидно, бути великий божественний смисл, ну тільки про себе я знаю одне: штани в мене мокрі і чуб не висихає.

— Замовч, нечестивцю! — гнівно гукнув отець Кирило, і тут раптом створилася прикрість. Похитнувшись у човні, священнослужитель зателіпав руками і полетів сторч у воду! А човен тоді хить на другий бік, — од дяка й паламаря тільки жмурки пішли.

Ой, як же не зарегоче наше затонуле село, як не возрадаються стріхи! Баби, дівки, діди, чоловіки, діти! От народ! Отак сміятися з Святої Пасхи, з самих себе, з усього в світі на Великдень! І де? На стріхах, в оточенні коней і корів, що тільки роги й голови стирчать з холодної води. Ні! Національний характер загреблян не піднявся до верховин розуміння закономірності й доцільності лиха. Він спокусив їх на сміх з Святої навіть Пасхи. Дивлячись на людей, усміхавсь і мій батько — великий добрий чоловік.

— Ну й паравхвія! Щовесни отак мокне вже тисячу, може, літ, і чорт їх не витопить і не вижене звідси. Природа!..

Зачепивши отця Кирила за золотий ланцюг держакком весла, батько витяг його, як сома, в свій ковчег до корів і овечок. Потім стали витягати дяка і, витягаючи, так нареготались, що забули про паламаря Луку, якого, мабуть, чи не з'їли раки, забув уже. Отака була вода.

[...]

Довго стояла вода весняна, пам'ятаю. Ще в переплавну середу було її багато по левадах і долинах, тому і косовиця в те літо розпочалася пізно. [...]

Прокидаюсь на березі Десни під дубом. Сонце високо, косарі далеко, коси дзвенять, коні пасуться. Пахне в'ялою травою, квітами. А на Десні краса! Лози, висип, кручі, ліс — все блищить і сяє на сонці. Стрибаю я з кручі в пісок до Десни, миюся, п'ю воду. Вода ласкава, солодка. П'ю ще раз, убрівши по коліна і витягнувши шию, як лошак, потім стрибую на кручу і гайда по сінокоосу. І вже я не ходжу, а тільки літаю, ледве торкаючись лугу. Вбігаю в ліс — гриби. У лози — ожина. У кущі — горіхи. В озері воду скаламучу — риба. [...]

Малюнок О. Довженка

Диких звірів теж було мало — їжак, заєць, тхір. Вовки перевелись, і навіть саме слово «вовк» вважалося вже наче дідовою лайкою — «га, вовк би тебе з'їв». Водилися леви, ну теж дуже рідко. Один лише раз по висипу Десни пройшов був лев, та й то, кому не розказую, ніхто віри не йме. А було ось як. Ми з батьком поставили перемети в Десні і пливемо до куреня в душогубці на палець од води. Вода тиха, небо зоряне, і так мені хороше плисти за водою, так легко, немов я не пливу, а лину в синьому просторі. Дивлюсь у воду — місяць у воді сміється. «Скинись, рибо», — думаю — скидається риба. Гляну на небо: «Зірко, покотися», — котиться. Пахнуть трави над водою. Я до трав: «Дайте голос, трави», — гукають перепілки. Дивлюсь на чарівний, залитий срібним світлом берег: «Явися на березі лев», — появляється лев. Голова велична, кудлата грива і довгий з китицею хвіст. Іде поволі вздовж висипу над самою водою.

— Тату, гляньте — лев, — шепочу я батькові, як зачарований.

— Де там той лев. То ж... — далі батько почав пильно вдивлятися, і, коли човен порівнявся з левом, батько підняв весло і гучно ляснув плазом по воді.

Ой! Лев тоді як стрибне та як рикне! Луна покотилася громом. З мене вилітає душа. Весь берег, кручі, лози — вся округа переповнилась трепетом. Батько трохи весла не випустив і, вже на що був хоробрий, а теж засмутився і сидів нерухомо, аж поки нашу душогубку не однесло водою і не прибило до крутого берега. Посидівши ще мовчки з півгодини, ми оглянулись — ні висипу, ні лева: подався десь у лози.

До самого ранку горів у нас вогонь біля куреня над Десною. Мені було страшно і чомусь жалко лева. Ми не знали з батьком, що робити, коли почне він їсти наших коней чи діда, що спав під дубом. Я довго прислухавсь, чи не гукне він ще раз. Не гукнув. Перед сном мені так палко захотілось розвести левів і слонів, щоб було красиво скрізь і не зовсім спокійно. Мені наскучили одні телята й коні.

На другий день казали вже, що ненадовго пощастило тому левові звільнитися з клітки. Коли трапилось крушення поїзда під Бахмачем і клітка мандрівного звіринця зламалась, виплигнув він на волю, глянув навкруги, і так йому, очевидно, стало погано, так огидли глядачі і укротителі, і все на світі — він махнув на все та й подався на Десну знайти собі хоч трохи відпочинку. Тільки не пройшов він і тридцяти верстов, як догнали його, оточили з усіх боків і вбили, бо він був лев. Не міг же він ходити серед телят і коней. Його ж у віз не запряжеш, яка з нього користь. Коли б ще вмів він гавкати чи мекати, — голос не годиться: гукає так, що листя в'яне й трави стеляться... Ну добре... Ой, що ж це я пишу! Здається, не плив я човником тієї ночі по Десні. Плив батько сам, а я лежав на курені, під дубом, коло діда. Може, й так. Ну, лев же все-таки проходив нашим берегом! І десь коло Спаського вбили його стражники! [...]

Тут над левом, думаю, пора поставити крапку і перейти до опису домашніх тварин. [...]

Здавалось мені, що коні й корови щось знають, якусь недобру таємницю, тільки нікому не скажуть. Я почував їх полонену темну душу і вірив у віщування через них, особливо вночі, коли все жило по-іншому. Коні водилися в нас різні, бо батько часто їх міняв на ярмарку. Були часом хитрі й недобрі коні. Були перелякані, закляті, стурбовані або заворожені навіки

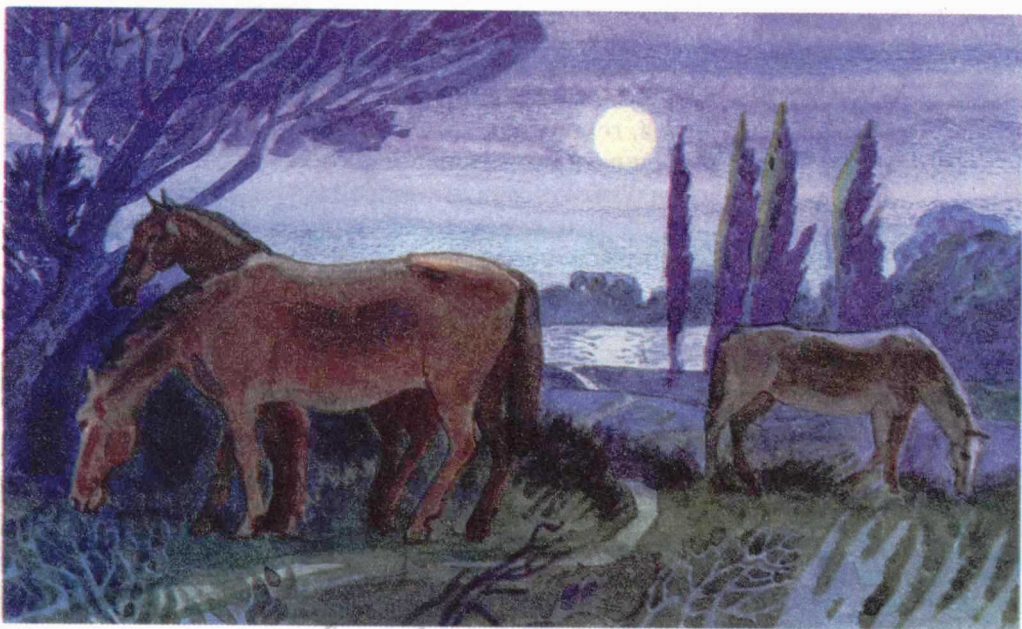
грішники конячі. Але всі вони були окремі від нас, пригноблені, засуджені безповоротно і навіки. І це було видно по заході сонця, коли довго дивитися зблизка у велике темно-сізе кінське око.

Один кінь у нас звався Мурай, другий Тягнибіда. Обидва вони були вже немолоді, сухорляві, некрасиві коні. Вже не пригадую, та, може, і ніхто не знав гаразд, яка була в їх масть. Короста⁶ з них аж сипалася скрізь, і вже вони чухались об що тільки можна. І куди тільки не глянеш у дворі, скрізь на всіх кілках, ушулах⁷ виднілися сліди їх чухання, неначе весь двір був у корості. Тому, очевидно, ні в житті ще, ні в письменстві не існувало хлопчика, що так би мріяв про кінську красу, як я, і так би соромивсь потворності.

Мурай був коняка вже вельми старий і невеселий. Тягнибіда, хоч і молодший, був розумніший і добріший за Мурая, проте підірваний на ноги, і тому, коли він пасся часом у болоті, ноги в нього залякали і він падав між куп'ям у багно і мусив там лежати до ранку, бо коні ж не просять допомоги. А вже ранком, прокинувшись під сіряками й свитками, ми витягали його з болота на сухе за хвіст, як іхтіозавра. Він дозволяв це робити і дививсь на нас, малих, з подякою і, як нам здавалося, з любов'ю. І я любив його за нещасливу долю і за розум. Він був розумний і добрий коняка, тільки ну абсолютно, аж ні найменшої краплиночки чогось там героїчного, чи мальовничого, чи того, що в піснях і в колядках про

⁶ *Короста* — заразна шкірна хвороба.

⁷ *Ушула* — стовп, до якого прикріплюється ворота.

«В усій творчості Довженка є коні, благородні супутники козака, справедливі й людяні. Вони кричать людськими голосами до своїх бойових господарів в «Арсеналі»; вони... залітають у панські палаци; вони втілюють велич української нації у «Звенигорі» (і шака Діда стає легендарним скауном). Вони... міфічні й казкові у «Поємі про море» і в «Зачарованій Десні». У них є секрети, і вони співчувають горю людей. Вони німі в «Землі», проте, як воли, «вони думають»... Щось є в них далеко й близьке, нерозгадане й тихе, як таємниця самого життя. Вони теж — дитинство Довженка».

*Бартелемі Амангаль,
французький
кінокритик*

Малюнок О. Довженка

коней співають. І не питаєте, — не було й натяку. Ох, яких ми мали некрасивих коней! Згадаю, і досі жаль і сором, хоч і пройшло вже півстоліття. Трудно жилось їм у нас. Роботи багато, корм поганий, зброя стерта, ніякої пошани. Люто часом кричав на них батько, і кляв, і бив їх раз у раз по чім попало, важко дихаючи і полотнючи од гніву.

Якось одного разу над Десною підслухав я вночі, на сіні лежачи і дивлячись на зорі, як після денної важкої праці коні розмовляли між собою, пасучись. Розмова йшла про нас, якраз про батька.

— І чого він такий лихий, ти не знаєш?

— Не знаю. Я ледве стою на ногах, отак натягався.

— А я що знаю? Теж нічого. Знаю хомут, голоблі і пугу. І ще хіба його лайку.

— Знаю і я його лайку. Наслухавсь доволі. Так чомусь сумно і недобре мені.

— Сумно й мені. Колись я бігав понад хмарами. — Тягнибіда розігнув шию і подививсь за Десну. — Тисячі літ, ще до возів і оранок, на моїй спині їздили пророки. Були в мене тоді ще крила. А пращур мій був кінський цар чи бог, колись казали мати.

— Були і в мене крила, та нема. Ні крил у мене вже, ні краси, тільки вавки на спині. Хоч би сіделку зробив порядну, сіделки немає. І так душа пригноблена його недоброю, а він, не знаю, як тебе, повіриш — нема тієї днини, щоб не бив. А толк який: вальюся з ніг.

— Це правда. Тільки не нас він б'є.

— Балакай! Не нас! Болить же нам?

— Конику, він б'є недолю свою. Худі ми, коростяві, і сили в нас мало, от що. А натура в нього старовинна, геройська, хіба йому таких треба, як ми? Учора, коли загруз я з возом у калюжі і він троїв мене пужалном і носакми і кричав, роззявивши рота, як лев, помітив я в його очах страждання, та таке палке, бездонно глибоченне, — куди там наше! І я подумав: і тобі болить, проклятий, бідний чоловіче.

— Тихо. Пасімося мовчки. Ось його хлопець зоріє, — сказав Мурай, помітивши мене під копицею.

Від того часу я ні разу не вдарив коня. [...]

— Пустіть колядувати! — чую голос дівочий знадвору. Я — зирк у вікно: то не повний місяць із зоряного неба засвітив у хату перед Новим роком. У маленькім віконці, якраз проти печі, рожевіє на морозі дівоче лице.

— Пустіть колядувати?! — питається ще раз.

— Співайте! — голосно одказує мати.

— Кому?

— Сашкові!

— «Молодець Сашечко та по торгу ходив, святий вечір...» — заспівало зразу аж чотири дівки, і вже хто їх знає, чи то від морозу, чи такі дівчата і слова колядки у зимовий вечір, тільки спів лунає так дзвінко і гучно і світ став одразу такий урочистий, що в мене, малого, аж дух захопило. Притулившись на лавці край вікна під рушниками, щоб не помітили дівки, я весь обертаюся в слух. І вони тоді довго й повільно, ніби линули в безмежну далечінь часу, на сімсот, може, літ, виспівують мені талан. І ось, вслухаючись в чарівні слова, я починаю видіти: великий молодець, ходжу я по торгу з конем серед крамарів і купців. І мушу я ніби продати коня, бо слова мої співали так: «Ой коню, коню, ти порадо моя. Ой, порадь ти мене, та продам я тебе за малу ціну, за сто червінців». А кінь у яблуках, шия крута, червона стрічка в гриві, одспівує мені на вухо не продавати його і спогадати про себе. Я почуваю біля вуха його ніжні м'які губи, а слова коневі у дівчат такі, що повік пам'ятатиму: «Ой, чи ти не забув, як у війську був, як ми з тобою бились з ордою, да як же за нами турки влягали, ой, да не самі турки, пополам з татарами. Да догнали ж бо нас аж на тихий Дунай, до крутого берега, — святий вечір...»

Що ж мені робити? Вже коні ворожі іржуть на Дунай і ворожі стріли піють недолю мені. Тоді, розкривши широко очі, я почуваю, ніби якась сила піднімає мене з лави і виносить з хати прямо на коня, і тут кінь мій скочив, «Дунай перескочив, да Дунай перескочив, копита не вмочив, і ні шаблі кінця, ні мене, молодця, — святий вечір...» [...]

Потім мене перенесли вже зовсім сонного на піч. Там я і засинав на житі серед пісень, міцно обнімаючи за шию свого яблукатого коня. Там я давав собі слово ніколи не продавати його ні за які скарби. Так і не продав я його по сей день. Ой коню, коню, не продам я тебе. Як би часом не було мені трудно, як турки й татарове не обступали на торгу мене, не розлучуся з тобою ні за яку ціну. [...]

Минули трохи згодом косовиця й жнива. Поспіли груші й яблука на Спаса. Малина й вишні одійшли давно. Штани мені пошили нові, довгі і повели до школи.

Учитель Леонтій Созонович Опанасенко, старий уже, нервовий і сердитий, очевидно, чоловік, носив

Олюднення тварин чи рослин, надання їм властивостей людського характеру, що в літературознавстві називається анімалізмом, глибоко укорінене в українському фольклорі, особливо в казках. Нині цей засіб широко застосовується в мультфільмах. До речі, О. Довженко першим в українському кіно використав мультиплікацію у фільмі «Арсенал».

Зуваж

Малий Сашко має багату художню уяву.

У його свідомості переплітаються, як оті рослини в маминому городі, реальне та уявне, своєю фантазією він домислює себе в тій чи іншій ситуації: то «поверженим з небес маленьким ангелом», то чародієм, що на його бажання, як від чарівної палички, скидається риба в Десні, то хоробрим воїном, що бився з турками і татарами і не зрадив своєї віри та коня свого.

Подібний випадок є в біографії Тараса Шевченка, коли майбутньому поетові було сказано, що в нього немає хисту не те що до малярства, а навіть до виготовлення діжок.

Пізніше цей же вчитель, побачивши неабиякі здібності Сашка, сам наполягав на тому, щоб Довженко продовжував навчання в Глухівському вчительському інституті.

«Навчання давалось мені легко. Я був те, що зветься тепер відмінником; це мене часто-густо бентежило. Мені здавалось, що вчителі самі щось не зовсім розуміють і тому їм здається, що я відмінник».

О. Довженко
«Автобіографія», 1939 р.

Зауваж

Якою мовою спілкується вчитель із Сашком. Чому? А якою мовою спілкувалися в родині Довженків?

золоті гудзики й кокарду. Він здавався мені величезним паном, не меншим од справника чи судді. На зріст він був вищий од батька, що також надавало йому трізної сили.

— Это твой? — спитав він батька, зиркнувши на мене з-під окулярів утомленими очима.

— Так, звиніть, се мій хлопець, чи, сказати б, ребя-тьонок меншенький, — відповів батько тихим чужим голосом, смиренным, як у церкві.

— А как зовут?

— Сашко.

— Тебя не спрашиваю. Пускай сам ответит, — сказав тоном слідчого учитель і знову прохромив мене своїм сірим оком.

Я мовчав. Навіть батько і той якось трохи злякався.

— Ну?

Я вчепився одною рукою в батькові штани, другою за шапку і хотів був сказати своє ім'я, та голосу не стало. Рот спустів і висох.

— Как? — нахмурився вчитель.

— Сашко, — прошелестів я.

— Александр! — гукнув учитель і невдоволено глянув на батька. Потім знов перевів на мене очі і поставив мені саме безглузде і дурне запитання, яке тільки міг придумати народний учитель:

— А как зовут твоего отца?

— Батько.

— Знаю, что батько. Зовут как?!

Ну, що ви скажете? Ми глянули з батьком один на одного і зразу догадалися, що діло наше програне. Проте в батька була ще, певно, якась крихітка надії: —

— Ну, скажи, синку, як мене звать. Кажи-бо, не бійся, ну!

Я одчайдушно закрутив головою і так круто одвернувся, що трохи не впав, коли б не вдержався рукою за батькові штани. Якась нудьга підступила мені до горла. І так мені стало погано, погано.

— Ну, кажи-бо, не крутись. Чого мовчиш, ну? — Батько хотів підказати мені своє ім'я, та, видно, теж посоромивсь. — Не скаже, звиняйте, малий ще. Соромиться.

— Не развитый! — промовив нерозумний учитель.

Ми з батьком пішли геть.

Було це в далекі старі часи. Тоді ще не знав я, що все проходить, все минає, забувається й губиться в невпинній зміні годин, що всі наші пригоди і вчинки течуть, як вода, між берегами часу. Тому душевні страждання мої були безмірні. [...]

А чи не занадто вже я славословлю старих своїх коней, і село, і стару свою хату? Чи не помиляюсь я в спогадах і почуттях?

Ні. Я не приверженець ні старого села, ні старих людей, ні старовини в цілому. Я син свого часу і весь належу сучасникам своїм. Коли ж обертаюсь я часом до криниці, з якої пив колись воду, і до моєї білої привітної хатини і посилаю їм у далеке минуле своє благословення, я роблю ту лише «помилку», яку роблять і робитимуть, скільки й світ стоятиме, душі народні живі всіх епох і народів, згадуючи про незабутні чари дитинства. Світ одкривається перед ясними очима перших літ пізнання, всі враження буття зливаються в невмирущу гармонію, людяну, дорогоцінну. Сумно і смутно людині, коли висихає і сліпне уява, коли, обертаючись до найдорожчих джерел дитинства та отрочтва, нічого не бачить вона дорогого, небуденного, ніщо не гріє її, не будить радості ані людяного суму. Безбарвна людина ота, яку посаду не посідала б вона, і труд її, не зігрітий теплим промінням часу, безбарвний.

Сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє. Чому ж я мушу зневажати все минуле? Невже для того, щоб навчити онуків ненавидіти колись дороге й святе моє сучасне, що стане теж для них колись минулим...

Було в минулому житті моїх батьків багато неладу, плачу, темряви й жалю. Неясні надії й марні сподівання знаходили собі могилу в горілці й сварах. А найбільш, чого їм відпустила доля, — роботи, тяжкої праці. Всі прожили свій вік нещасливо, кожен по-своєму — і прадід, і дід, і батько з матір'ю. Так, ніби всі були народжені для любові і мали всі талант до неї. Таж, певно, не знайшли одне одного чи не доглянули, і гнів, і ненависть, які були огидні їм ціле життя, підкинула їм ворожка-чарівниця, і все життя облудні примари невпинно турбували їх і бентежили марно. І все життя їх було скорботним, як життя стародавніх. Вони не знали, як змінити його, і, відаючи перевагу тому, чого не судила їм доба, не порадувались.

Тільки було це так давно, що майже все вже розтануло в далекому мареві часу, як сон, і потонуло. Одна лише Десна зосталася нетлінною у стомленій уяві. Свята, чиста ріка моїх дитячих незабутніх літ і мрій.

Нема тепер уже таких річок, як ти була колись, Десно, нема. Нема ні таємниць на річках, ні спокою. Ясно скрізь. Нема ні Бога, ані чорта, і жаль мене

Малюнок О. Довженка

Довженкова мова — це не що інше, як поезія в прозі. Яка ж бо вона справді точена і, сказати більше, витончена! Фрази сповнені особливого чару, вони небагатослівні, мелодійні, у них часто відчувається відгомін народної пісні, колядки або казки чи легенди.

чомусь бере, що вже нема в річках русалок і водяних мірошників нема. Зате багато дачників тепер купається в трусах на зло робочим людям, в гарячий літній час і, очевидно, на досаду, бо чого ж мені й досі так соромно відпочивати там, де працюють люди?

Тоді Десна була глибокою і бистрою рікою. У ній тоді ще не купавсь ніхто, і на пісках її майже ніхто ще не валявся голий. Ще ніколи було усім. Були ми всі тоді трудящі чи малі. Дівчата не купались навіть у свято, соромлячись скидати сорочки. Чоловікам із давніх-давен не личило купатись за звичаєм. Жінки ж боялися водою змити здоров'я. Купались тільки ми, малі. Була тоді ще дівкою Десна, а я — здивованим маленьким хлопчиком із широко розкритими зеленими очима.

Благословенна будь, моя незаймана дівце Десно, що, згадуючи тебе вже много літ, я завжди добрішав, почував себе невечерпно багатим і щедрим. Так багато дала ти мені подарунків на все життя.

Далека красо моя! Щасливий я, що народився на твоєму березі, що пив у незабутні роки твою м'яку, веселу, сиву воду, ходив босий по твоїх казкових висипах, слухав рибальських розмов на твоїх човнах і казання старих про давнину, що лічив у тобі зорі на перекинутому небі, що й досі, дивлячись часом униз, не втратив щастя бачити оті зорі навіть у буденних калюжах на життєвих шляхах.

1. Яку картину описує О. Довженко на початку кіноповісті?
2. Що найбільше у світі любила робити мати Сашка?
3. Назви мешканців рослинного царства на Довженковім городі. А що з цих рослин вирощує твоя родина? Чи маєш ти улюблену рослину?
4. Яку книжку любив читати дід? Яке враження, які думки це викликало в Сашковій уяві?
5. Що повисмикував у городі малий Сашко? Чому вчасно не зупинився чинити шкоду?
6. Яка трагедія сталася в родині Довженків? Що про це говорили люди? Скільки тоді було років Сашкові?
7. Що, як пише митець, було в батька некрасиве? Кого, за словами письменника, можна було писати з образу батька?
8. Який героїчний вчинок вдалося здійснити малому Сашкові навесні?
9. Які коні були в родині Довженків? Назви їхні клички.
10. Яким чином на березі поліської річки з'явився лев?
11. Що виспівували колядники малому Сашкові?

12. Яким словом називає О. Довженко свою матір на початку твору? Як це її характеризує?
13. З ким порівнює письменник свого діда? Чим викликане таке порівняння?
14. Чому, на твою думку, мати ненавиділа діда і вважала його за чорно-книжника?
15. Як ти оцінюєш учинок Сашка посадити назад усю недозрілу моркву? Чи можемо ми говорити про кмітливість хлопчика?
16. Як, по-твоєму, варто розцінювати прокльони баби Марусини? Знайди в тексті фрагмент, у якому про це пише сам О. Довженко.
17. Якими рисами наділяє письменник свого батька? Свою відповідь обґрунтуй рядками з тексту.

18. Як письменник розповідає про коней? Чи не здаються тобі їхні характеристики схожими на людські («були часом хитрі й недобрі коні...»)? Чим це можна пояснити?
19. Від імені кого ведеться розповідь у кіноповісті? Чи випадкове таке переплетіння?

20. Обміркуй, що викликало в письменника спогади про часи давно минулого дитинства.
21. Опиши, якої вдачі був дід О. Довженка Семен. Свої думки проілюструй рядками з твору.
22. Перекажи, яка пригода трапилася з малим Сашком, коли одного разу, тікаючи від дідового кашлю, він забрів до городу.
23. Пофантазуй, який заповіт міг би дати батько Олександрові Довженку. Чи збігалися б його настанови з повчаннями ваших батьків?
24. Поясни, як ти розумієш вислів письменника «жили ми в повній гармонії з силами природи».
25. Чи доводилося тобі часом спостерігати за кіньми? Поділися своїми враженнями від спілкування з цими тваринами. Можливо, твої думки перегукуються з підслуханою Сашком розмовою двох коней.
26. Прокоментуй переплетіння реального й уявного у творі. Що воно засвідчує і як характеризує образ малого Сашка?
27. Розкажи, як письменник ставився до природи, якщо у творі бджоли так само працелюбні й заклопотані, як і його батьки; коні такі ж нещасливі, як і їхній господар.
28. Зауваж, річку свого дитинства Олександр Петрович назвав не чарівною, а зачарованою. Хто ж зачарував її? Безперечно, сам автор, який безмежно любив рідний край, його людей і природу. А чи причарувала тебе ця повість? Чим саме?

29. З'ясуй тлумачення слова «епіграф». Запиши його в робочий зошит.
30. Напиши твір на тему: «Співець краси, природи і людини». Використай у ньому епіграф:

Хлопчик, зачарований Десною,
Виріс, щоб усіх нас чарувать.
Щоб усе, що в думі, в серці, в мислі
Визріло з дитячих давніх літ,
Повернуть народові, як пісню,
Як надії слово, мрії зліт.

Петро Дорошенко

- Я знаю найголовніші факти з біографії О. Довженка.
- Я вмю виразно і вдумливо читати найяскравіші фрагменти з кіноповісті «Зачарована Десна».
- Я можу розповідати про родину Сашка, про колядників, коней, історію з левом, коментувати поєднання у творі реального та уявного.
- Я можу знаходити в тексті твору описи вражень малого Сашка про довкілля, коментувати їх, проводити власні спостереження навколишнього світу й описувати їх.
- Я знаю, що таке кіноповість.

Ліна Костенко народилася на Київщині

Ліна Костенко (Народилася 1930 року)

«Королевою української поезії» ХХ століття називають Ліну Костенко. Народилася поетеса в містечку Ржищеві в учительській сім'ї. Батьки були людьми високоосвіченими, порядними. Батько знав дванадцять мов, добре орієнтувався в усіх навчальних предметах і викладав їх у школі.

Коли дівчинці минуло шість років, сім'я переїхала до Києва. Тут застала її війна. «Я писала мало не осколком великі букви, щойно з букваря...» — так згадувала поетеса про ті тяжкі роки. У Києві Ліна закінчила школу, навчалася в педагогічному інституті. У п'ятдесятих роках минулого століття з відзнакою закінчила Московський літературний інститут імені О. М. Горького.

Писати вірші Ліна Костенко почала з дитинства, друкувати — з шістнадцяти років. У збірках поезій «Проміння землі», «Вітрила», «Мандрівки серця» виявився потужний поетичний талант письменниці.

На своєму літературному шляху Ліні Костенко довелося пережити майже п'ятнадцятирічне невизнання її як митця. Це був сумний період у житті поетеси зокрема і в історії української літератури взагалі. Але її тоді вона писала. Писала і складала в шухляду. Не зламалася, не зневірилася, а шліфувала своє поетичне слово.

Поверненням Ліни Костенко була книжка поезій «Над берегами вічної ріки», а потім з'явилася її «Маруся Чурай». Вона вмить зникла з книгарень, хоч і виїшла сотисячним накладом!

За історичний роман у віршах «Маруся Чурай» і збірку поезій «Неповторність» письменниці було присуджено Державну премію України ім. Т. Г. Шевченка.

Пише Ліна Костенко і для дітей. Саме для них поетеса видала збірку «Бузиновий цар». Її герої — незрадливі, довірливі діти сонця, що спраглими очима відкривають для себе великий світ, сповнений краси і таїни, радіють кожній щасливій миті свого життя.

У Ліни Василівни талановита дочка. Оксана Пахльовська — літературознавець, автор статей з проблем літератури Італії, перекладачка багатьох італійських та іспанських поетів, автор збірки поезій «Долина храмів». Напевно, саме вона успадкувала мамин поетичний хист.

Послухай розповідь про те, як усе починалося:

Я — жниця довічна,
Працюю терпляче
За радість труда
І за тисячний сніп.

Ліна Костенко

Поміркуй, як ці
слова
характеризують
поетесу.

Які вірші Ліни
Костенко ти
пам'ятаєш із
початкової школи?

Стоїть у ружах золота колиска.
 Блакитні вії хата підніма.
 Світ незбагненний здалека і зблизька.
 Початок є. А слова ще нема.
 Ще дивен дим, і хата ще казкова,
 І ще ніяк нічого ще не звуть.
 І хмари, не прив'язані до слова,
 От просто так — пливуть собі й пливуть.
 Бо кожен палець сам собі Бетховен.
 Ще все на світі гарне і моє.
 І світить сонце оком загадковим.
 Ще слів нема. Поезія вже є.

Зауваж

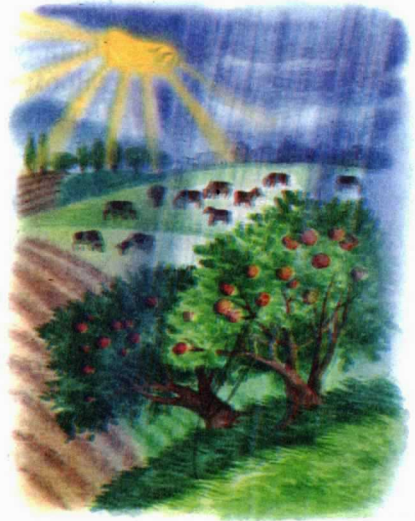
Ключовим у віршах поетеси є слово «любить». Добре, якби воно було і твоїм найважливішим життєвим компасом. Люби світ довкола себе — він прекрасний у великому і в малому. Через любов найкоротший шлях до пізнання.

І ще. Те, що ми зараз відкриваємо, — це лише доторк до поезії, бо поезію неможливо аналізувати. Поезію треба вміти слухати і читати. Намагайся виробити в собі це вміння.

ДОЩ ПОЛИВ...

Дощ полив, і день такий полив'яний.
 Все блищить, і люди як нові.
 Лиш дідок старесенький, кропив'яний
 блискавки вибїрує в траві.

Струнується сад, як парасолька.
 Мокрі ниви і порожній шлях...
 Ген корів розсипана квасолька
 доганяє хмари у полях.

1. Яким настроєм прийнята поезія?
2. Що нагадає тобі літній дощ? Він іде, періщить, бенкетує, шумить, дріботить, підстрибує... Що ще? Він тихий, радісний, сумний, похололивий... Продовжи далі цей ряд. А як змінюється все довкола після дощу? Як би ти образно описав дощ?
3. Як ти гадаєш, чи кожна людина вміє бачити красу світу? Що, на твою думку, означає вислів «краса душі»? Що значить бути поетом у житті?

ПІСЕНЬКА ПРО КОСМІЧНОГО ГОСТЯ

Достигають яблука ранети.
Рання осінь листя золотить.
Гарний хлопець з іншої планети,
може, завтра в гості залетить.

Діло звичне — міжпланетні мандри.
Усміхнеться, зніме свій шолом.
Скаже: — Там, в сузір'ї Саламандри,
твій коханий бив тобі чолом.

Я спитаю: — Є у вас поети?
Як по-марсіанськи — макогін?
Знаєш, там туманність Андромеди,
Хай не йде так часто на обгін.

Він посидить, трохи відпочине,
цей мій дивний, нетутешній гість.
Планетарно синіми очима
про безмежний космос розповість.

Прийдуть люди з ним погомоніти,
хлібом-сіллю я їх пригощу.
Передам йому для Береніки
білі айстри в крапельках дощу.

Перевірю техніку в ракеті,
розкажу, як звуться журавлі.
Хай посіє в себе на планеті
жменьку слів із нашої землі.

Апарат космічний загуркоче,
пропливе смарагдовий кортеж...
— Добре, я коли-небудь заскочу.
Ти в якій галактиці живеш?

1. Чи сподобався тобі вірш? Спробуй пояснити, чим саме. Зачитай ту строфу, яка справила на тебе найбільше враження.
2. Простеж, що є уявним, фантастичним, а що реальним у вірші.
3. Досліди, які художні засоби вжито у творі.
4. Яка, по-твоєму, основна думка вірша?

5. Обміркуй, чи згоден ти зі словами видатного вченого, хірурга Миколи Пирогова: «Усе високе і прекрасне в нашому житті, науці і мистецтві створено розумом за допомогою фантазії, і багато чого — фантазією за допомогою розуму».

6. Навчися виразно, вдумливо читати поезії Л. Костенко, прокоментуй почуття, висловлені в цих творах.

КОЛЬОРОВІ МИШІ

Давно,
іще в шістсот якомусь році,
ну, цебто більш як три віки тому,
коли носили шпаги ще при боці
і розважали стратами юрму,
коли відьом палили при народі,
коли наука не знали ще ладом, —

кажу, давно, кажу, у Вишгороді
підсудна Анна стала пред судом.

Було тій Анні, може, десять рочків.
Її привів розлючений сусід.
Багряне листя, кілька тих листочків,
останнє листя із кленових віт
було на стіл покладене, як доказ,
і шаруділо тихо на сукні.
Осіннє сонце, яблуко-недоквас,
стояло в голих кленах у вікні.

І той сусід сказав тоді у тиші:
— Панове судді! Я її привів.
Вона робила... кольорові миші
з оцих ось жовтих і сухих листків.
Ото складе листочок до листочка,
два рази хукне — так і побіжать.
У мене діти, в мене син і дочки,
у них цяцьки так жужмом і лежать.
Вони були нормальні і здорові,
а ця чаклунка збила їх з пуття.
Вночі їм сняться миші кольорові.
Од тих мишей немає нам життя!

Тоді суддя в судейській чорній мантиї
сказав:

— Життя — це справа без гарантії.
Чаклунок ми караєм по закону.
Перехрестіться, пане, на ікону.
Скажіть суду: вона із димаря
вночі літала чи згасила зірку?
Чи вам ті миші згризли сухаря,
а чи прогризли у підлозі нірку?

Сусід сказав, що миші ті якраз
такої шкоди не чинили зроду,
що в господарстві наче все гаразд,
а йдеться швидше про моральну шкоду.

Поміркуй

Ліна Костенко
писала:
«...У дитинстві мене
нічого не дивувало.
Ходив гарбуз по
городу. На яблуні
сиділа Жар-птиця.
Під вікном у нас на
травичці жабка,
мишка і півник жили
в рукавичці».

Що мала на увазі
поетеса, згадуючи
своє дитинство?
Що допомогло їй
стати талановитою
особистістю? А чи
не схожа вона на
свою героїню —
дівчинку Анну?

Чи пробував ти сам
коли-небудь
складати вірші?
Як ти гадаєш, що
для цього потрібно?

Суддя спитав: — Вони на вас гарчать?
— Та, — каже, — ні. Але вони яскраві. —
Два рази хукнув писар на печать.
Сиділа тихо дівчинка на лаві.

Був сірий день. І сірий був сусід.
І сірий стіл. І сірі були двері.
І раптом нявкнув кольоровий кіт.
Залив чорнилом вирок на папері.

1. Як ти гадаєш, умовна чи реальна ситуація зображена у вірші «Кольорові миші»?
2. Що ж означає тут образ кольорових мишей? Чому вони саме кольорові, а не звичайні сірі? Який художній прийом допомагає поетесі розкрити цей образ?
3. Якою постає у твоїй уяві дівчинка Анна? Чи схожа вона на інших дітей? У чому її особливість?
4. Чим так дратували яскраві миші сірого сусіда?
5. Поясни, як ти зрозумів останні рядки:
*І раптом нявкнув кольоровий кіт.
Залив чорнилом вирок на папері.*
6. Досліди, які художні засоби вжито у вірші.
7. Яка, по-твоєму, основна думка твору?

8. Як ти оцінюєш учинок сусіда?
9. Вислови свої міркування з приводу того, чи потрібні світові неповторні, не схожі на інших особистості. Чи краще хай переважають на землі пересічні мешканці, тоді життя буде простішим?

10. Навчися виразно і вдумливо читати вірш.
11. Підготуй розповідь про дівчинку Анну, свої думки підтверди рядками вірша.

- Я вмію виразно, вдумливо читати і коментувати поезії Л. Костенко, визначати їхні основні мотиви.
- Я можу характеризувати образ Анни та розумію прихований зміст образу кольорових мишей.
- Я вмію висловлювати власні думки, що виникли під час прочитання поезій.

На дозвіллі

У поетичних рядках замість ужитих автором слів у дужках подано кілька синонімів. Спробуй швидко і правильно відновити використане автором слово:

Мережитьсья між травами (ручай, джерело, струмок),
Рясна калина (кетягами, китицями, гронами)
(червоніє, багриться, багровіє).

(Лине, пливе, тягнеться) туман, білявий, як димок,
долина (самоцвітами, коштовностями, діамантами) іскриться.

Більше дізнатися про Ліну Костенко, а також прочитати її твори ти зможеш за такою інтернет-адресою: <http://www.poetry.uazone.net>

Євген Гуцало (1937–1995)

Тонко розуміти, відчувати прекрасний світ дитинства дано не кожному. Для цього треба мати талант. Таким талантом, яскравим, самобутнім, володів Євген Гуцало. Його твори для дітей — це чарівний світ, де легко і просто народжується казка, де живуть її добрі герої, де зливається в єдине світ людей і світ звірів, птахів, рослин.

Народився Євген Гуцало в сім'ї вчителів. Закоханий у свій рідний край, чарівне Поділля, письменник так висловився про місце свого дитинства:

Там встають усміхнені світанки,
На схід сонця стеляться стежки,
Там співають пісню подолянки
І веселка воду п'є з ріки...

Змалку виявив самостійність у поглядах, творче обдаровання, яскраву індивідуальність. Одного разу треба було написати твір на вільну тему. Прочитавши його творіння, батько, учитель української мови та літератури, підозріло глянув на сина і на весь клас запитав: «Ти оце звідки списав?!». Пробувати себе в літературі Євген почав рано, ще десь у третьому–четвертому класі. Сам змайстрував собі столика з дерев'яних жердин та й писав за ним вірші, оповідання. Хлопець твердо вирішив стати письменником. А ще багато читав. Читав усе, що потрапляло до рук. Читав «Кобзар» Шевченка і стару обдерту Біблію без початку й кінця, що знайшов у бабусиній скрині, читав Вальтера Скотта і Джека Лондона. Пізніше в автобіографії письменник зазначить: «У дитинстві книжка була самим життям...» Пристрасть до жадібно-го читання не покидала Євгена Пилиповича все життя.

Дитяча мрія Євгена Гуцало таки здійснилася, і він став в один ряд із класиками вітчизняної літератури. З-під його пера вийшло понад сто книг, а за книжки для дітей «Саййора» та «Пролетіли коні» Євгена Гуцала було відзначено Державною премією імені Т. Г. Шевченка.

Прочитавши оповідання Євгена Гуцала «Олень Август», ти переконаєшся в обдарованості й самобутності цього письменника.

*Євген Гуцало
народився
на Вінниччині*

Друзі письменника жартома розказували, що коли Євген Гуцало проходив вранішніми вулицями Києва, то пташки переставали співати і спурхували йому на плече — природа тонко відчувала справжнього митця, у якого була рівновелика любов до рідного слова й рідної природи.

ОЛЕНЬ АВГУСТ

Женя повертався зі школи. Двірники кололи на асфальті лід, дрібні крижинки вилітали з-під ломів і, виблискуючи гострими крайками, перелітали в повітрі. Падаючи, вони кришилися, ставали не такими яскравими. Сонце дивилося на місто доброзичливо, широко усміхаючись. І та усмішка випромінювала стільки тепла, що крижані скалки танули, підтікаючи свіжою водою, а по димно-сізих бурульках, які висіли на ринвах, котилися дзвінкі холодні краплі.

Жені було весело. Він розмахував стареньким портфелем, з якого виглядали підручники та зошити, і, озираючись на всі боки, виспівував. Женя галасував про те, що двірники рубають лід, що в струмках, які течуть уздовж тротуарів, купаються смішні та хмільні горобці, поскубуючи лакованими дзьобиками кожную пір'їнку на собі.

І раптом Женя зупинився. І не тому, що на розі вулиці, де збоку примостився скверик з плакучими вербами, стояв натовп. Женину увагу привернув не натовп, а те, що крикувало увагу натовпу.

Знімали кіно. Один чоловік, якого зразу ж можна було визначити як найголовнішого, сидів на такому високому стільці, що аж ноги його висіли над землею. Коли щось було не так і чоловік сердився, то він енергійно махав ногами, неначе їхав на велосипеді. Перед ним був масивний незрозумілий апарат, який міг разом із стільцем рухатися по двох рейках, наближаючись або віддаляючись від жовтого автобуса. А біля жовтого автобуса повільно виростала черга. Спершу стояв дідусь, який читав газету. Дідусь раз у раз поправляв окуляри і зиркав на сонце, мружачись. За ним прилаштувалася молодиця з кошиком, з якого виглядав стурбований довгоший гусак. Далі дівчина у вовняній хустині. Дівчина була дуже гарна, їй було душно, і вона почала розв'язувати хустину, аж доки вугільні коси не розсіпалися в неї по плечах. З незалежним виглядом повільно наблизився студент. Він трохи здивовано зиркнув на гарну дівчину, а потім обличчя в нього стало таким, неначе біля автобуса нікого, крім нього, не було. Підбіг хлопчик з ранцем за спиною і, не стаючи в кінець черги, пробрався аж до зачинених дверей автобуса.

Женя непомітно для самого себе перейшов вулицю і спинився в черзі. Його помітили не відразу. Можливо, думали, що це також малий кіноартист. Але Женя не вмів грати. Він повернувся спиною до студента і дивився на чоловіка, який сидів за зйомочною камерою на високому стільці.

Режисер Альтов зразу побачив зайвого героя. Гримаса невдоволення з'явилася на його стомленому обличчі. Завжди маєш клопіт з вуличними перехожими. Їм цікаво подивитися, як робиться фільм, а не сам фільм. Вони ладні простоювати годинами, неначе в них немає ніяких турбот, не треба нікуди поспішати... А тепер ще цей хлопчина. Розкрив рота від захоплення... Доведеться починати все спочатку.

Альтов підійшов до Жені.

— Звідки ти взявся?

— Звідти, — гойднув хлопець головою на вулицю, блискуючи від снігової води та крижаних скалок.

— Ти заважаєш.

— Я не хочу заважати...

— Йди геть.

Жені здавалося, що найголовніший тут — це оператор, який сидів на видному місці. Два хлопці підштовхували його апарат уперед, він наближався по рейках до черги, а потім хлопці пхали його назад... І Женя вважав, що ніхто тут не може давати розпорядження, крім оператора. І тому він запитав:

— А ви хто будете?

Альтов почав нервувати. Вперта дитина! Вплуталося, заважає та ще й допитується, хто він такий. Узяв хлопчину за комір, підштовхнув рукою:

— Не заважай!

Женя відійшов і став осторонь. Він не розгнівався. Мабуть, цей дядько, що свариться на нього, — теж начальник. Вулиця пахла свіжістю. Високе небо теж пахло свіжістю, вологою. Повітря було холодне і чисте-чисте. Женя окинув поглядом будинки, що зараз виразно пахнули цементом і цеглою, похилу вулицю, на якій жебоніли струмки, — і хотів уже йти, щоб розбризкувати ногами воду, щоб хрумтіли під черевиками ламкі кристали... Але він знову побачив, як до автобуса наблизився знайомий дідусь із газетою, потім молодичка з кошиком, з якого виглядав гусак, далі дівчина, студент, школяр, якому, очевидно, було стільки ж років, як і Жені. Все повторювалося спочатку. Неначе в кіно. Але це ж і було кіно, тільки воно знімалося, і все тут було справжнє, а не таке, як на екрані, де, крім світла, нічого немає. А коли гасне світло, то кіно з екрана зникає...

Непомітно для себе Женя знову опинився біля апаратури. Йому дуже кортіло бути там, де робилося кіно. Альтов помітив знайомого настирливого хлопчину, помахав невдоволено пальцем. Мовляв, знову заважатимеш? Дивись, бо ще раз візьму за комір... І Женя боязко зупинився віддалік, сперся плечем об вологий, тонкий стовбурець липи. Льодова бурулька, танучи на слизькому вітті, капнула йому за шию пекучою дрібною кулькою, але він тільки здригнувся від холоду. І коли знову капнуло — відступив.

Знімати скоро закінчили. Жовтий автобус загурчав мотором, біля вихлопної труби забринів синій дим, засмерділо спаленим бензином. Кінокамери заховали в машину. Герої сіли в автобус. «І це все?» — подумав Женя, і почуття розчарування виникло в його душі. Він дивився на звичайні речі, сподіваючись на щось гарне, незвичайне, — таке, як у кіно, де переслідують шпигунів, мчать на поїздах через високі гори, де морем плывуть кораблі під білими вітрилами-хмарами. А тут була буденна черга. Тітка з гусаком. Дід з газетою... А цікаве не з'являлось, хоча воно неминуче мало бути!

Натовп, що стовбичив на тротуарі, повільно розійшовся. Під голою липою, яка безпорадно настовбурчила гілля, залишився стояти Женя. Він почував себе скривдженим. Він не думав, що буде ошуканий у своїх сподіваннях.

— Все, — гукнув йому Альтов, — можеш йти додому! Знімати більше не будемо.

— Чому?

— Скінчили!

І Альтов засміявся. Тепер обличчя в нього не здавалось таким стомленим, як перше. Він сміявся голосно, широко, показуючи багато білих великих зубів. Мабуть, він розумів, що хлопчина розчарований, бо не побачив зараз таких гарних епізодів, які зникли на екрані. Що ж, йому ще не раз доведеться розчаровуватись. Альтов захотів зробити хлопчині щось приємне,

щоб потім той постійно згадував, розповідав своїм товаришам — таким, як і сам, маленьким людям зі шкільними портфелями. І він гукнув Жені:

— Сідай у мою машину, провезу!

Вони їхали весняною вулицею: з-під коліс похапцем вистрибували краплини і, в кінці свого польоту перетворюючись із круглих на продовгуваті, беззвучно падали на тротуар. Ліворуч, біля Альтова, шибка була відсунута, і в машині гуляв швидкий, пружний вітер.

— Хочеш зніматися в кіно? — запитав Альтов у Жені, вивертаючи бублик праворуч. Тепер вони їхали вузьким, похмурим провулком, де стіни були нудні й мокрі, а двірники в старих фартухах не рубали льоду.

— Хочу, — майже пошепки відповів Женя, не наважуючись глянути на Альтова. Йому було радісно. Він їхав з людиною, яка, можливо, зняла чимало гарних фільмів. Серед них неодмінно були й такі, які він бачив, які йому подобалися, і він або сміявся разом з іншими глядачами, або ж, закусивши губу, стежив за найцікавішим, найспритнішим героєм — за шпигуном... Він довго переборював свою несміливість, доки наважився запитати:

— А ви хто такий?

— Альтов, — просто відповіла людина за кермом.

— Альтов? — самими губами перепитав Женя, дивуючись, як звучить незнайоме прізвище, і одночасно сповнюючись пошаною, хоча воно йому нічого й не говорило.

— Так.

І Альтов подивився на Женю. Засміявся. Сміх у нього м'який, приглушений. Альтов був задоволений — хлопчина навіть говорити не може від втіхи, що сидить поруч з ним. Його стан легко пояснити. Своє захоплення кінофільмами Женя переносить на нього, бо вважає його ж таким самим цікавим і дивним. Він, мабуть, не може іще розуміти, що Альтов — звичайний, буденний, як і всі інші. Як, скажімо, перукарі, оте сердите білохалатне плем'я.

І Альтов засміявся ще раз. Він не вартий того, щоб ним захоплювались. Але хіба він міг пояснити це хлопчині? Той би однаково не повірив. Він, мабуть, ще й досі гадає, що черга біля автобуса, яку вони сьогодні знімали, — це ще не все. Неминуче має бути щось вагоміше і значніше, але воно чи просковзнуло повз його увагу, чи відбулось не перед його очима.

Женя сидів зіщулившись. Його непокоїв той сміх. Він сподівався, що Альтов іще раз зарегоче. І йому стало незатишно. Тепер йому був неприємний оцей вітер, що вільно забігав у відчинену шибку. Йому хотілося, щоб Альтов підняв скло, але він не наважувався сказати про це.

Ще тоді, коли хлопчина стояв під сумною липою і очима, повними захоплення, стежив за зйомкою, Альтов підсвідомо подумав, що добре було б зробити для нього щось гарне. Він покликав Женю в машину, ще й сам не відаючи наперед, навіщо це йому здалося. Тепер же, добре усвідомлюючи, про що може думати першокласник чи другокласник, який, затамувавши подих, продивляється фільм від початку до кінця, Альтов захотів бути гідним його захвату. Він хотів розповісти своєму пасажиrowі про справжніх майстрів, які музику серця втілювали в ораторії, що в них сміливий задум завжди знаходить сміливе втілення... Про легку, непередавану атмосферу, в якій розчиняється людина повністю, коли стикається з високою сферою мистецтва. Правда, нічого подібного особисто йому, Альтову, пережити не доводилось. Він був

чорноробом, хоча й не признавався собі в цьому. Зате в інших він міг помітити отой променистий вогник обдарованості, оте світло, яке поширює навколо себе кожна талановита людина.

— Напевне, на двійки вчишся? — спитав він раптом, углядевши, що з забутого портфеля випав зошит з брудною обкладинкою.

Женя почервонів, спритно засунув зошита назад.

— Ні...

— А як же?

— Маю п'ятірки.

— Гм, — висловив сумнів Альтов.

Жені страшенно закортіло, щоб йому повірили. І він подивився на Альтова сяючими світлими очима і промовив:

— Маю п'ятірки!

Йому здавалося, це означало багато: Альтов зрозуміє, що він дуже старанний, ретельно готує домашні завдання. А забруднений зошит — що ж, він його вже списав, завтра візьме новенький, з голубою обкладинкою.

Альтов сказав:

— Це добре.

І Женя, відвернувшись так, щоб не бачив режисер, усміхнувся. Отже, йому повірили. Тепер про нього гарної думки. Як це славно, що він вчиться на відмінно, ніколи не спізнюється на уроки. І він у душі дав собі слово, що завжди буде старанний і працьовитий. Щоб будь-коли й будь-кому сказати про це.

Альтов зупинив машину і вийшов. Кругом лежали купи битої цегли, гули бульдозери. Біля незакінчених жовтих будинків стояли чорні крани. Пустир був нерівний, розритий, у ямах ріс бур'ян... Женя також вискочив на тротуар. Альтов заклав руки за спину й дивився прямо перед себе і трохи вгору. Мабуть, він бачив сірі бавовняні хмари, бо Женя, задерши й собі голову, углядеві їхні волохаті, повні боки. Пливло надвечір'я, студеніло. Альтов раптом здригнувся, ніби його пронизав несподіваний холод. І Женя, згадавши, як під тонкою голою липою йому за шию попала одна краплина, а потім друга, теж здригнувся і став застібати на гудзики своє блаженське пальтечко.

— Бачиш оце будівництво? — запитав Альтов. — Тут мені доводиться знімати свій новий фільм. Правда ж, мало чого цікавого знайдеш?

І справді, для Жені тут було мало цікавого. Він звик до будівельних майданчиків, до робітників у чорних фуфайках, на яких осів червоний цегляний пил. Він звик до грузовиків, які підвозять матеріали, до високих кранів, що монотонно проносять на тлі синього неба повільні стріли... Тут нічого цікавого не було. І Женя сказав:

— Правда...

— Що правда? — не зрозумів Альтов. Бо доки хлопчик дійшов якогось висновку, він уже й забув, про що питав, і тепер думав про інше.

— Ну, що кіно тут погане вийде...

— А-а-а... Звичайно.

І він глянув на Женю так, наче вперше бачив. Навіть нагнувся над маленькою постаттю, уважно розглядаючи невиразні, ще не сформовані риси обличчя, припухлий рот...

— А ти ж, напевне, хочеш у кіно зніматись?

— Хочу...

— То ми можемо влаштувати це для тебе. Згода?

— Еге!..

«Еге» вирвалося само собою. Женя ще й не встиг досягнути всього значення того, що йому сказав Альтов. У нього тремтіли пальці, і він сховав руки з портфелем за спину, щоб бодай цього не помітив Альтов.

Режисер спробував пройти пустирем, мабуть, він хотів потрапити до тих людей, що заливали фундамент, але глина налипла до його туфель, і він, невдоволено суплячись, повернувся на асфальт, почав оббивати болото. Темно-руді шматки свіжо блиснули на сірому тлі... Женя й собі почав постукувати ногами, бо теж було рушив і до його черевиків начіплялась глина. Робив він це зосереджено й заклопотано.

Це насмішило Альтова. Він подумав про безпосередність дитинства, коли ще не думають про власну ціну і кажуть лише те, що знають...

— Ти міг би зіграти в мою фільмі «Олень Август», — сказав він Жені.

— Це про піратів?

— Ні... А чому саме про піратів?

— Зветься незрозуміло...

— Ні, це про золотошукачів, які заблудились у тайзі. Правда, я сам ніколи не бачив тайги. Та це не страшно. Ти як гадаєш?

— Не страшно.

— Отож... Їх має врятувати маленький хлопчик, син одного з шукачів. Його не хотіли брати в експедицію, але він хитрістю домігся свого. Його ім'я — Август, а тому, що він марив оленями, шукачі назвали його Олень Август...

Альтов вигадував, імпровізував. Ніколи в житті він не збирався ставити подібний фільм. У своїй творчості він не вмів фантазувати. І зараз, кажучи неправду, він вважав, що його брехня має благородну мету... А Женя йому вірив. Він уже уявляв безкраю, зеленоверху тайгу. Хвоя розлилася, як море, а він із старими бородачами стоїть на сопці. Вони розгублені, знесилені, не знають, куди йти. Але він рятує їх... Як він це зробить, Женя не знав, але та місія, що була покладена на нього, зараз підносила його у власних очах. Адже він і сам не сподівався, що здатен на таке!

Альтов запитав:

— Тобі подобається мій задум, Олень Август?

І Женья, який уже був Оленем Августом, відповів рішуче:

— Подобається.

— І не лякають труднощі?

— Ні.

— І ти врятуєш моїх золотошукачів?

— Врятую.

І йому привиділось багато-багато оленів, яких він, безумовно, любив. Вони йшли між високих похмурих дерев, поколихуючи гіллястими рогами. Олені ступали повільно, і очі в них були замріяні, як у людей.

— Куди ти дивишся? — запитав Альтов, піймавши його погляд, що був прикутий до точки на пустирі.

— Олені... — прошепотів Женья.

— Олені? — не зрозумів Альтов.

— Вони йдуть на нас.

— Де?

— Через тайгу.

Альтов різко засміявся. Тварини з гіллястими рогами зникли. На пустирі були самі ями — з жовтими або темними стінами. Женья оглянувся назад. Там також нічого не було. Тільки будинки.

Ні, ці діти таки фантазери. Вони іноді вміють бачити те, чого немає. За словами у них виникають живі картини. Ось, будь ласка. Він говорив щось про золотошукачів, про хлопчину з екстравагантним іменем. Говорив, навіть не задумуючись... А його супутник вже й зумів уявити, зумів побачити.

І раптом гостре почуття неприязні пронизало Альтова. Він подумав, що, можливо, оцей школяр з порваним портфелем обдарований тим, чим наділені справжні майстри? Він уже й зараз бачить світ інакше, ніж інші, для нього по пустирі ходять олені... Можливо, цей дар пропаде даремно, бо людина не завжди здогадується, що вона — трохи не така, як інші. Але може бути не так — вона здогадається?..

— Не було оленів, — сказав він.

— Але ж я бачив...

— Не було.

Женья дивився уважно перед собою. Де ж вони могли подітися? Невже вони щезли назавжди?

— Я бачив, як вони йшли...

Альтов мовчки сів у машину. Загурчав мотор. Женья все ще стояв. Тоді Альтов повернувся до нього і зробив жест рукою: мовляв, чекаю на тебе. Женья повільно заліз у машину. Поїхали.

Альтов почував себе роздратованим. Він уже забув, що хотів цьому школяреві зробити приємне. Тепер це бажання щезло. Треба було повертатися додому. Він і так багато часу витратив марно. Вечір...

Вони їхали крізь сутінки. День згас. Уже не було блискучих від весняної води вулиць. З-під коліс не вистрибували краплини, колеса шурхотіли по льодяній кірці. І не було двірників у фартухах з ломами.

Альтов зупинив машину біля великого будинку з білими урочистими колонами. Навпроти був скверик — тихий, пустий. На зелених лавках ніхто не

сидів. Тільки дідусь з коротенькою борідкою йшов мимо клумб і постукував палицею.

— Я приїхав, — сказав Альтов.

Женя хотів запитати: «А як же з кінофільмом? Буду я зніматися чи ні?» Але не наважувався. Він вловив, що в настрої Альтова сталися зміни. І ніяк не міг второпати, чим вони викликані. Адже поводився він гарно. У машині сидів спокійно, не зачіпав нічого... Ага, це все винуваті олені. Альтову не сподобалося, що він їх тоді побачив на пустирі. Може, їх і справді не було?

— Може, їх і справді не було? — вголос сказав він.

— Кого?

— Ну, їх...

— Не розумію.

— Оленів...

В очах Альтова блиснули злі іскорки. Ні, йому вже-таки добряче надокучив оцей хлопчисько. У нього якась хвора уява. Йому ввижається те, чого ніде немає... Він відчинив дверцята і сердито сказав:

— Виходь!

До машини наблизилась молода красива жінка. У неї були виразні повні губи і круглі очі. Вона сказала звучним, гарним голосом:

— А я вже давно чекаю на тебе.

У Жені висковзнув із рук портфель, зошити випали на тротуар. Він нагнувся, почав збирати.

— Кого це ти привіз? — запитала жінка, сідаючи в машину.

Альтов відповів:

— Бачиш, йому також хочеться зніматись у кіно. Як і тобі, люба. Але в нього немає ніяких даних.

— А я? У мене є дані? — запитала гарним голосом жінка.

— О-о! — сказав Альтов і задоволено засміявся.

Машина поїхала...

Зошити попали у воду, обкладинки посіріли, були брудні. Женя застромив їх до портфеля — і раптом захотів пожбурити той портфель хтозна-куди. Його розгнівали слова, сказані Альтовим. Хіба він набивався? Женя вже її замірився, але зовсім близько біля нього, в скверіку, йшов дідусь з короткою борідкою. Дідусь дивився прямо перед собою, не звертаючи уваги на вулицю, але Жені здавалось, що він усе бачить... Йому стало холодно.

Звісивши голову, попрямував додому. І раптом, неначе блискавка, спалахнуло: він — Олень Август! Незважаючи ні на що! Хай той Альтов що хоче, те й каже. А йому однаково. Він сам гратиме. Сам із собою. Він зробить таке кіно, що всі ахнуть від здивування. І він врятує золотошукачів!

І Женя застрибав на тротуарі, розмахуючи портфелем. Під ногами захрумтіли льодяні скалки. Женя щось кричав нерозбірливе й радісне. Він більше не згадував Альтова, той був би зайвий в його думках, у його щирих веселосях.

Вже було зовсім темно, коли Женя йшов через парк. Тут пахло мохом, бруньками, сирим камінням. Він попав у найглухіше місце — і зупинився. Серце в нього неначе опустилося глибоко-глибоко. Серед тихих кущів, між якими білили клаптики снігу, ворушилися гіллясті роги. Ні-ні, то не тіні від віття стелилися вниз, бігали по стовбурах, то здригалися роги, то йшло назустріч багато мовчазних весняних оленів...

1. На знімальному майданчику Женя побачив:
а) дідуся з книгою; б) молодицю з кошиком;
в) дівчину у вовняній хустині; г) бабусю з костуром?
2. У вигаданому Альтовим на ходу сюжеті фільму «Олень Август» ідеться про:
а) піратів; б) оленів; в) золотошукачів;
г) дослідників рослинного і тваринного світу тайги.
3. Почуття неприязні кінорежисера до Жені виникло через:
а) незграбність Жені, у якого з портфеля повипадали зошити;
б) те, що Женя ставив багато запитань Альтову;
в) неухажливість хлопчика;
г) творчу уяву, фантазії.

4. Чи здивував тебе такий кінець оповідання? Якщо так, то чим саме?
5. Що у творі викликає захоплення, а що — подив?
6. Чи хотілося б тобі взяти участь у створенні кінофільму? Яка роль у цьому творчому процесі тобі найбільше до вподоби — актора, оператора, режисера чи ще когось? Обґрунтуй свій вибір.
7. Знайди і прочитай ті місця в тексті, де змальовано стан міської природи. Чи відповідає він душевному стану Жені?
8. Як упродовж оповідання змінюється настрій Альтова? Знайди фрагменти у творі, в яких це описано, і зачитай їх. Чим викликана кожна зміна настрою режисера?
9. Чи часто доводиться тобі так яскраво фантазувати, як Жені? Як на твою думку, мріяти й фантазувати — це добре чи погано? Переконай у цьому однокласників.
10. Як ти вважаєш, чи творчою людиною є Альтов? Знайди та прочитай рядки в оповіданні, що підтверджують твою думку.
11. Чому фантазії про оленів Альтов вважає «якоюсь хворою уявою»?
12. Чи можна творчу уяву Жені назвати власним поглядом на світ?

13. Підготуйся до виразного читання за ролями у своїй групі (три-чотири особи) уривку, що починається словами: «Бачиш оце будівництво? — запитав Альтов...» і закінчується так: «До машини наблизилась молода красива жінка».
14. Знайди та випиши із фрагментів, де подано опис природи, кілька епітетів. Яку роль вони відіграють у художньому тексті?
15. Знайди та прочитай той уривок у творі, що проілюстрований малюнком. Чи таку ж картину ти уявляв під час читання? Якщо ні, то опиши, яку саме.
16. Пригадай сюжет і героїв оповідання «Лось» Євгена Гуцала, яке ти вивчав у 5 класі. Які риси вдачі хлопчиків розкриваються в ньому? Що є спільного між ними й Женею? Як би повівся, на твою думку, Женя на місці хлопчиків?

17. Якби ти був автором цього оповідання, то чи змінив би його кінцівку? Як саме? Своє продовження запиши в зошит.

- Я вмію розрізняти реальне та уявне у творі Є. Гуцала «Олень Август».
- Я можу переказувати пригоду Жені, коментуючи її.
- Я вмію характеризувати образи Жені й Альтова.

Ірина Жиленко
народилася
в Києві

Ірина Жиленко (Народилася 1941 року)

Яка вона, Ірина Жиленко? Невисокого зросту, з очима, веселими й печальними водночас, здивована дівчинка і зріла мудра жінка в одній іпостасі, зі школярською стрижкою, в якій поблискує сивина. А ще — емоційна та іронічна, усміхнена і печальна, наївна і прозрілива, проста й оптимістична, як сама Поезія — такою знають її люди.

Рідне місто Ірини Володимирівни — Київ. Дитячі роки дівчинки припали на грізний військовий і повоєнний час, коли довелося і вчитися, і працювати одночасно. Закінчила вечірню школу робітничої молоді, потім — філологічний факультет Київського університету. Працювала вихователькою в дитячому садку, згодом — у редакціях газет і журналів.

Перша книжка Ірини Жиленко — «Буковинські балади», за нею — «Автопортрет у червоному», «Вікно у сад», «Останній вуличний шарманщик» та інші.

Писати для дітей, вважає письменниця, — велика честь, бо для неї дитина — це чудо, а дитинство — святкова казка.

Перші книжки — збірка нарисів «Буковинські балади» і для малят «Достигають колосочки» — з'явилися в 1964 році. Для молодших школярів поетеса випустила книжку «Вуличка мого дитинства».

Чим цікава творчість Ірини Жиленко? Багатьма речами. Наприклад, Ірину Жиленко вважають найбагатшою на кольори поетесою. Навіть підраховано, що в її збірках назви кольорів ужито 1059 разів. А ще письменниця дуже любить рослини, особливо квіти, і щедро описує їх у своїх віршах. Можливо, тому, що виросла на вулиці, однією з назв якої є Ботанічна? На честь фіалок, своїх улюблених квітів, вона навіть створила літературний жанр «фіалки-вірші».

І ще один штрих. Кажуть, що за творами І. Жиленко можна вивчати побут киян: дізнатися, де який магазин чи базар, куди яка вулиця повертає («І вулиця Микільсько-Ботанічна покотить вниз затрав'янений брук...»), де розташований потрібний парк (немов у довідковому бюро).

Якось поетеса зізнавалася: «Усі мої емоції віддані саме місту, його соборам, бульварам, вітринам, кафе, моїй міській квартирі з улюбленими речами і нечисленними друзями».

Чи знаєш ти, що...

Б. Чайковський, український письменник, писав про І. Жиленко: «Поетеса хоче, щоб малеча вірила у добрі й прекрасні чудеса, в гномів, у Діда Мороза, у те, що квіти вміють вальсувати, а ляльки розмовляти. На її думку, це не зашкодить майбутньому науковому мисленню, зате на все життя закладе ніжність до всього живого, осяє світ чарівним світлом краси і радості».

ЖАР-ПТИЦЯ

Сусідка моя — чарівниця —
годувала надвечір родзинками
у клітці золоту Жар-птицю
з очима-намистинками.

І як воно трапилось — хто його зна —
та тільки дверцят не замкнула вона.
Рвонулась на волю чудесна Жар-птиця,
і враз освітилась
казково столиця.

Летіла все вище, так гарно, так вільно,
як в найзолотішім, найкращім мультфільмі.
Дорослим і дітям
яснішали лица:

«Як хороше жити

під сонцем Жар-птиці!»

І тільки ота трьохсотлітня гава,
яка себе називала Павою
(старезна, без ока, та ще й кульгава),
знайшла Жар-птицю непристойно яскравою.

І вся вороняча орава
зчинила люту стрекотняву:
«Вона яскра-яскра-яскррава!
Таку чужу нескромну птицю
тримать годиться
тільки в клітці!»

Вже третій день — нема Жар-птиці.

І людям посмутніли лица.

О, не сумуйте. Її нема,
бо — розумієте? — зима.

Жар-птиця ж — птаха екзотична,
південна, до снігів незвична.

Ну, от і простудилась трішки.

Лежить вона терпляче в ліжку,
п'є молоко, клює родзинки,
чита «Барвінок» і «Мурзилку».

Пішли на лад у неї справи.

І скоро знов злетить вона
на злість лихим, кульгавим гавам,
на новорічну радість нам!

Поміркуй

«Світ навколо нас
повний краси, вона
виявляється в най-
менших перелітних
образах, яких часто
не помічають люди.
У краплині води,
взятої з калюжі, ви-
рує цілий світ... Від-
крий тільки очі і ди-
вись».

Г. К. Андерсен

А чи помічаєш ти
красу навколо
себе?

Як ти розумієш
словосполучення
«птаха екзотична»?

1. Які почуття в тебе викликає Жар-птиця? Чому «хороше жити під сонцем Жар-птиці»?
2. Як ти вважаєш, кого уособлює в собі Пава?
3. Досліди, які художні засоби вжито у вірші.
4. Яка, по-твоєму, основна думка твору?

Пам'ятай

Вірш не можна читати швидко, «перебігаючи очима». Читати потрібно уважно і вдумливо, щоб почути поета.

ПІДКОВА

Була зима. Ішов зелений сніг.
За ним — рожевий. Потім — фіалковий.
І раптом протрюхикав на коні
Дідусь Мороз. І загубив підкову.

Та не просту. А золоту. Таким,
на місяць схожим, серпиком лежала, —
аж розгубились в небі літаки,
кричали: «Мама!» —

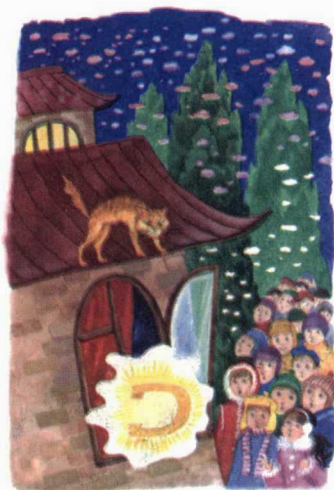
Й кривцями дрижали.

А я знайшла. Сказала їй: — Світи
тут, на вікні. Щоб все мені збулося! —
Зійшлися і роззявили роти
сімсот роззяв. Стоять вони і досі...

Круг них світився то зелений сніг,
то голубий, то ніжно-фіалковий.
Вони стояли вперто, день при дні, —
зачарувала їх моя підкова.

Що ж, покладу підкову в чемодан,
куплю я шубу. А тоді поїду
в Лапландію. Хоч трішки і шкода,
вже так і бути — віддам підкову Діду.

Оце і все. А сніг звичайним став.
Легкий і рівний, пада, пада, пада...
Роти закрили всі сімсот роззяв.
І розійшлись... І полягали спати.

Чи знаєш ти, що...

Колір теж може бути образом, може щось означати. Наприклад, зелений — це колір молодості, природи, надії, символ життя. Рожевий означає чистоту, ніжність, красу, любов. Жовтий уособлює тепло, радість. Отже, кольором автор видає себе, розкриває свої емоції, почуття.

1. Що, на твою думку, означає вислів «ішов зелений сніг»?
2. Знайти підкову — яка це прикмета? Чи знаходив ти у своєму житті підкову? Чи допомогла вона тобі?

ГНОМ У БУФЕТІ

Ти знаєш, у нашому домі,
в старому буфеті, давно
живе мій добрий знайомий —
старенький буфетний гном.

Він знав ще дідуся хлоп'ям,
а маму — малим дівчатком,
гукав пустунам: «Ай-яй!»,
Слухняним давав шоколадки.

Замкнувши буфет на гачок,
золотить на свята сервізи.
Багріє його ковпачок
за склом серед вазочок різних.

Він любить какао пить,
смоктати м'ятні гостинці.
Так довго і солодко спить
в старій музикальній скриньці.

Навчився він чемних манер
в одній маркізі з фарфору.

Сказала маркіза: — Тепер
дружити із вами не сором.

Ви просто — франтом, хоча
втягніть у петлицю троянду.
І прошу до мене на чай
Разом з цвіркуном-музикантом.

Століття, і друге, і третє, —
прислухайся! — чуєш? — завжди
клопочеться гном у буфеті,
бормоче, зітха, шарудить.

І тупа, і плямка в куточку,
і дзвонить в буфетні шибки.
І в довгі засніжені ночі
нашіптує дітям казки.

Пофантазуй

Які казки міг би нашіптувати
старенький гном? Здається, він
зараз промовить:

Зараз я покинув гори,
Кинув темний гірський ліс.
Сядь і слухай — скільки дивних
Я казок тобі приніс.

Слухай, слухай першу казку,
Всі слова її хватай...
На землі, під самим небом,
Розіславсь таємний край.

Олександр Олесь

1. Які почуття викликав у тебе цей вірш?
2. Опиши, яким ти уявляєш собі старенького гнома. Він добрий чи злий, з ним цікаво чи нудно?
3. Чи є у твоєї родині речі, що належали дідуся, мамі, а тепер тобі? Як ти ставишся до них? Що, по-твоєму, є справжньою родинною цінністю?

4. Навчися виразно і вдумливо читати поезії І. Жиленко, прокоментуй їхній зміст.
5. Знайди і поясни художні засоби, які вживає у своїх віршах поетеса.

- Я можу виразно і вдумливо читати поезії І. Жиленко.
- Я вмію прокоментувати зміст віршів, знайти і пояснити художні засоби, висловити власні роздуми про щастя і шлях до нього, про цінності, які потрібно берегти в сучасному світі.

Ігор Калинець
народився
на Львівщині

Ігор Калинець (Народився 1939 року)

Дитинство Ігоря Калинця пов'язане з Ходоровом — містечком на заході України. Навчався він у Львівському університеті на філологічному факультеті. Хоч і покинув своє рідне село сімнадцятирічним, проте, як сам зазначає, «зв'язків із ним не пориває й понині, бо з ним пов'язані не тільки дитячі враження й спогади, звідти не тільки джерело натхнення, адже там люди, що дали мені життя й виховали в здоровому, національному дусі». Ігор Калинець згодом постраждає саме за виплеканий у ньому національний дух — шість років таборів і три роки заслання, які відбув на Уралі і в Забайкаллі.

В автобіографії Ігор Калинець пише: «В ув'язненні працював токарем і кочегаром. Мучився, але не каюся — і радий з того, бо чую, що лишився людиною. Поезія допомагала вистояти і в перший, і в другий періоди. Зумів зберегти усе написане, що теж дивовижно...» Справді, у радянські часи залишатися поетом правди було просто неможливо, а Ігор Калинець не зрадив своїх переконань і своєї батьківщини, завдяки цьому й залишився людиною. До речі, у цьому нас переконують світлі й легкі його твори. Ніколи не скажеш, що їх автор — уярмлена свого часу в'язницею й засланням людина: від його поезії та прози віє чистотою, безпосередністю і навіть дитячою наївністю.

Усе це від любові до своєї донечки, про що ми дізнаємося з розповіді самого Ігоря Калинця: «У таборі на Північному Уралі, де я опинився в 1973 році, я знову взявся до писання. І не тільки для себе (для дорослих), але й для дітей. Моя дочка закінчувала саме другу класу. І мені (з туги також) хотілося щось і від себе вкласти в душу маленької школярки. Хотілося й собі бути причетним до її виховання, до формування і світогляду, і смаків».

Найперше були віршики про явища природи, про все прекрасне, що є навколо нас, хотілося, щоб донька подивилася на світ з подивуванням. Тому і названо було цей перший цикл «Дивосвіт, або Книжечка для Дзвінки».

Один із творів, що увійшов до циклу «Казки зі Львова», має назву «Хлопчик-Фігурка, який задоволений собою». Хто цей хлопчик (та ще й «фігурка», та ще й задоволений собою!) — логічно виникне в тебе запитання. Прочитай запропоновані твори Ігоря Калинця — і дізнаєшся про це.

Радимо прочитати
книгу І. Калинця
«Казки зі Львова».

ПИСАНКИ

Виводить мама дивним писачком
по білому яйці воскові зори.
Мандрує писанка по мисочках
із цибулиним золотим узваром,
з настоями на травах і корі,
на веснянім і на осіннім зіллі —
і писанка оранжево горить
у філіграннім¹ сплеті ліній.
То вже вона, як дивовижний світ,
то вже дзвенить, як згусток сонця,
буяють буйно квіти у росі,
олені бродять в березневім соці.
І стилізовані сплітаються сади
у маєві густих обрамлень,
мереживом найтоншим мерехтить
геометричний космацький орнамент.
І я поплив у світ дитячих мрій
на білі колискові оболоні²...
Котились писанками ізгори
ясні сонця у мамині долоні.

¹ Філігранний — виконаний з особливою майстерністю до найменших деталей та дрібниць.

² Оболоні — заплавні луки.

Чи знаєш ти, що...

Дослідники вважають, що українська писанка має понад 100 символічних малюнків. Скажімо, у давнину кривулька символізувала нитку життя, вічність сонячного руху, триніг — повітря, вогонь і воду. Символічне значення мала й кольорова гама писанки: червоний колір означав радість життя й любов; жовтий — урожай; зелений — багатство, буяння рослинного світу; блакитний — здоров'я, а бронзовий символізував матінку-землю.

Після хрещення Русі символіка писанок поступово змінилася: тепер вони символізують радість і віру у Воскресіння Ісуса Христа, християнське всепрощення.

1. Яку «подорож» доводиться пройти яйцю, щоб стати писанкою (за віршем Ігоря Калинця)?
2. Які тварини бродять на писанках у «березневім соці»: а) лосі; б) олені; в) сарни; г) лані?
3. Які враження і спогади навіяла поезія «Писанки»?
4. Як ставиться автор до оспіваних писанок? Підтверди свою відповідь рядками вірша.
5. Які засоби художньої виразності використовує в поезії Ігор Калинець? Проілюструй свою відповідь прикладами з вірша.
6. Опиши писанки, які виникли у твоїй уяві під час читання вірша.
7. Чи доводилося тобі розписувати великодні яйця? Якщо так, то які візерунки ти вибирав? Чому?
8. Що уособлює писанка у християн?

ДИВОСВІТ, АБО КНИЖЕЧКА ДЛЯ ДЗВІНКИ

Стежечка

ходім зі мною
стежечко
обережно

не зачепися за камінець
переступи соломку
і під спориш не ховайся
все одно бачу
а там
за городом
ого як ти виросла

сама біжиш
через струмок перескакуєш
батіжком по пилюці цвяхаєш
а суницею збочуєш
топчеш горох при дорозі

коли б глянути
стежко
он з тої гори
на всенький світ

тільки не поспішай
така верчена ти
як дзига
але ж світ красний
голова крутиться

Блискавка

пливе собі королева
королева темряви
у дзеркало
а темно

зблисне
на мить
світлом

зазирне

хто на світі найгарніший

ви ваша темність
відкаже дзеркало
похапцем

заспокоїться королева
на часину
сказано писана красуня

Веселка

надягла веселка
стрічок
стрічок
як у свято
взяла коромисло
і пішла до річки

дорогою перестрів її
князенко Соняшник
із золотим черевичком
в руці

поміряла веселка
якраз на ніжку

от вони й побралися

Криничка

сплю глибоко глибоко

а ще глибше
мати моя підземна

я їй про зорі розповідаю
а вона про коріння дуба

я їй про хмаринку
а вона студеним молоком
мене поїть

я їй про метелика
а вона
з водяного царства
русалку приводить

а оце
весняна калина
не хоче забрати з мене
свою подобу

тільки сонце
п'є та п'є

калинову воду
через золоті соломинки

Дим

втік дим від вогнища
просто у синіх джинсах
розпатланий
та й подався у мандри

тільки спечену картоплину
прихопив
по дорозі до міста

сів у трамвай
принюхується

зітхнула кондуктор —
осінь мені запахла

залоскотало водієві в носі
повернув трамвай
і гайнув у гай

я не в той трамвай сів
подумав дим
і через вікно
вистрибнув
хлопчик-фігурка, який
задоволений собою.

1. Від чого крутиться голова у вірші «Стежечка»:
а) від того, що світ такий красний;
б) від того, що стежечка дуже в'юниться;
в) бо автор дивиться з гори на всенький світ;
г) бо дуже спекотно?
2. Між ким відбувається розмова у вірші «Блискавка»:
а) між ліричним героєм і блискавкою;
б) між ліричним героєм і дзеркалом;
в) між блискавкою і дзеркалом; г) між ніччю та блискавкою?
3. Хто п'є калинову воду через золоті соломинки у вірші «Криничка»:
а) русалка; б) метелик; в) хмаринка; г) сонце?

4. Що незвичайне передусім упало тобі в око у віршах «Дивосвіту...» (зміст, образи, оформлення тощо)?
5. До кого звертається автор у першому вірші? Чи може людина спілкуватися з неживими предметами? Чи доводилося тобі спілкуватися з неістотами? Як називається художній прийом, коли неживі предмети набувають ознак і властивостей людини?
6. Тобі вже, мабуть, доводилося раніше натрапляти в художньому творі на образ дзеркала, яке як фахівець із краси дає відповідь на запитання: «Хто на світі найгарніший і наймиліший?». Що це за твір? Чи справді, на твою думку, блискавка така гарна, як їй про це каже дзеркало? Опиши, якою ти бачиш блискавку. Як ти вважаєш, чому в казках, зокрема, і в цьому творі, звертаються з питань краси саме до дзеркала?
7. Фрагмент якої казки тобі нагадали події у вірші «Веселка»? Чи вдало, на твою думку, автор використав для зображення парубка й дівчини образ Соняшника й Веселки?
8. Як ти вважаєш, чому теми для розмов між Криничкою та її матір'ю зовсім різні? Чи різні інтереси, уподобання в дітей і дорослих?
9. Як ти розумієш такі рядки: «весняна калина не хоче забрати з мене свою подобу»?
10. Які деталі свідчать про те, що Дим в однойменному вірші дуже сучасний? Тобі, напевно, не зрозуміло, хто такий хлопчик-фігурка, що з'являється в кінці вірша. Ця таємниця розкриється, коли ти прочитаєш оповідання «Хлопчик-Фігурка, який задоволений собою».

11. Які засоби художньої виразності І. Калинець використав у віршах циклу «Дивосвіт...»? Проілюструй відповідь прикладами з тексту.
  12. Які враження лишилися в тебе після прочитання віршів із циклу «Дивосвіт...»?
-
13. Підготуйся до виразного читання віршів збірки «Дивосвіт...» та візьми участь у конкурсі на краще читання віршів Ігоря Калинця.
  14. Чия роль тобі найбільше до вподоби: Стежки, Блискавки, Дзеркала, Веселки, Соняшника, Кринички, її матері чи Диму? А може, автора? Поясни свій вибір.
-
15. Вивчи напам'ять вірш «Писанки».
  16. Намалюй ілюстрацію до того фрагмента з циклу «Дивосвіт...», який, на твою думку, найпоетичніший.

ХЛОПЧИК-ФІГУРКА, ЯКИЙ ЗАДОВОЛЕНИЙ СОБОЮ

Трохи казка

(Скорочено)

Ганнуса поверталася додому трамваєм. Була пізня осіння пора, вікна запотіли, і на них можна було пальчиком намалювати що завгодно. То й дівчинка не втрималася: намалювала людинку. Потім подумала — і домалювала людинці великі окуляри: вийшов досить пристойний Хлопчик, Хлопчик-Фігурка.

*Крапка, крапка,
дужок пара:
очі це
без окулярів.*

*Потім коло
і два вуха —
голова без капелюха.
А від кола*

*Риска вниз —
то є ніс,
а під ним
риска — рот:*

*аж додолу
роздвоїлась
довга тичка:
ноги це без черевичків.*

*риска груба
чи тонка —
приховала
язика,
От.*

*Трохи вище
із боків
палки дві —
руки це
без рукавів.*

*Ось
закінчена картинка:
нарисована людинка.*

Виходячи з трамвая, Ганнуса почула:

— Дівчинко, подай мені руку, бо сам не зійду: могу загубити окуляри.

Ганнуса оглянулася: Хлопчик-Фігурка (далі будемо його скорочено називати Ха-еФ, але не Ха-Фе, як часто хочеться літеру **Ф** назвати) стояв поруч —

вікно було чисте. Йому справді було важко зійти по східцях. Ганнуса взяла його за руку, і вони опинилися на хіднику.

— Як ти, хлопчику, зійшов із вікна? — запитала дівчинка.

— А просто: узяв і відклеївся. Я не люблю возитися трамваями, щоб усі гапилися на мене: можуть і стерти, — пояснив він. — Краще візьми мене зі собою.

— Йти важко, бо мокро під ногами, — сказала Ганнуса. — Ліпше залазь до мого наплечника.

Вона відчинила ранець — і Ха-еФ дуже спритно скочив у альбом.

— О, тут альбом для малювання! — вигукнув він. — Я поживу в ньому.

«Яка дивна пригода трапилася зі мною, — думала дівчинка, — ніколи б не сказала, що нарисована людинка може ожити».

Удома перед сном Ганнуса пригадала про Ха-еФа. Вона вийняла альбом — хлопчик якраз умістився на аркуші, ніби його там нарисували. «Що ж робити, — міркувала школярка, — чи вирвати аркуш, чи, може, вдасться Ха-еФа звідти вигнати. Бо за такий рисунок можна отримати одиницю».

— Хлопчику, чи ти можеш відклеїтися з альбому, отак, як ти відклеївся з вікна? — запитала дівчинка.

— Звичайно. Але ж ти мені дозволила тут розташуватися. Я дуже люблю альбоми. Можеш мене навіть розмалювати кольоровими олівцями.

— Добре, розмалюю, — пообіцяла Ганнуса. — Але я хочу, аби ти забрався з альбому на урок малювання. Бо ще схоплю двійку!

— Як скажеш, — згодився Ха-еФ. — Але вже нехай переночую в альбомі. А зрештою, хіба я не вартую п'ятірки?

— Авжеш, що вартуєш. Але спробуй довести це вчителю малювання! Дякуй, що я не примовляла, як деякі хлопчиська, коли рисувала: «Крапка, риска, крапка, риска — фотографія твого писка»! Тоді б ти не вартував доброї оцінки.

— Не будемо сперечатися, — сказав Ха-еФ. — Я вже нарисований, і мені видається, що цілком пристойно. Дякую. Я задоволений собою.

Та наступного дня Ганнуса не мала й маленької хвилинки, аби згадати про гостя в альбомі. Вона геть забула про нього, ніби то був сон. І коли вчитель малювання переглядав домашні завдання, то, розкривши Ганнусин альбом, засміявся:

— Ганнусю, що тебе потягло на дитячий рисунок? Чи, може, тобі меншенький братик нарисовав цю людинку?

Ганнуса почервоніла, але змовчала: в неї не було меншого братика.

— То я... так бавилася, — відповіла вона. Це трохи було правдою, але не всією. В усю правду вчитель ніколи б не повірив.

— Гаразд, — сказав учитель малювання. — За попередній малюнок «Зима на нашому подвір'ї» ставлю тобі п'ятірку. А забавляйся другий раз на окремому аркуші, а не в альбомі.

І на сторінці, де спокійно прилип Ха-еФ, що не подавав жодних ознак життя, учитель виписав великий червоний знак запитання.

«От, я тепер із червоним знаком запитання. Це надає мені таємничості, — запишався Ха-еФ. — Нехай думають про мене бозна-що, нікому не розкрию таємниці. Я задоволений собою».

Ха-еФ продовжував міркувати: «Але ж яка у мене таємниця? Нарисувала мене дівчинка на запітнілій шибці — і все тут! Треба щось вигадати, щоб червоний знак запитання даремно не стовбичив на аркуші. Конче треба придумати собі загадкову історію».

Ха-еФ надовго задумався: він мав час, поки Ганнуса добереться зі школи додому. Увечері вона вийняла альбом і стала розмовляти із Ха-еФом.

— По-перше, — сказала вона, — ти не виконав мого прохання: не покинув альбом на уроці малювання. Ти сам чув, що говорив учитель! Мені було неприємно вислуховувати його кпини. По-друге, я подумала, що ти не є насправді і що тебе в альбомі давно нема. Та, на жаль...

— Чому «на жаль»? — запитав Ха-еФ. — Я думаю, що на щастя! Адже не кожна фігурка, нарисована не кожною дівчинкою не на кожному трамвайному вікні, оживає. Хіба не так?

— О так-так! — згодилася дівчинка. — Оце «на жаль» у мене просто вихопилося. Перепрошую. Я пригадала клятий знак запитання в альбомі.

— Ніякий не клятий, — заперечив Ха-еФ. — Навпаки, він надав мені таємничості. Бо навіть сам учитель малювання, що закінчив Академію мистецтв, нічого не знає про мене. Інакше він не ставив би знак питання, а виписав би знак оклику!

— Оклику? — здивувалася Ганнуса. — Чому оклику? Той знак означав би, що рисунок саме враз.

— А я саме такий, — запевнив Ха-еФ. — Я задоволений собою! Я мав би бути в оточенні цих обох знаків: з одного боку, я не всім зрозумілий — тут і знак запитання. А з другого, я найдостойніший з-поміж хлопчиків-фігурок — тому і знак оклику. І тільки червоний.

— Можливо, що й так. Але я мусила б про тебе щось довідатися. Придумай собі біографію, — мовила дівчинка.

— Нема проблеми, — відказав Ха-еФ. — Залиши мене до ранку в наплечнику. Чи можу я скористатися твоєю ручкою і зошитом? А також твоїм почерком?

— Користуйся на здоров'я, — байдуже згодилася Ганнуса. Вона не сприйняла всерйоз говорення Ха-еФа. Вона вважала, що він ні писати, ні читати не вміє. Адже його цьому ніхто не вчив. Навіть вона. Адже до цього він ніколи ніде не існував. Та й до школи не ходив. Хіба оце сьогодні. Але там азбуки не вчили, бо то уже не перший клас.

Ганнуса не подумала, що ось він не вчився ходити, а ходив, не вчився говорити, а розмовляв як дорослий. Словом, злегковажила собі дівчинка. А зранку, на уроці української мови, вона розгорнула зошит — і вжахнулася: кілька сторінок було списано зовсім її почерком, що й не розрізниш. Але ж я не писала, мало не заплакала вона.

Ось що було написано в Ганнусиному зошиті.

Автобіографія

Відразу пояснюю, що складне слово «автобіографія» складається із трьох неукраїнських частин, що означають:

авто — сам,

біо — життя,

графія — опис,

тобто сам описую життя. Або по-нашому

Мій життєпис

Я походжу з далекої планети Хвігурія, де всі мешканці такі, як я — хвігурки. Наша планета вигідна для життя хвігурок, бо вся забудована довгими скляними стінами. Вона нагадує скляний лабіринт. До стін легко причіплятися. Отож, на одній такій стіні мешкав я з цілою родиною. Але щоразу більше нас ставало на планеті — не було вже де розміщуватися. Тоді наш володар Хвігурій Десятий зібрав Велику Раду Хвігурії, щоб вирішити, як далі маємо жити. Він промовив:

— Мої дорогі хвігуряни! Наша Хвігурія стає затісною — нас щораз густіше. Коли хтось покидає своє місце на стіні задля гостювання чи прогулянки, то немає певності, що, повертаючись, застане його вільним. Країна перенаселена. До того ж у боротьбі за незайняте місце всі хвігурки вимішались. Отож, розпадається сім'я, родина, бо чужі хвігурки втискуються за найменшою можливістю. Також нема місця на нові скляні стіни. Настає чистий тобі Вавилон. Який же вихід із нашої сутужної ситуації? Або стерти частину хвігурок зі стін, або вислати частину нашого населення на інші планети, наприклад, на Землю.

— Вислати на Землю! — загуділа громада, бо ніхто не хотів бути стертим зі стіни — з лиця Хвігурії. Отже, із життя. Хоч і тісенько, а все-таки ліпше існувати, аніж не існувати.

Отож, кілька тисяч добровольців-хвігурян, у тому числі і я, подалися в космічні мандри. Я попрощався з рідними, хоч це було нелегко — вони в пошуку за вільним місцем були розкидані по цілій планеті. Прощання забрало декілька місяців — і ось я на Землі. Дорога була доволі довгою. Ми лежали спресовані у скляних штабелях. Коли наш космічний корабель увійшов в атмосферу Землі (атмосфера — це повітря, яке огортає планету Земля), скло терлося об повітря, а від тертя стало нагріватися, аж плавитися. Ми вчасно повідтуляли ся — і порозсіювалися по усій землі. Я причаївся, невидимий, на трамвайній шибі, аж поки дівчинка Ганнуся не відновила моє існування, накресливши пальчиком мою подобищу — саме там, де я був. Тепер я замешкав у її альбомі.

Хлопчик-Хвігурка.

Ганнуся ледве встигла прочитати — коло неї стояла учителька української мови, що саме збирала для перевірки зошити з домашніми вправами. Ганнуся тільки зітхнула: знову буде клопіт, треба буде пояснювати, як з'явився у зошиті життєпис Ха-еФа. Що сказати? Хто повірить у правду?

— О, як багато ти, Ганнусю, написала, — сказала вчителька тут же. — Що це за такий «життєпис»? Цікаво, цікаво.

Поки вчителька читала життєпис, у класі було тихо як у вусі. Тоді вона запитала зовсім похнюплену дівчинку, на очах якої блиснули слізки:

— Це ти сама, Ганнусю, написала оповідання?

Дівчинка ще дужче почервоніла і щось невиразне промугикала. Відповісти, що хтось написав у її зошиті... її ж таки почерком, не годилося.

— Це я... переписала... з дитячого журналу, — раптом спало на гадку Ганнусі.

— Отож, воно тобі сподобалося, якщо переписала. А з якого журналу? — не облишила бідну дівчинку вчителька.

Ганнуся хотіла відповісти, що із «Соняшника», але згадала, що вчителька отримує цей часопис і часто читає з нього на уроках. Краще хай буде, що сама придумала. А там якось буде. Так і зробила.

— То я тебе вітаю, Ганнусю! Ти написала гарний твір. І без помилок. Правда, тепер в українській мові пишемо літеру «ф», а не «хв», як колись давніше вимовляли подекуди в народі.

«От і скочила в халепу, — думала дівчинка. — Тепер даватимуть мені завдання складати казки чи оповідання. І що буде? Тільки навіки осоромлюся. А може, й навчуся писати? Варто лише почати».

Вчителька повернула зошит. Після «Мого життєпису» червоним олівцем було написано «гарно». І стояв велично-червоний знак оклику. «Ха-еФ буде задоволений з такої оцінки», — подумала Ганнуся.

На перерві Богданко бігав за Ганнусею і дражнився:

— Ганнуса-письменниця, Ганнуса-письменниця!..

— А тобі заздрісно? Сам такого не вмієш написати, тому й обзиваєшся, — заспокоїла хлопця Соломійка, Ганнусина приятелька. Та Ганнуса не зовсім добре почувалася: твір все-таки не її. А тут ще наступного уроку (це був урок читання) вчителька викликала дівчинку на середину класу і попросила для усіх прочитати «Життєпис». Стало тихо хоч маком сій, а після читання учні плескали. Це ще більше занепокоїло Ганнусю. Як мені викрутитися з цієї катасії? — думала вона.

— В оповіданні бракує опису того хлопчика, — сказала вчителька, — не зовсім зрозуміло, як виглядають оті фігурки.

Дівчинка вийняла альбом і показала портрет Ха-еФа, який преспокійно, мов би нічого не трапилося, лежав нарисований. Богданко, який чувся трішки винним перед Ганнусею, попросив дозволу крейдою на таблиці нарисувати такого ж хлопчика. Це було дуже просто:

Крапка, крапка,
дужок пара:
очі це
без окулярів... (і так далі)

Правда, потім він, хвилинку поміркувавши, дорисував і окуляри.

Вчителька запитала, чи дітям сподобалося оповідання, і всі хором підтвердили, що так.

— Отож, діти, як ви гадаєте: це казочка чи фантастичне оповідання?

— Мабуть, фантастичне оповідання, — сказала Соломійка, — бо там є про далеку планету Фігурію, про зовсім інший світ, аніж на землі.

— Добре, — згодилася вчителька, — може, ще хтось спробує за вихідні скласти оповідання на вільну тему.

— Позич мені свого Ха-еФа, — попросила Ганнусю Соломійка. — Я буду дивитися на нього — і спробую щось вигадати.

— Бери, — радо погодилася Ганнуся. Вона вирвала аркуш із альбому — і Ха-еФ помандрував у ранець приятельки.

Соломійка сиділа над рисунком цілий суботній вечір замість дивитися фільм про інопланетянина Альфа, але нічого цікавого не могла придумати. Правда, їй пригадалася печера в Дуднищі, яку вона відвідала з пластунами на літніх канікулах. Звичайно, Соломійці не спало на гадку порадитися з Ха-еФом, бо Ганнуся не призналася навіть їй, що той уміє і розмовляти, і писати. І коли почула голос — то аж стрепенулася від несподіванки — говорив-бо Ха-еФ:

— Не журися, Соломійко, іди спати. Я щось придумую.

«Може, мені вчувається, — подумала дівчинка, — напевно, я задрімала над зошитом. Піду вже спати».

— Ні-ні! Ти не задрімала, — почула Соломія. — Це я, Хлопчик-Фігурка. Я вмю розмовляти і писати життєписи. Хіба ти не чула мого життєпису з Ганнусиною зошита? Я даремно не отримую знаків окликів! До речі, червоним олівцем. Я задоволений собою!

— То це ти склав Ганнусине фантастичне оповідання? — зачудувалася Соломія. — А Ганнуса не призналася...

— А хто б ще?! — вигукнув хвалькувато Ха-еФ. — Я це роблю чудово — на п'ятірки зі знаком оклику. Тому не журися, іди до ліжка, бо вже пізня година. Чи дозволяєш мені скористатися твоїм зошитом і ручкою? І почерком?

— Дозволяю, — відповіла Соломія, дедалі зачудованіша.

— Дякую, — сказав Ха-еФ, але, поки Соломія не встала з-за столу, попросив. — Нарисуй на моєму аркуші червоним олівцем знак оклику для рівноваги зі знаком запитання, будь ласка.

Задовольнивши прохання Ха-еФа, дівчинка залишила аркуш на столі. А на завтра у зошиті було:

Мій другий життєпис

Татарська орда розтеклася, як повінь, по нашій країні: диміли села та міста, людей хапали в полон, або ясур (це по-татарськи). Жителі втікали в ліси і дебри, ховалися по ярах і вертепах, шукали схову в печерах. Тільки ті, що вміли тримати зброю, збиралися у боярських дворах, щоб з'єднатися у загони для захисту.

До одної печери набилося багато челяді: жінок, стареньких, дітей. Малий Івасик з іншими дітьми забився у темний куток. Від ватри, що палала посередині, відблиски миготіли по стінах. Івасик роздивлявся дивні малюнки, хоч, може, нічого дивного в них не було: хвігурки людей і тварин. Вони були різані у камені дуже просто, ніби по-дитячому.

«Тут, певно, колись мешкали люди і діти вирізали рисунки на стінах, — думав Івасик. — А можливо, вони, як і ми, ховалися від ворогів».

Івасик пальцем водив по заглибленнях рисунків. Саме там і я, Хлопчик-Хвігурка, був нарисований у печері. Мені було приємно від теплого людського дотику. Здавалося, що я оживаю, починаю мислити і згадувати минуле. Ні, Івасик помилявся: то не діти нас рисували, а сивобороді жерці-волхви різали хвігурки, промовляючи якісь молитви-заклинання. Це було дуже і дуже давно, і я вже не міг пригадати, що то були за чудодійні заклинання. Та нам передавалася їхня чарівна сила. Тому Івась, котрий торкався мене пальцем, теж сповнювався нею. Він виріс розумною і богобоязливою людиною. Він жив довго в монастирі й писав мудрі книги, навіть сам вирізав рисунки на дошках. Це були дереворити, що ними, покритими хварбою, відтискалися ілюстрації у книгах. І підписувався він під ними як Іоан Печерський.

А ось зовсім недавно діти з товариства «Спадщина», що у Львові, відвідали нашу печеру. Один із них, освітлюючи собі дорогу ліхтаркою, ковзнув променем по стіні — він вихопив мене з тітьми. І, коли він обмацав мене пальцем, мені здалося, що я перейшов у нього.

По мандрах у горах спадщанці повернулися до Львова. Хлопець, добираючись трамваєм додому, пальцем повторив мою хвігурку на вікні. Потім він вийшов,

залишивши мене самого мандрувати містом. Та не надовго. Бо коли до мене усміхнулася школярка, я подався за нею до виходу з трамвая. Тепер мандрую на її аркуші з альбому, і ці мандри мені до вподоби. Я задоволений собою.

— І це оповідання гарне, — похвалила вчителька на уроці літератури. Вона також вивела великий червоний знак оклику після слова «гарно». — Тільки ти, Соломійко, повторюєш Ганнусину помилку, пишучи «ф» через «хв». Хто скаже, яке це оповідання?

— Географічне! — вигукнув поперед усіх Богданко. — Бо там розповідається про печеру в Дуднищі.

— Дещо географічне, — згодилася вчителька. — А ще яке?

— Історичне, — мовила Ганнуся. — Там є про нашу історію, як у книжці Лотоцького «Княжа слава».

— Та й пригодницьке, — додала Соломійка, — бо там ідеться про пригоди Хлопчика-Фігурки колись і тепер.

— Дуже добре, — сказала вчителька. — От бачите, такий невеличкий твір, але він одночасно історичний, пригодницький, географічний, а навіть, якщо ви згодні зі мною, і фантастичний.

На великій перерві Ганнуся і Соломійка замість тішитися, що їх усі, разом з учителькою, вважають авторами чудових оповідань, засумували.

— Що ж нам робити, Соломійко? — каже Ганнуся. — Адже ми нічого не написали. А неправда завжди вилазить боком. Напевно, будуть і неприємності. Тільки наїмося сорому.

— Може, варто признатися, — запропонувала приятелька, — що то написав Хлопчик-Фігурка?

— Я б дуже хотіла це зробити, — сказала Ганнуся, — але хто повірить, що нарисована людинка може писати оповідання? Тільки нас засміють.

— Почекаймо ще день-два, — на це озвалася Соломійка, — а там подивимося, що буде. Може, Хлопчик-Фігурка якось сам себе викаже?

— У мене з'явилася ідея, — зраділа Ганнуся. — Запхаймо рисунок із ХаеФом Богданкові в ранець. Може, у нього в зошиті також з'явиться якийсь життєпис. А тоді буде нагода признатися. Бо вчителька напевно вже не повірить, що Богданко може щось написати.

Дівчатка втішилися такій гадці. Вкласти непомітно аркуш з альбому було не важко — ранець хлопця лежав відчинений: з нього неохайно стирчали зошити і книжки. Ледь заціпнувши його, Богданко помчав додому. До уроків і не думав братися: побіг до хлопців на подвір'я, потім читав свого улюбленого «Тома Сойера», врешті позабавлявся на татовому комп'ютері.

— Уроки зробив? — запитала мама, що пізно повернулася з праці.

— Угу, — невиразно відповів Богданко, а сам подумав, що на перервах повідписує домашні завдання.

Коли він вкладався спати, то виразно вчув голос:

— Я Хлопчик-Фігурка. Ти чого мене не вийняв із ранця?

— А хіба я тебе замикав? У моєму ранці тебе ніколи не було.

— Я вже півдня сиджу запертий у твоєму ранці. Ти повинен був, роблячи уроки, наткнутися на мене і порозмовляти.

— Порозмовляти? — здивувався Богданко. — Ти ж нарисований, хіба ти можеш говорити?

— А що я роблю зараз? Сподіваюся, ти не оглух? — ображено відповів Ха-еФ. — До того ж я вмію краще від тебе писати: без помилок і каліграфічно. Пишу я на п'ятірки зі знаком оклику! От!

— А що це таке — калікофічно писати? — запитав хлопець. Він таки підвівся і витяг рисунок із торби. «І як він туди потрапив?» — дивувався Богданко.

— Каліграфічно, — поправив Ха-еФ. — Каліграфія — це дуже гарне, акуратне писання. Ти хіба не читав Франкове оповідання «Красне писання»?

— Ні, — зізнався хлопець. — Я читав «Грицеву шкільну науку» про бабугаламагу. Там про калідрапію не було. Але хіба отими грабельками, що маєш замість пальців, можеш калідрапічно писати?

— У всякому разі, — ображено відповів Ха-еФ, — отими грабельками можу писати як завгодно. І дуже гарно насамперед. Каліграфічно, а не калідрапічно. От ти своїми пальцями шкрябаєш, дряпаєш, як курка лапою, таки калідрапічно.

— Не зовсім як курка — прочитати можна. Тепер каліграфії нікому не треба: є друкарські машинки, ксерокси, комп'ютери, — знайшовся на відповідь Богданко. — До речі, на комп'ютері вмію класно бавитися. І завжди виграю.

— Овва! Є чим хвалитися, — відповів Ха-еФ. — Я сам хлопчик із комп'ютера. І зі мною ледве чи виграєш. Я тут задоволений собою!

— Заклад, що виграю? — запитав хлопець.

— Згода! — відповів Ха-еФ. — Якщо ти програєш, то носитимеш мене на плечах своєї майки ціле літо.

— А як виграю? — не погодився Богданко. Він соромився носити на майці такий дитячий рисунок.

— Тоді допомагатиму тобі писати домашні вправи. Хоч до цього не дійде, бо я не програю.

— Ти вмієш писати твори? — здивувався хлопець. — Хоч, правда, чого я дивуюся? Ти вмієш говорити і грати.

— Хіба ти, Богданку, не слухав моїх життєписів із зошитів дівчаток?

— Оце так! То ти утнув ці оповідання? А я думав... — не докінчив Богданко. Він був розчарований, що не дівчатка написали твори про Хлопчика-Фігурку. А він їх вважав письменницями.

Хлопець із рисунком підійшов до комп'ютера. Вправно увімкнув його і став відшукувати на екрані гру.

— Я ніколи не бачив гри з тобою, — сказав він.

— Гра простенька, — відповів Ха-еФ, — мене рисує кольоровими крейда-ми дівчинка на тротуарі. З-за рогу раптом з'являється двірничка і мокрою шваброю береться малюнок стерти. Отже, ти будеш тою двірничкою і водитимеш пультом («мишкою» — як усі називають). Поки стираєш, дівчинка мене вирисовує в іншому місці. Тільки встигай за нею.

— Стерти можна швидше, аніж нарисувати, — не розгубився Богданко.

— Починаймо! Я майже готовий, — мовив Ха-еФ. Хлопцеві зовсім не дивно було, як Ха-еФ опинився на екрані.

Його справді вималювала крейдою дівчинка, досить подібна до Ганнусі. З-за рогу наблизилася двірничка зі щіткою. Тепер треба було нею покерувати. Тож Богданко став маніпулювати комп'ютерною мишкою, щоб стерти фігурку. Всього Ха-еФа неможливо було захопити щіткою — вона не була настільки

широкою. Змивати треба було частинами: окремо півголови, руку і ногу, а тоді вже іншу частину голови, другу руку та другу ногу. Звичайно, можна було водити щіткою і в інший спосіб — для того була забава. Та дівчинка завжди випереджувала. Богданко напружився — він за два помаху навчився стирати рисунок. І тому десь на десятій фігурці наздогнав дівчинку: вона не могла малювати, бо щітка відразу поїхала по її руці.

— Я виграв! Я виграв! — зрадів хлопець. — Я ж тобі казав, що класно граю. Тепер будеш мені служити!

— Заклад є заклад, — промовив розважливо Ха-еФ із аркуша альбому: він знову там появився. Сам. Зі знаком запитання і знаком оклику.

— Отож, пиши оповідання. Але не каліграфічно, а так, як я пишу. Я також хочу бути письменником. Моє оповідання має бути найкращим, — розкомандувався Богданко.

— Гаразд, — каже Ха-еФ. — Спочатку обведи мене кольоровими олівцями, бо хочу веселіше виглядати: я мушу бути задоволений собою. Тоді поклади мене до ранця на ніч: оповідання буде. Тільки дозволь мені скористатися твоєю ручкою і зошитом. І хоч я програв, все одно я задоволений собою.

І ось воно, оповідання:

Мій третій життєпис

Я жив у коморі-пам'яті комп'ютера. Там, можливо, тісно, а можливо, не тісно. Бо я був і в той же час не був. Там я не виглядав хвігуркою. Але в кожну мить я міг стати цілим собою. Чи там був час?

Може, був, а може, не був — я не відчував нічого і не знав, чи минають дні і ночі. Я не бачив і не чув, що робиться поза мною. Навіть коли вмикали комп'ютер та вибирали різні інші програми, я про них абсолютно не здогадувався. Бо в мені нічого не діялося. Але, лише викликали програму зі мною, тобто коли посилали виклик по мене, я тоді отримував тіло, прокидався зі сну, в якому нічого ніколи не снилося. Навколо все теж оживало для мене. Напевно, так було не часто. Тож, коли я став собою, намагався у хвилини появи на екрані не животіти, а жити повноцінно, не змарнувати ні секунди. І ще я думав, як не дати себе стерти з лиця землі (чи то з тротуару, як у грі, де мене вирисовувала дівчинка). Я так напружено думав, що моя думка, мої відчуття передавалися хлопчикові Богданкові, який сидів біля комп'ютера з мишкою у руці. Він, здається, вловлював їх розумом. Я часто гадав, як би то залишитися хвігуркою і після забави, не зникати у невідомості, а якось визволитися з комп'ютера на волю, опинитися у Богданковому світі. Я не хотів повертатися у ніщо. Мені хотілося самому водити мишкою.

Одного разу я почув, як Богданків татко розповідав йому про шкідливий комп'ютерний вірус, що поїдає усі програми і може стерти навіть мене. Тобто ні з мене нічого не залишилось би, ні з моєї гри також. І я уявляв себе лицарем, що вийшов на поєдинок із вірусом і побиває його списом на смерть. Може, тоді мені як переможцю дозволять не зникати, а жити вільно і вийти на волю — поза екран. Але то були марні сподівання.

Якось мені здалося, що Богданко вловив мої думки-бажання, бо у нього прохотилося:

— Як жаль мені Хлопчика-Хвігурку: його вічно стирають з лиця землі. Я визволю його з цієї гри.

Він попросив свого татка, аби татко видрукував Ха-еФа на папері. Це робиться на диво просто. Відбивається на принтері (так називається друкарка, що пов'язана з комп'ютером) буквально за якісь секунди те, що є на екрані. Мій відбиток був побільшений у розмірі, наскільки він міг зміститися на аркуші паперу. Богданків татко сказав, що коли мою програму вкласти в інші, ліпшої марки комп'ютер і принтер, то рисунок може вийти кольоровим. Але я радий навіть із чорно-білого друку. Краще бути вільним чорно-білим, аніж кольоровим у неволі.

Богданко втішився Ха-еФом на папері, він обвів рисунок кольоровими олівцями. Ось таким я тепер мандрую по білому світі, завжди задоволений собою.
Хлопчик-Хвігурка.

Вчителька усміхнулася, прочитавши оповідання у Богданковім зошиті, заледве даючи собі раду з нерозбірливим почерком.

— Признайся, Богданку, хто тобі допоміг скласти цей життєпис Хлопчика-Фігурки? І що це за змова цілого класу писати тільки «хв» замість «ф»? — запитала вона. — Начебто рука твоя: більше ніхто у світі не має такого жакливого почерку.

— Я сам придумав оповідання, — невпевнено пробелькотів хлопець.

А тоді сталося щось дивне — у Богданка вирвалося якимось несподівано навіть для нього самого:

— То написав Хлопчик-Фігурка!

Вчителька та й цілий клас недовіриливо глянули на хлопця — ще мить і всі стали б сміятися з такого жарту. Богданко на підтвердження витяг аркуш, той, з Ганнусиного альбома, на якому Ха-еФ був поміж червоними знаками запитання й оклику. Та несподіванка на цьому не скінчилася: з-за парт одночасно схопилися Ганнуса і Соломійка і так само разом проказали на цілий клас:

— І нам оповідання писав Хлопчик-Фігурка, але ми боялися признатися: бо хто ж у таке повірить?

Довелося усім повірити в існування Ха-еФа, що пише свої життєписи. До того ж через «хв». Хіба це не доказ? Врешті сам Ха-еФ подав голос, запевнюючи усіх, що він напише кожному учневі свою біографію. Тільки істота, що задоволена собою, може це зробити, запевнив він на цілий клас.

Мені здається, що оця пригода трапилася тільки тому, що Ганнуса мала необережність дорисувати Ха-еФові на трамвайній шибці окуляри. Тому він такий розумний. Буває ж таке! Хіба ні?

1. Чому Ганнуса сказала вчителеві малювання не всю правду:
  - а) бо за такий дитячий малюнок вона отримала б одиницю;
  - б) бо на неї образився б Ха-еФ;
  - в) бо вчителька ніколи не повірила б сказаному;
  - г) бо розгубилася?
2. У зошиті з якого шкільного предмета Ха-еФ написав біографію:
  - а) з української мови; б) з англійської мови;
  - в) з української літератури; г) із зарубіжної літератури?
3. Як відреагувала Ганнуса на бурхливі оплески однокласників після прочитаного «Життєпису»:
  - а) занепокоїлася; б) заспокоїлася; в) зраділа; г) здивувалася?

4. Твої симпатії більше на чьому боці: Ха-еФа, Ганнусі, Соломійки чи Богданка і чому саме?
5. Які деталі оповідання свідчать про те, що події в ньому відбуваються в останні десять–двадцять років?
6. Чому вважають (до речі, як і автор оповідання), що люди в окулярах по-особливому розумні?
7. Чому, на твою думку, Ха-еФ був завжди задоволений собою? Чи задоволені були собою, коли про них розповідалося в тексті, Ганнуса, Соломійка та Богданко?
8. Чи хотілося б тобі мати за помічника Ха-еФа? Обґрунтуй свою думку.
9. Скільки всього життєписів склав Ха-еФ упродовж оповідання? У яких творах тобі доводилося натрапляти на це число? Якому літературному жанру воно властиве?
10. Що в оповіданні фантастичне, а що — казкове? Чого в ньому більше?
11. Як називається розділ науки про мову, що вивчає походження й вік слова? Знайди і зачитай уривок, де пояснюється походження слова.
12. Чого навчає оповідання І. Калинця «Хлопчик-Фігурка, який задоволений собою»?
13. Який із трьох життєписів Ха-еФа тобі найбільше до вподоби? Якщо жоден із них не сподобався, то пофантазуй і напиши власний.

14. Поділи текст оповідання на частини й дай їм заголовки.
15. Чи знаєш ти, чому не лише вигаданий Хлопчик-Фігурка, а й деякі наші сучасники заміняють літеру «ф» буквосполучкою «хв»? Якщо ні, то знайди про цю звукозаміну матеріал у відповідній літературі та підготуй до наступного уроку української мови невеличке повідомлення на тему «Історія звука й літери «ф» в українській мові».
16. Уяви себе на місці Ганнусі, Соломійки чи Богданка. Чи такою ж була б твоя поведінка в подібних ситуаціях? Якщо ні, то склади невеличке усне повідомлення про свої вчинки в обраній ролі.

17. Склади (письмово) продовження оповідання, починаючи з Богданкових слів: «Я сам придумав оповідання».

- Я можу пояснити роль метафори й порівняння у вірші І. Калинця «Писанки».
- Я вмю виразно і вдумливо читати вірші з циклу І. Калинця «Дивосвіт...».
- Я можу коментувати образне бачення світу, явища природи в ньому.
- Я можу висловити власне бачення стежки, дощу, сонця, вітру і прокоментувати бачення автора.
- Я вмю визначати елементи казкового в оповіданні І. Калинця «Хлопчик-Фігурка, який задоволений собою».
- Я можу пояснити назву оповідання.
- Я вмю характеризувати образ Хлопчика-Фігурки за його поведінкою та пригодами в реальному світі.

На дозвіллі

Радимо прочитати весь цикл віршів Ігоря Калинця «Дивосвіт, або Книжечка для Дзвінки».

Емма Андієвська (Народилася 1931 року)

Особливе місце серед сучасних українських авторів посідає незвичайна письменниця й художниця Емма Андієвська. Чому, запитаєш, незвичайна? Мабуть, ти вже звернув увагу на репродукції¹ її картин, вони й справді не такі, які ти звик бачити. Істот з великими очима художниця називає «комахами-бегемотами». Зверни увагу, в одній істоті — малюсінька комаха й величезний бегемот! Правда, незвичне поєднання? А хто сказав, що казка має бути звичайною? Незмінні герої картин Емми Андієвської (комахи-бегемоти) живуть у своєму казковому світі, мабуть, у космосі, а може, у вигаданій художницею країні. Так само незвичайні й казки Емми Андієвської, з однією з яких ти сьогодні познайомишся.

Незвичайним є й життя письменниці. Раннє дитинство Емми пов'язане з містом Сталіно (нині Донецьк). Потім родина переїхала до Вишгорода, що під Києвом. Саме тут, як згадує письменниця, вона «вперше побачила жінок у білих вишиваних сорочках, які ступали босоніж по чорній весняній запашній ріллі, а якою колоритною багатомовою вони спілкувалися. Мене змалечку готували на росіянку. До шести років я взагалі не володіла українською мовою, для мене навіть добирали няньок зі справжнім російським акцентом, аби виховати панську дитину. Не виховали. Чому? Дуже просто. Кожна нормальна дитина гостро реагує на несправедливість...»

Отож цілком логічно, що Емма, зауваживши несправедливість щодо українців, української мови взагалі, пішла наперекір батькам. Так відбувся її вибір.

З 1943 року мешкає в Західній Європі. Майбутня письменниця закінчила в Німеччині університет, згодом переселилася до Парижа, а потім — до США. Наприкінці 60-х років ХХ століття Емма Андієвська повертається до Німеччини, де зараз і мешкає.

Е. Андієвська працює в різних літературних жанрах: вона пише великі прозові твори, вірші, перекладає твори античної літератури, а останнім часом створює і казки.

А тепер, дорогий друже, пропонуємо тобі прочитати незвичайну казку з незвичайною назвою незвичайної письменниці.

Емма Андієвська
народилася
на Донеччині

¹ Репродукція — фотографічне або поліграфічне відтворення зображення творів живопису.

Емма Андієвська —
талановита художниця.
Її художній світ вражає
оригінальністю
сприйняття
та відображення
життя.

КАЗКА ПРО ЯЯН

Колись пастушок, переплигуючи зі скелі на скелю за козою, що відбилася від решти, посковзнувся й упав у глибочезне провалля. Коли він розплющив очі, то побачив, що лежить на площі великого міста, яке складається з вузьких довгих веж, що їх кожен будує на свій лад, бо ці вежі весь час завалюються.

Пастушок підійшов до найближчого чоловіка, який порпався з кельмою¹ серед купи каміння, й запитав, що це за місто, хто його мешканці й чи не можна було б щось попоїсти, бо він дуже зголоднів, наче кілька днів пролежав без їжі. Однак на запитання пастушка ніхто навіть не глипнув у його бік, дарма що козопас обійшов мало не все місто. Врешті вже зовсім зневірившись, що хтось дасть йому тут бодай крайчик хліба, пастушок набрів на кволого дідуся, що порався біля найнижчої, напівзруйнованої вежі, й повторив своє запитання.

— Тут живуть самі яяни, — відповів нарешті старий. — Кожен яянин знає тільки своє «я» і тому запитань іншої людини просто не чує. Я ж почув тільки тому, що мене здолали немощі, і внутрішні підпори, які досі тримали мене, як вони тримають усіх яян цього міста, передчасно струхли й завалилися, як і моя вежа, направити яку мені бракує сил.

— Я вам охоче допоможу, — радісно вигукнув пастушок, — аби тільки трохи щось попоїсти.

— Яянинові годі допомогти, — скрушно мовив дідок. — Ніхто не може догодити яянинові, бо тільки він сам усе знає і вміє, і то найкраще.

— Але ж людина мусить їсти, аби втриматися при житті!

— Усі тут харчуються власним «я». Коли воно вичерпується, яянин умирає, проте «я» кожного із яян таке невичерпне, що всі тутешні мешканці майже вічні. Мене опали немощі тільки тому, що я чужинець і справжнім яянином так ніколи й не став, хоч і прожив тут майже весь свій вік. Я ледве пам'ятаю, що на початку свого життя під час сварки на кораблі, де я виконував обов'язки юнги, я випав за борт і опинився у цьому місті.

— Але я зовсім не хочу ставати яянином!

— За рогом моєї вежі лежать кельми для новоприбулих, бери собі якусь і починай будувати свою вежу.

— Невже з цього міста немає виходу?

— Ще на початку, коли я щойно сюди потрапив, я здивав одного юродивого, який сидів біля каміння цієї вежі, котру я оце марно будую. Він повідав мені,

¹ Кельма — ручний будівельний інструмент (металева трикутна лопаточка на держакі).

що місто має сім брам і з кожної можна вийти, хоча досі жоден мешканець цього міста не міг відчинити брами з тієї простої причини, що ніхто з тутешніх населеників не спроможний вимовити коротесенького слова, що відчиняє ці брами.

— Яке ж це слово?

— Це слово знають усі яяни: звичайнісіньке «ти». Але коли хтось із яян, — а це стається так рідко, що про це ходять лише легенди, — отож коли хтось із яян пробує вимовити «ти», в устах яянина це чомусь завжди обертається на «я», і тому брами не відчиняються.

— Я спробую, — мовив пастушок. — Ходімо разом, бо я тобі дуже вдячний на пораду, в мене померли батьки, і я хотів би подбати про тебе.

— Я вже застарий, і ноги вже не тримають мене.

— Я візьму тебе на плечі, і ми разом подамося далі.

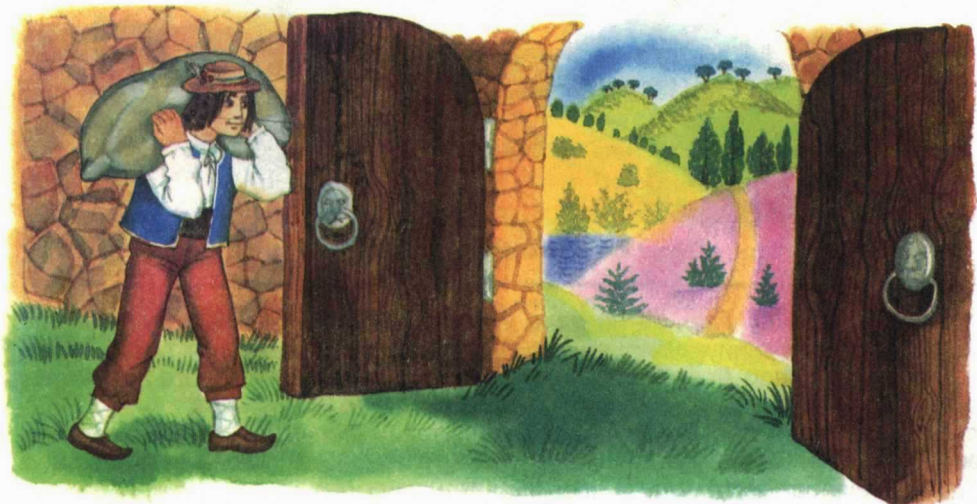
— Я не пристосований до іншого світу, і час, відпущений мені вищими силами, добігає кінця.

— Я хочу, аби ти бодай перед смертю дихнув свіжим повітрям, — мовив пастушок, обережно садовлячи собі старого на плечі й простуючи до найближчої брами. Перед брамою він низько вклонився й промовив: — Вельмишановна брамо, чи була б ти така ласкава й випустила нас на волю, бо тільки ти можеш нас випустити.

І брама вперше за все своє існування навстіж відчинилася, адже ніхто до неї так не промовляв, хоч цього вона чекала відтоді, як її вставили в мури цього міста, і пастушок побачив себе серед знайомих скель.

— Тепер ти бачиш, який гарний цей світ! — вигукнув козопас й торкнувся старого, аби обережно зсадити його з плечей на землю. Та замість дідуся він намацав тільки мішок, по гузир¹ наповнений самоцвітами.

¹ Гузір — місце, де зав'язано мішок.

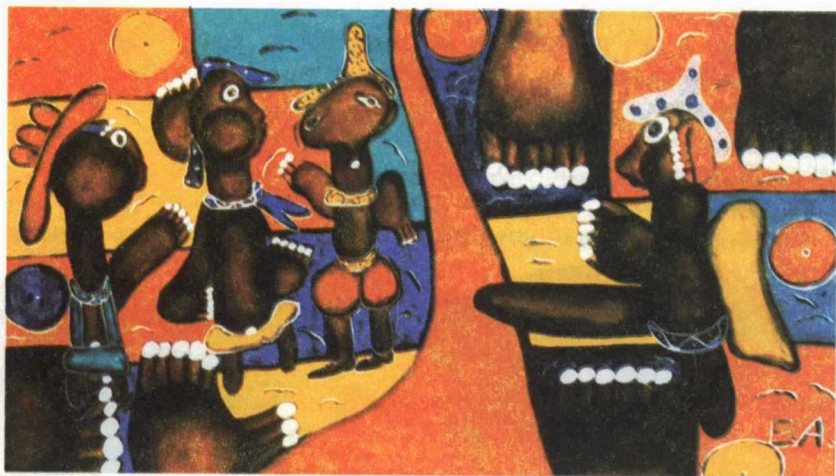
1. Чи видалася тобі казка незвичайною? Якщо так, то в чому її своєрідність?
2. Уяви себе на місці пастушка. Чи так само ти вчинив би? Чому?
3. Якби ти був пастушком, то що зробив би з мішком самоцвітів? (Не забувай, що ти пастушок скелястої країни).
4. А що б ти зробив із мішком самоцвітів як людина, що живе в сучасній Україні?
5. Який жанр літератури за своєю будовою нагадує ця казка? Яку роль відіграє кінцівка?
6. Чого нас навчає «Казка про яян»?
7. Що є незвичним у репродукції картини, а що в ній тобі незрозуміле? Поділися своїми думками з однокласниками й учителем.

8. Розглянувши ілюстрацію до «Казки про яян» Е. Андіївської, знайди й прочитай те місце, що їй відповідає. Чи такими під час читання казки у твоїй уяві виникли два світи: світ яян і світ за брамою? Домалюй словесно ці два світи, змінивши за потреби барви, якими скористався художник підручника.
9. Поміркую і сформулюй мораль казки-притчі Е. Андіївської.

10. Прочитай «Казку про яян» своїм батькам або друзям, обговоріть її. Покажи їм репродукції картин Емми Андіївської (с. 163, 166). Чи так само, як ти, вони сприйняли ці твори мистецтва? Якщо ні, то як саме?
11. Підготуйся до докладного переказування «Казки про яян» Е. Андіївської.

На дозвіллі

У народі кажуть: іде біда, та не одна. Те ж саме можна сказати про талант: якщо Бог нагороджує ним людину — то не одним. Емма Андіївська, як і Тарас Шевченко, і Олександр Довженко, творить не лише в царині красного письменства, але й у малярстві.

Більше довідатися про Емму Андіївську, а також прочитати інші її твори ти можеш за такими інтернет-адресами: www.ji/viv.ua/n35texts/andijevska.htm або http://users.belgacom.net/babowal/andi_men.htm

ПРИТЧА

Читаючи «Казку про яян» Емми Андіївської, ти, мабуть, помітив, що вона незвичайна — не така, як ті, що доводилося тобі читати раніше. Незвичайним, напевне, у цій казці є яскраво виражена мораль, повчання, саме ця ознака наближає її до літературного жанру — *притчі*, з яким ти вже ознайомлювався в початкових класах.

Притча — це повчальне алегоричне оповідання з чітко висловленою мораллю. Чимало притч можна знайти у Біблії та в давньоруських збірниках. Пізніше їх використовували у своїй творчості письменники й художники. За змістом, як ти вже переконався, притча близька до байки, а іноді й до казки, але, на відміну від байки, у притчі немає алегоричних персонажів з рослинного й тваринного світу. Різниця ж між притчею та казкою полягає в тому, що в притчі яскраво виражена мораль, що, до речі, властиво і байці. Притча переважно повідомляє про подію, з якої читач робить повчальний висновок.

Притча — один з улюблених жанрів Івана Франка («Притча про радість і смуток», «Притча про вдячність» та ін.).

Емма Андіївська в назві історії про яян сама визначає жанр твору — казка («Казка про яян»). Але оскільки в ній яскраво виражені ознаки не лише казки, а й притчі, то її жанр можна визначити як *казка-притча*. Рекомендуємо тобі прочитати й інші казки-притчі Емми Андіївської, зокрема «Казку про говорющу рибу».

Однією з найвідоміших є народна притча «Без труда нема плода». Це повчальне оповідання про життєву пригоду, воно утверджує справедливість народної моралі. Ви її добре пам'ятаєте з четвертого класу. У цій притчі розповідається про те, як чоловік пригостив вовка хлібом. На запитання сірого, де ж береться така смакота, чоловік довго розповідав, як із зернини вирощують, а згодом і печуть хліб. Тоді ж вовк йому говорить: «Смачно, та клопоту багато». На що чоловік і відповів: «Твоя правда, але без труда нема плода».

1. Що таке притча?
2. Чим притча близька до байки?
3. До якого ще літературного жанру близька «Казка про яян» Е. Андіївської?
4. Що, на твою думку, послужило заголовком народної притчі «Без труда нема плода»?

5. Поміркуй, навіщо люди з давніх-давен склали притчі. Яка їх роль?

6. Знайди в бібліотеці «Притчу про сіяча» (її вміщено в Біблії). Прочитай її. Підготуйся до докладного усного переказування цієї притчі.

- Я знаю, що таке притча як жанр літератури.
- Я вмю виразно й вдумливо читати «Казку про яян» Е. Андіївської.
- Я розрізняю реальне й фантастичне в казці.
- Я знаю, яка головна думка «Казки про яян», умю визначити в ній ключові фрази.
- Я можу визначити головну думку цієї казки і які висновки випливають із неї.

Хто не любить пригоди? Власне, у кого їх не було? У тім то й річ, що в кожного — і не одна! Пригоди бувають різними: приємними й прикрими, несподіваними й передбачуваними. Але обов'язково — романтичними: яка ж пригода без романтики? А чи знаєш ти, що таке *романтика*? Романтика — це незвичайність, казковість, це те, що викликає емоційну піднесеність.

На уроках зарубіжної літератури тобі вже полюбилися пригодницькі твори Даніеля Дефо, Жуля Верна, Джека Лондона, Джоан Ролінг та інших письменників.

Сподіваємося, що українські пригодницькі твори, вміщені в цьому розділі, ти прочитаєш із неабияким задоволенням. Це будуть пригоди Яви й Павлуші, які ким тільки не були: і тореадорами, і рятувальниками, і будівельниками метро у Васюківці (Всеволод Нестайко. «Тореадори з Васюківки»). Ти відкриєш для себе дивовижність і красу світу (Віктор Близнець. «Звук павутинки»), а також познайомишся з кмітливими й винахідливими Сергієм та Митьком (Ярослав Стельмах. «Химера лісового озера, або Митькозавр із Юрківки»).

Зараз ти перегорнеш сторінку й поринеш у романтичний світ пригод. Ось маленький уривок однієї з них:

«У нас була прекрасна, благородна ідея — провести під свинарником метро. Перша лінія метро у Васюківці! Станція «Клуня» — станція «Крива груша». Три копійки в один кінець. Родичі — безплатно. З учительки арифметики — п'ять копійок.

Ми вже підкопалися майже до половини свинарника, і раптом — непередбачена катастрофа! — клята льоха Манюня провалилася в наше метро. Провалитися вона зуміла, а от вилізи — дзуськи! І зняла такий вереск, що причовгав дід.

— От знайдибіда, авантюрист шмаркатий! Ванькоо-о! Вилазь зараз же! Бо такого втру маку — тиждень чухатимешся!»

Друже, так це лише пригода в сільському метро, а попереду — порятунок Собакевича, гра в поховання фараона в піраміді з кавунів, політ «кінозірки» в ночвах на ескалаторі Київського метрополітену та багато інших.

ПРИГОДИ І РОМАНТИКА

Всеволод Нестайко
народився
на Житомирщині

Всеволод Нестайко (Народився 1930 року)

Всеволод Нестайко — майстер пригодницького жанру. Його творами захоплюються не тільки в нашій країні, а й далеко за її межами, адже його «Тореадори з Васюківки» перекладено багатьма мовами світу. 1979 року рішенням Міжнародної ради з дитячої та юнацької літератури ця книга внесена до Особливого Почесного списку Г. К. Андерсена як один з найвидатніших творів сучасної дитячої літератури. І з уривками саме цієї надзвичайно цікавої книги ти сьогодні ознайомишся, хоча немає сумніву, що, прочитавши їх, виявиш бажання осягнути всю книгу. Але перед цим варто ознайомитися зі спогадами Всеволода Нестайка про своє дитинство. Напевно, у деяких з них ти впізнаєш себе!

«Усе своє свідоме життя я прожив у Києві. Знаю його і в далекі довоєнні часи, і в страшну годину лихоліття — в роки фашистської окупації, і в щасливу мить звільнення, і в тяжкі роки відбудови, і в наш час...

Коли я був маленьким хлопчиком, страшенно хотів якнайшвидше вирости і стати великим, дорослим. Може, тому, що я був справді малий на зріст, чи не найменший у класі. Малий, худий та ще й рудий. Як вогонь червоний. Мене дражили: «Море горить!», «Пожежна команда». А ще в класі мене називали Рудий африканський їжачок. Чому, питаєте, їжачок? А тому, що руде волосся на моїй голові стирчало, як голки в їжачка. А прозвав мене так Філя Шпіндель. Було це на уроці географії, коли ми проходили Африку.

А за однією зі мною партою сиділа кирпата красуня й відмінниця Маня Корчемська, портрети якої я повсякчас нищечком малював на промокатці¹. Почувши, що Філя Шпіндель назвав мене Рудим африканським їжачком, вона так весело, так заливисто реготала, що я... Ах, не будемо згадувати!.. Не будемо згадувати!..

Коротше кажучи, я страшенно хотів якнайшвидше вирости. І така мене брала нетерплячка, така нетерплячка, що я вам розказати не можу! Я годинами стояв і мокнув під дощем, підставляючи зливі свою руду довірливу голову, бо мій сусіда і приятель Вітасик Дяченко запевняв, що від дощу швидше ростуть. Він нещодавно переїхав до Києва із села й уособлював для мене народну мудрість. А мама лише дивувалася, чого це я повсякчас шморгаю носом...»

¹ Промокатка (розм.) — папір, що використовувався як промокальна серветка для чорнильної ручки.

Спогади В. Нестайка про дитинство напрочуд яскраві: розповідає він про давні події так, ніби вони сталися вчора. Ось послухай-но, як письменник згадає дитячі сни, у яких він літав. Мабуть, і тобі таке сниться!..

«Мені тоді часто снилося, що я літаю. Отак підскочу, смикнуся всім тілом угору і... лечу. Знову смикнуся — і ще вище. І так мені легко, так хороше! А поряд, як янгол, летить Маня Корчемська. А Філя Шпіндель стоїть, мов пігмей², на землі, роззявивши рота, дивиться на нас. Підскакує, смикається, а злетіти не може. Я показую йому носа і лечу собі, лечу, лечу... Гарно!..

Про нічні польоти я розказував мамі (не згадуючи, звичайно, з ким літав). І мама сказала, що коли дітям сниться, ніби вони літають, то це означає, що вони ростуть.

Отже, люди ростуть уві сні. Отже, що більше спати, то швидше виростеш! І я почав лягати спати... о сьомій годині вечора. Скільки отого золотого, неповторного часу дитинства я ось так проспав!

У сні, нетерплячці я не зогледівся, як несподівано виріс. Витягнувся майже під два метри, і ото дивина — перестав бути рудим. І раптом збагнув, що даремно поспішав вирости, що дитинство — найпрекрасніша, найщасливіша пора людського життя. І так мені захотілося повернутися назад! Назад — у дитинство. Та нема у часу дороги назад. Час іде тільки вперед...»

² Пігмеї — малі люди на зріст; карлики.

На Всеволода Нестайка неабиякий вплив справили твори Даніеля Дефо, Марка Твена, Жуль Верна.

ТОРЕАДОРИ З ВАСЮКІВКИ

(Уривки з трилогії про пригоди двох друзів)

ЧАСТИНА ПЕРША

(яку розповідає Павлуша Завгородній)

Надзвичайні пригоди Робінзона Кукурудзо та його вірного друга й однокласника Павлуші Завгороднього в школі, вдома та на безлюдному острові поблизу села Васюківки

Розділ перший

Метро під свинарником.

Тореадори з Васюківки. Собакевич

— От знайдибіда, авантюрист шмаркатий! Ванькоо-о! Вилазь зараз же! Бо такого втру маку — тиждень чухатимешся! Вилазь, чуєш!

Ми лежимо в густих бур'янах за клунею, уткнувшись у землю носами, й не дихаємо.

— Вилазь, убоїще, бо гірше буде! Ти ж мене знаєш!

— Знаю, знаю, — ледь чутно зітхає мій друг і нарешті наважується подати голос.

— Діду! — жалібно озивається він.

— Давай-давай!

— Діду, — ще жалібніше повторює мій друг, — ви одійдіть за хату, ми виліземо. Бо ж ви битиметесь.

— Вони ще мені умови ставлять, вишкварки! Ану вилазьте!

— Та ми ж не хотіли. Ми ж хотіли метро. Таке, як у Києві.

— Я вам дам метр! Я вам такого метр! дам, що...

— Ми ж не знали. Ми зараз усе закидаємо — нічого й видно не буде. Одійдіть, діду.

Довго ще тривають переговори. Нарешті дід востаннє лайнувся, закашлявся, плюнув і почовгав за хату.

Ми вилазимо з бур'янів.

Біля свинарника нас зустрічає гундосим рохканням п'ятипудова льоха Манюня, противнюча й плямиста, як географічна карта.

— У-у, скотиняка! Щоб ти...

Це через неї ми вскочили в халепу.

У нас була прекрасна, благородна ідея — провести під свинарником метро. Це мало бути сюрпризом. Перша лінія метро у Васюківці! Станція «Клуня» — станція «Крива груша». Три копійки в один кінець. Родичі — безплатно. З учительки математики — п'ять копійок.

Ми вже підкопалися майже до половини свинарника, і раптом — непередбачена катастрофа! — клята льоха Манюня провалилася в наше метро. Провалитися вона зуміла, а от вилізти — дзуськи! І зняла такий вереск, що причовгав дід. Ну і...

Гірко зітхаючи, ми засипаємо метро. Раз у раз злодійкувато озиремося — чи не заскочить нас зненацька дід, щоб нам'яти вуха. Хоч і обіцяв він, що не чіпатиме, поки не закінчимо, але хто його зна... Ви б почули, як він лаявся, коли витягав льоху! Ох і лаявся! І де він отих слів набрався?

Проте діда не видно. І поки ми працюємо (а справа це довга й нудна), я вас познайомлю з моїм другом.

Ви, звичайно, знаєте, що є такий острів — Ява. В Індійському океані. Ото, що Ява, Суматра, Борнео, Целебес — Великі Зондські.

Але Ява — це не острів.

Ява — це мій найкращий другяка і напарник. Ява Рень.

Мабуть, вам дивно, що то за ім'я таке — Ява? То він сам себе так назвав, коли йому лише років півтора було. Чи то воно, пискля мале, хотіло сказати: «Я — Ваня», а вийшло «Ява», чи то «Іван» у нього так прозвучало (бо насправді його Іваном звати), але причепилось оте «Ява» до нього, як реп'ях до собачого хвоста. Навіть міліціонер Валігура, що живе в нашому селі, так його зве.

У них взагалі вся сім'я інтересна.

Батько на скрипці грає. Корова — Контрибуція називається. А дід (ви уже з ним знайомі) — мисливець завзятий, на полюванні, коли стріляє, ліве око онучею зав'язує. Бо в нього ліве око без правого не примружується. Як ліве примружить — праве саме заплющується. Але ж і б'є дід Вараву з тою онучею, ох же ж і б'є!

Городські мисливці, що «Волгами» з Києва приїжджають, тільки охають.

«Ви, дедушка, абсолютний чемпіон», — кажуть.

На честь старого Реня навіть польове озеро, що біля нашого села, люди Реневим назвали.

Мати ж Явина — депутат райради, ланкова кукурудзководів.

Якось Ява з Яришкою, сестричкою меншою, посварився і при всіх плескачів їй надавав. То вона, замість того щоб заплакати, раптом як закричить:

— Опозогив! — Вона букву «р» не вимовляє. — Маму-депутата на все село опозогив. Загаза чогова!

Такого шелесту нарбила — Ява не знав, куди й очі подіти. Стояв-стояв, червоний мов рак, а тоді як дав дрiza — тільки п'ятами залопотів.

Та то лише раз таке було. А взагалі характер у Яви ого-го! Сталь, а не характер. Таких на мільйон лише один буває.

Ява сам казав:

— Ми, — казав, — з тобою, Павлушо, хлопці неабиякі. Справді, без брехні, ми таки хлопці з фантазією. Скажи?

— З фантазією, — підтакував я.

— Ти чув, як дід Салимон учора біля сільмагу казав: «Ондо, — каже, — Ява і Павлуша пішли. От хлопці! Орли! Соколи! Гангстери¹, а не хлопці! Нема на них буцегарні».

— Чув. Справді.

— Треба, щоб усі про нас так говорили. Треба, щоб слава про нас гриміла на всю Васюківку, як радіо на травневі свята.

— Треба, — погоджувався я.

І Ява весь час вигадував різні штуки-викабулки заради нашої слави. Отож ми з ним піймали в лісі пугутькало і випустили в клубі під час лекції на тему «Виховання дітей у сім'ї». Лектор упав з трибуни і вилив собі на голову графин з водою.

А старі дідові підштаники на телевізійну антену над клубом, думаєте, хто повісив? Ми, звичайно.

А то якось влітку Ява сказав:

— Давай влаштуємо бій биків.

— Га? — не відразу второпав я.

— Ти пам'ятаєш, ми в клубі закордонне кіно дивилися «Тореадор»?

— Ага... То й що?

— Пам'ятаєш, на арені розлючений бик, а тут дядько в капелюсі, з гинджалом, перед ним танцює.

— Так-так-так...

— А потім — рраз! Бик — беркиць! І оплески.

— Ага. Класнючо... Але це ж убивати треба. Хто ж нам дозволить убивати поголів'я?

До речі, цікаву інформацію про походження імен та прізвищ можна знайти у спеціальних книгах (І. Глинський. «Твоє ім'я — твій друг», Є. Чак. «З біографії слова», І. Вихованець. «Таїна слова» та ін.). А найповніші дані про власні імена є в словнику-довіднику «Власні імена людей» (автори Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська).

¹ *Гангстер* — учасник бандитської зграї, організованої групи злочинців; бандит.

— Тю, дурний! Убивати! Що це тобі — м'ясозаготівля, чи що? Це ж видно-вище. На стадіоні. Як футбол. Головне тут — красиво вимахувати червоною плахтою і ловко вивертатися, щоб рогом не зачепило. Ти ж бачив. Тореадори — то найсміливіші герої і ловкачі. Головне — тренування і спритність. Розумієш? Уперше в історії Васюківки — бій биків. Тореадор Іван Рень і тореадор Павло Завгородній! Гості з'їжджаються з усієї України. Трансляція по радіо й по телевізору. Навіть у Жмеринці видно буде.

Я усміхнувся. Це було класнучо. По радіо, по телевізору і взагалі...

Ми повмощувались зручніше й почали обговорювати подробиці. Насамперед — бик. Кандидатура колгоспного бугая Петьки була відхилена одразу. То таке страшнуче мурмило, що його навіть сам зоотехнік Іван Свиридович боїться. Очі — наче тракторні фари. Землю гребе ногами, як екскаватор.

Цього літа один дачник мало не вмер з переляку. Лежав на вигоні голий-голісінький — загоряв. Голова під парасолькою, все інше на сонці. І раптом — Петька. Дачник як рвоне. Бугай за ним. Дачник товстий, з черевцем. Бачить — не втече. А тут телеграфний стовп на дорозі. Як той дачник на стовп видряпався — досі невідомо. Але факт — півдня загоряв на ізоляторах, тримаючись за дроти, аж поки не під'їхав комбайнер Микола на комбайні і не зняв його. Дачник штани надів і одразу на станцію: додому їхать.

Ні, хай з бугаем Петькою вороги наші б'ються.

Другою кандидатурою був цап Жора. Це я його кандидатуру висунув, щоб помститися. Дуже мені противнучий був цап Жора, бо з'їв мою сорочку, коли я у калабані купався.

Але Ява мене не підтримав.

— Ні, — сказав він, — Жора дуже балакучий. Весь час мекекече. Ми й оплесків не почуємо. І йдеться про бій биків, а не цапів. Треба, щоб було щось бичаче, коров'яче щось — велике і крутороге.

— Коров'яче? — кажу. — Слухай, то, може, узяти просто корову? Бо, крім Петьки, справжніх биків у нас чортма, а корів скільки хочеш. І взагалі ніде не сказано, що обов'язково має бути бик.

Ява задумався:

— Хтозна, може, й так.

— Тоді, — кажу, — кращої кандидатури, ніж ваша Контрибуція, і не придумаєш.

— А чому Контрибуція? Чому не ваша Манька?

— Бо в нашої Маньки теля і один рік зламаний. Ти хочеш, щоб з нас сміялися? Тореадори з однорогою коровою! Карикатура. Такого ще ніколи у світі не було.

— Можна, звичайно, і Контрибуцію. Але вона трохи психічна.

— Що значить «психічна»? Скажи краще, що ти просто мами боїшся.

— Я — боюсь? От я зараз дам тобі у вухо, і ти побачиш, як я боюсь. Ану за-бери свої слова назад!

— Я забираю, але ти все одно боїшся.

— Боюсь?

— Боїшся...

— Боюсь?

— Боїшся...

Я схопився рукою за вухо і, в свою чергу, затопив Яві кулаком у живіт. Ми покотилися по траві й викотилися на дорогу. Все, що було на дорозі поганого, ми, качаючись, підібрали на свої штани й сорочки. Першим отямивсь я.

— Стривай, — кажу, — годі. А то замість бою биків у нас вийшов бій дураків.

— Це ж ти винен. Ну, гаразд, спробуємо Контрибуцію. Завтра поженемо пасти і спробуємо. Бо ж твоя Манька і справді для телевізора не підходить. Ще люди подумают, що то не корова, а собака.

Мені вже остогидло битися, і я вдав, ніби не зрозумів, як тяжко він образив нашу Маньку.

Наступного ранку ми зустрілися на шляху, що вів до вигону. Я гнав Маньку, Ява — Контрибуцію. Корови плентались, легковажно метляючи хвостами, і не підозрювали, який це історичний день.

У Яви на голові був крилатий дамський капелюшок, який лишився нам у спадок від однієї дачниці, що відпочивала в нас позаторік. Капелюшок був на Яву завеликий і насувався на очі. Щоб хоч що-небудь бачити і не впасти, Ява мусив увесь час сіпати головою, поправляючи його. Здавалося, ніби він комусь кланяється.

У мене під пахвою був килимок. То був знаменитий килимок. Я його пам'ятаю стільки, скільки взагалі щось пам'ятаю. Він висів над моїм ліжком. Килимок був червоний, і на ньому вишито троє кумедних цуценят, що сиділи вкупочці, прихилившись одне до одного головами. То були Цюця, Гава і Рева, про яких мені мати колись розповідала різні «баналюки»², аж поки я не засинав. Останні два роки, позаяк я вже виріс, килимок лежав у скрині, і тепер від Цюці, Гави і Реву дуже тхнуло нафталіном.

Килимок і капелюшок — то був наш тореадорський реманент³. По дорозі ми ще вирізали з ліщини дві прекрасні шпаги. Ми були в повній бойовій готовності.

Ми йшли і співали арію Хозе з опери Бізе «Кармен», яку багато разів чули по радіо:

Торе-гадор, сміли-ги-ги-во в бій, торе-гадор, торе-гадор...
Там где тебе-ге-ге-ге любов, там где-ге тебе любов...

Ми співали і не знали, що нас чекає.

Небо було синє-синє — справжнє іспанське небо. Погода — саме підходяща для бою биків.

Ми погнали корів аж на край вигону, туди, де ставок, — далі від людських очей.

² Баналюки — небилиці.

³ Реманент — сукупність предметів, необхідних для якої-небудь роботи.

— Оджени свою Маньку вбик, щоб не заважала, — сказав Ява, — і давай починати.

Я не став сперечатись. Тим більше, Манька у нас дуже нервова, їй краще не бачити бою биків.

Ява поправив на голові капелюшка, підтяг штани, взяв мого килимка і, витанцьовуючи, навшпиньках став підходити до Контрибуції. Підійшов до самісінької морди і почав вимахувати килимком перед очима. Я затамував подих — зараз почнеться...

Ява замахав килимком ще дужче. Контрибуція — анічичирк! Спокійнісінько щипає собі траву.

Ява мазнув її килимком по ніздрях. Контрибуція лише одвернула морду. Ява роздратовано верескнув і щосили хльоснув її килимком. Контрибуція, лїниво переступаючи ногами, повернулася до Яви хвостом.

Ява знову забіг наперед і почав витанцьовувати...

Через півгодини він сказав:

— Вона до мене просто звикла, вона мене любить і тому не хоче... Ану давай ти!

Через годину, захекавшись, я сказав:

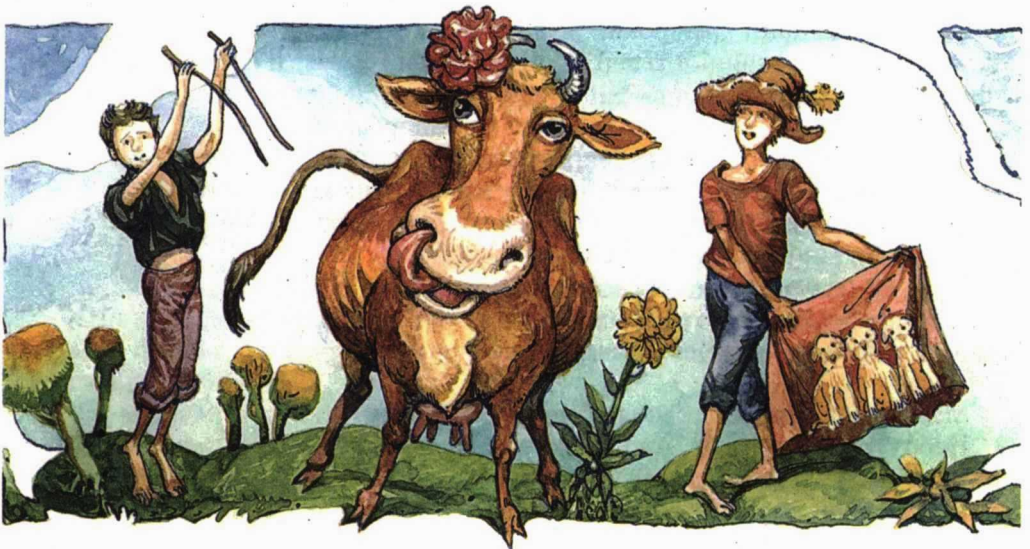
— Якась дровиняка, а не корова. Шкода, що в Маньки нема рога, я б тобі показав, що таке справжня тореадорська корова.

Ява знову змінив мене. Він раз у раз міняв тактику: то підходив до корови потихеньку і несподівано бив килимком, то підскакував з розгону, то набігав збоку. Контрибуція не приймала бою. Чуби у нас змокли, килимок нервово сіпався в руках, — здавалось, що Цюця, Гава і Рева от-от загавкають. А Контрибуція — хоч би що, не звертала на нас аніякісінької уваги.

Один раз, коли Ява схопив Контрибуцію за вухо, вона з докором глянула на нього своїми сумними очима і сказала:

— Му-у!

У перекладі з коров'ячої це, мабуть, означало: «Ідіть, хлопці, отсюдова. Не займайте мене».

Але ми вчасно не зрозуміли попередження.

Хекаючи, ми стрибали навколо неї, викликаючи на двобій. Яві було соромно переді мною за свою Контрибуцію — це я бачив.

Нарешті розлючений Ява крикнув:

— Ану вдар, ану вдар її, Павлушо, добряче! Що — боїшся?.. Ну, то я сам!

Він розмахнувся і дзибнув Контрибуцію ногою по губі.

І раптом... Раптом я побачив Яву десь високо в небі. І звідтам, з неба, почув його відчайдушне верескливе:

— Йо-яй!

Він почав бігти, по-моєму, ще в небі. Бо коли ноги його торкнулися землі, він уже щодуху мчав до ставок. Я рвонув за ним. То був наш єдиний порятунок. Ми з розгону влетіли в ставок, здіймаючи цілі гейзери води й грязюки. Спинились десь аж на середині. Те, куди ми влетіли, чесно кажучи, ставком можна було назвати лише умовно. Колись справді тут був величеський ставок-копанка. Але він давно пересох, замулився і перетворився на звичайнісіньку калабаню⁴. У найглибшому місці нам було по шию. Саме у цьому місці ми зараз і стояли, відсапуючись.

Контрибуція бігала навколо калабані і мукала на нашу адресу якісь свої коров'ячі прокльони. В калабаню лізти вона не хотіла. Вона була бридлива, охайна корова. Ми це знали.

Ми стояли й мовчали.

Дно калабані було грузьке, замулене. Ми по самісінький пуп стояли в бридкій слизькій багнюці. Тільки від пупа до шиї була вода — брудна, каламутна і смердюча. Справжнісінькі помії. Довго ми тоді стояли з Явою в отих поміях. Півгодини, не менше. Аж поки Контрибуція не заспокоїлась і не відійшла. Вона ще була дуже гуманна й благородна корова, ця Контрибуція. Бо вона підкинула тореадора Яву не рогами, а просто мордою. І коли ми нарешті вилізли з калабані, нещасні й брудні, як поросята (не ми, а сама грязюка), вона й словом не згадала нам нашого до неї ставлення. Ми залишилися з нею друзями. Ява після того не тільки ніколи її більше не вдарив, а завжди частував цукерками, які давала йому мати.

І тепер, коли ми, скрушно зітхаючи, засипаємо наше невдале метро, Контрибуція виглядає з корівника і співчутливо дивиться на нас. І нам навіть здається, що на очах у неї сльози. Дорога Контрибуціе! Яке в тебе велике і ніжне серце! Ти єдина розумієш і жалієш нас. Дякуємо тобі, корово!

⁴ *Калаба́ня (діал.)* — тут: величезна калюжа.

— Ще не скінчили, антиболотники? — так несподівано гримнув ззаду дід Варава, що ми аж поприсідали. Ми втратили пильність і не тютьки, що в нас за спинами робиться. Попались-таки.

Спереду стіна свинарника, з боків густі бур'яни, ззаду дід Варава. Тікати нікуди. Так і залякли ми, присівши, мов курчата перед шулікою.

— Не бійсь, не трону!

Ці слова виструнчили нас, розігнули нам ноги. І ніби велосипедним насом хтось качнув — то ми зітхнули. І тремтячі вуста наші самі собою розтяглися в противну підлесливу усмішку. Але дід на усмішку нашу не відповів. Не любив дід таких усмішок. Суворий був дід Варава.

Обличчя в нього сіре й плямисте, як торішнє листя. Губи тонкі і так стулені, мов у роті вода. Очі без вій, круглі й нерухомі, як у півня. Через оті очі здавалося, ніби дід навіки чимось здивований. Та це лише здавалося. Мабуть, не було вже у світі нічого, що могло б здивувати діда Вараву. Вісімдесят третій йому пішов.

— Кінчайте, шминдрики, і йдіть учити вроки, екзамент на носі.

Ми скривилися. Ми це знали. Але нам не хотілося думати про це. І хто вигадав оті екзамени! Та ще навесні, коли повітря пахне футболом і цурками-палками, коли пташки галасують, як баби на базарі, і коли так сонячно й тепло, що ми з Явою вже тричі купалися. Як добре було ще торік у четвертому класі! Жодних тобі екзаменів. Краще було б і не переходити в п'ятий. Ніколи в житті ми з Явою ще не складали іспитів. Це буде вперше. І хоч ми костричимося і кажемо: «Наплювати!», але кожному з нас при згадці про екзамени тенькає в животі. Краще двадцять «метрів» засипати, ніж один екзамен.

— Здається, діду, все. Так, як і було. Правда ж? — несміливо питає Ява, приптуючи ногами свіжу землю.

Дід криво дивиться на нашу роботу — видно, що він не дуже задоволений. Але каже:

— Ідіть, ідіть уже. Але знайте, ще раз щось таке — вуха пообриваю і свиням викину.

Тулячись спинами до самих бур'янів, ми боком проходимо повз діда і, тільки-но його минаємо, щодуху біжимо.

І якраз вчасно: ще мить — і шкарубка дідова рука з розмаху приліпилася б до наших штанів...

Я живу по сусідству з Явою. І за якусь хвилину ми вже відсапуємось у нашому садку.

Ми сидимо у картоплі під вишнею. Сидимо й журимось, що така прикра невдача спіткала нас з отим «метром». Але довго журитися ми не вміємо.

— Слухай, — раптом каже Ява, — а давай зробимо... підводного човна.

— Давай, — не задумуючись кажу я. І тільки тоді питаю: — А з чого?

— Із старої плоскодонки. Отої, що біля верби... напівзатоплена.

— А як?

— Воду вичерпати, дірки позатикати, просмолити, верх забити дошками. Отут перископ. Отут люк. На дно баласт.

— А двигун?

— На веслах буде. Нам же не треба, щоб дуже швидкохідний. Аби підводний.

— А дихати?

— Через перископ.

— А на поверхню як впливати?

— Баласт викинем і впливемо.

— А як водою залле і затопить?

— Ти що — плавати не вмієш? От іще! «Як? Як?» Дулю з маком з тобою зробиш!

— Сам ти дуля з маком! Який розумний!

— Та ну тебе, — сказав Ява уже примирливо. А я й зовсім не відповів нічого — сьогодні сваритися не хотілось.

Ми проходили повз старий набокуватий колодязь із журавлем, з якого давно вже й воду не брали — так замулився. Я перехилився й голосно крикнув у задушливу, пропахлу цвіллю й болотом темряву: «Го!». Я люблю гока-ти в колодязь: таке «го» виходить — аж у вухах лящить. Такого «го» ніде не почувеш, як у колодязі. Краса, а не «го». От і зараз...

— Го!..

— Го!

— Го!

Тільки виляски пішли — наче аж до центру землі.

І раптом у ці виляски вплелосся жалібне тонке скімління. Я нашпорошив вуха.

— Яво! — кажу. — Там хтось є.

— Бреши!

— Ану гокни й послухай.

Ява перехилився й гокнув. Ми прислухалися. І виразно почули з глибини плаксиве щеняче скімлення.

Ми презирнулися.

— Якась свиня вкинула туди цуцика, — сказав Ява.

— Точно, — сказав я.

— То що? — сказав Ява.

— Треба витягти, — сказав я. Хоч міг цього й не говорити. Бо він таким тоном спитав, що то вже була й відповідь.

— Отже, так, — сказав Ява. — Я сідаю у цеберку й опускаюся. А ти мене держиш.

— За що! Хіба я тебе так вдержу?

— Ти й справді слабак. Не вдержиш.

— Отже, я спускаюся, а ти мене держатимеш, як ти такий могутній.

— Ні, спускатимусь я. Я перший сказав. І... і в тебе була ангіна тиждень тому. Тобі не можна в колодязь. І взагалі в тебе носоглотка... Ми, знаєш що, вірвовку прив'яжем он до того бруса-переваги. І ти тягтимеш. Дуже зручно.

— А де взяти вірвовку?

— А ондо припиначка.

— Так на ній же коза! Разом з козою прив'яжемо, чи що?

— Коза так погуляє, ніде не дінеться.

— Ну що ж — давай!

— Мме-е-е! — радісно проспівала відв'язана коза і негайно побігла в шкоду. Та нам ніколи було її виховувати.

Ява сів у цеберку, я взявся за припиначку, прив'язану до бруса-переваги на короткому плечі журавля.

— Попускай! Попускай потроху! — скомандував Ява.

Операція почалася.

Спуск пройшов нормально. Мені було зовсім не важко попускати припиначку, і за якихось півхвилини почулося глухе, як з бочки, Явине: «Стоп! Харош!»

Я кинувся до зрубу:

— Галльоу! Криниченавт Ява? Як себе почуваєте?

— Атлічно! Пульс нормальний. Невагомості нема. Тиск триста атмосфер. Прийняв на борт потерпілого товариша Собакевича. Ой-йо-йой! Що ж ти одпустив! Тут дуже грязько! Засмоктує! Тягни швидше.

Я ойкнув і кинувся назад до припиначки. Вчепився обома руками й почав тягти.

Ого-го! Ох! Ех! Ух! Ну й важко! Тягну, аж присідаю. Всіма силами своїми, всією вагою тіла свого тягну за припиначку вниз. І раптом відчуваю, що ноги мої відриваються від землі. Ой лишенько! Це ж я зараз піднімуся і висітиму над землею, як жаба на гачку, тільки ногами дригатиму. Переважують мене Ява з цуциком. Ой-йо-йой!

— Яво! — кричу у відчаї. — Яво! Хапайся за цямрини, помагай, бо я в небо злітаю!

Зрозумів, видно, Ява ситуацію, послухав мене, бо п'яти мої знову торкнулися землі. А тут я ще й ногою загачився за корінь, що якраз біля мене з землі випружинився. Закректав я з усіх сил — от-от жили, як струни, з дзенькотом полопаються, — і з колодязя, мов булька з носа, повільно з'явилася Явина голова.

Першим на землю ступив «товариш Собакевич» — кудлате, капловухе руде цуценя, а тоді вже Ява.

Я одразу побачив, що цуценя — не з нашого кутка. У себе ми всіх собак до одного знали — від здоровенницького діда Салимонового кунделя Гривка до позавчора народжених, сліпих іще цуценят баби Меланчиної Жучки.

— От хотів би я знати, хто його туди вкинув, — сердито проскрипів Ява. — Ноги б повисмикував!

— Якийсь фашист хотів позбутися, — сказав я.

Цуценя, схиливши набік голову, глянуло спершу на Яву, потім, перехиливши на другий бік, глянуло на мене і заметляло хвостиком, очевидно, дякуючи за порятунок. Знайомство відбулося. Ми одразу сподобалися одне одному.

— Гайда на річку! — сказав Ява. — Треба помити Собакевича — бач, який!

Те, що він Собакевич, а не Шарик, Полкан або Жучка, — вже не викликало жодного сумніву. Ім'я, жартома дане йому Явою у смердючій темряві колодязя, пристало до нього відразу й назавжди.

Ми побігли до річки.

Підводний човен із плоскодонки навічно потонув у забутті...

1. Кличка Явиної корови:
а) Революція; б) Конституція; в) Контрибуція; г) Контрреволюція.
2. На килимку, яким хлопці вимахували перед очима корови, були вишиті:
а) лебедята; б) ягнята; в) курчата; г) цуценята.
3. Ява жартома назвав урятованого цуцика:
а) Шариком; б) Собакевичем; в) Полканом; г) Жучкою.

4. Як хлопчики ставляться до ляхи Манюні, до корови та цуценяти Собакевича? Підтверди свою відповідь фрагментами з тексту.
5. Які кумедні слова використовує у своїй мові дід Варава? Як такі слова характеризують діда?
6. Про які риси характеру Яви й Павлуші свідчить те, що вони врятували Собакевича?
7. Прокоментуй слова діда Салимона й хлопців:
— Ти чув, як дід Салимон учора біля сільмагу казав: «Ондо, — каже, — Ява і Павлуша пішли. От хлопці! Орли! Соколи! Гангстери, а не хлопці! Нема на них буцегарні».
— Чув. Точно.
— Треба, щоб усі про нас так говорили. Треба, щоб слава про нас гриміла на всю Васюківку, як радіо на травневі свята.
8. Знайди і прочитай опис зовнішності діда Варави. Які деталі опису викликають усмішку?

9. Підготуйся й візьми участь у читанні за ролями уривків, у яких ідеться про наслідки будівництва метро та про порятунок Собакевича.
10. Уяви, що тебе залучили як композитора до роботи над зйомками фільму за пригодницькою книгою «Тореадори з Васюківки» Всеволода Нестайка. Яким ти бачиш музичний супровід до таких фрагментів першого розділу: насування загрози від діда Варави, корида біля ставка, діставання з колодязя Яви із Собакевичем — швидкий чи повільний темп, пригодницька, таємнича, різка, несподівана, ..., ..., ... музика? Які музичні інструменти і в які моменти найкраще використати?
11. Напевно, тобі сподобалася кумедна історія виникнення неофіційного імені Івана Реня (Яви) та опис його родини. Спробуй і ти скласти опис з елементами гумору когось з однокласників або історію виникнення неофіційного імені (прізвиська). До речі, імені особи, про яку писатимеш, краще не називати заздалегідь: якщо клас упізнає цю особу, то твій опис, без сумніву, грамотний і дотепний.

12. Згадай, що таке фразеологізми (з ними ти знайомився на уроках української мови). Знайди й випиши з тексту ті фразеологізми, що викликають сміх, наприклад: *галасують, як баби на базарі; дати дри-за* тощо.
13. Підготуйся до стислого усного переказування першого розділу.

Розділ дев'ятий

В якому Павлуша розповідає, як він потоваришував з Явою

До четвертого класу я з ним не дружив.
Він був страшенно вредний.

Так я вважав.

Бо він мене при всіх у калюжу пхнув, як я його картуза на вербу закинув. А я був у новісіньких швейотових¹ штанях. Мені мама лише вранці їх у раймазі купила. І тими новісінькими штаньми я у самісіньке рідке багно сів. І Ганька Гребенючка так сміялася, так сміялася, що в неї аж булька з носа вискочила.

Я дружив з Антончиком Мацієвським. Він мене малиною частував. У них було багато в саду малини, а в нас не було. А малина з молоком — ви ж знаєте! Я навіть більше, ніж вареники з вишнями люблю.

Я гадав, що дружитиму з Антончиком і їстиму малину аж до старості. Але...

Був сонячний теплий вересневий день. Ми сиділи на баштані і з присьорбом хрумкали кавуни.

Ви не були на нашому баштані? О-о! Тоді ви нічого не знаєте. Такого баштану нема ніде. Справді! Кінця-краю не видно. Від обрію до обрію. І кавунів — тисячі, мільйони... І всі смугасті. Як тигри. Тисячі, мільйони тигрів. Я живих бачив у цирку. В Києві. Але то хіба тигри? От дід Салимон — баштанник наш — ото тигр! Ох же ж б'ється! Як влупить своєю кістлявою рукою по штанях — два дні чухаєшся. Він чогось не любив, як ми крали кавуни з баштана. Він любив, щоб ми просили. А ми не любили просити... Воно не так смачно.

Коротше, ми сиділи на баштані і хрумкали кавуни. Крадені. Діда не було. Не було й близько. Він пішов у сільмаг по цигарки. Ми бачили. І ми були спокійні. Він там обов'язково зустріне якогось свого друга, діда Вараву абощо, і вони заведуться про американських агресорів чи про ще когось там аж до смерку. Це вже напевно. Дід Салимон цілими днями знічев'я слухав у самотині на баштані транзистор «Атмосфера», що купив собі у сільмазі, і його просто розпирало від різних новин.

¹ Швейотовий — пошитий із швейоту — дорогого сорту м'якої, легкої, трохи ворсистішої шерстяної або напівшерстяної тканини.

Отже, ми сиділи й хрумкали. Тобто уже й не хрумкали навіть. Один лишень товстий Грицько Сало хрумкав — той міг день і ніч їсти. А ми всі сиділи й хукали.

От понаїдалися кавунів! Що називається, од пуза. Далі їсти вже нема змоги — нікуди.

Ми сиділи під величезною горою кавунів — це вже зібрали для відправки, завтра прийдуть машини.

І їсти несила, і несила кинути цей кавунячий рай — коли ще так пощастить, щоб діда не було, та й вивезуть же завтра.

Пробували ми у футболу кавуном грати — важко, ноги болять.

Пробували у «війни». Виклали з кавунів на землі військовий об'єкт — ворожу укріплену лінію. Взяли в руки по кавуніві — це бомби, — підняли над головою — і вуу-у-!.. Летять наші штурмовики-бомбовики. Підлітають — рреп! рреп! Репаються смугасті бомби, летять врізнобіч осколки і шрапнель — чорні слизькі зернятка, ллється червона кавуняча кров...

Побомбили кілька хвилин, глянули — аж самим стало страшно й совісно. Червоно-біло-зелена каша на землі.

— Е, хлопці! Це вже свинство! Так тільки фашисти роблять!

— І справді! Давайте не будемо!

Знову посідали, сопемо.

Подивився тоді Степан Карафолька на гору кавунів та й каже:

— Але й здоровеннєцька! Справжнісінька тобі піраміда єгипетська. — І раптом підхопився. — Хлопці! А давайте гратися в фараона і єгипетську піраміду.

— Га? Що? Кого? — не розшолопали ми.

Степана ми не любили. Він щодня чистив зуби, робив зарядку і взагалі був свиня. Словом, він був те, що називається зразковий учень: учився на самі п'ятірки, поводився в школі бездоганно, не бешкетував, не бив вікон, не вмоцвав косу дівчинки, що сидить попереду, в чорнило, не підпалював на уроці «жабку» з кінострічки... І цим дуже всіх нас підводив.

Бо завжди:

— А от Карафолька, бачиш...

— А чому Карафолька...

— А подивись на Карафольку...

І — лясь! лясь! лясь!

«А щоб тобі, Карафолько, чиряк сів на носі!» — завжди думалося в такі хвилини.

Але іноді ми Карафольці прощали за те, що, на наш погляд, він ду-у-жже багато знав. Бо читав удень і вночі. І був для нас таким собі ходячим довідником. От і зараз.

— А... що воно за таке — єгипетські піраміди? — жуючи, спитав Грицько Сало.

— Не знаєш, барахольщику? Це такі гробниці здоровуці в Єгипті. В них єгипетських царів — фараонів — ховали. Багато століть тому. Досі стоять, як новісінькі, і туристи з усього світу приїздять на них дивитися.

— Ага, про це в п'ятому класі проходять, я в братовому підручнику бачив, — підтвердив Антончик.

— А я по телевізору в кіножурналі, — сказав Васько Деркач.

— Ну то й що? — спитав я. — А як же грати?

— Як? Гм! — презирливо гмикнув Степан. — Виберемо серед нас фараона. Він помре, і ми його поховаємо. І піраміду зробимо. З кавунів.

— А що — це клас! — У Яви загорілися очі. — Інтересно! Давай!

— Хлопці! Та ви що? Тю! — сказав я. — На біса нам у того смердючого фараона! У мертвяка! Теж ще весело — у похорон гратися! Ха-ха!.. Давай-те краще у прикордонника й шпигуна. Я згоден шпигуном!

— Старий! Домовилися — все! — рішуче сказав Ява. — Давай щитаться, кому фараоном. Ну! Сітка-вітка, дуб-дубки, поставали козаки! Шабельками брязь — вийди князь! Тобто... фараон.

Я! Так і знав. Чуло моє серце.

— Старий! По-чесному! — сказав Карафолька. Це ми од київських мисливців навчилися говорити один на одного «старий».

Я зітхнув. Я був страшенно невезучий. Хоч би в що ми грали, мені завжди випадало бути чи то розбійником, чи злодієм, чи шпигуном, чи фашистом. Одним словом, ворогом. Я вже не пам'ятаю навіть, коли я був нашим! А я так любив наших!.. І завжди був ворогом.

— Старий! Нічого, не хвилюйся! Тобі в коханні везтиме! Їй-богу! Є така прикмета! — заспокоювали мене хлопці. — Ондо Гребенючка на тебе задивляється.

— Подавіться своїм коханням! Плював я на кохання! Триста лет! — з ненавистю цідив я крізь зуби й плентався займати свої ворожі позиції.

І коли Карафолька тільки вимовив слово про ту єгипетську піраміду, я вже не сумнівався, що фараоном буду саме я. І не помилився...

— Ну, то що робить? — сумно спитав я.

— Отже, так, — швидко заговорив Карафолька. — Ти — славний, знаменитий, могутній єгипетський фараон. Який хочеш — вибирай: Хеопс... Тутанхамон... Гаменготеп...

— Гаменготеп, — байдуже сказав я.

— Прекрасно. О великий і мудрий фараоне Гаменготеп! — звів руки до сонця Карафолька. — Ти завоював багато земель, ти підкорив багато народів, ти вписав своє ім'я в історію віків Стародавнього світу! Але невблаганна смерть підстергла тебе, і ось ти вмираєш. Плачте, раби, великий Гаменготеп вмирає!

Хлопці завили, як шакали.

— Ну, давай-давай — лягай і умирай, — під акомпанемент цього виття сказав Карафолька.

Я ліг.

— Прощайся і... — махнув рукою Карафолька.

— Прощайте, — похмуро проказав я. — Не поминайте лихом. Пробачте, мо', що не так. Кланяйтесь мамі, татові, Галині Сидорівні і всім нашим.

— Обійдеться! Помирай, помирай швидше! — нетерпляче перебив Карафолька.

Я заплющив очі і голосно зітхнув — випустив дух.

— О люди! О народи! Великий Гаменготеп сконав! О горе-горе! — так одчайдушно заверещав Карафолька, що мені самому стало страшно і жаль себе.

— Але ім'я його буде славне у віках! І піраміда великого Гаменготепа збереже для поколінь пам'ять про нього. До роботи, жалюгідні раби!

І хлопці заметушилися, обкладаючи мене кавунами. Через кілька хвилин я відчув, що на груди мені навалюється важений тягар і мені нема вже чим дихати.

— Гей! — скрикнув я. — Давить! Гей! Так я й справді помру. Гей!

— Цить! — гаркнув Карафолька. — Не розмовлять. Мертвяк, називається. Убивать треба таких мертвяків!

І поклав мені величезного кавуна прямо на пику. Я тільки кавкнув.

— Е не, хлопці, так він і справді гигне, — чую раптом голос Яви. — Так не можна.

І кавун з моєї пики відкотився.

— А що ж? Як же ж тоді? Не вийде ж піраміда, — почувися голоси.

— Як не вийде! Вийде! — закричав Карафолька. — Я ж забув зовсім. Фараонів ховали сидячи, а то й стоячи. Вставай! Вставай, Гаменготепе! Тільки мовчи — ти ж мертвий!

Я встав, і робота знову закипіла.

Тепер було легше. Хоч і давило в боки, але дихати можна. Я стояв із заплющеними очима, а хлопці обкладали мене кавунами. Незабаром навколо мене вже була справжнісінька піраміда, з якої стирчала тільки моя голова, що, як казав потім Ява, теж була схожа на кавун.

Карафолька був дуже задоволений і весело наспівував похоронний марш:

— Тай-та-та-ра-та-рай, та-та-та-ра-рай-там-та-рам!

І раптом пролунав пронизливий крик Антончика:

— Хлопці! Тікай! Дід!

І всі кинулися врзтіч. Це було так несподівано, що я навіть не одразу злякався. І лише коли від хлопців лишилася сама курява, я похолов.

Я стояв, обкладений кавунами, не в змозі ворухнути ні ногою, ні рукою і дивився, як до мене, розмахуючи кийком, біг дід Салимон.

— Хлопці! — безнадійно верескнув я. — Куди ви?! А я? Раби! Гади! Гаменготепа кинули! Антончику! Друже!

Але вони вже й почути не могли.

Ну все! Гибель! Зараз дід підбіжить, побачить, що ми нарobili, побачить оту гору побитих кавунів, розмахнеться — і кийком мені по кумполу. І буде на одного розбитого кавуна більше. Буде мені гробниця... Піраміда...

Я вже бачив розлючене обличчя діда і чув, як він сопе. Ближче, ближче, ближче...

І тут, як з-під землі, з'явився Ява. Дід уже був зовсім близько, уже змахнув кийком. Ява підскочив до мене, схопив кавуна, що лежав біля самої моєї щокки, і пожбури в діда. Дід випустив з рук кийка і ледь устиг піймати кавуна. Він же був баштанник, той Салимон, і він не міг допустити, щоб кавун упав на землю і розбився. А Ява вже схопив другого кавуна і знову кинув. І знову дід піймав. Це було прямо як у цирку, як у кіно. Ява кидав, дід ловив і клав на землю. Ява кидав, дід ловив і клав на землю.

Я потроху звільнявся. От уже і я схопив кавуна й кинув. Тепер ми кидали з Явою удвох, а дід Салимон ловив. Ловив, хекаючи й примовляючи:

— Ох, шелегейдики!

— Ох, шмарогузи!

— Ох, қатові гаспиди!

За кілька хвилин ми з Явою вже щодуху лопотіли п'ятами по баштану. Тепер доганяй, діду! Шукай вітра в полі.

Я біг поряд з Явою нога в ногу, наче ми були одним механізмом. І мені здавалося, що серця наші теж б'ються, наче одне серце.

Мені було дуже хороше!

Мабуть, таке відчувають справжні друзі-солдати, коли плече в плече йдуть в атаку.

Отак біг би й біг на край світу. Нема нічого кращого в житті за дружбу!

...На другий день наша дружба з Явою була ще більше скріплена. Так би мовити, кров'ю. Бо дід Салимон поділився своїми враженнями про фараонську піраміду з нашими батьками. І батьки наші зробили нам чотириста двадцять восьме серйозне попередження по тому місцю, про яке при дівчатах не говорять. Роблячи попередження, батьки примовляли:

— А от Карафолька! Карафолька не такий! Карафольки там не було! Га? Не було ж?!

Ми зціплювали зуби й мовчали. Ми нікого не виказали. Нікого! Хай кажуть про Карафольку! Хай! А я все одно знав, хто такий Карафолька, хто такий Антончик, а хто такий — Ява!

То хіба міг я, скажіть, поїхати сам у табір до моря після цього?! Нізащо. Ніколи у світі!

Дружба! Велике це слово — дружба! Може, найбільше з усіх слів людських.

Заради дружби люди йдуть на торттури, сідають у тюрму, навіть життя віддають...

1. З якого класу подружилися Павлуша з Явою:
а) з третього; б) з четвертого; в) з п'ятого; г) з шостого?
2. Кого з хлопців не любили за те, що той щодня чистив зуби і робив зарядку:
а) Грицька Сала; б) Стюпку Карафольку;
в) Антончика Мацієвського; г) Васю Деркача?
3. Від кого навчилися хлопці називати один одного «старим»:
а) від діда Салимона; б) від діда Варави;
в) від київських мисливців; г) від Грицька Сала?

4. Про які риси вдачі свідчить Явина допомога замурованому в кавунах Павлуші? Ява рятував Павлушу один раз чи двічі? Знайди і зачитай ті рядки, що підтверджують твою відповідь.
5. Яка ще позитивна риса вдачі Павлуші й Яви проявилася в кінці цього розділу?
6. Про що свідчить те, що дід Салимон випустив з рук кийка і почав ловити кавуни?
7. Хто із хлопців має прізвище, яке відповідає його звичкам? Здавна вважається, що ім'я, яке дають батьки своїм дітям, впливає на характер і навіть на долю людини. А чи знаєш ти, що означає твоє ім'я, прізвище й по батькові? Якщо так, то розкажи історію свого імені однокласникам.
8. Як змінилася мова Степана Карафольки, коли той почав здійснювати обряд поховання Павлуші-Гаменготепа? Обґрунтуй, чим викликана зміна стилю мовлення.
9. Запиши в зошит імена всіх шести баштанних бешкетників і напроти кожного з них — слова-характеристики, які їм відповідають. Яких характеристик вийшло більше — позитивних чи негативних? Зістав свої записи із записами однокласників. Якщо вони не збігаються, то про що, на твою думку, це свідчить?

10. Згадай і запиши в зошит якомога більше прислів'їв та приказок, які характеризують справжні дружні стосунки.
11. Підготуйся й візьми участь у читанні уривка, починаючи зі слів: «Хлопці! А давайте гратися в фараона і єгипетську піраміду» і закінчуючи такими словами: «Хлопці! Тікаймо! Дід!».

12. Прочитай розділ «Випадок у метро. «Космонавт». Конфлікт з київською міліцією».
13. Намалюй той епізод із розділу «Випадок у метро...», який тобі найбільше сподобався, і візьми участь у класному конкурсі на кращу ілюстрацію до розділу.

ЧАСТИНА ДРУГА

(розказана знову-таки Павлушею Завгороднім)

Незнайомець із тринадцятої квартири, або злодії шукають потерпілого

Розділ другий

Випадок у метро. «Космонавт». Конфлікт з київською міліцією

Ми приїхали до Києва. На цілий місяць. У гості до мого рідного дядька і моєї рідної тітки.

Це було прекрасно. Ми цілий рік мріяли про цей день. Не те що ми ніколи не бували в Києві. Бували. Ява один раз, а я аж двічі. Але тоді, вперше, ми були усім класом на екскурсії, всього лише два дні. А вдруге я був сам, без Яви. То було, звичайно, не те, зовсім не те. Ви ж самі знаєте, що радість, якої не можна розділити з найліпшим другом, — то не повна радість. І навіть не піврадість. А якась четвертинка... Отож не дивуйтеся, що в нас був такий піднесений настрій.

Коли люди приїзять до Києва, з чого вони починають? Правильно! З Хрещатика! Так уже заведено... Ви злазите з поїзда, заносите свої «чаймайдани» в квартиру, і ноги механічно самі несуть вас на Хрещатик, навіть не питаючи вашого дозволу і бажання. Тітка ледве встигає гукнути вам навздогін: «Глядіть же не загубіться!.. І на обід не...» — далі ви вже не чуєте...

Через двадцять хвилин після того, як ми приїхали, ми вже йшли Хрещатиком...

Що я сказав? Ішли? Ні, ми пливли, ми линули, ми викроковували гордо й урочисто, як на параді. По Хрещатику не можна просто собі йти, коли щойно приїхав до Києва. Така вже то незвичайна вулиця. Той, хто потрапив на Хрещатик, стає ніби іншою людиною. Всі на Хрещатику здаються якимись радісними і святковими. І напрочуд чемними, ввічливими. І всі усміхаються. Хоч ідуть люди по Хрещатику щільно, як у черзі, майже притулившись одне до одного, але я не бачив, щоб хтось когось копнув ногою, ударив ліктем або навіть просто вилаяв. Штовхне ненароком — «Вибачте!» — усміхнеться і йде собі далі.

Хороші люди на Хрещатику!

Треба, щоб на всіх вулицях такі були.

Пливемо ми, линемо, викроковуємо...

Широкий, як Дніпро, Хрещатик (по радію на свята завжди так кажуть). Попід берегом на тротуарах — люди, посередині, на бруківці, — машини. І так, як на тротуарі не побачиш жодної машини, так на бруківці не побачиш жодної людини. Кожному своє. І щоб одне одному не заважати, навіть переходи під землю поховали. Такий же на Хрещатику лад — любо глянути. «Легше у нас під воза вгнатися, ніж тут під машину», — подумав я. Та тільки встиг я це подумати, аж раптом з тротуару, як Пилип з конопель, вирвався на середину вулиці просто під машини огрядний і лисий дядько в темних окулярах, з фотоапаратом через плече і наче без штанів, у самих трусах. Тільки по гудзиках ми здогадалися, що то були такі штани, але коротенькі, шорти називаються. З-під тих штанів некрасиво стирчали голі, вкриті густим чорним волоссям товсті ноги. По всьому було видно, що то не наш чоловік, а якийсь інтурист.

Ми з Явою завмерли — невже перебіжить?!

Та враз — цюррр! — наче з-під землі виринув молоденький стрункий міліціонер із хвацько підкрученими вусиками. І голоногий інтурист, не добігши навіть до середини бруківки, так і присів, смішно розчепіривши руки.

Потім крутонувся і підтюпцем побіг назад. Міліціонер йому навіть слова не сказав, тільки усміхнувся і посварився пальцем, наче вчитель на недисциплінованого учня (хоча інтурист був удвічі старший за міліціонера).

— О! Бачив? — гордо сказав Ява. — Думає, мабуть, якщо приїхав з якогось там Лондона чи Ріо-де-Жанейро, то можна тут швендяти, де хочеш! Дзуськи! Лізь, голубе, під землю, як усі люди.

Потім Ява захоплено глянув на молоденького симпатичного міліціонера і сказав:

— Ти знаєш, Павлушо, а все ж нема у світі лучче, як бути міліціонером. По-перше, благородно! Борешся з усілякими злодіями, бандитами та хуліганями. По-друге, усі тебе поважають, а коли треба, й бояться. По-третє, цікаво. Не життя, а суцільне тобі кіно пригодницьке. Я, мабуть, таки стану міліціонером. А ти?

— А я льотчиком, — вперто сказав я. — Ти ж знаєш!..

— Як хочеш, — сказав Ява і зітхнув.

Ява міняв професії, як циган коні. Сьогодні він моряк, капітан далекого плавання. Завтра він геолог. Післязавтра директор кондфабрики («по три кілограми барбарису на день можна їсти»). Тоді футболіст київського «Динамо». Тоді художник. Тоді звіролов, що ловить для дресирувальників хижих тигрів, барсів та ягуарів. А сьогодні, бачте, міліціонер.

Я ж — ні. Я як ото вирішив ще в першому класі, що буду льотчиком, так досі й держусь, не схибив.

Навіть дід Салимон сказав недавно: «Ти диви, яке вперте!.. Ма'ть-таки, буде льотчиком цей слинько, хай би його муха вбрикнула!»

Хіба що іноді я не витримую і ненадовго пристаю до Яви — за компанію. Та й то тільки на таку комбінацію, щоб лишатися льотчиком. Я вже був і морський льотчик, і льотчик-футболіст, і льотчик-художник, і льотчик-звіролов, і льотчик-геолог, і навіть льотчик на кондфабриці, що возить літаком барбарис.

Але цього разу я від комбінації утримався, бо не уявляв собі льотчика-міліціонера — кого ж ти в повітрі затримуватимеш і штрафуватимеш! Чорногузів хіба!

Ні, хай уже цього разу лишуся я просто льотчиком.

Пливемо ми, линемо, викроковуємо Хрещатиком...

Праворуч багатоповерхові будинки, схожі на величезні, кахлями обкладені груби, один на одного громадаються, угору на Печерськ лізучи.

Ліворуч універмаг склом на сонці виблискує. Далі здоровенницька десятиповерхова міськрада (скільки ж то у ній людей радиться — така велика!).

Десь за міськрадою вежа телевізійна небо аж у космос проштрикує.

Оце висота! Нічого вищого у світі не бачив! От де від матері після двійки ховатися! Не те, що на нашій груші! Не тільки б не стягли, не догукалися б ніколи!

Далі на тлі неба круглі з хрестами бані вимальовуються — колишній костел.

Після міськради, за вулицею Прорізною, Хрещатик завертає праворуч і, порозсувавши будинки далі од себе (наче збирається крикнути: «Пустіть мене, я хочу пірнути в Дніпро!»), утикається на Європейській площі у філармонію. І через ту філармонію в Дніпро не пірнає...

Та після вулиці Прорізної ми по Хрещатику далі не пішли. Бо праворуч була станція метро. А метро, як ви самі знаєте, — це метро! І я хотів би глянути на того, хто, приїхавши до Києва з Васюківки, байдуже пройшов би повз метро!

Не змовляючись, ми, як по команді, одночасно повернули до входу в метро.

На нас одразу війнуло свіжістю і якимсь особливим «метрівським» запахом.

Хоч контролера десь не було і проходи між спеціальними тумбочками, де горіли привітні слова «Киньте п'ять копійок», були гостинно відчинені, проходите «зайцями» ми навіть і не подумали. Хай хтось дурніший це робить, ми вже раз пробували... Хоч би як швидко ти біг, ще швидше за тебе з тумбочок вискакують навперейми спеціальні держакі, і ти гепаєшся на них пузом. Отож...

Ми інтелігентно наміняли в касі п'ятаків, кинули і пройшли...

«Які ми все ж культурні й благородні», — з гордістю подумав я. Коли б я, дурний, знав, що зараз станеться!..

— Диви! Диви! Старшина Паляничко! — зненацька вигукнув Ява. — Давай доженем!

І тільки я встиг роззявити рота: «Га? Де?» — як він уже дріботів по ескалатору.

Поперед нас стояв на ескалаторі величезний опасистий дядько з кошиками, клумаками, ще й з новісінькими ночовками в руках (видно, попродав на базарі крашанки абощо, накупив краму і їхав на вокзал).

За кілька метрів нижче від дядька стояла струнка мальована дівчина з височенною, схожою на копицю сіна зачіскою — справжнісінька тобі кінозірка.

А ще нижче від «кінозірки» їхав міліціонер — справді, дуже зі спиною схожий на старшину Паляничка, з яким ми за досить-таки цікавих обставин познайомилися торік, коли приїздили усім класом до Києва на екскурсію. Звичайно, добре було б з ним знову зустрітися й побалакати. Особливо Яві, який відсьогодні готується в міліціонери.

Я, не роздумуючи, задріботів слідом за Явою. Опасистий дядько з покупками загородив собою майже весь прохід. Яві вдалося прослизнути повз нього. А я хотів проскочити, та ненароком зачепив цинкові ночовки, що стояли біля дядька і які дядько придержував тільки двома пальцями. Ночви гримонули на ескалатор і ковзнули вниз.

Гур-гур-гур! Мить — і ночви вдарили ззаду по ногах «кінозірку». «Зірка» не встояла і гепнулась у ночовки. І ночовки, тепер уже з пасажиром, загримотіли по ескалатору.

Ми отетеріли.

Сліпучо красива, як цяця мальована, «кінозірка», сидючи в ночвах і держачись за них обома руками, мчала ескалатором донизу. Мовчки, без крику, без жодного слова. Чи то вона була така мужня, чи то, навпаки, оніміла з переляку й несподіванки — важко та й ніколи було зрозуміти.

Ще мить — і міліціонер, що не встиг обернутися й помітити небезпеку, збитий з ніг, присів на ескалатор. А «зірка», не міняючи пози, гайнула далі.

Опасистий дядько, не глянувши навіть на нас з Явою, одразу сіртонувся за своїми ночвами. Він важко біг з клумаками по ескалатору і раз у раз діловито скрикував: «Побережись! Побережись!» — наче візник, що їде через базар своєю тарадайкою, тільки що батогом не цвяхкав.

«Зірка», збивши з ніг ще кількох пасажирів, вилетіла з ескалатора, проїхала через увесь зал і спинилася.

Якийсь інтелігентний дідусь, прямо під ноги якому вона підкотилася, здивовано глянув на неї і суворо сказав:

— Що це ви, мадам?! Поводитесь, як дитина!

Дядько все ще важко гупав ескалатором, хрипко і якимось не дуже стурбовано, навіть спокійно вигукуючи:

— Мої ночви!.. Мої ночви!..

Збитий міліціонер (тепер ми бачили, що то був ніякий не Паляничко) поспішав за дядьком, на ходу обтрушуючи кітель і невідомо до кого звертаючись, гукав:

— Стривайте! Стривайте! Одну хвилинку!

Ми підтюпцем бігли за міліціонером. Іншого виходу в нас не було. Ескалатори в метро мають таку властивість, що на них можна їхати лише в один бік, — це тобі не звичайні сходи, по яких можна йти і туди, і сюди!

На наше щастя, міліціонер ще не уявляв собі, хто справжній винуватець цієї скандальної пригоди, переслідував дядька і на нас не звертав жодної уваги. Але скоро він довідається. Ще кілька секунд — він наздожене дядька, і дядько... У мене холонуть ноги. Ось уже ескалатор довів нас донизу.

«Кінозірка», що лише тепер, мабуть, оговталась, раптом усміхається і, все ще сидячи в ночвах, бадьорим голосом каже:

— Політ пройшов нормально. Почуваю себе добре. Невагомість і перевантаження перенесла задовільно.

Навколо сміються.

Як вітали «зірку-космонавта» міліціонер, небезпечний дядько та інші люди, що веселим натовпом оточили її, ми вже не бачили й не чули. Бо ми притьмом заскочили в поїзд. Двері за нами клацнули, поїзд рушив.

На наступній «Арсенальній» станції ми так бігли ескалатором угору, що аж серця наші з грудей вискакували. А там аж два ескалатори, та такі довжелезні...

Коли ми вибігли з метро, завернули у двір величезного сірого будинку й опинилися на схилах у чагарнику, — ми вже були майже мертві від знесилення. Життя в наших тілах лишалося відсотків п'ять, не більше. Та й ці п'ять відсотків — то було не життя, а сама макуха. В очах темно, ні рукою, ні ногою не ворухнеш. Не те що говорити — ми дихати неспроможні були. Ротами лише плямкали, повітря хапаючи, як риба без води. Трирічне дівча могло зараз нас брати за п'яти, кидати в торбу й нести на базар продавати по дві копійки за пучок. Така була нам зараз ціна.

Лише за хвилин десять...

— Ну? — ледве сказав Ява.

— Ага, — ледве сказав я.

— Тю, — ледве сказав Ява.

— Тьху, — ледве сказав я.

Це вся розмова, на яку ми спромоглися.

І тільки за хвилин двадцять ми нарешті отямилися і змогли обмінятися думками з приводу того, що сталося.

— Так... — зітхнув Ява. — Можна сказати, зіпсував ти мені кар'єру. А що?! Хто ж мене тепер у міліцію візьме...

1. Яким льотчиком ще не мріяв стати Павлуша:
а) льотчиком-футболістом; б) льотчиком-художником;
в) льотчиком-кухарем;
г) льотчиком на кондфабриці, що возить літаком цукерки «барбарис»?
2. Яке з пояснень, чому Ява враз вирішив у майбутньому стати міліціонером, не належить йому:
а) ця робота приносить користь; б) це благородно;
в) усі тебе поважають, а коли треба, й бояться;
г) це цікаво, не життя, а суцільне тобі кіно пригодницьке?
3. Який із висловів не належить «кінозірці» після вдалого приземлення в ночвах:
а) політ пройшов нормально; б) почуваю себе добре;
в) невагомість і перевантаження перенесла задовільно;
г) я навіть не встигла злякатися, настільки швидко це сталося?

4. З яким настроєм і почуттями Павлуша описує Київ і Хрещатик зокрема?
5. Як характеризує Яву його ж репліка, адресована інтуристові, що вибіг на проїжджу частину Хрещатика: «О! Бачив? Думає, мабуть, раз приїхав з якогось там Лондона чи Ріо-де-Жанейро, то можна тут швендяти, де хочеш! Дзуськи!»?
6. Чому, на твою думку, Ява так часто міняв професії, «як циган коні»? А наскільки часто тобі доводилося змінювати думку щодо вибору майбутньої професії? Поміркуй, чому так стається.
7. Чи засуджуєш ти Яву й Павлушу, які зникли з «місця злочину»? Обґрунтуй свою думку.
8. Який момент у цьому розділі видався тобі найкумеднішим?

9. Прочитай розділ «Усе! Кінець! Я дарую велосипед. «Загаза чогова!» Я видужую». Зверни увагу на пафос у мовленні Яви та на мовлення Яришки. Підготуйся до виразного читання розділу.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

(яку розказав уже Ява Рень)

*Таємниця трьох невідомих, або повість про те,
як посварилися Іван Васильович з Павлом Денисовичем і що з того вийшло*

Розділ двадцять п'ятий

Усе! Кінець! Я дарую велосипед. «Загаза чогова!». Я видужую

Прокинувшись, я побачив, що біля ліжка сидить на стільці Яришка і читає журнал «Барвінок».

У хаті було сонячно, аж очі сліпило, годинник на стіні показував десяту, і я зрозумів, що то ранок.

Яришка зразу відклала журнал і скочила з стільця:

— О!.. Гідний бгатику! Загаз будеш снідати.

Вона в нас не вимовляє літеру «р».

За мить Яришка вже ставила на стільці переді мною молоко, яечню, сир і хліб з маслом.

Я збагнув, що в хаті нікого немає, всі на роботі, і їй доручено доглядати мене.

— Будь ласка, гідний бгатику, їж! — сказала вона солодким голосом.
Я насторожився.

А коли вона втретє сказала «гідний бгатику» («Гідний бгатику, спегшу поковтни таблетку»), це вже мене зовсім збентежило.

«Гідний бгатику!» Вона ніколи мене так не називала. Вона завжди казала на мене «загаза чогова», «так тобі й тгеба», «щоб ти гозбив свою погану моту...». І раптом — «гідний бгатику!..»

Отже, кепські мої справи. Може, й зовсім безнадійні. Може, я вже й не встану. Тому-то всі такі ніжні до мене: і батько, і мати, і дід... І весь час заспокоюють — видужуєш, мовляв. А я...

Бач, сплю весь час. Значить, нема в організмі сили, енергії для життя. Отак засну і не прокинуся більше. Ось голову навіть підняти від подушки не можу. Підведусь, сяду на ліжку, і йде обертом голова, аж нудить...

Я глянув на сир, на яечню і згадав слова діда Салимона, які він любив повторювати: «Їжа — джерело життя. Доти живеться, поки їється і п'ється. Добре кусай — і будеш, як бугай!».

— Яришко, дай ще шмат хліба з маслом, — сказав я тихим глухим голосом.

— Тю, ти ж ще цього не з'їв?!

— Жалко? — з гірким докором глянув я на неї. — Може, я... Може...

— Та що ти, що ти! Будь ласка! — вона побігла на кухню, відремізувала від буханки величезну партику, намазала в палець масла і поклала на стілець. Пирснула й побігла за піч сміятися!

Я зітхнув. Нічого, нічого! Дивись, щоб на кутні не засміялася, як я... як мене вже не буде...

Яечню з тим першим шматком хліба я вмаламурих досить швидко і легко.

А от тарілка сиру, щедро политого сметаною, і партика хліба, принесена на моє прохання Яришкою, пішли туго. Півтарілки я ще сяк-так виїв, а далі почав давитися. Набивши повен рот сиру і хліба, я жував-пережовував ту жуйку по кілька хвилин і не міг проковтнути. Ремигав, як той старий віл.

Уже й молоком запивав, і різко смикав назад головою, як це робить завжди мати, ковтаючи таблетки, та все марно — не ковталосся. «Ну, все! Уже й їсти не можу. Не приймає організм їжі. Все! Капець мені! Гаплик!»

Я безсило відкинувся на подушку.

Лежав і прислухався, як усередині в мене щось булькало, бурчало й переливалося. То гуляли в порожньому животі самотня яечня, трошечки сиру й молока. Гуляли, не в змозі порятувати слабійучий організм.

О! Кольнуло у боці!.. І нога затерпла, мабуть, кров туди вже не доходить... І рука ліва якась безсило млява. Це ж там серце близько... Видно, серце вже відмовляється працювати...

О! Дихати вже важко. Уривчасте якесь дихання. І пальці на руках уже посиніли, здається, одмирають... Ех, жаль — нема Павлуші. Хотілося б з ним попрощатися. Не встигну, мабуть...

З-за печі визирнуло лукаве Ярищине око. Вона сміялася. Вона й не уявляла, як мені зле. Вона думала, що я придурююсь.

Треба їй якось довести, що це не жарти, що мені таки погано, що, може, це останні мої хвилини... Я не міг помирати під її хихикання.

— Яришко, — ледь чутно промовив я. — Іди сюди.

Вона вийшла з-за печі.

— Яришко, — зітхнув я і замовк.

Вона підійшла ближче. Личко її стало серйознішим.

— Яришко, — вдруге зітхнув я і знову замовк. Я мусив сказати зараз щось незвичайне, щось значуще, шляхетне й велике, що говорять тільки перед смертю.

— Яришко, — сказав я нарешті тихо й врочисто, — візьмеш собі мій велосипед... Я дарую тобі його...

І заплющив очі.

— Ой! — верескнула вона радісно. — Ой! Пгавда?! Ой! Сегйозно?! Ой бгатику мій! Який ти хогоший! Ой! Дай я тебе поцілую.

І її губенята мазнули мене по щоці біля носа. Я одвернувся до стіни, бо відчув, що от-от заплачу.

Ми з Яришкою найчастіше сварилися саме через той мій велосипед. Вона хотіла на ньому кататися, а я не хотів, щоб вона каталася. Я вважав, що вона ще соплива, щоб кататися на дорослому велосипеді. Тільки в перший клас пішла в цьому році. До педалей ще навіть не діставала. Але однак примудрялася їздити — просовувала праву ногу крізь раму і, звиваючись черв'яком, навстоячки крутила педалі. Ця її спритність тільки дратувала мене. Таке потворне катання було, на мою думку, образою для велосипеда.

І взагалі, кому хочеться, щоб на його велосипеді хтось катався! Це завжди неприємно. Велосипед — це щось дуже особисте, близьке, заповітне. Це ближче, по-моєму, за сорочку, за штани, за що хочеш...

І, зараз, подарувавши велосипед Яришці, я відчув, що мої рахунки з життям майже зведені.

Я чув, як вона, забувши від щастя про мою хворобу, вже витягала Вороного із сіней надвір. І він жалібно деренчав і дзвенів. Ці звуки шматували моє умираюче серце. Так востаннє тужливо ірже вірний кінь, навіки прощаючись з козаком...

Я витягся, як мрець, склав на животі руки і приречено втупився в стелю.

Я ждав приходу смерті. Годинник на стіні невмолимо відцокував хвилини.

Але несподівано замість смерті прийшла медичка Люба Антонівна. Грюкнувши дверима, вона зайшла в хату і швидким кроком наблизилася до мого ліжка.

Поклала руку мені на лоба, потім узяла за пульс. І все це, не кажучи ні слова, зосереджено, строго. Я завмер у безнадійному чеканні.

Скінчивши слухати пульс, вона підняла мені сорочку, схилилася і приклала маленьке холодне вухо до моїх грудей. Вона завжди вислухувала хворих просто так, вухом, без всякого лікарського причандалля.

І тільки вислухавши мене, вона сказала весело:

— Молодець! Усе гаразд! Скоро будеш здоровий.

І ляснула мене долонею по пузі.

— Еге! Гаразд! — буркнув я. — Оно вже й їсти не могу. Організм не приймає. І голова крутиться, підвестися несила.

— Що? — вона здивовано глянула на тарілки, що стояли на стільці. — А це хто снідав?

— Та я ж... бачите... — зітхнув я.

— Ну! Бачу! І яечню, бачу, прийняв твій організм, і сиру півтарілки, і молока. Що ж ти хочеш? Після такої температури це навіть забагато зразу. Забороняю тобі їсти по стільки! А голова крутиться від довгого лежання. Треба вставати потрошку, якщо температури нема. Дозволю тобі сьогодні встати хвилин на десять-п'ятнадцять і походити по кімнаті. Тільки не більше... «Організм не приймає!» — вона усміхнулась. — Ех, ти! Герой!

Я насупив брови і одвернувся.

Я не дуже їй вірив. Вона медичка. Вона мусить заспокоювати хворих. Така її робота, їй за це гроші платять.

І все ж після того, як вона пішла, я відчув, що мені полегшало — перестало колоти в боці, і нога одійшла, і руки відпустило. І серце забилося бадьоріше.

Смерть поки що відступила.

Мені навіть здалося, що я почув, як вона, заgrimівши кістками, побігла-покотилася кудись геть по дорозі... Чи, може, то заgrimів, упавши разом з Яришкою, мій велосипед у дворі?..

Мій? Велосипед? Який же він мій? Нема в мене вже велосипеда! Нема! Подарував. Дурень! Та я ж... я ж... думав, що вмираю.

«Пожди-пожди! Чого це ти так рознервувався? Може, ще вмреш і не будеш дурнем», — шепнув мені глузливо внутрішній голос.

«Тьху на тебе! — лайнув я той голос. — Краще бути живим дурнем, ніж...»

Ну й що! Ну й подарував! Подумаєш! Рідній сестричці подарував. Хай кається на здоров'я дорога се...

У дворі знову щось гупнуло й задеренчало.

Чорт! Чого ж вона, корова, падає! Так же всі шпиці повибивати можна!

Ну і хай вибиває, її ж велосипед — може зовсім його розбити.

Чого тобі тепер хвилюватися? Не треба тобі хвилюватися.

Спи спокійно, дорогий товаришу!

Павлуша, значить, буде на велосипеді, Вася Деркач на велосипеді, Коля Кагарлицький на велосипеді, Степан Карафолька, гад, на велосипеді, — коротше, всі, всі геть-чисто на велосипедах, а я — пішки. На своїх двох. Та-а-ак...

Тоді вже краще вмрети! Що це за життя без велосипеда! Комедія! Сміх!

А який же був велосипед! «Україна». З багажником, з фарою, з ручним гальмом. А швидкість яка! Вітер, а не велосипед!.. Був!..

У дворі знову задеренчало.

Доламає!

Серце моє розчахнулося від болю.

«Дозволю тобі сьогодні встати на десять-п'ятнадцять хвилин».

Я підвівся і сів на ліжку.

Хоч глянути на нього востаннє. От гляну, потім ляжу і вмру.

Я встав і, хитаючись, пошкандибав до вікна.

Яришка, висолопивши від старанності язика, вихилясами кружляла подвір'ям. На лобі в неї полум'яніла здоровеннецька гуля, на щоці подряпина, коліно розбите. Але очі сяяли щастям. І видно, те щастя засліпило її і вона нічого не бачила. У всякому разі дубового ковбка, на якому ми рубали дрова, вона точно не помічала, бо перла прямо на нього. Я не встиг навіть роззявити рота, як вона перечепилася об ковбок і...

Отут уже я роззявив рота. Я не міг його не роззявити. Душа моя, яка ще трималася в тілі, не витримала.

Велосипед став дибки і з усього маху грюкнув на землю, задеренчавши всіма своїми деталями.

— Ех ти!.. Щоб тобі!.. Що ти робиш?! — одчайдушно закричав я. Хай я умру, але навіть перед смертю я не можу спокійно дивитися, як гине велосипед!

Лежачи під колесом, Яришка розгублено кліпала очима. Потім враз насупила брови і мовчки почала вибиратися з-під велосипеда. Встала, підняла велосипед і зміряла мене презирливим поглядом:

— Думаєш... думаєш... я тобі повігила, що ти подагував? Я знала, що ти жагтуєш... загаза чоغتова!..

І, шморгнувши носом, одвернулася.

Я роззявив рота і... усміхнувся. «Загаза чоغتова...»

Сонце засяяло з неба, заспівали пташки і зацвіли-запахли під вікном троянди.

Життя повернулося до мене.

Сумнівів не було — я видужував.

Дорога Яришко, люба моя сестричко, я тепер завжди даватиму тобі велосипед — коли тільки захочеш! Чесне слово!

1. Проаналізуй стосунки Яви та Яришки, підтверджуючи свої думки уривками з тексту.
2. Як реагував Ява на незграбне катання сестри на вже подарованому ним велосипеді в середині розділу та наприкінці?

3. Прочитай виразно фрагмент розділу, в якому передано Явині переживання про стан здоров'я.
4. Яким ти бачиш музичний супровід упродовж останнього розділу і як змінюється його настрій? У який момент музика зникає?
5. Пригадай назви творів В. Нестайка, які вивчалися в попередніх класах. Що, на твою думку, в них спільного?

ПОВІСТЬ. ПРИГОДНИЦЬКИЙ ТВІР

«Тореадори з Васюківки» Всеволода Нестайка — один із найулюбленіших творів у програмі для шостого класу. Знаємо, як полюбилися тобі Явині й Павлушині пригоди. Але, сподіваємося, на цьому ти з ними не розлучишся, а захочеш прочитати їх усі. Цей твір великий за обсягом (більше чотирьохсот сторінок), за програмою таких тобі ще не доводилося читати. До цього були здебільшого оповідання. А як же називається великий прозовий твір? *Повість* — мабуть, слово для тебе не нове, ти чув його на уроках з інших навчальних предметів, брав такі книжки в бібліотеці. Що ж це за літературний жанр?

Повість — епічний жанр літератури, розповідний художній твір, у якому досить широко змальовано життя одного чи кількох героїв протягом досить тривалого або важливого за подіями часу.

Повість відрізняється від оповідання розгорнутішим сюжетом, більшим охопленням подій із життя головних героїв, більшою кількістю другорядних персонажів і повнішою характеристикою їх, наявністю розлогих описів.

Перші повісті як самостійний літературний жанр виникають на початку ХІХ століття, а до цього повістю називали будь-яку розповідь про життєві та історичні події («Повість минулих літ»).

Повість Всеволода Нестайка «Тореадори з Васюківки» пригодницька. **Пригодницьким** називається той твір, сюжет якого наповнений багатьма пригодами і незвичайними подіями.

1. Згадай і назви особливості епосу як літературного роду.
2. Що таке повість? Чим вона відрізняється від оповідання? Обґрунтуй свою відповідь, використовуючи приклади з тексту повісті.
3. Які твори називаються пригодницькими?

4. Об'єднайся з товаришами в групу (3–4 учні) та разом інсценізуйте один із фрагментів повісті В. Нестайка «Тореадори з Васюківки».
5. Письмово поділися своїми враженнями про прочитані розділи повісті (можливо, у формі листа до Всеволода Нестайка).

- Я можу виокремити романтичні події в пригодницькому творі В. Нестайка «Тореадори з Васюківки».
- Я вмію аналізувати поведінку героїв, їхні вчинки, моральний вибір Яви й Павлуші в різних життєвих ситуаціях.
- Я вмію обґрунтовано характеризувати образи Яви й Павлуші, розкривати риси їхньої вдачі.
- Я вмію виділяти, виразно читати й коментувати найцікавіші епізоди повісті В. Нестайка «Тореадори з Васюківки».
- Я знаю, що таке *повість* як літературний жанр.
- Я знаю засоби творення комічного та вмію визначати їх у художньому творі.

На дозвіллі

Більше прочитати про Всеволода Нестайка, ознайомитися з іншими розділами трилогії ти можеш за такою інтернет-адресою: www.ukrlib.com.ua

Віктор Близнець (1933–1981)

Віктор Близнець
народився
на Кіровоградщині

Мати Віктора Близнеця не знала точної дати народження свого сина. Вона пам'ятала лише, що він народився в голодний 1933 рік перед Великоднем.

Французький письменник Антуан де Сент-Екзюпері писав: «Усі дорослі спочатку були дітьми, тільки мало хто з них про це пам'ятає».

«Присвячую цю книгу трав'яним коникам, хрущам, тихому дощеві, замуленій річечці — найбільшим чудесам світу, які відкриває нам дитинство». Саме таку присвяту написав письменник Віктор Близнець до повісті «Звук павутинки», ніби засвідчуючи, що зрілий, дорослий автор сприймає світ очима дитини. Віктор Близнець не забув, що він родом із дитинства, добре пам'ятав геть усе. Дитячі роки письменника минули в селі Володимирівці. «Мені, так би мовити, пощастило: я належу до того покоління, якому дістався шматочок безмежно радісного довоєнного дитинства», — згадував він. Пам'ятав і безкраї сиві полинові рівнини, і безмежне високе небо. Степ і небо назавжди увійшли в душу майбутнього митця. А ще була замулена річечка й вигін, де випасали худобу, грали з хлопчачками у війну та гасали наввипередки на конях.

Пізніше, ставши відомим письменником, Віктор Близнець в автобіографії напише: «Питаєте про впливи, про літературне навчання... Одна людина була для мене і Шекспіром, і Котигорошком, і Сагайдачним. Це — мій батько. Він для мене — жива історія з усім минулим, сучасним і прийдешнім. Батько відкрив для мене книгу життя, книгу землі... А мати все повчала: не свисти в хаті, не гоїдай ногами, не тарахоти ложками... І кожне її повчання від чогось застерігало».

Пам'ятав свого товариша Альошку, з яким була таємна домовленість — розказувати один одному казки про Іваґа-Побивана, про барона Мюнхгаузена, про Кожум'яку, а ще — про лисого степового чорта, що ховається в житі. Уже будучи дорослим, Віктор Близнець не втратив своєї любові до казок. Він закінчив факультет журналістики Київського університету і став відомим письменником. Прийшов у літературу з оповіданнями для дорослих, однак скоро відчув: його справжнє покликання — писати для дітей. Багато його творів є автобіографічними.

Віктор Близнець переклав із давньоруської та переказав сучасною українською мовою літопис «Повість минулих літ».

Письменник згадував, що після війни його мама, сільська вчителька, фарбувала крохмалем газету і писала на ній літери, склади, бо в усьому селі не збереглося жодного букваря.

Зауваж

Книжки Віктора Близнеця для дітей «Ойойкове гніздо», «Паруси над степом» одразу привернули увагу читачів, а за повість-казку «Земля Світлячків» письменнику було присуджено премію імені Олександра Копиленка.

ЗВУК ПАВУТИНКИ*

(Скорочено)

СРІБНИЙ ЧОЛОВІЧОК

- Дзинь...
- Дзінь...
- Бумс!

Я лежу, сповитий темінь-темнотою, і слухаю, як він бавиться. Він давно живе в нашій хаті, може, у запічку, а може, під лавою, де, згорнувшись клубком, дрімає Сопуха. Він зовсім не боїться Сопухи і часто спить на її м'якеньких лапах. А рано-вранці, коли дома нікого нема і вікна закриті віконницями, він приходить до мене в гості. Сідає на бильце¹ мого ліжка і видзвонює срібними підківками.

- Дзинь...
- Дзінь...
- Бумс!

Зараз він у кутку біля мисника². Там чорна діжа з водою, там вогко й темно, але я бачу його. Він тоненький, як стеблинка, той химерний чоловічок. І світиться — синім вогнем. А бистрий, моторний — не вслідкуєш за ним. Шасть, шасть! — так і бігає по долівці, та все скоком-прискоком, так і пурхає по хаті, і здається: блискає світлячок у пільмі. Крильця у нього легкі й прозорі, як у трав'яного коника, і, коли він змахує крильцями, вони тихо шерхотять, майже нечутно потріскують: трісь-трісь-трісь...

— Бульк! — стрибає під ноги мені хитрий чоловічок, від нього тільки срібна тінь, я шастаю руками: нема!.. Куди ж він утік? Обмацую долівку. Щось мокре внизу, липке, немовби тісто. А ось — місячне кружало. Воно ледь-ледь погойдується, відсіває тьмяним блиском, і хтось на ньому скаче і лунко б'є підборами: бумс! бум!

* Ілюстрації до цього твору виконані ученицею 6-го класу Київської дитячої академії мистецтв Валерією Беркало.

Запам'ятай

Підтекст (прихований зміст) — думка, яку автор відверто не висловив, але ми про неї здогадуємося, відчуваючи її «між рядками». Це внутрішній, прихований зміст тексту, який ніби доповнює твір. Виразити підтекст під час читання допомагають інтонація, жести, міміка. Читаючи «Звук павутинки» В. Близнеця, поміркуй, який підтекст образу звуку павутинки.

¹ *Бильце* — спинка стільця, ліжка; бічні опори крісла, канапи.

² *Мисник* — полиця для посуду, іноді для їжі в сільській хаті; шафа з полицями для посуду і продуктів.

³ *Кружало* — те саме, що круг (коло).

Тс-с-с! Він тут.

Я долонею — раз! — ляснув по кружалу³, хлюпнула вода з-під руки.

Вода в цинковому тазуку.

І я пригадав.

Після дощу затекла у нас хата. Спершу на стелі зробилась жовта райдужна пляма, немовби хтось намалював криве і трошки замурзане сонце. Потім сонце скривилось ще більше, підпливло водою, і додолу закапали руді, перемішані з глиною сльози. Краплі — бумс! — били з розгону в підлогу, видовбували собі лунки, і скоро наша долівка стала такою подзьобаною, як на картинках Місяць, — вся в дірочках і ямках.

Це була дивовижа, я бігав по хаті і заглядав у лунки, над якими тріскались бульбашки, а мати сказала: «Ой горенько! Потоп!.. Що ж воно буде!» — і притягла ночви, і підставила тазик.

Даремно мати злякалась, нічого страшного не сталося. Навпаки, у нашій хаті залунала музика; старі дерев'яні ночви грали по-своєму, і цинковий тазик, куплений в сільмазі, грав по-своєму. Дзум, дзінь, дзінь! — озивався тазик, і звук був такий, наче били молоточками по скляних бурульках. А ночви казали коротко й глухо: бумс!

Так вони й грали. І в них виходило влад, і звучала в хаті кришталева музика крапель:

— Дзінь...

— Дзінь...

— Бумс!

Я вже й забув, чого опинився тут, біля мисника; стою і слухаю, як набрякають краплі, як вони зриваються зі стелі, як прошивають темряву, як вибухають мелодійним звуком.

І раптом — лусь!

Я здригнувся, не зразу второпав, що ж то воно. А то була крапля, і вона дзьобнула мене у самісінький ніс, бризнула в очі росою. Я ще й не прокліпав холодну росу, як щось майнуло переді мною — зашерхотіли крильця, синя іскра пурхнула на мисник, аж на верхню полицю. То він — срібний чоловічок! Утік од мене.

Утік — і враз потемнішало в кутку. Лава й діжа стали волохаті. «Чхи!» — пирхнула Сопуха. Пирхнула і заворушилась.

«Тікай!» — шарпнуло мене.

І коли я біжу назад, за мною біжить холодок, і темрява женеться за мною, хтось ніби хоче вкусити за п'яти. Я спрожого кидаюся у постіль і шурхаю з головою під ковдру: «А що, вкусив?» — і тихенько сміюся.

Поміркуй

Чому вогка, промочка стеля видалася матері справжнісіньким горем, а хлопцеві — музикою.

Я лежу і сміюсь (бо такі спиритно втік), і щось шумить в голові, десь ніби клепають ковалики. Можна скільки завгодно слухати, як веселі ковалики один з-перед одного молотять по ковадлу, можна й побачити їх, вогнисточервоних коваликів, але зараз мені не до цього. Я настовбурчив ковдру, вийшов гарний курінь над головою; тихцем виглядаю з того куреня і бачу, яке чудернацьке видовище снується в хаті.

Сонячне кіно!

Мати думає, що вранці я сплю, і зачинає віконниці. Хай зачинає — так ще краще. Бо в одній віконниці, щоб ви знали, є маленьке вічко. Там був сучок, він, мабуть, висох, розхитався й випав, і зробилось у дошці кругле віконце — дучко. Крізь те дучко падає у хату довгий жмут проміння.

Це моє кіно.

Дивіться, що воно буде.

Темно. Жевріє тільки вузенька смужка, вона тягнеться навскоси, од вікна до печі. А за нею, за цією смужкою, тихо й чорно. Та ось... ожила, заворушилась пільма. Наче хтось сколотив її — піднялись дрібненькі пушинки. Вони виходять із темряви і на світлі стають золотими, рожево-пухнастими. Тихо снують пушинки, пливуть одна за одною, то піднімаються, то опускаються, то зникають зовсім.

Я колись і не знав, що в нашій хаті живе стільки малечі... Ви не смійтесь, ви краще придивіться — вони живі. Бачите: їх сила-силенна, але ніхто не штовхається, не заступає дороги, не заважає іншим. Бо це не просто, це Вишневі Пушинки.

Так, так, саме Вишневі.

Коли квітнуть сади, і тополі стоять у білому пусі, немов обліплені ватою, і кульбаби світять під хатою жовтими сонечками, — ось тоді Вишневі Пушинки живуть у саду, на волі. Вони сидять у чашечках квітів, білі-білі клубочки. Вітер колише їх, сонце зігриває, бджоли годують медом. А потім: одцвітають вишні, опадає пух із тополі, мати відчиняє вікно, і Пушинки із сумом перебираються в хату.

Бува, прокинешся вранці, а скрізь — на підвіконні, на лаві, на долівці — повно білого пуху, білого цвіту, жовтого пилку. А на тій пороші — кволі й холодні Пушинки; вони ледь ворущаться, розповзаються хто куди.

До нової весни ховаються Пушинки у темних закутках. Бо їх, маленьких, може і дощ прибити, і вітер зав'ясть, і комар задушити.

Цілими днями вони сидять нишком. Сумують за сонцем, за фіалками, за вишневим цвітом. І тільки

Чому вічко у віконниці для нашого героя було схожим на кіно? Чи ти спостерігав щось подібне?

тоді, коли тихо, коли в хаті жевріє промінь, виходять на світло і починають свої забави...

Освітлені сонцем, вони мерехтять, немов зірочки, їх безліч, як маку, і всі рожево зблискують, снують і роються в пітьмі, сплітаючи свої сліди в химерне мереживо.

Вони танцюють.

Чуєте? «Дзінь... дзінь... бом...» То грають краплі води.

Падаючи, краплі натягують струни. Пушинки торкають їх, і бринить у хаті синя джерельна музика.

Снують Вишневі Пушинки, мерехтять, кружляють на світлі — танок маленьких принцес!

Та раптом — що це? Наче війнуло вітром, підхопило й змішало Пушинки, і вони сипонули врозтіч, в глухі закутки.

Ага, ось хто злякав їх!

З-за темної кручі випливла чорна пір'їна. Безшумно, покрадьки вийшла на світло. Я теж подумав — пір'їна, аж то піратське судно. Ніс закручений змієм, у два ряди весла, і стоїть на палубі капітан-розбишака, на ймення Вирвизуб, і гукає своїм бандюгам: «Хапайте Пушинок! Тягніть їх сюди!» І ринув, пішов корабель на лови, пірати ляскають веслами, б'ють по воді, б'ють по головах, тягнуть за коси нещасних...

— Ви що?! — крикнув я з-під ковдри. — Ушивайтесь геть, бо дам! Бо зараз як встану!

І я встав — на коліна, і ковдру потягнув на плечі, і давай кричать на піратів; а в хаті темно, і вони пливуть собі далі, до вікна, розганяють бідних Пушинок.

— Дзінь! — щось тріснуло, і я побачив, як шугнула згори синювата іскра, вдарила по пір'їні, по розбійницькому судну, звалила його у темінь.

Молодець! То мій чоловічок! Сріблястий!

— Гей, чоловічок, як тебе звати? — гукнув я туди, де стоїть діжа й хитається чорна тінь.

Мовчок. Ані звуку. Тихо й темно, як у вусі.

— Бумс! — раптом озвалась крапля.

«Ага! — зрадив я. — Тепер знаю: тебе звати Бумс».

Бумс, Бумсик, Бумсюк... А де твоя Бумсиха, де мале Бумсеня? Де дід Бумсило і баба Бумсючка? Ну, скажи!

Мовчить. І дух затаїв.

Мені дуже хочеться взяти Бумса в руки, роздивитися, похукати на нього, погладити крильця. А може, й схвати в коробку... Е, ні! Він умре. Він засохне... Я думаю: що, якби ніч-сліпота забрала мене у свої печери і там привалила б камінням і залишила навіки. Що я робив би сам-самісінький... під землею... де кажани, холод і тьма? Як би я плакав, і бився об стіни, і блукав би сліпцем — то страшно.

А метелик? А той метелик, якого я посадив у коробку? У нього крильця були жовто-білі, а на лапках, на вусах — золотистий пилок. Він був такий вертун, такий насмішник, так виводив мене по двору, поки я не спіймав його. Він упирався, не хотів лізти в коробку, шамотів, просився: пусти! Я не пустив. Я поклав його у коробку, а коробку в запічок і... забув. Аж восени, як сушили вишні, згадав. Кинувся до метелика — що це? Сухі шкаралупки... порохня... попелець. Зотлів бідолаха взаперті, задихнувся.

Для чого вбивати живе? Чуєш, Бумс?
Гуляй собі в нашій хаті. Бігай, стрибай де хочеш. Я тебе не чіпатиму.
Ніколи.
Ось тобі крихти на лаві, ось молоко у блюдечку — їж, поправляйся. Чуєш,
Бумсюк?

СОПУХА

Я вже великий і знаю, що Сопухою лякають дітей.
Було, крутишся в ліжку, не спиш, мати нагримає й скаже:
«Ось покличу Сопуху...» Скаже, погасить світло і піде сама на кухню. А ти
лежиш, і страшно-страшно тобі; ноги, як у равлика, потиху втягуються,
втягуються під груди, і шия втягується, і ніс ховається між колінцями.
Ти скрутився калачиком, лежиш — нічирк. Все в тобі зацімло, зіщули-
лось, тільки вуха ростуть. Ростуть вуха, як лопухи, пнуться в темряву, ловлять
найтихіше шкряботіння. О, почалось!.. Це вона!.. Там, під лавою, у найчорні-
шому кутку, сопе Сопуха, так сопе, аж вітер ходить по хаті. Я накриваюся
подушкою, починаю голосно щось бурмотіти собі, щоб заглушити звірюку, але
де там! Щось шкребеться, щось дмухає і під подушку. І втямить не можу, чи
то Сопуха сопе, чи сам висвистую носом.

Ні, то вона чалапає!..

Не кричіть. Не жахайтесь. Не кличте мами.

Знаєте, що треба зробити?

Треба сказати: «Бумс, за мною!» — і стрибнути з ліжка. Так, це страшно,
але з вами Бумс, і ви командир, і за спиною кіннота, шаблі наголо. Рушайте в
атаку, сміливіше! Стисніть кулаки, зціпте зуби, ви мужчина; темряву
штовхніть плечем, грудьми вперед і примовляйте:

Барі варі вде
Грім з громами йде!

Не оглядайтесь. Йдіть і кажіть Бумсові: «За мною, Бумсе! Вони тікають, вони
розбігаються!» Ви з Бумсом уже в кутку. Не бійтесь, простягніть руки, пома-
цайте лаву. Правда ж, вона гладенька, тверда, спокійна дерев'яна лаву. І сто-
їть на місці, нікуди вона не ходила, то вам таке привиділось. А тепер пома-
цайте під лавою. Стіна, долівка і більше нічого. Сопуха? Яка Сопуха? Невже
ви повірили, що є на світі Сопуха, — оте старе кудлате ледащо, оте сонне сліп-
ко, що цілісінський день спить у корчах, а на ніч залазить до людей у хату?

Не вірте. Ніякої Сопухи нема. Її придумали старші, щоб лякати дітей.

Я зразу боявся і носа поткнути за поріг. Вже обнишпорив у хаті всі куточ-
ки — під лавою, під столом, за діжею, навіть у духовку лазив. І чого тільки не
добув у тих мандрах: стару батарейку, яку лизнеш — і щемить язик; синє об-
точене скельце; кістяний зуб з темною щербиною (мати сказала — кролячий);
іржавий наперсток, що колись закотився під скриню і довго пролежав забу-
тий. Такого добра назбиралась у мене ціла коробка. Про кожну знахідку, про
синє скельце чи про кістяний зуб, можна було б розповісти страшенно ціка-
ву історію. Та я не про те. Я хотів сказати про двері.

Мені здається: все, все на світі має свої дверцята. І горище, і завалений по-
гріб, і розчухнута бурею груша, і скеля над річкою. А старий годинник із зозулею,

а розбитий ліхтар, а бабина скриня? Вони теж відкриваються. Треба тільки знайти, і якщо не дверці, то щілину, віконце, дупло, розколину. Знайти і серйозно заглянути всередину. І тоді таке побачиш, таке, чого ніхто й ніколи не бачив.

Тут я задумався. Ящірка, жабеня, мурашки — де вони всі ховаються? Мабуть, у стінах, у долівці, у вікнах. Вони з нами, наші сусіди, живуть в нашій хаті; там їхні гнізда, білі подушечки, мала дітлашня й вусаті комахи-няньки.

Я приклав вухо до призьби. Вона зашаруділа, як коробка, туго набита хрущами. Там, у призьбі, кишіло таємне життя. Напевно, там були свої комашині школи, були палаци, війська і відбувались святкові паради з музикою і піснями... Звідти, з того комашиного царства вилізла на сонце чорнява мурашка, повела довгим вусом, лупнула на мене оком (мовляв, здрастуй, хлопче!) і сховалась назад.

— Скажи, який світ! — застиг я здивований. — Скільки кругом живого народу!

КРИЛАТІ ДЕРЕВА

Ми з матір'ю готуємо обід.

Аж на город, у зелене гарбузиння заїхала наша кабиця⁴. За тим гарбузинням, що густо сплелось і випинає вгору свої батоги⁵, не видно було б і кабиці, якби не високий димар, справжня тобі корабельна труба — чорна, з жовтим ободком посередині.

Зараз на плиті кипить важезний казан, з-під кришки його сердито пухкає каша. Я підкидаю сухе бадилля, даю «пару в котлах», щоб дим шугав із труби з вогнем та іскрами.

Мати сидить поруч на стільчику, чистить картоплю, лущиння довгою стружкою тече їй в поділ. Вона думає щось про своє, не бачить, як старається її син, а то б насварилась: «Пригаси вогонь, бо хату спалиш!»

Тут у нас гарно: кругом буйна городина, вона обступила кабицю густим живоплотом, і мені аж на плечі звисають тугенькі гарбузики, стручки квасолі й гороху. Земля коло плитки утоптана, а її до блиску вичовгав штаньми. Чисто й затишно тут, і в душі співають півники:

Я моряк, красивый сам собою...

Кабиця у нас могутня, з цегли, обмазана білою глиною, а внизу підведена жовтою. Вона пашисть жаром, а я підкладаю побільше стебел, вогонь готить, мій

Зуваж

Яким уявляв наш герой комашине царство?

⁴ *Кабиця* — відкрита літня кухня (піч) у дворі або садку.

⁵ *Батоги* — стебла виткої або сланкої рослини.

пароплав готовий уже відчалити, він шипить, розвертається і ріже носом зелені хвилі:

Товарищ, мы едем далёко,
Подальше от этой земли.

Я стою на палубі, приклавши руку до безкозирки, і груди мої випинаються, і морський вітриган шмагає в обличчя. Право руля! Повний вперед — по гарбузинню!

Обертаюсь і бачу: мати чистить картоплю, зігнулась над мискою, але губи у неї злегка тремтять і в очах сміхотливі блищики.

Я й забув, що поруч — старші.

Рука моя сама опускається, безкозирка зникла, як і не було її, а пароплав став ненаситною кабицею.

Присів я і знехотя взявся кочегарити.

Море... Я зітхнув (бо добре пече від плити), зітхнув за річкою; хай вона і жаб'яча, та похлюпатись можна. Скоса глянув на матір: пустить чи не пустить?

Мати сидить у біленькій хустині, такий дашок зробила на очі, щоб не сліпило сонце; на лице їй упала тінь, і мати ще строгіша від того, замислена, заклопотана. Мабуть, не зжалиться. Скаже: «Самого не пуцу».

Аби ж Рекс був, мій собака. Ми б удвох пішли.

Нема Рекса. Убив його Глипа.

Якщо Глипа суне повз нашу хату, я хуленько — шасть! — присідаю за погребом або за кабицею. Бо той Глипа, як вам сказати... дідькуватий. Йде, чоботи в нього важкі, як ступи; він шкорб-шкорб — так і гребе ногами пилюку. Голову звисить, очі в землю, наче загубив п'ятака. А за плечима у нього двостволка.

Скажеш було: «Добридень, дядьку!» — не чує. Гукаєш: «Добридень, дядьку!» — мовчить. Підбігаєш та: «Здрастуйте, щоб вам!..» Тоді, як вовк, поверне голову і сердито: «Вшша!» Це в нього «ша!» чи «пшов!», не знаю.

Вшикне разок на тебе, більше не захочеш здоровкатись.

Живе Глипа не так, як усі, а навпаки: вдень, коли люди роблять, він спить; вночі, коли люди сплять, він товчється. Ходить, гукає чобітьми по селу. Каже, вночі я краще бачу. І на полювання (а він мисливець) виходить тільки присмерком.

Такого завидющого мисливця, їй-бо, немає у світі.

Коли полюють гуртом і хтось уб'є дичину, а він промахнеться, — Глипа свариться до ножів, божиться, готовий землю їсти, що це він пристрелив, він, ось і дріб його, з особливою міткою. Або ще таке: торохне з ходу по зайцю, а той як припустить навтікача, Глипа за ним; женеться скільки й духу, бачить — не догнати, жбурляє рукавицею, тоді знімає чобіт — і чоботом, а тоді падає на ріллю і хрипить: «Вернись... все дно пійму»...

Ось цей Глипа і вбив мого Рекса. Мовляв, напав собака на нього вночі. Бреше... Не такий був Рекс.

Рекс був добрий собака. До нього в будку ходили курчата, жило з ним криве гусеня, забігав сюди білий кролик. Налізе в будку малечі; Рекс ляже, витягне лапи, вуха по землі розстелить, зажмурить очі — блаженствує. Звірята обліплять його з усіх боків: кролик під пахву залізе і спить, як у

гніздечку; гусеня до теплої шиї притулиться; курчата всядуться, де хто хоче: і на спині, і на лобі, а котресь — і на кінчик собачого носа. Рекс — як мертвий, вухом не здригне: хай собі гріються. Тільки розтулить око, ліве чи праве, сонно блимне: ну, як там, зручно всім?

А ще він був учений собака. І любив смішити людей.

— Мам, я піду на річку.

— Не треба... Куди ти сам?

— А я не сам. Я з Рексом піду.

— З яким Рексом? — мати глянула на мене, немовби сказала: «Схаменись.

Що ти плетеш, хлопче?»

Я не плету. Я знаю, Рекса нема, ну та й що з того?..

Подивіться: на городі хитнулось гарбузове листя, хитнулося, зашаруділо, хтось нетерпляче борсається в гушчині, лізе, пробирається сюди.

Рекс?!

Так, це він. З-під листя вискочив захеканий пес, трошки в реп'яхах, трошки в болоті, морда хитра й весела, аж блищить. Мабуть, щось та накоїв. Або вужа загнав під греблю, або Глипин чобіт затяг під ворота (той сушить свої ступаки на сонці, запах на все село).

Звісив Рекс язика, дивиться на мене — очі руді й бешкетні. То він підмовляє мене: гайда в степ... гайда на полювання. Але ж духота. Куди тобі в степ, кудлань, коли й так хлібчеш язиком повітря?

— Рекс, — підморгнув я, — краще ходімо на річку.

Я встав. Звівся за мною й пес (а може, тінь піднялась), і ми тихо пройшли повз матір. Вона провела нас збентеженим поглядом. «Який Рекс? — означав її погляд. — Що ти вигадуєш, сину? Рекса нема, його вбив Глипа...» Хай сто раз убиває, а пес живий, для мене живий і все! Я не сам іду на річку, ми вдвох — бачите?

— Рекс, пішли, — сказав я до тіні, що лежала в моїх ногах, і тінь слухняно пішла за мною.

За хатою гукнув:

— Ну, хто швидше! — і перший пустився городом.

Стежка гаряча, стежка суха, аж біла, і ноги виляс-кують по землі, і вітер пухирем надуває сорочку.

Я не обертаюсь, але знаю: пес — той не кинеється одразу навипередки. Стане під хатою, вуха у нього сторч, хвіст — кренделем. Він готується до стрибка, очі горять бешкетством. «Біжи, хлопче, біжи, — написано на Рексовій морді, — я тебе попускаю».

І я стараюсь, біжу щодуху, аж пече мені в п'яти. Стежка в'ється городом, потім викрутас — і в сад. Як тільки я пірнаю в кущі, в зелений присмерк, щось шурхає за спиною. Ось мелькнуло вогнисте віяло, за-вихрило в кущах. Рекс! Доганяє мене!

Ми летимо з кручі. Я розкинув руки і бачу тінь, що несеться рядом; то мій Рекс, мій нерозлучний собака.

Рекс, піддай вогню, бо наступлю на хвіст!

Ми вже на лузі, ми сміємось од вітру, що лоскоче під пахвами. Підошвами чую: берег, м'якша земля, хо-лодніша стежка, тягне луговою свіжістю; ще трохи — і річка.

АДАМ

На нашому кутку, в Шатрищах, хлопців нема. Вважай, ми з матір'ю тут самі, бо що то за сусіди — під ярком Глипина хата (а Глипа цілими днями спить), далі забута й обшарпана оселя старої Сірохи, у котрої, кажуть, після війни два хлопчики підірва-лись на міні.

Від Шатрищів до села далеко, і мати не пускає ме-не туди. Я один блукаю в саду — сам-один купаюсь на річці... А втім, чого це один? Коли я схиляюсь над річ-кою і довго-довго дивлюсь у воду, із тремтливого дна, із живої сутені випливають до мене двоє облич. То мої друзі — Адам і Ніна.

У мого друга товсте ім'я — Адам. От Ніна — тон-ке, прозоре ім'я. Попробуйте на язик: Ні-і-ін-на... Правда, бринить, як звук павутинки на вітрі? А тепер: Аддам... Уявляєш собі величезний, немов козацька могила, дзвін і його стомлений вечірній голос: ддам!..

Не було в березі кращого місця, ніж на броду.

Тиха маленька річка, де-не-де ковбані⁶, корчі, хо-лодна тінь од верби, аж ось і кам'яний брід.

Його видно здалеку. Берег зелений, кушир⁷, осока, латаття, і серед густої трави — неначе слонова спина. Горбом виступає валун.

Це починається брід.

⁶ Ковба́ня — глибоке місце, яма в річці, озері.

⁷ Куши́р — багаторічна трав'яниста рослина, що росте у дворі; водяна кропива.

На броду мати пере білизну. Бува, як розвішає по куцах та по вербах білі покривала й наволочки, глянеш — наче спустились на луг парашути.

Я помагаю мамі: бовтаюсь у воді — до зелених «сиріт» на тілі. Якщо не купаюсь, то повзаю на колінах, вивчаю скелі-пороги, водоспади, протоки, острови й печери.

Так-от, про скелі-пороги. Це не якісь там могутні скелі, це дві кам'яні плахи, рівні й гладенькі, по яких протікає річка. Одна плаха під водою, друга виступає з води, між ними глибока щілина.

Щілина — то моя протока.

Я сидів над своєю протокою. І саме пускав на воду щавлеві листки — швидкі каравели — й проводив їх поміж скелями, коли раптом упала на мене тінь. Наче птах став за спиною. Я прищулювся й ждав: хто це?

— Що ви робите, сер капітан? — пролунав голос. Голос людський. Це могло б заспокоїти, але гримнув він так несподівано, що мене кольнуло під бік. Я пригнувся і щось замуликав собі під ніс (хай не думає той, що я злякався або дуже цікавий до зайшлої людини; у мене свій клопіт — вивести каравели з бурхливої протоки).

— Сер! Зустрівшись у морі, капітани вітають один одного... Здрастуйте!

Гм, у нашому селі ніхто не говорить, як на острові Скарбів. Я повернувся. На березі стояв тонкий цибатий⁸ чоловік, одягнений не по-тутешньому: у світло-сірих штанах, у білій нейлоновій⁹ тенісці, на голові небесно-легкий капелюх. Одяг на сонці просвічувався, і чоловік здавався безтілесним.

— Добридень, — сказав я, зручно всідаючись (тобто обхопивши коліна руками). — Я знаю, хто ви такий. Ви той дядько, що приїхав до баби Сірохи.

— Абсолютно точно! — мовив цибатий, спустився на камінь, зняв черевики, виставив на сонце кістляві синювато-білі ноги. — Мм, як тепло! — прижмурився він. — Тут ми погріємо кісточки.

Він зняв капелюха, поклав його поруч, рукою пригладив чуба. І тут я загледів, що в нього не наше обличчя, ну не таке, як у Глипи, у баби Сірохи, у мене. Ми за літо підсмаглявимося, як горщик на вогні. А в нього... Не те що біле, а блідо-прозоре лице, гострий ніс, гостре підборіддя, де-не-де синюваті щетинки. Здавалось, він ніколи не виходив на сонце.

— Сер! — сказав чоловік. — Не називайте мене дядьком, я не заслужив цього почесного звання. Звертайтеся просто: Адам. Так мене хлопці кликали в інституті.

— Адам? — прикахикнув я недовірливо. — Ви не той... не дурите?

⁸ Цибатий — з довгими тонкими ногами.

⁹ Нейлоновий — виготовлений із нейлону — синтетичного штучного волокна.

— Ані грама. Моє прізвище Адаменко. Для зручності — Адам. Був такий перший чоловік на землі. Це ж непогано — десь і в чомусь бути першим... А вас як звати?

— Льонька.

— Не годиться. Льонька — щось бідненько. Будеш Лендом. Капітан третього рангу Ленд. Звучить?

— Ну вас... Смієтесь з мене.

— Грім на мою голову, якщо я сміюсь! Ви ж капітан цієї флотилії? — І він показав на щавлеві листки, що випливали на тиху воду і низкою, як справжні каравели, приставали до берега.

«Диви, — подумав я. — А таки догадався, що це флотилія. Бо в старших так: бачить листок і каже — листок. І не знає, що той листок може бути чим завгодно: на воді — човном, у повітрі — птахом, а на грудях — орденом... Мабуть, не дурний чоловік, цей Адам», — подумав я.

Адам закатав штани (і литки в нього були синьобілі), закатав штани по коліна й сказав:

— Давай побродимо. Он там, — кивнув на чистий підводний камінь.

Як чапля, він задер і поставив у воду одну довжелезну ногу, голосно ухнув (чого — вода ж тепла), поставив другу ногу, знов примружив очі — хороше!.. І я за ним побрів на мілководдя. Течія тут світла, прудка, дзюрчить, гомонить скоромовкою. Вода бистро-бистро обтікає ноги, лоскоче між пальцями, студить розпашіле тіло.

Ми трошки постояли на камені; Адам перегнувся, наче переламався в попереку, і довгим носом націлився у воду.

— Ленд, що то таке?

Край берега стирчала трухлява гілка, чорнильно-чорна, і ту гілку обліпили такі ж чорні буруб'яшки. Обліпили густо-густо, цілими купами.

— Що то воно? — спитав Адам.

— Черепашки, — сказав я. — Присмокталися до гілки й сплять. От якби цю гілку та кинуть туди на глибоке, то всі черепашки відлипнуть, бо їм насподі холодно. І виповзуть всі на мілке, на літню воду.

— А то що? — знов, як чапля, зігнувся Адам, позираючи на дно.

— Жуки-плавунці. Гляньте, не пливуть, а наче стрибають. Видно, у них моторчики є.

— А то? — показав Адам на листок лопуха, що звисав над водою.

— То жаб'яча хата. Пригляньтесь: листок не просить, з нього жаби капшук¹⁰ зробили. Ось так удвоє

Адам здогадався, що щавлеві листки — флотилія. Як, на твою думку, це його характеризує?

¹⁰ *Капшук* — торбинка, що затягується шнурочком.

склали і добре склеїли. Зараз там ікра. А як тільки вилупляться пуголовки, кожен прорве собі дірочку і — плюсь у воду. Стрибає!

— Диви, чудасія! Нас такого і не вчили в інституті.

— А чого ж вас учили?

— Як зробити штучне сонце. Щоб світило сильніше за справжнє.

— О! — пришморгнув я носом. — Сонце!.. Більше за наше!

— А хіба тобі мало одного? І так підгорів, як папуасик.

— Але ж... два сонця. Одне вдень, друге вночі. Гуляй собі, скільки хочеш. Скажіть, скоро таке сонце зроблять?

— Розумієш, Ленд, — спохмурнів Адам, прищуривши світло-сірі холодні очі. — Вчені робили сонце; думали, воно світитиме людям. А сонце вийшло неживуче; воно, як сірник, спалахне вогнем і тут же погасне. Тільки сірник той страшенно величезний... Землю може спалить. Скелі, ріки, небо — все згорить...

Я хотів увявити собі той страшецький вогонь. Що то за сірник, скажіть, і яка у нього головка, що може підпалити землю, небо і цілі моря?.. Проте думки мої обірвав Адам.

— Ет! — махнув він рукою. — Не морщ свого лоба. Тут, над річкою, просто рай, а ми з тобою завелись про пекло. Та й лікарі заборонили мені думати й говорити про це. Давай краще, знаєш, що зробимо? — Адам хазяйським оком оглянув кущі осоки, замулений берег нижче броду і сказав: — Давай краще зробимо греблю. І водяний млинок.

Ми вийшли на камінь. Адам звелів роздягатись. І перший скинув теніску, штани з гострими складками, зостався в самих трусах. Леле моя! Який же він білий, який незграбний! Худий, драбинчастий, під синьою шкірою видно увесь кістяк — можна ребра щитать. Такої білої людини, з такими довгими руками не було ще у нас на березі. Про себе я назвав його: палка з поперечкою. І на мулистій землі, потай від нього, намалював чоловічка. Чоловічок вийшов з секретом: внизу — маленька буква А. Значить, це не хто інший, а тільки Адам.

Я теж роздягнувся, склав на камінці одержу, поруч з Адамовою. Прикинув собі в думці: що було б, якби я надів його штани? Ого, мабуть, пірнув би з головою, і ще хватило б штанів, щоб зав'язати їх на два вузли. Зростом я програвав, це точно.

Але можу ось чим помірятись — загаром. Будь ласка, у мене, як мати каже, спина в шоколаді (може, трохи й з лепом), а в нього? Гусяче тіло... Та не біда, поживе, підсмаглявіє у нас.

Отож ми склали одержу і нижче броду спустились до річки. Тільки до води — і назад: берег тут грузький, мул, як чорна кваша, станеш ногою — буль-буль! — пішли пузирі, глибше грузнеш — більше болотних пузирів, лоскочуть тобі коліна.

Тут не те що гребельки, поганой гатки не зробиш. Знайшли місце сухіше, Адам сказав:

— Почнемо! Замішуй круту грязюку і подавай.

Мул попався тужавий, з глиною. Я ліплю пампушки, приплескую їх, подаю Адамові. Річка тут вузенька, а в Адама ходулі довженні, він стоїть над водою, як підйомний кран.

Він хитро ліпить греблю: кладе загату з одного і з другого берега, а посередині лишає протоку. Роста гребелька, і піднімається вода, затоплює кущ

осоки; вже ціле озерце зібралось перед нашою стіною. Вода не ліньки тече, а каламутним бурчаком біжить з горловини.

— Давай, давай більше глини! — підганяє мене Адам. Він саме загачує протоку, річка сичить, підмиває нашу споруду.

Захапався Адам. Він, мабуть, і не здогадується, як підфарбувало його: став рябий. Від ніг до голови рябий, в темно-бурих латках. Як зебра! Та це не заважає йому: кістлявими руками, наче кочергами, вихоплює у мене з-під носа кавалки глини, укладає, втрамбує в греблю, і дивись — вгамувалася річка.

— О! — каже Адам. — Де ж нам узяти лоток?

— А що це таке, — питаю, — лоток?

— Ну проста штуkenція, труба чи коритце, по якому стікатиме вода.

Умгу, штуkenція... Хутенько (в думках, звичайно) оббіг я свій двір, зашкочив у сіни, у сарай, у погріб — не знайшов нічого підхожого. А ринва за хатою? Залізна труба, іржою побита, я з неї будував дальнобійну гармату.

— Ринва годиться? — питаю.

— Кращого й не треба. Тягни! Тільки швиденько.

Думаю, поки збігаю туди й назад — і греблю рознесе. Я так припустив до хати, що мене наче вітром винесло на гору. А біг до річки — аж лопотіло за вухами. За мною стрибала й деренчала труба, така ж руда й вогниста, як Рекс; вона вимазала мені всі ребра цегляною фарбою.

Примчав у берег. Ні, стоїть ще наша загата. І вода піднялася високо, де був куш — стирчать лиш зелені вершки. Тут вода розлилася, а за греблею зовсім спала, видно голе дно, драглистий мул, і повзають у калюжах водяні блохи, жуки, в'юнці.

Адам підхвалив мене, взяв ринву і вмурував її в греблю; зверху ще наклав товстенько глини. І ось по трубі, спочатку несмілою цівкою, потім сильніше, потекла вода. Сколочена, вона світлішала, набирала сили, струменем падала вниз і під греблею вибивала вирву, схожу на слід копита. Вода неслась, бурмотіла в трубі, з шумом розкидала бризки. І здавалось: заграв під вербами весняний ручай.

— Ну як? — спитав Адам. — Як вам подобається музика?

Він стояв, палка з поперечкою, замурзано всміхаючись. Видно, був задоволений, прилизував чубчик — рідке волоссячко, таке, що геть просвічувалось.

— Завтра, шановний Ленд, — виголосив Адам, — завтра ми зробимо дерев'яний млинок (сьогодні вже пізно) і поставимо його під лотком. Побачиш, як працює вода на людину. Про це, пам'ятаєш, сказав Маршак:

Щоб, скакаючи з вершини,
Сила зможена води
Швидко рухала машини
І штовхала поїзди, —

це ми зробимо завтра. А зараз... Зараз ми щось придумаєм.

Із таємничим виглядом Адам пішов у кущі; він ступав, як білий шукач серед джунглів, — тихо й обережно; назбирав паличок, з молодої верби зняв смугу кори, вирвав цупку лопушину. З нехитрою здобиччю повернувся назад. Довго мудрував: круг лотка втикав палички, на ці стирчаки настромив лопушину і корою прив'язав листок.

Він ще лаштував свою премудрацію, як вода часто, лунко, зухвало затаранила по листку.

«Ла-та-та-та!..» — залопотів листок. Струмись бив по краю лопушини, і вона дрижала, швидко-швидко лопочучи.

Вже вечоріло; була тиха година, коли тіні виповзають із-під верб. І в цей час на весь берег заговорила ріка. Я дивився на Адама, як на майстра-чарівника. А він, схиливши голову набік, світив білими зубами, і на білому обличчі його застигла безкровна усмішка.

— Як зветься ваша річка? — спитав Адам.

— Ніяк не зветься. Річка та й годі. Хлопці дражнять — Жаб'яча.

— Погано, — сказав Адам. — Подумай: аби не було річок, ані джерельця, ані жодного струмка, що б робили люди? Вони вимерли б, як риби на піску. Річка дає нам життя. А ми лінімося дати їй навіть ім'я... Послухай зараз: як можна назвати річку?

Я нашоросив вуха: тиша, спокій на лузі, у саду туркоче горлиця, а за нашою греблею по-лелечому, невгамовно лопотить річка.

— Лопотиха, — вимовив я. — Може, так назвати?

— Лопотиха, — повторив Адам. — Добре ім'я. Завтра ж нанесемо на карту нашу річку. Щоб знали по всіх світах: є на землі тихе й тепле водоймище, яке відкрили для людства два капітани, Ленд і Адам.

У мене виникла підозра: а може, цей надзвичайно довгов'язий чоловік справді прибув з острова Скарбів, де живуть матроси і продавці лимонаду? Бо в нас у Шатрищах таких сухоребрих людей нема, це раз. А друге, ніхто не балакає тут, як славетні капітани в книжках. Словом, я мав таємну надію, що ми з Адамом ще помандруємо кудись, невідомо куди.

А поки що ми подались до броду і на мілководді заходились відмивати бруд собачим милом (це така трава, схожа на лишайник). З-під кущів, з потемнілого прибережжя потягло прохолодою, гостро запахла м'ята, а вечірня вода стала ще тепліша. М'яка, добра вода, стоїш на глибокому і виходить не хочеться. «Цікаво, — міркую собі, — який-то млинок зробить він завтра?»

— Адаме, — починаю розпитувати здалеку, — ви надовго до нас приїхали? Мовчить. Одвернувся, дивиться на верхів'я дерев, підзолочені сонцем.

Розсердився на мене, так чого? Може, не дочув? Я голосніше:

— Ви на врем'я, кажу, приїхали, чи будете жить у баби?

— Ні, — голос у нього з льодком. — Я приїхав сюди... помирать.

Він сказав це спокійно, так спокійно, що я відчув: із води побігли дрижні й холодними змійками поповзли мені по спині... Жартує Адам? А голос? Таким голосом не жартують.

Адам повернувся до мене. Плечі в нього були опущені; висохлі руки, як неживі, висіли вздовж тулуба. Я тільки зараз помітив: Адам світився. Сонце кидало на нього низьке проміння, і в Адама світилось прозоре обличчя, світились хрящуваті вуха, світилось немічне тіло.

Я зрозумів: Адам не жартує.

Його поїдає мертвий огонь.

— Розумієш, Ленд, — прищулив холодні очі Адам. — Є така невесела штука, називається білокрів'я... Ти бачив, як догорає свічка? Потроху, поволі полум'я злизує віск, аж до остатку. Так і хвороба — спалює кров, краплю за

краплею, до останньої кровинки. Лікарі дивуються з того, що я ще й досі живу... Та, мабуть, недовго вже...

Він махнув рукою — ет, мовляв, к бісу журливі балачки! — і звелів хутенько одягатись.

Поспішали додому. Адам ривками дерся на гору, високо підкидаючи ноги. Я дріботів за ним, і мене гойдало хтозна-чого.

А між вербами, які вкутались теплим присмерком, сонно лопотіла річка.

НІНА

Ні завтра, ні післязавтра Адам не прийшов до греблі...

То була сумна руїна. За ніч Лопотиха розмила загату, розкидала увалки глини по течії. Від греблі zostались тільки горбочки землі при самій воді. Ніби стояла фортеця, і якась орда зруйнувала її, стіни звалила в річку.

Я поплився вздовж берега.

Під корчем виглядав із мулу краєчок труби, і коли я смикнув її, з труби вискочила зелена жаба-ропуха. Мулом затягло і лопушиний листок; він був негодаший — подертий на клапті... Озерця нема, річка більш не лопоче, біжить смирененько старим своїм руслом. І скільки б я не старався, сам не зроблю ні греблі, ні співучого лотка.

Сумно стало. Я пішов додому.

Минув після того і день, і другий, і от настав лункий сонячний ранок з перегуком півнів по селах.

Закортіло мені поблукати над річкою.

У нас коло річки росте лугова трава-гусятниця. Вона шовковиста, густа, як вата. Глянеш — зелений килимок простелено між вербами. На сіно ця трава не годиться: її не вскубнеш косою, збивається в клубки. А зате, як випаде роса, наче морозцем прихопить траву — сива-сива шубка. А сонце зійде — горить і іскриться весь луг.

Забредеш в росу, і хочеться і тобі, як лошаті, повибрикувати, похвизати п'ятами, навіть пустити берегом лунке, відчайдушне: і-го-го!

Я пробіг до верби й назад, повернув до річки, а за мною — темна доріжка по траві. Роса холодна, з димком, пече, заходить у зашпори. Я припускаю чимдуж, збиваю ногами росу, і вона розсипає намисто — вишневі, райдужні бризки.

Став коло броду, глядь: і-і-іх, штани мої сині, а ще одні в скрині! Мокрі-мокренні, аж хлющать, прилипли до тіла. Ясно, мати не погладить по голівці.

Стою, розмишляю, як далі жити. Міркую собі, а воно не міркується. Щось мені заважає, ніби гедзь дзижчить над вухом. Що воно? Я не можу второпати, а проте відчуваю: у березі щось змінилось. О!.. Чуєте?.. Не так гомонить річка. Я вже знаю, як річка міняє свій голос. Вранці — чиста, світла вода, дзюрчить вона срібним потічком; в обідню пору, в спеку вода розмліває, хлюпоче ліниво, приглушено; а під вечір — тихо шумить, заспокійливо, і шум цей чути далеко...

Так було завжди. А зараз, а в цю хвилину?

Чуєте? Буянить вода. З плескотом, з присвистом туркоче під вербами.

Щось воно є!

Поміж кущами, пригинці спускаюся до річки. Ба, знов піднялась течія, заливо вже камінь, що стояв над водою.

Я бігом туди, на старе місце, де ми ліпили загату.

Так і знав — нова гребелька! Ще вище. І озерко ще більше. І хурчить млинок.

Звідки воно взялось? Як воно виростало? Коли?.. Я боюсь ворухнутись, щоб не зникло чудо. Стою, прикипів до землі, тільки очима лупаю.

Справжній млинок...

Як вам розказати про нього?

Ось так, під лотком, стоять ноги-опори, дві грубенькі палиці. Вони з ріжками вгорі, і на тих ріжках лежить поперечка. А на поперечці — дерев'яний млинок. У нього лопаті, як долоньки, підставлені до лотка. Падає струмінь води, б'є по крилах-долоньках, і хурчить, крутиться млинок, розсіває пил водяний, і світиться під греблею маленьке сонечко.

Слухав і ще хотілося слухати, як плескотить вода, як приляскують лопаті, як гудуть опори. Слухав би ще, але ж треба підійти, роздивитися зблизька, руками поспробувати, що воно там і до чого. Я обмацав кожну паличку, і тугенькі вузли з вербового лика, і лопаті — все від сучка до задирки; а тоді зупиняв і пускав млинок, ловив язиком краплі, які зриваються з лопатей, і навіть пальцем видавив канавку в греблі, щоб перевірити, чи міцно зліплена стіна. І коли проводив пальцем по глині, побачив — на греблі щось намальовано. Надрапано двох чоловічків, саме таких.

Та це ж букви-чоловічки! А і Л, Адам і Ленд, два капітани.

Але стривайте... Виходить, тоді, як ми вперше зустрілися, Адам підгледів мій секретний малюнок. І виходить, він ще раз побував на річці... І зробив млинок. Але як — таємно? І коли — вночі? І хто дозволив йому з гарячкою, з такою температурою вставати?

Я слухав млинок до самого вечора, нібито знав, що недовго йому хурчати, що скоїться нове лихо. Так воно й сталося.

Обідня спека. Задуха. Ліниво хлопоче вода.

Я лежу на камені, як заснула рибина. Плечі й руки обм'якли, важка-важка голова, не можу кліпнути оком. Тут, на камені, лежить і млинок. Висмикнутий з мулу, розчахнутий, сушиться він на сонці. Річка знов рознесла гребельку. І знов уночі. Все злодійське, мабуть, робиться вночі. Рекса вбили натемну. І млинок... Неначе лиходії підкралися смерком, звалили його в багнюку і чобітьми втоптали.

Сухо в роті й гірко. Адам не прийде. А що я сам? Що я можу сам? Коли мати штурхне в потилицю, тоді краще одному: забився в куток, похлипавав трошки — і все пройшло. А от як зараз: ніхто й не штурхав у спину, і все-таки гірко... Розчахнутий млинок — і кому ти скажеш про це? Кому розповіси?

Треба, щоб хтось та був. Щоб лежав поруч, грівся на сонці, слухав тебе, а ти почав би так: «Прибіг я вранці, глядь — греблі нема...»

Я хочу друга. Хочу, щоб хтось до мене прийшов.

Спираюсь на лікті, кидаю погляд на річку, аж туди, де вона вибігає з-за пагорба, напружено дивлюсь і бачу: пливе... пливе човник. Тихо прямує під вербами, поминає острівці водяних лілей, безшумно виходить на плесо, ані хлопне, ані бовтне веслом. Сонце всипало річку блискітками, і човник пливе, як місяць між зорями, і хтось підгрібає веслом, править до нашого берега.

Вже недалеко — ось він! Повертає до броду, і видно блакитний човник і блакитне весло, і сидить у човнику — хто б ви думали? — дівчинка. Вона теж блакитна, очі великі й здивовані, у косах — біла стрічка.

Я й не стямився, як човник заплив у протоку і став. Став під скелею, на швидкій течії. Дівчина витягла мокре весельце й поклала на дно човна. І звела на мене голубі очі.

— Ти мене кликав? — спитала вона.

— Та ні, не кликав... Просто хотів, щоб ти приїхала.

— Ну добре. Прив'яжи, будь ласка, човен, а то понесе за водою.

Вона кинула мені ланцюжок, і я прив'язав його до старого кореня, що ліктем виступав із землі.

— Слухай, — сказав я, — протока вузенька, моя нога ледь пролазить між скелями, а як ти запливла сюди?

Тінь пробігла по її обличчі. Вона пригнулась, зняла білу туфельку, постукала нею об борт човна, буцімто вибиває пісок.

Мабуть, не любила, щоб її дуже розпитували.

Взввши туфельку, дівчина глянула на камінь, де я лежав, і спитала:

— Що то коло тебе?

— Млинок. Вночі потрощило його.

— Це Адам тобі зробив, правда ж?

— Адам. А звідки ти знаєш?

І знов вона промовчала. Схилила голову, пальцем підперла щоку й спитала журливим голосом:

— Скажи, чи ходить зараз Адам у капелюсі?

— Ні, — відказав я. — Не ходить у капелюсі. І взагалі не ходить. Лежить у хаті в Сірохи. Баба кутає Адама й голосить, синів своїх згадує... А Сіроха, щоб ти знала, це мати його матері, або ж баба. І каже Адам, що втік сюди від лікарів, бо ганялись вони з уколами; втік, та бач — застудився. Такий слабкий, встати не годен.

— Я знаю, — спохмурніла дівчина й сумно глянула на потік води, що падав із каменя в розколину. — Він безпорадний, як дитя. Йому й близько не можна підходити до річки, а він цілий день пробовтався... а вночі задихався, був гарячий, мов жар... І потім, ще зовсім хворий, нишком подався на річку, щоб збудувати млинок.

Хвилі гойдали човник, і дівчинка гойдалася чи, може, печально хитала головою.

— Передай привіт йому, — мовила вона строго, — і ще передай: я на нього сердита. Хай береже себе.

— Від кого ж передати?

— Скажи, від Ніни. Він знає мене.

— А-а! Так це ти Ніна! — підвівсь я, здивований. — Ти якось приснилась була мені. Сниться, наче бринить павутинка на вітрі і тоненько-тоненько виводить: Ні-і-іна...

— Мені час, — промовила Ніна. — Одв'яжи човен.

Коли я подав їй прив'язь, вона відштовхнулась веслом і швидко понеслась з протоки. В блакитному платті, з білою стьошкою в косі, вона стояла в човні, освітлена сонцем, і здавалось — пливе по воді свічка з трепетним вогником.

— Прощай! — здаля махнула рукою.

— Прощай! — гукнув їй услід. — Ще приїжджай!

Човник поплив униз по течії, тінню промайнув між деревами, зник за крутим поворотом. І свічка, здавалось, погасла.

Вдруге вона припливла надвечір.

Вже сутінь залягла між берегами, кумкало десь жабеня, вода була спокійна, з глянсом. І тоді показався її човник. Як і першого разу, він ішов згори, з тих країв, де заходить сонце і де починається річка.

Ще здалеку видно було, що човник у Ніни інший, не голубий, а білий з темними рисками, наче зроблений з березових лубків. Човник березово-білий, і Ніна у білому сарафанчику, з чорною стрічкою в косі.

І сьогодні вона смутна; може, навіть смутніша, ніж була вчора.

Вона причалила до берега, привіталася, склала руки на колінцях і, зажурена, дивилася з човна у воду.

— Ніно, — почав я розмову. — Це багато, коли тридцять дев'ять і п'ять?

— Тридцять дев'ять — багато, — зітхнула вона, — а якщо й п'ять — ще більше.

— Така в нього температура. Кажуть, помре...

Ніна, схиливши голову, мовчала. Щось тихо булькнуло — може, впала сльозина у воду.

— Ти був у нього? — кліпнула на мене мокрими віями.

— Був. Його перенесли у двір під яблуню. Він лежить білий як сніг. І, здається, не дише. Очі заплющені, такі сині-сині, а в куточках білі росинки... Він мене спершу не признав. Я підійшов, поторсав за плечі: «Адам, Адам», — кажу. Як неживий. Тоді я ще поторсав — він ніби очнувся, рукою лап-лап... до мене потягся. «А-а-а, — каже. — Це ти, Ленд, — прошепотів губами. — Нічого, нічого, капітане. Ми ще з тобою змайструємо греблю, справжню, з цегли...» І втішає, рукою мене погладжує. Пальці в нього безсилі, тільки гарячі, з дрожем... Я хотів сказати, ну багато сказати йому, так мене відправили. Годі, мовляв, не треба, не можна його тривожити... Там, у Сірохи, якась жінка чужа, пухленька вся, в білому халаті...

— Я знаю її, — обізвалася Ніна. — То найстарша лікарка. Аж із Києва привезена.

«Ого! — подумав я. — З Києва! А хто ж її викликав? Хто привіз?» Я потайки зиркнув на Ніну, бо згадав, як учора вона спішно кудись попливла. Тінню промайнула між вербами й зникла... Може, вона?.. Може, Ніна привезла швидко допомогу, щоб рятувати Адама?

Ніч. Шумить очерет, крикає щось під кручею. Вона пливе сама-самісінька, а за нею вовки... Правда, які ж вовки на воді? Ну тигри, ну крокодили женуться за нею, човен хитає, заносить у ями, а вона дивиться в темряву і шепоче: «Допомогу!.. Швидко допомогу!»

Так чи не так мандрувала Ніна вночі, я не питав її. Не наважився. Бо зрозумів: не любить вона бабських розпитів. Очевидно, сталося з нею щось сумне, і вона не хоче про це говорити.

Не змовляючись, ми сиділи мовчки: я на березі, Ніна у своєму човні.

Сонце майже скотилось за гору; небо на заході було червоне, і червонясті відблиски падали на річку. Край берега, на стишеній воді, стояв білий човник, у ньому гойдалась дівчинка, і очі в неї були зажурені.

— Ніно, — сказав я неголосно. — Я хочу померти. Тільки ненадовго. Хочу подивитися, що робиться там, під землею. Ну, зберуться люди, поплачуть, поголосять, засиплять могилу і підуть. А далі? А що тоді? Лежиш у домовині. Тихо. Чорно. І ось... відчиняються двері, залізні, скрипучі, і ти встаєш і

спускаєшся вниз, начебто в погріб, а там, серед мороку, — густо людей, тих, що померли колись...

— Не треба! — здригнулася Ніна, й обличчя в неї стемніло. — Звідти ніхто не повертається... Я знала багатьох, я з ними дружила, вони повиростали, і кого вбило, кого хвороба задавила, — ніхто не повернувся. Не смій померати, чуєш! — пристукнула вона кулачком і строго глянула на мене. — І Адамові скажи: хто помре, той більше не житиме.

Я сидів ошелешений. «Як же так? — думав я. — Куди ж я подінусь? Ось у мене руки, ноги, голова, на голові чуб і вуха — хіба воно все пропаде? А я, крім того, бігаю, кричу, купаюсь, — хіба й це зникне? І нічого від мене не залишиться на землі? Е, ні! Тут щось вона, ця дівчина, переборщила». Я так і сказав їй: не вірю, щоб люди вмирали зовсім.

Ніна замислилась. І сказала повагом:

— Так, люди не вмирають зовсім. Коли вони лягають у землю і самі стають землею, то з них виростає трава чи дерева. З добрих людей виростає щось добре — яблуні, бузок, маргаритки. А хто злий, завидючий, то буде реп'яхом, кропивою, лишаєм повзучим.

Я тупнув п'ятою в землю й викрутив ямку: мені не дуже сподобалось!

«А що виросте на місці Глипи?» — спало чомусь мені на думку.

ЗА ПАВУТИНКОЮ

Сьогодні вона не така.

Дивіться: пливе... сюди повертає і здалеку ще рукою хить-хить. Гарно причесана, сидить на борту, і довга коса аж у воду звисає.

Човник її біжить веселіше.

— Доброго ранку! — гукає мені.

— Здоров, Ніно!.. Обережно, там корч.

Вона проминула підводний камінь, де світла вода, гойднулась на хвилях і вниз, у протоку... «Ух ти!» — шарпнуло мене, бо човен підкинуло — і носом у бризки, і понесло між камінням.

Ніна пригнулась, весло — сторчма, і став, завмер її човен під скелею.

— Ти молодчина, — сказав я, заглядаючи до неї в протоку. — Думав, так і хряснеш об камінь... Давай повідок, прив'яжу човна... А вночі й не ви-и-идно.

— І видно. Бо в мене ліхтарик є.

— А де ж той ліхтарик?

— А ось він, — і подала мені білий шапкастий гриб.

— Це ж гриб!

— Ну й що. А вночі він світиться.

Я засунув гриб під сорочку, зробив темне дупло і встромив туди носа: точно!.. світиться гриб!.. синім холодним вогнем. Від цього світла під сорочкою стало синьо, і вийшла маленька ніч — небо, земля і повний місяць.

— Знаєш, Ніно, — зірвавсь я на ноги, — бери свій ліхтарик і гайда... в біле глинище.

— А там що?

— А там — нора. Ціла печера. Глибока-глибоченна. І страшно. Ходімо!

Я подав їй руку. З човна вона стрибнула на берег, зняла свої білі туфельки. Вона була майже рівня, ось так — по чубок мені, хіба що трохи щупліша і незасмагла, як і Адам.

До цього Ніна сиділа тільки в човні. А зараз ступила на камінь і чомусь опустила очі. «Не бійся. Ходімо!» — я повів її через брід, через лозняки — на той бік річки.

Стежка звивалася вгору. Земля під ногами була суха, червоняста, і нам частенько траплялись кремінці. Ніна застрибала, заойкала: ой гарнюсі, ой сюсімумі... Дівча — воно завжди дівча. Тут, показав я Ніні, кремінці найкращі: є гострі, є плескаті, є схожі на стародавні ножі. А яких вони кольорів! Бачиш: і лимонні, й зелені, і кров'янисто-багряні. А як викрешують іскри! У мене дома цілий картуз кремінців. Хочеш, можу промінять на ліхтарик. Або й так віддам. Назавжди.

З балачками пройшли ми далі, попід косогором. Уже видно, що скоро будуть копні, цебто глибокі ями, — стежка до них всипана білою глиною. Аж ось круте зривисько, майже пряма рудувата стіна, порита дощами, а під стіною — нори. То ходи в глинище.

Ми зупинились коло першої нори.

Ну як вам сказати: кругла дірка, треба лізти наче в погрібець, хтось навіть зробив рівенькі земляні сходи. А тільки ж темно. І холодом віє...

— Полізли? — спитав я непевно.

Вигляд у мене був, мабуть, нудний, бо Ніна так посміхнулася, як посміхаються старші над хлоп'ячим ластовинням. І я, будь-що-буде, сьорбнув повітря і з'їхав униз, на верхню приступку. Ніна за мною. Вона підняла свій грибок, і ми, тримаючись за руки, полізли туди, під землю. Нора, вичовгана людьми, була крута й слизькувата; я обережно просовував ногу, спершу одну, потім другу. Щось липке, може, павутиння, чіплялось за голову. Я йшов пригнувшись і чув, як мені в потилицю дихає Ніна.

— Не страшно? — питаю.

— Ні... А далеко ще йти?

— Далеко.

Хтозна, чи боїться вона, а мені таки моторошно. Бо над нами ціла гора землі, і трактори там ходять, і дядьки з лопатами. І вже не видно, де той вузесенький вихід. Хіба добіжиш до нього? Мимохіть вчувається: двигтить земля, потріскує... ось-ось тече піщаний струмок... Ми й дух притаїли; якщо перемовляємось, то тільки пошепки.

— Ніно, — кажу, — вище світло держи, бо темно.

— А може, назад?

— Та скоро вже.

Спускаємось углиб, і нора все похмуріша, і морозцем хапає за литки. Раптом: «Ой!» — я підсковзнувся, шурхнув у темінь, у мокру виямку. І щось упало зверху на спину — гиц! і світить мені у вухо. «Ніно, це ти?» — Ми злякались, але тут же й чмихнули од сміху.

Ніна встала, підняла над собою ліхтарик. «О-о! — сказала вона зачаровано. — Диви! Яка тут краса!..» Ми були вже в самому глинищі, у білій печері. Та ні, ви бачили білу печеру? З білої, чистої глини? Бачили, щоб і долівка, і стіни, і стеля, — щоб усе було наче підсинене, і все щоб горіло рівним морозним вогнем?

Ніна дивилась на це біле сяйво, і обличчя у неї було здивоване, а на щоках зробились глибокі рожеві ямки. В тих ямках неначе світився мед. Мені аж солодко стало в роті, я стулив язик жолобком і кінчиком язика лизнув її щоку.

— Ай! — сказала Ніна. — Ти що лякаєш? Холодним таким лижешся.

Вона витерла щоку рукою, ще вище підняла ліхтарик і підійшла до стіни: у білій холодній глині, порубаній лопатою, заряхтіли барвисті камінчики, заблищали червоні жилки. Із тих жилок виступала вода і студеними краплями — цок! — падала під ноги. Здавалось, краплі тут же замерзали, і в печері лунко цокало від кожного їхнього удару.

Я змерз, притулювся до Ніни, і ми пошепки, один одному на вухо, заговорили:

— Ніно, у тебе очі світяться.

— І в тебе.

— У тебе ніс холодний.

— І в тебе.

— У тебе губи дрижать.

— І в тебе.

— Давай звідси тікати.

— Давай.

Аж затокотіла печера, коли ми дременули назад.

Ми бігли, штовхались, падали, повискували од страху чи од сміху, не можу сказати. І ось — на горі... А сонця, а спеки, а пахоців тут — хух, як добре!

Постояли вдвох, як сліпі, зігрілись, надихались вволю.

ВСЕ ВІДПЛИВАЄ

Ви чули, як наближається рівний і тихий дощ? Отак сидиш у хаті, мати одчинила вікно, і знадвору повіває свіжістю, а ти слухаєш... Десь далеко, в невідомому світі, зачинається шум... І то ще не шум, а шепотіння землі, шерхіт сухої трави, шелест пожовклого листя. Ти прислухаєшся: невже переспав і тобі шумить в голові? Ні, це вже садом іде неквапливий шум, іде до вікна і шумить у стіну — рівно, густо, заспокійливо, і пахне тихим дощем і тихими снами. Злипаються очі, і тебе огортає теплий спокій.

Вітер гнав із поля мокрий курай¹¹. Мені стало сумно, бо тільки вчора і ми всі бігли, як цей курай. І нас гнало поза городами. Сходились, збігались діти до баби Сірохи. А в дворі стояла машина, юрмився люд, бряжчали мідні тарілки, і дядьки ставили на кузов труну. Труна була довга, виступала з машини. Коли її

¹¹ *Курай* — місцева назва перекотиполя (трав'яниста або напівчагарникова рослина, яка після достигання плодів відривається від кореня і перекочується на значній відстані, розносячи своє насіння).

нахиляли, я побачив Адама: він лежав суворий і суворо дивився у небо. Загострене обличчя його світилось мертвим вогнем. Він помер тому, що не було чим дихать, сміятись, говорити. Вся живинка згоріла в ньому до краплі. Він уже пахнув землею і вирушав туди, звідки не повертаються.

Над труною ридала сліпа від сліз жінка, голосила баба Сіроха, хлипали наші баби; а в мене — як били мідні тарілки — струшувалось все в душі і гіркий клубок підступав до горла.

Поховали Адама за селом. Там росте кощавий старий бересток.

Не знаю, чи селяться лелеки на берестках. Думаю, що селяться. Вони люблять добрих людей. Таких, що травами лікують птахів чи будують співучі млинки.

— Ніно, — озвався я нарешті, — в тебе човен протікає. Бачиш?

— Протікає, — кивнула вона.

Я помітив, що в Ніни очі підпухли, вона була мовчазна, як ніколи. Ми сиділи годину й другу і не промовили жодного слова. Ніна дивилась на воду, вітер легенько ворухив чорну стьожку в її косах. Нема Адама. І про що нам було говорити?

День стояв хмарний; то набігали, то відкочувались геть легкі полохливі тіні; вже починали жовтіти верхи дерев, і в холодній прозорій воді відбивались багряні фарби осені. Кілька жовтих листків прилипло до весла. Я глянув пильніше на човен і тільки зараз побачив: човен накренило на правий бік. Гарні колись, світлі березові лубки почорніли (а лубками було обшито борти човна), де-не-де пожолобились дошки, крізь них сочилась вода. І набігло води чимало, аж притопило ніс, давно замочило Нінині ноги, залило водою її білі туфлі.

— Слухай, Ніно, він уже нікуди не годиться, твій човен.

— Ну що ж, так і буде.

— Не розумію: як?

— Без човна.

Я не міг уявити собі Ніну без кораблика. На чому ж вона припливе сюди? А для мене Ніна завжди пливтиме: з пухнатих хмар на землю, лугами — до річки, а річкою — до нашого броду.

— Ніно, я зроблю тобі човен.

— А ти вмієш? — вона глянула на мене, і якась гірка усмішка торкнула її вуста.

— Спробую.

— А з чого ти зробиш?

Правда, з чого зробити? Я сів і задумався. З колоди не подужаю видоббати човна, та й не годиться: річка ж у нас міленька. То я тільки видумую, що в мене морська протока, а насправді ось тут, між камінням, де застряв був Бакун, і для моєї ноги тіснувато. От якби знайти щось таке, легке й плавуче, щоб і стругати не важко, щоб і на воді держалось, щоб і гарний човник вийшов.

Хвилину чи дві ми сиділи мовчки. Я озвався перший:

— Добре. Я зроблю тобі човник, Ніно.

— З соснової кори?

— Авжеж.

— Це чудесно. Я так хочу, так давно хочу. І саме такого, з соснової кори. Він найкращий: гарний, легкий, ніколи не протікає. Адам збирався мені зробити, та, бач, не встиг. — І Ніна опустила голову.

Колінця у неї тремтіли. Білі вузенькі туфлі її розкисли у воді, з носка виглядав набубнявілий палець. «Осінь. Холодно їй», — защеміло мені в душі.

Взявся за ніж: він легко ріже, гладенько; сиплется додолу червоняста порохня, баранцями скручується стружка. Все йде нормально; вже загострився, видовжився корпус; правда, він ще грубенький, неоковирний, але видно: так тобі не абищо, а щось серйозне. Одна лиш біда: чикнеш ножем різкувато, це і злітає верхня луска, відшаровується; кора, бачте, склеєна поганенько. Та не біда, скоро я приловчився, і робота пішла як слід.

— Дивись, — кажу Ніні, — «Санта-Марія» прийшла. Кинула якір.

На воду впав жовтий вербовий листок. Довгенький, глянсований, з гордо піднятим і закрученим хвостиком, він скидався на каравелу «Санта-Марія», котру я бачив у книжці. Листок стояв нерухомо. Та ось дмухнув вітрець, забрижилась вода, і човник погнало до берега. Він летів і водив сюди-туди носом, наче вибирав, куди йому краще причалить.

— Льоною, — озвалась Ніна, — а можна і в моєму кораблику зробити високий ніс?

— Мржна. Такий і зроблю. Ось, — і я показав майже готове суденце.

Воно стояло у мене на руці, новеньке, темно-червоного кольору, із смолистим запахом; міцні борти, що звужувались донизу, були добре обтесані, а вся носова частина задерта вгору.

— Ой, — тихо сказала Ніна, і очі в неї зажеврились. — Справді, як «Санта-Марія»!

Уже залишилось небагато: видовбать кору зсередини. Ніж у мене з гострим кінцем, і я провів заглибини понад бортами, кормою і носом. А далі тільки підколупуй соснову луску — сама одлітає.

Глибшає човен, стає просторіше в його трюмах, а я прикидаю в думці, де зробити лаву, де щілини для весел. Вичишаю луску, видмухую порохню, а Ніна тихцем посміхається, косуючи оком на мене.

— Чого ти, Ніно?

— А так. Вуса в тебе геройські.

— Які, які?

— Червоні вуса. Як у пірата.

Здмухнув я вуса, струсив шоколадну тирсу, що всипала мені сорочку й штани, і підняв у руці суденце:

— Готово! — кажу. — Ще весла виріжу.

І от наш кораблик стоїть на воді. Злегка погойдується. Два соснових весла виблискують на сонці. Од червоних бортів — густа багряниста тінь, що коливається на хвилях. І Ніну злегка погойдує. І на її лице падає червоний відблиск. Вона стоїть у кораблику, зовсім не схожа на ту дівчину, що сумно сиділа на березі. Гляньте: вона, мов чайка, зором, крильми, тілом своїм подалась уперед, готова от-от злетіть; розсипались на вітрі її коси, тріпоче біленьке плаття. Я кажу:

— Ніно, стривай! А вітрило? У мене є шмат парусини, нумо стривай!..

Я ставлю високу щоглу з хрестовиною, шпагатом і клеєм кріплю вітрило, і вітер напинає мій парус, неспокійно лопоче, на швидку течію розвертає судно.

— Льоною, сідай! — гукає Ніна. — Вдвох попливемо.

— Як? І мені сідати?

— А чого ж!

Це ж не простий кораблик, це Нінин.

Кораблик несло в протоку, і я стрибнув саме вчасно: нас кинуло в бризки, в бурхливий потік, обшугнуло водою; я наліг на весла, грудьми уперся в праве весло, крикнув Ніні: «Стережись!» — і повернув наш вітрильник так, щоб він проскочив повз гострий камінь. Ще раз труснуло, обдало мене піною, і ми вийшли на чисте плесо, попливли за водою.

Мокрі, ми сиділи поруч, під вітрилом, дивились на береги. А береги в нас такі: то підмиті печери, де сплелись корневища, чорні й вузлуваті, як морські спрути; то світлі піщані відмілини, всипані черепашками; то круті глиняні припічки, геть подовбані норами, — там селяться зграї стрижів, — зараз вони з вереском носились над лугом.

Ми пливли під вербами, наче в зеленому гроті; тут стояла принашка сутінь, і лише подекуди вгорі жаром світилися китиці стиглої калини. Я сидів на веслах, вибирав дорогу. І раптом Ніна торкнула мене за плече. Я оглянувся. За нами сумно плив старий Нінин човник. Він, мабуть, не схотів самотнім залишитись на броду. І, притоплений, тихо снував за нами.

— Він когось везе, — сказала Ніна.

— Кого? Я не бачу.

— Дивись, на кормі.

О, таки справді! На кормі сиділа жовта стрільчата бабка. А мені здалось: на маленькому авіаносці притупився вутлий двокрилий літак. Може, він потерпів аварію, і Нінин човник везе його до найближчого аеродрому?

На одному закруті старий притоплений човник ткнувся у берег і став. Бабка від поштовху злетіла. У польоті вона ще більше нагадувала мініатюрний літак, неважко було побачити й пілота, що махав нам з кабіни шоломом, і ми попрощалися з ним.

Та скоро і наш кораблик зупинився. Що за морока? Збурена вода кипіла, крутила поверху піну, але стояла на місці: щось їй перетнуло шлях. І тільки насподі, в глибині, течія клекотіла і біла струменем, рвучи запону. Наш вітрильник здригався, тремтів, як живий, але далі не йшов. Ми з Ніною переглянулись, нічого не розуміючи. Я перехилився через борт, поводив очима і вгледів: там, де збирається піна, стирчить із води щось таке, схоже на плетену корзину.

— Ага! — вигукнув я. — Все зрозуміло!

— Що там? — спитала Ніна.

— Верша!¹² Це Глипина верша. У нього така бовдуряка, що перекриває всю річку. І знаєш, що люди кажуть: Глипа вночі відкриває шлюз на верхньому

¹² *Вёрша* — сплетена з лози риболовна снасть, що має форму лійкоподібного кошика.

ставку і спускає воду і коропів у річку, тих, що колгосп розводить. А тоді, лисюга, тягає собі рибку — пудами...

— А воно й видно, — сказала Ніна, — що воду спускали. Атож, якщо придивитись, то видно: розливалась недавно річка; оно зтягло мулком острівці, причесало траву, розвішало мох на сучках.

«Цікаво, — подумав я, — що піймалось у Глипину вершу?»

Узяв жердину і ткнув у річку, туди, де бульбашилась вода. Ткнув, але тичка не йшла — під нею щось тріпотіло. Я бовтнув жердиною і тут — як дрова! — плесь, плесь!.. Закипіла піна, забилась риба, хвостами аж молотить по воді. Один коропище як хвисьнув, так і вилетів на берег, позяпав ротом і знов на дно.

— От риби! — сказав я. — Аж кишить. Тичку встромив — і не падає.

— Що робити? Це ж розбій! Може, покликать кого?

— Навіщо? Ми самі щось придумаємо... Знаєш, Ніно, Глипа затикає вершу соломою. А я затичку вийму, і хай пливе собі риба, тюгу-у! — у нижні ставки.

— Давай! Тільки швидше!

Я подіз у річку, а тут глибоко, і ноги по коліна грузнуть у муляку. Так я аж вухом ліг на воду, намацав рукою затоплену вершу, намацав її гузир і висмикнув цілий снопок соломи. Тільки висмикнув, як чую: залоскотало!.. затріпотіло!.. Пішла рибка між моїми ногами.

— Ось, ось вона! — закричав я сміючись. — Пливе табуном! На волю!

А жирні коропці лінивим ходом, тягнувши за собою хвилю, пішли по течії. Вони плавно й поважно вихляли хвостами, луска на їхніх боках відскакала золотом. Риба зовсім нас не боялась, пливла попід самим берегом. Ми довго проводжали коропців. Та ба! Знов якась перепона! Так само крутило воду і зашумувало піну. Виявляється, обачливий Глипа поставив ще одну, контрольну вершу. І тут я витяг затичку — жмут гнилої соломи. Тепер була вільна дорога від верхнього ставка до нижнього.

— А верші? — спитала Ніна. — Глипа їх знов поставить. І буде тягати коропи.

Гм, верші... Що з ними робити?

— Ніно, — сказав я. — Вже вечоріє. А ми з тобою мокрі та й змерзли; бач — у тебе сироти на ліктях. Давай розведемо вогонь.

— О-о, це прекрасно!

Над річкою, в густих кущах, ми назбирали падалішніх стебел, хмизу, сухого гілляччя. Поки Ніна лаштувала багаття, я притяг Глипині верші. Вони добряче вимокли у воді, стали аж чорні, від них на сто метрів несло мулом і риб'ячою лускою. Ці важенні споруди я поставив так: одну вершу підпер другою, щось вийшло схоже на курінь, а внизу якраз було місце для вогню. Коли спалахнуло полум'я, ми побачили грандіозну картину: закурились верші! Тепла шипуча пара зміями повзла крізь плетену лозу і стовпом звивалася вгору.

— Диви! — сказала Ніна. — Немовби чуми димлять. А ми з тобою ескімоси і їмо ведмежатину.

— Еге, — зіщулювся я. — Ескімоси. І мокрі сидимо на снігу.

Чи то вогонь додав темноти, чи ми не помітили, як упала темрява. Нас обступила ніч, обступили чорні кущі, з-під яких тягло річковою сирістю. А коли вогонь відкидав пільму, тоді — лиш на коротку мить — багрянний

полюск падав на вітрило, і нам було видно щоглу і сонний кораблик, що стояв коло берега. Над нами тремтіли зорі, сині, як іскри бенгальських вогнів.

Я ще підкинув хмизу у багаття, полум'я шугнуло вгору, під самі верші. Сира лоза довго шипіла й сичала та ось, нарешті, спалахнула, червоні язички поповзли в небо, і верші, як дві ракети, снопами вогню освітили весь луг. Оце красота!

Ніна підскочила (а очі горять) і давай: «Трам-та-там! Трам-та-там!» І пішла круг вогню, стріпає косами, плече в долоні, а я за нею і наче вибиваю в бубон, а полум'я тріщить, сипле додолу жарини. Чуєте? Гримлять тамтами в джунглях! І раптом — ніч... Впало, обвалилось вогнище, одразу повіяло холодом, дихнуло порожнечою, осіннім смутком.

Ніч стояла між нами; я тримав Ніну за руку, але не бачив її. Ми принишкли, наче осиротіли без вогню. Десь у небі зі свистом пролетів самотній птах.

— Осінь, — сказала Ніна.

— Осінь, — сказав я. — Птахи у вирії збираються.

— І мені пора.

Я відчув, як вона легенько стисла мені руку.

Ніна відпливала восени. Все пливе восени: листя за водою, хмари, павутиння, птаство, школярі, комбайни. Все кудись пливе, прощається з літом. І Ніна прощалась.

Як завжди, ми зустрілися з нею на броду. Вона сиділа в кораблику, я на камені. По воді проносились тіні журавлиних ключів.

— Ти в який клас підеш? — спитала Ніна.

— В третій.

— Значить, скоро забудеш про мене.

«Ет, — знизав я плечима. — Навіщо пусті балачки?»

— Так, ти забудеш про мене, — тихо, але твердо сказала Ніна. — У мене друзів багато було, вони повиростали, купили собі мотоцикли, транзистори, квитки на футбол. І коли я приходжу до них у гості, вони дивляться на мене сонними очима і не впізнають. «Ти хто?» — питають. «Ніна», — кажу. «Не знаю такої». — «А пам'ятаєте, — нагадую тоді, — як ми слухали в степу павукове радіо?» — «Тю, що за дурниці!.. Павукове радіо! Йди собі, дівчино, геть, не мороч нам голову!..»

Хтозна, про кого це казала Ніна, та я чомусь живо побачив Глипу, побачив, як він сонно глипає над своїм патефоном, бо він, коли добре підп'є, крутить одну музику:

Ех, Дуня, Дуня я-я,
Дуня ягідка моя...

— Не всі такі, — ображено засопів я. — Адам не забув. Він часто казав про тебе.

— Адам, — Ніна особливо якомось вимовила це ім'я. — Адам був дитина. Велика дитина. У нього був свій Бумс, своя Сопуха і свій ліхтарик. Ліхтарик він мені подарував, ти його бачив.

— А-а, це Адам подарував? — аж тепер я дізнався, де вона взяла грибок, який світив у печері місячним світлом.

Я порився в кишені, витяг свої припаси. Забрів по коліна в воду, до її кораблика, і сказав:

— Ніно, ось два кременці. Найкращі. Один світлий, другий з багрянцем. Вони викрешують вогонь. Якщо тобі страшно-страшно стане, візьми їх і так покреси — блись, блись, і все, і страху не буде.

— Гарні кременці, — сказала Ніна й загорнула їх у хустинку. — Ну все, Льоною, мені пора.

Вона сіла в кораблик, спустила весла на воду. Легкий, з соснової кори, вітрильник вийшов на течію. Вся річка була встелена жовтим листям, від нього рябіло в очах; серед жовтого листу плив її тихий кораблик. А над нею неслись павутинки, а ще вище — журавлині ключі. Річка петляла долиною, губилась за бурим горбом. І кораблик віддалявся, меншав, мрів над водою. Я вже бачив тільки присмучену дівчину, яка жеврїла на сонці, мов свічка.

— Ніно, прощавай-ай! — змахнув я рукою.

— ...щавай! — відгукнулась луна.

— На те літо ждатиму. Чуєш?

— Чую!.. Приїду!..

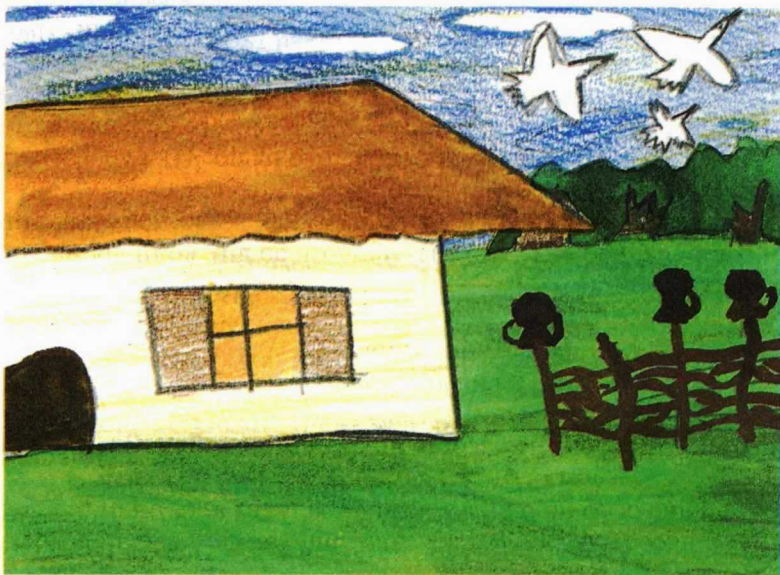
Я зіп'явся на носки, але вітрильник став маленький, як тїнь журавля. І раптом мені здалося: то справді журавлик! Гляньте, він знявся з води, понїсся над землею, вплив у небо і з розвороту пішов за бистрим ключем.

Навіть примарилось мені: я бачу Ніну. Вона спрямовує свій крилатий кораблик у синю затоку, веслує між хмарами. А хмари над нею — як скелі.

А вітрило у неї — як біла пір'їна. А вода чиста-чиста, без дна. Попливла Ніна у вирій. За птахами.

...І досі не знаю, чи була вона, така дівчина, чи я її просто вигадав.

1. Хто з химерних мешканців жив у хатині героя повісті В. Близнеця «Звук павутинки»?
2. Що сталося з метеликом, якого хлопчина посадив у коробку?
3. Про що фантазував Льонька, сидячи біля плити й готуючи обід?
4. Яке ім'я дав Адам Льоньці й чому?
5. Що змайстрували Адам із Льонькою на річці?
6. Як назвали два капітани, Адам і Ленд, маленьку річку? Чому саме так?
7. Пригадай, на чому приїхала Ніна, який вона мала вигляд. Чи змінювався зовнішній вигляд Ніни та її човника протягом твору і чому?

8. Чи піклувався хлопчина про дивних жителів своєї оселі? Як саме?
9. Який висновок зробив герой повісті після пригоди із зотлілим метеликом? Чи поділяєш ти його думки й почуття?
10. Опиши, яким уявляв собі хлопчик Льонька комашине царство.
11. Доведи, що Рекс був добрий собака. Чому ж тоді він напав на Глипу? Які риси характеру мав Глипа?
12. З чим порівнював імена Ніни та Адама наш герой? Чи ти згодний із такими порівняннями?
13. Як ти вважаєш, хто ж така Ніна? Поміркуй, який прихований зміст криється в її образі. Чим видається тобі Нінин кораблик?
14. Поясни назву твору та сформулюй його головну думку. Можливо, твоє пояснення не збігається з міркуваннями твоїх однокласників. Подискутуй про прихований зміст образів: звуку павутинки, Ніни, кораблика.

15. Чи доводилося тобі зустрічатися зі Срібним Чоловічком, Вишневими Пушинками, Бумсом? Поділися своїми враженнями. Намалюй цих героїв такими, якими ти їх уявляєш. Чи схожі вони на вміщені в підручнику ілюстрації твоїх однолітків?
16. Розкажи про Адама, поміркуй, чим він займався, яке лихо спіткало його. На твою думку, з якою метою автор увів у повість трагічну історію про вченого Адама?
17. Склади план характеристики образу Льоньки та усно схарактеризуй за ним героя повісті В. Близнеця «Звук павутинки». Прослідкуй, чи є у творі опис зовнішності героя. Що важливіше для автора — портрет хлопчика чи його внутрішній світ? Визнач риси характеру Льоньки. Простеж, як письменник зображує вчинки героя, відтворює його думки й почуття, ставлення до нього інших персонажів. Не забудь висловити і особистого ставлення до героя: скажи, чим він тобі сподобався, а чим — ні, чи хотів би ти мати такого друга, як Льонька.
18. Перекажи найцікавіший, на твій погляд, фрагмент повісті В. Близнеця «Звук павутинки».

19. Щойно ти ознайомився з чудернацьким світом, у якому живе допитливий і здібний хлопчик Льонька, дізнався про його мрії та фантазії, місце в ньому вченого Адама. У класі ти міркував над прихованим змістом образів звуку павутинки, Ніни, кораблика. Чи згоден ти, що підтекстом образу звуку павутинки є дивовижність і краса світу, вміння відкрити його для себе? Напиши про це твір-роздум. Твір можна назвати «Дивовижність і краса світу», «Звук павутинки навколо мене», а можеш дібрати і власний заголовок. Однак пам'ятай: тобі треба написати твір-роздум, тому використовуй у роботі такі мовні звороти: *на мою думку, як на мене, по-моєму, мені здається*. Осмислюй, фантазуй, твори. Натхнення тобі!

- Я можу переказувати найцікавіші уривки з повісті В. Близнеця «Звук павутинки».
- Я можу охарактеризувати світ, у якому живе хлопчик Льонька, прокоментувати його мрії та фантазії, місце в ньому вченого Адама.
- Я знаю, як складати план характеристики образу Льоньки та описувати за ним героя.
- Я можу знаходити в тексті образи, що передають різні ідеї, почуття, дискутувати про прихований зміст образів: звуку павутинки, Ніни, кораблика.
- Я вмію писати твір-роздум.
- Я розумію, що таке підтекст.

На дозвіллі

Радимо прочитати твори В. Близнеця «Землянка», «Як народжується стежка», «Золота гора до неба».

Ярослав Стельмах (1949–2001)

Ярослав Стельмах
народився
в Києві

Ярослав Стельмах — лауреат літературних премій імені Івана Котляревського та Миколи Островського.

П'єси «Привіт, синичко!» та «Запитай колись у трав» були перекладені багатьма мовами і входили до репертуару сорока театрів світу.

Як і твори Всеволода Нестайка та Віктора Близнеця, повісті Ярослава Стельмаха написані для того, щоб допомогти тобі, друже, розібратись у складному світі, повірити в лицарські закони добра, справедливості, надійності в дружбі, переконатись у власній силі.

Ярослав — син відомого українського письменника Михайла Стельмаха. З дитинства мав різнобічні інтереси: захоплювався спортом, музикою, іноземними мовами. Пізніше, згадуючи свої дитячі роки, літератор зазначить: «Спочатку займався плаванням, потім гімнастикою, а з боксу та боротьби здобув навіть спортивні розряди. Грав на фортепіано, любив гітару».

Особливі успіхи мав письменник у вивченні іноземних мов, які цікавили його змалку. «Я почав перекладати, — згадує Ярослав Михайлович, — ще навчаючись у Київському інституті іноземних мов. Спершу мене зацікавила книга, яку мені привезли з Канади. Автор її — перший в історії свого народу ескімоський письменник Маркузі. Книжка адресована дітям та цікаво, дохідливо розповідає про суворе, сповнене небезпек і тяжкої праці життя ескімоських племен. Звалася вона «Гарпун мисливця», і працював я над її перекладом з великим задоволенням». На час закінчення інституту Ярослав мав уже кілька друкованих перекладів з англійської мови.

Дорослі читачі знають Ярослава Стельмаха насамперед як драматурга. Неабиякий успіх мала серед глядачів п'єса «Привіт, синичко!», яка одночасно йшла в п'ятнадцяти театрах України. Чималу аудиторію збирала «Шкільна драма».

Незважаючи на відчутний успіх перекладача та драматурга, несподівано навіть для самого себе Ярослав Стельмах почав писати твори для дітей. Уміння змалювати літературних героїв справжніми, колоритними, яскравими приваблює твоїх ровесників, тому вони залюбки читають чудові романтичні книги Ярослава Стельмаха для дітей — «Манок», «Якось у Чужому лісі», «Найкращий намет». Пропонуємо тобі поринути в захоплюючий світ повісті «Химера лісового озера, або Митькозавр із Юрківки» і прочитати про дивовижні пригоди твоїх однолітків — кмітливих і допитливих Митька та Сергія.

Першою книжкою Ярослава Стельмаха є збірка оповідань «Манок». Для наймолодших читачів письменник написав п'єси: «Митькозавр із Юрківки», «Вікентій Прерозумний». На дозвіллі радимо почитати ці твори.

ХИМЕРА ЛІСОВОГО ОЗЕРА, АБО МИТЬКОЗАВР ІЗ ЮРКІВКИ

(Скорочено)

Розділ I

Зоологія і комахи. «Відпустіть нас до бабусі»

Коли ми склали іспити і п'ятий рік навчання нарешті скінчився, на збори, присвячені цій знаменній події, прийшла і вчителька ботаніки Ірина Семєнівна.

— Любі дітки! — вона завжди казала «дітки» чи «діточки». — Ви вже учні шостого класу, з чим я вас вітаю і повністю приєднуюсь до тих хороших побажань, які ви щойно почули від присутніх тут педагогів. Хочу вам ще раз нагадати — учитися в шостому класі де в чому легше, а де в чому трудніше, ніж у п'ятому. Ми з вами, зокрема, будемо вивчати зоологію...

Той, хто не знав нашої ботанічки, міг би подумати, що цілісінькими днями ми тільки й сушили голови над тим, як би під її керівництвом ще глибше зрозуміти навколишній світ. Насправді ж ми мало любили ботаніку, та й не можемо сказати, щоб і зоологія вигравала в нашій хлоп'ячій уяві привабливими веселковими барвами.

— Так от, любі діточки, — правила далі ботанічка, — для того, щоб збудити вашу цікавість до нового предмета, щоб продовжити добру традицію наших старших класів, вам треба за літо зібрати колекцію комах.

— Ого, — перебив її Шумило, — та якщо всі школи візьмуться до цього діла, наступного літа вже не буде чого ловити...

— Пам'ятаєте, я розповідала вам, як збирати таку колекцію?..

Тепер і я згадав стоси невеликих коробок із скляним верхом, що припадали порохом у кабінеті зоології.

— А можна вдвох збирати одну колекцію? — схопився з місця Митько.

— Можна, тільки щоб і видно було, що її робили двоє. Така колекція має бути більшою і кращою... Тільки не так, як у минулому році.

Цим вона натякала на гербарій рідного краю, який треба було зібрати минулого літа. Тоді ми й не думали збирати його, а потім Митько таки знайшов якийсь гербарій, ми його підписали і здали, навіть не поцікавившись, що воно таке. А потім до школи прибіг старший Митьків брат, з голосним скандалом забрав той альбом і нам'яв Митькові вуха. Виявилось, що то гербарій зовсім не рідного краю, бо містив зразки рослин Далекого Сходу, по-друге, він належав навіть і не Митьковому братові, а котромусь із його приятелів. А потрете, з'ясувалося — приятель теж узяв його на два дні в себе на роботі.

— Чому тебе та колекція муляє? — запитав я Митька, коли йшли додому. — І звідки така зацікавленість?

— А тому, що тепер нас точно відпустять до моєї бабусі!

Тут слід зазначити, що ми з Митьком давно мріяли поїхати до Юрківки, села, де жила Митькова бабуся...

— Уявляєш собі? — казав Митько. — Ліс. А в лісі озеро. А на березі курінь. А в курені — ми. А поруч багаття. І казанок із юшкою. І роби собі, що хочеш. Хоч на голові стій. А кругом — ні душі.

Отож ми й докучали моїм батькам (Митькові були не проти), канючили мало не щодня:

— Відпустіть, ну відпустіть нас до бабусі!

Але батьки дуже сумнівались, чи піде це на користь у першу чергу самій бабусі, а потім уже нам.

— Уявляю, що вони там вироблятимуть, — хитала головою мама.

— Двоє лобуряк на голову старенькій жінці, — і собі докидав тато.

І тільки моя бабуся підтримувала нас:

— Не такій уже старенькій, — казала вона. — Ми з нею однолітки.

— Хоч і не старенька, — мовив тато, — а коли б вам, мамо, вони обоє сіли на шию на три тижні, то ще невідомо, якої б ви заспівали.

— О, я була б тільки щасливою, — не здавалась бабуся. — Село, річка, ліс, два юні джентльмени. Певно, я знову відчула б себе молодою.

— Боюсь, що ненадовго, — обізвалась мама. — Господи, як ви мені вже набридли з цим селом!

— Невже ви хочете, Оксано Павлівно, — втрутивсь нарешті у розмову й Митько, — щоб ваш син, а заодно і його перший приятель ціле літо нудились у місті, де все кругом — і пилюга, і розжарені спекотні вулиці — навіває сумні думки і сприяє передчасному старінню наших організмів? — (Цю промову він підготував заздалегідь). — А хіба існує кращий відпочинок, ніж там, у селі, злитися з природою після важкої праці і успішного закінчення п'ятого класу?

— Не дуже-то ви й перепрацювались, — кволо посміхнулась мама.

— А того, хто не принесе першого вересня колекцію до школи, не переведуть у шостий клас.

— Так уже й не переведуть? — не повірила мама, але видно було, що Митькові слова таки надщербили її несхитність і стрілка маминої впевненості гойднулась у нашу сторону.

— А може, й просто двійку поставлять, — не здавався Митько. — А кого порадує двійка у перший же день навчання? Це на весь навчальний рік може настрої зіпсувати.

— Еге ж, — знов усміхнулась мама, — вам зіпсуєш... Ну, то як? — звернулась до тата.

Я відчув, що дмухнуло сприятливим вітром.

— Та хай уже їдуть, — одмахнувсь він. — А то ж спокою не даватимуть ціле літо. Тільки щоб бабусю слухали.

— Ура! — закричали ми й вибігли з кухні, але в передпокої на мить затримались.

— Чула? Чула? — сміявся тато. — «Передчасному старінню наших організмів», га?

— І настрої у них на цілий рік зіпсується!

— Ех, ти, — закинув я Митькові, — то це ж вони з нас глузують!
— Ага, — почухав він потилицю, — переборщили трохи. Ну, та нічого. Головне — мета досягнута...

— Не виходьте на зупинках із вагона, — кричала услід поїздові мама.
— Зразу ж дайте телеграму, — не відставала од неї бабуся.
— І не здумайте їсти ковбасу. Влітку вона може зіпсуватись, — і собі гукнула Митькова мама.

Ми чесно дотримувались усіх обмежень, які наклали на нас батьки: не висовувались із вікна, бо може продути; не стояли в тамбурі — можна випасти; не виходили на зупинках — можна відстати; не виймали гроші з кишень — можуть украсти; не їли ковбаси чи, не дай Боже, консервів — можна отруїтись. Якщо оголосити весь список заборон до кінця, то виникне запитання, що зрештою таки можна робити...

Спати ми поклалися на горішніх лавах.

— Лягай грошима до стіни, — шепнув мені Митько.

За інших обставин остання Митькова фраза прозвучала б навіть незрозуміло. Але тільки не зараз. Гроші в нас обох були в правих кишенях штанів. Мені довелося лягти долілиць.

Дорога, мандрівка, навіть зовсім недалеко, викликає в нас відчуття якихось близьких, несподіваних і навіть таємничих подій.

А тут ми самі їхали аж куди — цілу ніч поїздом, потім ще треба години півтори автобусом. Це вам не туристський похід на один день, коли разом із класом ідуть майже всі викладачі школи...

Коли я прокинувся, вже розвидніло. Митько тихенько сопів із правицею в кишені, на столі видзвонювали склянки з чаєм, точніше з-під чаю.

— До речі, — зазирнув до купе провідник, — мені здається, зараз ваша станція, молоді люди.

Я штовхнув Митька і простяг руку по рюкзак.

Розділ II

Знайомство з майбутнім майстром спорту, а також з бабусяю, ентузіастом музичної освіти і дідом Трохимом

— А повітря? Відчуваєш? — мабуть, удесяте питав Митько, повернувши до мене сяюче обличчя.

— Відчуваю, — закашлявся я, бо автобус, що проїхав повз нас, порснув мені в обличчя хмарою пилуги з-під коліс і кіптюги з вихлопної труби.

— Ото ж бо, в місті, кхе-кхе, зовсім, кхе-кхе, тьху ти, не таке, — вже не так бадьоро продовжував Митько. — От якби ще автобуси не ходили...

— Тоді, пройшовши сорок кілометрів пішки, ти й уваги не звертав би на повітря. Далеко ще?

— А онде бабуся хата, — сказав Митько, набираючи гордої пози: адже тут він відчував себе до деякої міри господарем.

— Хо-го! — пролунав за нашими спинами насмішкуватий голос. — Про яку втому може йти мова! Хіба такі хвацькі і відчайдушні мандрівники стомлюються? Хіба мають вони на це право?

Ми притьмом обернулись. Перед нами шкірив зуби юнак років чотирнадцяти, притримуючи лівою рукою пошарпаний велосипед.

— А яке чудове спорядження! — не вгавав він. — Які сачки! Стережіться, бідні метелики! А рюкзаки! Там, мабуть, харчів не на один місяць. Юні лівінгстони¹, безперечно, збилися з путі, адже Африка у зовсім протилежному напрямі. Яке щастя для бегемотів і нільських крокодилів! Ви їх усіх переловили б.

— Ну, чого тобі? — насупивсь Митько.

— Мені нічого. Я думав, це вам буде приємно познайомитись з майстром велосипедного спорту міжнародного класу Василем Трошем. Звичайно, в майбутньому.

— Ну от, коли станеш майстром, ми з тобою і побалакаємо, — пообіцяв я йому. Мені кпини цього типа аж ніяк не сподобались.

Він скочив на свій велосипед і за мить здимів, мов і не було.

— Неприємний суб'єкт, — поділився враженням про наше нове знайомство Митько. Я заперечувати не став.

До бабусиної хати лишилось вже зовсім недалеко, коли попереду почулося якесь виття, та зразу ж і за-мовкло, загнулось на найвищій ноті.

— Це що? — запитав я.

— Не знаю, — стенив плечима Митько. — Може, корова якась бугай.

— Ніколи не думав, що корова може отак вити.

— О, ти не знаєш тутешніх корів, — пояснив Митько не зовсім упевнено. — Від них усього можна чекати...

Дізнатися про коров'ячі здібності я не встиг, бо той самий звук почувся знов і знов урвався.

¹ Лівінгстон Джон — англійський мандрівник, дослідник Африки.

— Стривай, стривай, — наморщив лоба Митько. — Ось бабусина хата, а оце... Та ні... але ж, мабуть, таки так. Ну й дивак... Хоча...

Звісно, ця словесна плутанина нічого мені не пояснила, і я вже смикнув друга за рукав курточки, коли почув: «Митю, Митюню», — і побачив, як старенька, огрядненька жінка із цебром у руці кинулась від клуні нам назустріч.

— Бабуно!

— Онучку!

Одведемо на мить наші очі від цієї зворушливої сцени і скористаємося з нагоди, щоб роззирнутися довкола. Ні, не вдалося, бо увагу мою негайно привернуло вікно через дорогу, звідки знов ревонуло. «Може, справді, корова забралася в хату, та й не знає, сердешна, як вилізти», — подумав я.

— Гнате, Гнате, перестань, їй-же бо! — загукала Митькова бабуся. — Перестань, дай хоч з онучком хвильку погомоніти.

— А-а, приїхав, — долинуло у відповідь. Нараз фіранка гойднулась, метнулася вбік, і ось уже у вікні з'явився розчервонілий вусатий здоровань із тромбоном у правиці. — Здоров, Дмитре!

Он воно що!

— То це ви! — зареготав Митько. — Здрастуйте, дядьку Гнате. Я так і не додумав, хто це. Точніше, спершу думав — ви, а потім, ні, думаю, не ви. Потім знов думаю ви, а потім...

— Я, я, а хто ж, — доброзичливо розсміявся вусань і розвів руками, мовби і собі дивуючись, що це він узявся до такого заняття. По-вуличному звали його Фа-Діезом.

— А ви ж позаминулого року на мандоліні грали. Так тихо було... І приємно.

— А, мандоліна, — одмахнувся той. — Тромбон — оце, я тобі скажу, да!

— А я тобі скажу, Гнате, — вставила й собі бабуся, — досить уже на сьогодні.

— Та я ж і кінчаю. Все. Заради такого випадку... А це хто з тобою? — накинув цікавим оком на мене.

— Ой, і справді! — сплеснула руками бабуся.

— Я, — озвався я.

Отак і відбулося наше знайомство...

— Доброго здоров'ячка, — крикнув хтось із вулиці.

— Ну, починається, — прошепотів Митько. — Зараз півсела сюди збіжиться. Ходімо десь сховаємося, — і дременував не дуже ввічливо за хату. Я подався був за ним, але тут мене перепинив той же голос:

— Куди ж це ти, Митю, чи не впізнаєш мене?

Я озирнувся. У хвіртку заходив дідок у темних смугастих штанях, вправлених у запилені чоботи, в синьому бувалому в бувальцях піджаку й кашкеті.

— А, драстуй, Гнатовичу, — одповіла Митькова бабуся, ступаючи в погріб.

— Здрастуйте, — зніяковіло привітався я.

— Ну і змінився ж ти, — хитнув головою дідок, зупиняючись серед двору.

— Га? — долинуло з погребя.

— Змінився, кажу, Демидівно, онучок твій, — повторив дідок, придивляючись до мене. — Підріс.

— Аякже, підріс, — радо погодилась бабуся, брязкаючи внизу посудом. — Ти ж його коли бачив, два роки тому?

— Еге ж, два роки. Ніби погладшав трохи...
— Та де там погладшав! Худючий, як і був.
— Е ні, який же він худючий. Опецькуватий... А то ж ніби й волосся було русяве, а це потемніло.

— Та де ж потемніло? — од того дива бабуся аж вилізла з погребка і кинула погляд на мене.

— Тьху, Трохиме, та чи ти не бачиш! Це ж не Митько!

— Отож-бо й видно, що не Митько, — охоче погодився той. — А хто ж? — поспитав жваво.

— Приятель його, Сергій. Разом приїхали.

— А-а, — спокійно, аж ніяк не дивуючись, мовив дідок. — Я й дивлюсь — ніби не Митько. А воно й виходить, що Сергій. Да-а, — продовжував, вмошуючись на приступці ганку. — Зараз, улітку, всі своїх дітей кудись одсилають. То в табори, то ще десь, а як нема куди, то до бабусь. Оце й до Дмитрівни теж онук приїхав, старшенький, правда, за ваших, — Василь. Дак той на велосипеді ганяє. З собою ж і привіз, — розібраний. Бабуся до нього кинулась, мовляв: «Онучку мій рідний, як же давно не бачились». А він їй: «Обережно, — каже, — бабо, не чіпайте чемодана, бо в мене тут велосипед». Не встигла вона й слова сказати, як він уже той велосипед витягнув, склав у момент і хода з дворища. Дмитрівна в гвалт: «Куди ж ти?!» А він тільки рукою махнув: мовляв, одчепись. А години за дві приїхав і каже: «Це в мене тренування такі, точно за графіком». Значить, — пояснив уже від себе дід, — як пробило, скажімо, першу годину чи яку там, то ти хоч спиш, хоч їси, а скачи на велосипеда й паняй, куди очі бачать. Отаке! Ну, а ви, — спитав, — теж на велосипедах ганять будете?

— Ні, — промимрив я. — Нам треба колекцію збирати...

— Митю, — загукала бабуся. — Ідїть їсти! Ви з дороги, певно, зголодніли? — посміхнулась до мене.

— Ще й як, — кинувсь до вмивальника Митько.

— Ну як там у вас, все гаразд удома? — поцікавилась бабуся.

— Угу, все, — ствердно хитав головою Митько, запихаючись голубцем.

— А як доїхали?

— Добре, — одказував Митько, простягаючи руку до кварти з молоком.

— То чому ж тато не повідомив? — допитувалась бабуся. — Я когось зустріти послала б. От хоча б Гната або діда Трохима.

— Не знаю, — відповідав Митько, наливаючи собі киселю. — Ми й самі дивувалися.

— Телеграми не дали, — не вгамовувалась старенька.

— Телеграми! — скрикнув Митько.

— Ну так що ж тут дивного!

— Телеграми! — мов йому замакітрилось, ще раз скрикнув Митько.

— Авжеж, телеграми. Та ти не переживай так. От сердешна дитина!

Я почав уже здогадуватись, до чого воно йдеться, і з підозрою глянув на друга.

— Ох, я ж розтелепа! — скочив він на ноги, засовуючи руку в бокову кишеню курточки. — Ай-я-яй! — Ось же вона, тато написав! Я ж і подався був на пошту, а дорогою забіг по батарейки, а потім згадав про плівку, а потім...

— Забув про телеграму? — закінчила бабуся. — Еге ж?

— Еге ж.

- Ех ти, — провела рукою по Митьковій голові. — Наїлися?
- Наїлися, спасибі, — дружно закивали ми.
- А тепер куди?
- Та ще не знаємо. Може, погуляємо трохи чи на річку...

Розділ III

Озеро. Змії люблять сіно

...І ось уже ми йдемо, навантажені рюкзаками з їжею й усякою всячиною, туди, де за річкою шумить верховіття, де голубінь неба заглядає в синь лісового озера, де птахи радіють погожій днині, куди вабить нас вільне життя.

— А головне, — казав дорогою Митько, — ти завважив, яка бабуся? Ні слова не сказала. Інша вже почала б: «Ой, та куди ж ви йдете? Та що вам там потрібно? Не купайтесь, бо втонете! Та не ходіть у ліс, бо заблукаєте!» А моя — ні слова.

— Так, — погодивсь я, — бабуня, що треба.

— А що нам у селі робити? Хлопців тут малувато, та й ті всі заклопотані, — то город сапають, то по господарству... А я, було, позаторік і собі спробував сапати, і що ж ти думаєш? Виполов якусь розсаду, а бур'яни полишив. Тут такі бур'яни ростуть, зовсім на бур'яни і не схожі. Подивишся — ніби якась городина, а воно ні, виявляється. Так мене після того й близько до городу не підпускали. Хотів дров нарубати — поліняка відскочила й по лобі мене як трахне! Тиждень із гулею ходив, а сокиру від мене ховати стали. Хотів навіть корову допомогти дойти, так мало того, що вона хвицялась, як скажена, так іще й мою панамку зжувала.

— То ж позаторік! Ти ще малий був.

Проминувши поле, ми наблизились до річки.

— Зараз беремо праворуч, — хвилин за двадцять мовив Митько, — і стежечкою до самісінького озера.

Тільки-но ми звернули, як навстріч, прямо на нас, з-за дерев вихопивсь велосипед, і хлопець, що сидів на ньому, гукнув знайомим насмішкуватим голосом:

— Гей, мухолови, з дороги!

Ще навіть не зметикувавши, що воно й до чого, ми швидко одскочили в сторону і лиш устигли побачити, як промайнула мимо спортивна Василева майка.

— А щоб тобі колесо відпало! — кинув я вслід. — Ну чого він причепився до нас, Митю?

— А, — махнув він рукою. — Мало дурнів? Не зважай!

Неподалік, на пагорбі, видніла якась безформна купа. Ми кинулись уперед.

— Та це ж курінь був! — перший здогадався Митько.

— А сіна скільки! — радів я. — Та цей курінь відремонтувати — раз плюнути. І місцинка яка зручна. Цікаво, хто тут жив?

— Не підходь! — гукнув Митько і заходивсь бігати навколо купи паліччя й сіна, штрикаючи в неї з усіх боків держаком сачка.

— Що з тобою, Митю? — здивувався я.

— Нема! — вдоволено мовив приятель. — Тепер можна й ремонтувати.

— Чого нема?

— Змій! Вони, знаєш, як сіно люблять! Забереться й чекає, поки ти на неї сядеш. І все! Взагалі, тут треба бути обережним, — говорив Митько,

випорожнюючи рюкзак. — Ліс усе-таки, хоч яка, а все ж глухомань. Як уку- сить щось чи що скоїться — до села бігти далеченько...

Розділ IV

Таємничий і бр-р-р який страшний. Хороший хлопець.
Нервові можуть далі не читати

Ми приходили до озера щодня. Набирали харчів, дорогою ганялись із сачками за всякими мурашками і один за одним. Біля озера вилежувались на сонці і купались у теплій воді.

Але одного ранку відбулась подія, яка трохи змінила і наше життя, і наші подальші плани. Коли ми, як завжди, з галасом вискочили з-за дерев на берег, то побачили: в нашому озері купається якийсь хлопець.

— Принесло ж сюди цього велосипедиста, — буркнув Митько.

Але той, уздрівши нас, хутко виліз на берег і весело загукав:

— Привіт дослідникам! І вам покупатися скортіло? Ех, водичка — що тре- ба! Це вам не річка!

— Добридень, — озвались ми трохи спантеличено, бо наші з ним останні зустрічі не дуже схилили до дружньої розмови.

— Та чого ви такі насурмонені обоє? Ще й досі сердитесь? А ви, я бачу, серйозно захопились відловом комах. Ну що ж, заради миру — ось вам від ме- не подарунок, — він підняв з піску свої штани і, сягнувши в кишеню, витяг жовтий прозорий камінець. — Дивіться!

Ми з Митьком захоплено схилилися над Василевою долонею.

— Ух ти, це що?

— Не пізнаєте? Бурштин. Он бачите, ще й муха в ньому якась.

Справді, у жовтогарячому злитку застигла навіки маленька комаха.

— Ви знаєте, що таке бурштин? — вів далі Василь. — Це смола дерев, що пролежала в землі мільйони років і закам'яніла. От у Прибалтиці її повно, а в нас рідко трапляється. Так що ця знахідка — велика цінність.

— Ти що, її тут знайшов? — не повірив я.

— А де ж, по-твоєму? От у цьому озері. Хотів було у краєзнавчий музей здати, та передумав. Хай уже вам буде. Ви ж комах колекціонуєте.

— У цьому озері? — і собі здивувався Митько. — Отут?..

— Ви вмiєте зберігати таємниці? — Він суворо звів брови.

— Могила, — мерщій відгукнувся Митько.

— Щоб я маму й тата не бачив, — пробелькотів і я десь почуту клятву.

— Ну так от, хлопці. Озеро це незвичайне.

— Незвичайне? — пошепки повторили ми.

— Еге ж. Поганий поголос ходить про нього. Ви помітили, що сюди із се- ла ніхто не потикається?

— Боятися?!

— Еге ж. Звичайно, якщо кого питаєш, так тобі й скажуть: мовляв, дале- ко, краще в річці купатись. А насправді всі аж тремтять, коли доводиться тут у воду лізти.

— Але чому ж, чому?

— А тому, що в озері... — він стишив голос, — хтось живе!

Ми здригнулись.

— Авжеж, — вів Василь далі. — По ночах, правда, не часто, виє страшно і зітхає «о-о-о-о-ох» — аж мороз по шкірі. Сам чув. А вдень не вилазить. А може, й вилазить, та ніхто не бачив. Он там берег травою поріс, а коло нас пісок. Минулого року пастухи тут корів напували. Аж чують — телятко так жалібно мукнуло. Вони туди, а за телятком тільки завирувало. А на піску сліди здоровенних лап, мов від крокодила.

— Та що ти!

— Точно! Але це ще не все! Ходімо зі мною.

Ми наблизились до кількох сосен, що в цьому місці росли біля самої води.

— Дивіться!

На стовбурах видніли глибокі подряпини, корені двох-трьох дерев були підриті, луска від кори вкривала землю.

Заніміло спозирали ми цю картину.

— От і подумайте, хто б це міг бути. Ви знаєте що-небудь про Лох-Несс?

— Та щось таке чули...

— Це озеро в Шотландії. І живе там дивна і здоровенна тварина, от приблизно... Ну, та не буду робити припущень. Це ще не доведено. Ну, а тепер пробачте, мені час. Бувайте! Ще побачимось.

Він миттю надів штани і витяг з-за кушів велосипед:

— У мене тренування. За графіком.

— Що ти на це скажеш? — запитав Митько, коли Василь уже зник з-перед очей.

— Та хто його знає, може, це все неправда. Яюсь не віриться.

— Сергію, а якщо нам...

— Що нам?

— Таки оселитися коло озера і самим простежити... за отим от...

— Так тебе бабуся і відпустить! Чекай!

— А якщо відпустить?

— Звичайно, це було б зовсім непогано! І ночувати там?

— Там. Адже Василь сказав, що воно тільки вночі вилазить. І курінь у нас такий, самим собі заздрити можна. Хоч зимуй там. Взяти із собою ковдри. Зараз же тепло.

— Еге ж, тепло. Це в хаті тепло!

— Та не замерзнемо. Не бійся.

— Я і не боюсь. А от бабуся...

— Беру її на себе. Хіба може бабуся чогось не зробити заради свого онука?

Розділ V

Я вкриваю себе ганьбою. Великий зоолог

І ми рушили до озера.

Попереду весело вистрибував Митько, за ним із рядом і ковдрами човпав я. Клунок зв'язали один і домовились нести його по черзі.

— А якщо то й справді якийсь звір? — обернувся до мене Митько. — От було б здорово! І ми першими його побачимо.

— Ну, побачимо, а далі? — я був настроєний скептично.

— Сфотографуємо!

— А далі?

— У школу знімок привеземо. Ото переполох зчиниться! Всі повмирають од задрощів.

— І ми тільки вдвох будемо на уроки ходити.

— Чому це?

— Усі ж повмирають.

— Ет, тобі аби смішки. Несерйозна ти людина. В ботанічки улюбленими учнями станемо, — мріяв він.

— І вона негайно пошле свого улюбленого учня на районну олімпіаду, де він урочисто завоює останнє місце і одразу знову стане звичайним Дмитром Омельчуком, посередністю навчання та праці.

— Посередністю! — зобидивсь Митько. — У тебе в самого трійки з фізкультури. За минулий рік.

— А в тебе з малювання.

— Бо це ти мені в останньому малюнку дерева синім олівцем розфарбував та ще й домалював невідомо що.

— А ти мене за ногу смикав, коли я на оцінку підтягувався.

— Ти поглянув би на себе! Жодного разу підтягнутись не зміг.

— Бо із сил вибився. А в тебе пика такого ж кольору, як і дерева, стала, коли ти той малюнок побачив.

Але тут ми обоє стали так сміятись, згадуючи вирази обличчя одне одного, що назрілий був настрій для сварки миттю щез.

— Давай я понесу, — примирливо запропонував Митько й завдав клунок собі на плечі.

Ми вирішили по черзі вартувати, щоб чудовисько зненацька не напало на нас, чи хоча б не прогавити його, якщо воно вилізе з води.

— Я піду посплю, — мовив надвечір Митько, — а о другій годині ночі зміни тебе.

— Як же ти прокинешся о другій? У нас навіть годинника немає.

— Не прогавлю, не бійсь. А взагалі, як набридне, то розбуди мене. — І Митько зник у курені.

Довго сидів я біля багаття і дививсь, як темрява полонить ліс...

Запала тиша. Стало моторошно. «Ну чого ти!» — втішала думка серце, але те не слухалось, билось дужче. Я підвівся і знічев'я почимчикував до води...

Мовчазний таємничий ліс оточував мене зусібіч. Величезні дерева казковими велетами заступали путь. Вмить я пройнявся відчуттям власної мізерності, і несподівані мислі зароїлись у голові: «Ну що я, — думалось мені, — у порівнянні з кількома деревами — ще менша комаха! А в порівнянні з цілим лісом? Якийсь мікроб. А в порівнянні із землею кулею?» І од цього мені стало гірко-гірко... І ще страшніше. Я мерщій почовгав назад, боячись зиркнути в сторону, і дививсь лиш поперед себе, на прокладений моїм ліхтариком серед ночі промінь світла. А якщо тут і справді живе якийсь звір і зараз він чагує десь поруч? Згадались домівка, татусь, мама... Я позіхнув.

Рідна мати моя, —

вичавив із себе якісь жалюгідні звуки, —

Ти ночей недоспала...

«Ух... — опустився я на землю, спершись спиною на курінь. — І я недосипаю, — позіхнув знову. — Вартую... А що? Невідомо. А можна було б і dospати. От зараз заплющу на хвилинку очі. Отак. Як приємно... Ще трошки...» — голова моя схиляється на груди.

Скільки так я просидів, не знаю, коли це:

— Ага! — чую сердитий голос. — Спиш, значить!

Спросоння схоплююся на ноги і просто перед собою бачу розлючене Митькове обличчя.

— Ну, пробач, Митю, — почервонів я. — Лиш на хвилинку присів. Маму згадав.

— Та згадуй собі кого хочеш! А на посту спати не смій! Хіба тобі можна додати серйозну справу!.. Иди спи, мамій. Я постою. Нічого не бачив?

— Ні...

— Звичайно, за сном і дивитись нема коли...

Приголомшений, картаючи себе за негідний вчинок, я принишк у курені. Сонливість геть полишила мене...

Докори совісті люто вгризались у мою душу, шматували її на дрібні клаптики. Зрештою я не витримав.

— Митю, — гукнув несміливо.

Відповіді не почув.

«Мовчить, — подумав я. — Ображається. Так мені й треба».

Полежав іще хвилин п'ять, тоді вибравсь назовні.

Вже займався на світ. Лець куріло багаття, легкий вітерець колошкав сивий попіл. Згорнувшись калачиком, спиною до куреня, Митько солодко спав.

Я витягнув ковдру, обережно вкрив товариша й поліз усередину.

Вранці, прокинувшись, ми побігли до озера вмитись. І тут Митько став мов укопаний, а я з розгону наштотхнувся на нього.

— Дивись, — тихо сказав він мені.

На вогкому піску коло самої води хижо вимальовувались відбитки здоровенних і страшних лап.

— Як у крокодила, — визначив я, нервово озираючись на озеро.

- Значить, не збрехав, — хрипко додав Митько.
- Це дало поштовх до роботи Митьковому мозкові.
- Сергію, — почув я увечері того ж таки дня. Ночували ми вже в селі.
- Чого тобі?..
- Треба нам книжки взяти в бібліотеці.
- Правильно, підемо завтра, наберемо — фантастику яку-небудь, про шпи-гунів...
- Та ні, Сергію, я не про те. Книжки із зоології.
- Зоології? Ти що, здурів? Мало тобі колекції, мало тобі ботаніки, мало тобі нашої вчительки? Забув, як ти сам з її уроків тікав?
- Так то ж ботаніка.
- А зоологія, по-твоєму, краща? Я одного разу поглянув у підручник — там якісь кишечнопорожнинні, гадюки — бридота одна!
- От-от. Так до твого відома, зоологія — наука про весь тваринний світ. Отже, в ній ми обов'язково знайдемо щось підходяще і для нас, цебто про те, що живе в цьому озері.
- Ти думаєш? — уже серйозніше глянув я на Митька...

Розділ VI

**який проливає світло на наших предків
і ще на дещо. Ну й Митько!**

- Скажіть, які молодці, — дивувалась бібліотекарка, коли ми втретє прийшли міняти книжки. — Цілими днями читають. А ви не перевтомитесь?
- Авжеж, молодці, — бурмотів, виходячи з бібліотеки, Митько. — Скільки читати — з глузду можна з'їхати.
- Невже тобі нецікаво? — питав я.
- Звичайно, цікаво. От тільки не звук я подовгу над книжками сидіти. Це ж подумати тільки — дев'ята за якийсь тиждень.
- А на восьмий день вивчення зоології Митько висловив сміливе наукове припущення, яке я захоплено сприйняв.
- Слухай ось, — Митько втупився у книжку. — «Багато віків серед жителів східної частини Індонезії ходили легенди про страшних, ненажерливих драконів. Кажали, що з пащ їхніх вилітає вогонь, а здобич вони вбивають одним поглядом злих очей.
- Голландські вчені, котрі записали ці розповіді, звісно, не повірили в їх правдивість. Однак ученим здалося, що опис жахливих драконів нагадує давню вимерлих хижаків-динозаврів.
- У 1912 році ці розповіді підтвердив один голландський льотчик. Він був першим європейцем, який на власні очі побачив драконів острова Комодо. Літак його здійснив вимушену посадку, і кілька місяців цей чоловік прожив буквально в оточенні гігантських химер. Однак його розповідям теж не повірили, бо льотчик повернувся звідти нібито із розладнанням нервової системи».

- Я думаю! — жахнувся я.
- «Після Першої світової війни, — оком не зморгнув Митько, — вчені вирішили-таки до кінця розібратися у цій загадковій проблемі «динозаврів». І, нарешті, в двадцятих роках нашого століття на острові Комодо Зондського

архіпелагу було спіймано цього дракона. Ним виявилась гігантська ящірка, або ж варан. Не злякатись чотириметрового гіганта важко. Колір шкіри бурочорний. З грізної ікластої пащі безперестанку вилітає яскраво-оранжевий роздвоєний язик, люто дивляться блискучі чорні очі.

Варан ступає сильними лапами, тіло його піднято над землею, волочиться лише хвіст. Сила в цьому хвості страшна. Дослідники бачили, як одним ударом варан збиває кабана, валить з ніг оленя...»

— От би й собі там побувати, — в захваті мовив я.

— «Гігантський варан, — не звернув на мене ніякісінької уваги Митько, — був відомий ученим із палеонтологічних знахідок (палеонтологія — це наука, що вивчає викопні організми)... е-е, знахідок в Австралії, в шарах мезозойської ери. Вважалося, що він повністю вимер теж більше ніж п'ятдесят мільйонів років тому».

— Ти можеш заперечити, — вів далі Митько, — он де той Зондський архіпелаг і Мозамбікська протока. Мовляв, там є умови, щоб зберегтися кому завгодно. А між тим ось, у басейнах рік Волги, Дону й Уралу живе невелике, завбільшки, як щур, звірятко — хохуля. Так от ця сама хохуля — давній за походженням вид третинного періоду, що зберігся до наших днів. До речі, сучасник мастодонта. І, нарешті, лох-несське чудовисько, про яке ми вже прекрасно знаємо, у Шотландії. А це набагато північніше від України.

От які факти знайшов я за ці дні. А скільки, певно, ми ще знайдемо!

— Так ти хочеш сказати... — у захваті скочив я на ноги.

— Так, Сергіюку. Саме це я і хочу сказати. У нашому озері живе давній звір, якого, може, вважають за давно вимерлого. Адже і озеро наше давнє, про що свідчить отой шматочок бурштину. Поглянь лише на карту палеозойської ери. Дивись — тут і звірозубий плазун, і хижий диноцефал. Та що там казати! А от карта мезозою. Дивись: у наших краях якраз море межує із сушею. А може, на місці нашого озера саме було доісторичне прісноводне болото? Тож тут міг жити хто завгодно. А скільки довкола нашого озера папороті, ти помітив?

Мені од усього цього аж дух перехопило.

— Митьку, — закричав я, — Митьку, ти уявляєш, перед яким відкриттям ми стоїмо?

— Приблизно...

— Ні, ти нічого не уявляєш. Це ж надзвичайно! Ти, Митько... Ну й Митько!

Ото життя пішло в нас!

Удень ми тільки й сиділи над книжками, сперечались, робили різноманітні припущення і бігали до бібліотеки, а надвечір рушали до нашого озера.

Палеозойська, мезозойська ери, карбонський, пермський, юрський, тріасовий періоди дивилися на нас зі сторінок томів викопними потворами, а ми намагалися вчитати, вгадати, хто з них був предком нашого озерного жителя...

Якось, коли ми прогулювались берегом, Митько сказав:

— Ти знаєш, що мені спало на думку?

— Що?

— Село наше зветься Юрківкою через те... Ну, бо від юрського періоду.

- Ти, Митю, мабуть, уже зовсім здурів. Завчився.
- Точно-точно, якийсь зв'язок тут є.
- І хто ж, по-твоєму, так його назвав?
- Люди, які раніше тут жили.
- Коли раніше, в юрському періоді? Тут самі ящери тоді жили. Мабуть, ящери його так і назвали, правда? Хай, думають, раз ми живемо в юрському періоді, то й село, що тут буде, зватиметься Юрківкою. Приїде колись сюди Митько, нас добрим словом згадає. Так?
- Смійся, смійся...
- Та ти не переживай, Митю, — заспокоїв я його. — Ти знаєш, що я придумав? Назвати оцього-от, — показав на озеро, — котрий отут живе, Митько-завром. На твою честь.
- От здорово! — зашарівсь Митько. Але тут же запитав: — А чому саме на мою? Адже ми з тобою разом гм... працюємо.
- Але ж головний у нашій експедиції ти.
- Е ні, не згоден. Хай буде... Хай буде, скажімо, Митькозавр Стеценка. А й справді. Диви, як добре — Митькозавр Стеценка із Юрківки. Ой, дивись...
- За три кроки від нас безладно лежало кілька воронячих пір'їн і біля самої води знову чітко вирізьблялись на піску таємничі сліди.
- А вранці їх не було, — згадав я. — Отже, воно вилазило удень.
- Та ще й ворону зжерло, — підхопив Митько.

Розділ VII

Операція «Курка» провалюється разом із дідом Трохимом

- Я колись книгу читав, — задумливо сказав увечері Митько. — Так там писалося про те, як на тигрів полюють. Мисливець прив'язує до дерева козеня, а сам сидить у засідці. Козеняті хочеться додому, воно бігає круг дерева на прив'язі і жалібно мекає. А десь поблизу гуляє собі тигр. Він чує — хтось мекає, і думає: «Це, мабуть, козеня. Піду-но я його з'їм». От він біжить до дерева, а мисливець із засідки — ба-бах! Тигр — догори лапами, а щасливе козеня відпускають додому.
- А деякі племена, — на льоту вловив я Митькову думку, — риють на стежці, якою звірі ходять на водопій, здоровенну яму, а іноді ще й вбивають у дно загострену вгорі коляку, а яму прикривають гілками і листям чи піском. Іде собі якийсь лев чи хто, ступив на гілки і — готово!
- Думки читаєш! — радо згукнув Митько. — Ми ці обидва способи поєднаємо.
- А козеня де взяти?
- Ото ж бо, — спохмурнів він. — Козенят я тут не бачив. Кози є, але ж кози ніхто не дасть. А може, — проясніло його лице, — мотузку на роги та в ліс, а вранці відведемо назад?
- Е ні, я не згоден. Я вже якось у дитинстві пробував визволяти козу, так вона за мною гналася хтозна-куди. Та ще й у ліс її тягти... Вона ж не дурна.
- Твоя правда, — скрушно хитнув Митя головою, але по тому, як він стрепенувсь, я одразу ж здогадався: є ще одна ідея...

Довірливо дивлячись мені в очі, Митько запропонував:

— А якщо ми прив'яжемо тебе?

— Тобто як це? — вибалушивсь я.

— Мотузкою, як же ще! А де взять її — я знаю. У клуні висить...

— Ти що, жартуєш! — не повірив я власним вухам.

— Та які жарти? Чим ти гірший? Мекатимеш потрошку, здалеку й не видно, хто це. Може, воно вилізе з озера, щоб роздивитись. Га? І якраз у яму втрапить. А ми вже вириємо, постараємось.

— Та ти, мабуть, сказився, — обурився я, доп'явши, що Митько й не думає жартувати. — Чим я гірший за якусь там козу? А чим ти гірший? Навіть кращий, розумник такий! Мене! До дерева! Мотузкою! А як воно ззаду підкрадеться чи збоку? Ти подумав? Себе прив'язуй!

— Хай буду я, — хоробро погодивсь Митько. — Я не якийсь там егоїст. Я згоден. Хоча, ти знаєш, мені здається, можна і не прив'язувати. Козу — інша справа, вона втекла б. А мене можна не прив'язувати. Я і так посиджу.

— Та гаразд уже, — охолов я. — А чому обов'язково комусь із нас? Може, курку? Нічим не гірша. Ворон же воно хрумає!

— Молодець! — вигукнув Митько. — Звичайно, курку! І мороки набагато менше. — І по хвильці додав: — Та й безпечніше.

Курка, яку ми наділили довір'ям виступити в ролі кози, розуміла, що питання про її життя чи смерть стало руба, і чинила шалений опір. Вона бігала із страшенною швидкістю по дворищу, несамовито кричала і біла крилами.

— Ху ти, — мовив, одхекуючись, Митько. — Та вона ж бігає, як коняка. Таку курку можна у воза впрягати!

— Це хіба курка! — згоджувався і я, підводячись після невдалого кидка. — Це ж страус!

І ми знову якомога лагідніше заводили:

— Ціп-ціп-ціп-ціп-ціп!

— Тю-тю-тю-тю!

Проте курка відбігала на безпечну відстань і осудливо стежила за нами.

— Та ну її, — не витримав перший я. — Всі коліна пооббивав.

— Зараз, зараз ми її, — не здавався Митько, виносячи з хати ковдру, — у куток притиснемо, поки бабуся не прийшла.

На цей раз ми таки загнали птаху (і хто тільки назвав її свійською?) між курником і клунею і накрили рядном.

— Єсть! — вдоволено скрикнув Митько, засовуючи її у мішок, і тут же загорлав: — Ой-ой-ой! Вона ще й дзьобається!

— Ну от бачиш, — співчутливо сказав я. — А якби коза? Ото б намучились!

— Та й то, — відповів Митько. — Бери лопату і ходімо мерщій, поки ніхто не бачить. Та зерна прихопи...

— Ну що, Митю, може, вистачить? — я стояв по пояс у щойно виритій ямі і втирав чоло.

— Та де там вистачить? Йому звідси вилізти все одно, що тьху! До річі, оті варани, що я тобі казав, то вони навіть на нижні гілки дерев залазять і хапають мавп.

— Нічого собі новину ти приборіг, — пощулився я. — Заспокоїв. Що ж нам тепер — десь у верхівітті жити? Гніздо собі, може, звити чи дупло видовбать?

— Та він на людей побоїться...

— Побоїться! Бачив, лапища які. Та йому людину ковтнути, що собаці гавкнуть. А до нас хто в курені жив? — промайнув у мене жахливий здогад.

— Звідки я знаю. Може, турист який.

— А де ж він тепер?

— Де? Додому поїхав!

— Додому! А може, — важко сковтнув я, — воно його з'їло.

— З'їло? — злякався Митько. — Що це ти верзеш? Хто тобі сказав? Невже, думаєш, і справді... А що? — опустивсь на землю. — Може, й так... А речі? Речі хоч які лишилися би. Не могло ж воно його разом із речами!

— Були речі, — промимрив я, відчуваючи, що сорочка липне до спини. — Сандаля. Отут же, біля куреня лежала.

— Сандаля? Чого ж мовчав?

— А що мені було — кричати на весь ліс? Теж мені знахідка!

— І куди ти її подів?

— У вогнище вкинув. У перший же день. Вона ще так кадила добре від комарів.

— Ай-я-яй! — мало не застогнав мій друг. — Спалив речовий доказ! Оце, може, й усе, що від людини залишилось. Хоч би пам'ять рідним була.

— Дуже б вони тішились тією пам'яттю.

— Черства ти людина! Егоїст! А якби тебе з'їло, то твоя мама й сандалі була б рада.

— Та цур тобі, Митю! Що ти кажеш таке?

— А що? — розпалювався ще більше Митько. — Рада була б!

— Та стривай!.. Щось ти вже сильно, тес, перегнув.

— Чому перегнув? Приїхав якийсь науковець, професор, а то й академік. А може, просто ентузіаст-природолоб. Теж дізнався, що в озері хтось живе, й вирішив спостерігати, як і ми. Збудував курінь, сів відпочити, помилуватися природою, скинув одну сандаль, а тут воно його — хап! І готово.

— Еге, бач, як воно обертається, — роздумливо подав голос я. — Хоча ні, Митю, ні. Якби тут людина пропала, то вже й шукали б її усі, і міліції понаїхало б. А нас і на гарматний постріл сюди не підпустили б.

— Авжеж, — зрадів Митько. — Та цього просто не може бути. Давай я тебе зміню.

Я охоче виліз із ями й подав лопату другові.

Роботу закінчили аж надвечір, бо Митько наполіг, щоб вибрану землю однести геть, «інакше воно здогадається, що раз є купа землі, мусить бути і яма».

— Ху, ну й ну, — стомлено хитав я головою, дмухаючи на стерті долоні.

— Ямка — будь здоров! Хоч слона лови. От іще кілка треба вбити.

— Та ти що — кілка! Воно ж загине, а нам потрібне живе...

Ми витягли птаху з мішка й прив'язали мотузкою до дерева. Однак курка, стомлена вранішніми переживаннями або ж здогадавшись, що служить приманкою, кудкудакати не хотіла.

— Ти бачив таке? — дратувавсь Митько. — Вона вже занімала, як до діла дійшло. Ну, квочки ж, ну, ну, отак-от: кво-кво-кво-кво-кво.

— Перестань. У неї і так психічна травма. Хай заспокоїться, а тоді, може, й заквоче. Однак не завадило б і повечеряти.

— Звичайно, — згодивсь товариш. — Що то нам Бог послав, точніше, бабуся підкинула?

Ми, що мріяли готувати смачну поживну юшку, їсти смажену рибу, вилвлену власними руками, тепер змушені запихатись пирогами з квасолею. Яка юшка! Яка риба! Події останнього часу стали розвиватися з такою швидкістю, що навіть вудки закинути — і то не було вільної хвилини.

— А хто обіцяв юшку в казанку над полум'ям? — усе ж запитав я в Митька.

Той невдоволено зашурхотів соломою:

— Овва! Юшки! Ти ж бачиш, що робиться. То в село, то із села, то в бібліотеку, то на озеро. То курку кради, то яму рий. Ніколи й угору глянути.

Тим часом спочіло.

— Швидше б ми його побачили, — мовив Митько, — а то прив'язані до цього куреня, як та курка до дерева. До речі, вона так і не думає квоктати.

— Хай собі.

— Скоріше б воно вже вилазило. Стривай-но, — стишив Митько голос. — Диви...

— Та це ж людина! — вигукнув я, але було вже пізно: чоловік, зойкнувши, повалився униз.

— От лиха година! — крикнув я, — вискакуючи з куреня. — Хто це? Що з вами? Ви цілі?

— Та здається, — озвався сердитий голос діда Трохима, і над краєм ями з'явилась його голова. — От чортяка, — мовив дід, вилізши нагору. — Мало в'язи не скрутив. І хто його таке ямище вирив?

— А це, дідусю... — почав був я, але побачив, як Митько показує мені кулака, і зрозумів, що дідові й справді ні до чого знати правду.

— Це, дідусю, — пробелькотів Митько, — ми й самі не знаємо хто. То не було, не було, а то враз з'явилась. І навіщо це хтось вирив, поняття не маємо! Ще й таку здоровенну. Ти не знаєш, Сергію?

- Не-е.
  - От біда, — зітхнув дід. — А бабуся ж вам молочка передала. Так оце й вилилось усе.
  - Молочка, — облизнувсь Митько. — І багато?
  - Повний бідончик.
  - А може, не все вилилось?
  - Та ні, все.
  - Жаль, — гірко зітхнув Митько. — Ех, якби знати, хто це, — неширо правив далі. — Я йому б...
  - Авжеж, — хитав головою дід. — Ну як вам тут, добре? — цікавивсь, прямуючи до куреня.
  - Добре, дідусю. Може, ви лимонаду хочете? — піддобрювались ми.
  - Ні, дякую, не хочу. А от водички випив би, є у вас водичка?
  - Є, дідусю, ось, — мовив я, зачерпнувши кухлем з відра.
  - Спасибі, — лагідно подякував той. — Ну, а лопатка вам уже не потрібна?
  - Лопатка? — зашарівсь Митько.
  - Еге ж, лопатка. Он вона й лежить.
  - А й справді, лопата, — дурнувато гигикнув я.
  - А то бабуся шукала сьогодні. А лопата, бач, у вас. Ви, мабуть, черви копали?
  - От-от, черви. Рибу ловити, — випалив Митько.
  - Ну й багато вловили?
  - Та не, не дуже, щось кльову не було.
  - А оце ще й курка пропала. Чи вкрав хтось, чи собака який придушив. І саме в цей момент капосна курка, що, мабуть, задрімала під деревом, мовби почула, що йдеться про неї, і стала несамовито квоктати.
  - Ти бач, — наче не вірячи власним вухам, дивувався дід. — Здається, курка.
  - Курка, дідуню, курка, — хутко запевнив його Митько. — Ми оце прийшли із села, бачимо — бігає отут. Так ми її до дерева прив'язали.
  - Ой-йой, це ж куди забігла! — розвів руками дід. — Якось віддав я сестрі котика свого на кілька днів, а сестра живе кілометрів за п'ятнадцять од Юрківки. Сіла, значить, на автобус і поїхала. Коли це минає неповний тиждень, чую — нявчить щось уранці під дверима. Глядь — а то Мурчик мій. Набридло, видать, у сестри, то він до мене й прибіг. А оце, значить, і курочка так само. Полюбила вас кріпко, видать. То ви її завтра принесете?
  - Принесемо, принесемо, — спантеличено запевняли ми.
  - І лопатку тоді я сьогодні брати не буду, бо ж ви, мабуть, і яму хочете закидати, а то ще втелюються хтось ізнов та в'язи скрутить. А я вже піду.
  - Посидьте, дідусю, ще, — улесливо завели ми.
  - Та ні, піду. Пізенько вже. А це, бач, хотів молочка вам принести. Ну, бувайте.
  - До побачення, дідусю. До завтраго, спасибі вам, — кволо відповіли ми.
  - І кебетний же дідуган, — мовив по хвилі Митько.
  - Все зрозумів.
  - Та тут уже нічого не вдієш.
  - Добре, що кілка не вбили, як ти казав.
  - Авжеж, це ще дідові пощастило.
- На цьому й ми погодились.

Розділ ІХ

Таємниця лісового озера

Після того випадку Митькозавр більше не з'являвся.

— Може, він потонув, — висловив я припущення, але Митько так на мене поглянув, що я в ту ж мить пройнявся вірою у вічне існування тієї потвори.

У нашому житті ніяких змін не відбулося. Ми, як і раніш, сиділи за книжками, доводили один одному свою точку зору й майже щодня ночували в курені.

У Фа-Діеза щез тромбон, і дядько Гнат оплакував його зникнення, мовби пропала його рідна дитина. Подейкували, що то розстарався хтось із доведених до відчаю сусідів. Проте через два дні тромбон знайшовся: висів просто на штахетині. Радості Фа-Діезовій не було меж. Відтоді він грав з іще більшим натхненням, але вже при зачинених дверях і вікнах.

Митькова бабуся не могла нами нахвалитися.

— Ну й онучки ж у мене, — казала вона. — Тихі, сумирні, слухняні, посидючі. А книжки як люблять! Чого батьки на них жаліються — не розумію. Це ж щастя — таких діточок мати.

— Жах, — сказав якомсь Митько. — Якби наша Ірина Семенівна знала, як ми тут зубримо її предмет, вона, мабуть, на три роки вперед поставила б нам п'ятірки...

— А ти нічого не помітив? — примружив я очі.

— А що саме?

— А те, що вперше ти назвав нашу ботанічку Іриною Семенівною, — єхидно зауважив я.

— А й справді, — засміявся він.

А дні минали. Час було збиратися додому.

— А що, якби ми його справді побачили? — якомсь запитав я.

Ми сиділи біля нашого куреня і дивились, як ніч спадає на ліс.

— Треба було б спробувати спіймати, — рішуче відповів Митько.

— Скоріше воно тебе спіймає.

— Тоді хоча б сфотографувати... Потім здати фотографію до Академії наук із описом усіх наших пригод. Класифікувати його — за фотографією це неважко. Оце було б відкриття!.. Уявляєш, вмикає наша Ірина Семенівна радіо, а там: «Учні шостого «Б» класу середньої школи міста Києва Дмитро Омельчук і Сергій Стеценко в результаті тривалого пошуку...» Може, ще й по медалі... Мабуть, «За відвагу».

— «За відвагу»? Яка ж у нас відвага? От скажи мені, було таке, щоб ти, поки ми отут, дуже-дуже боявся? Так боявся, що аж коліна трусились. Було?

— Було, — сказав Митько. — Коли булькало... Лізти хотів, але боявся — страх один.

— І я боявся. Аж тремтів.

— Тихше, Сергію, — почув я шепіт друга. — Здається, там он... Диви...

Я мерщій обернувся і теж вловив якийсь неясний рух. Коло самої води.

— Хапай ліхтарик, — зашепотів Митько, — тільки не вмикай, щоб не побачило світла. За мною!..

На слабких ногах я вивалився із кущів, натис на кнопку ліхтарика й завмер... Водою пливло щось надзвичайне, неймовірне і дуже доісторичне. Це я зрозумів одразу. На поверхні видніла лише голова, але що то була за голова!.. Ось потвора повернулась до нас, і блимнули червонясто два великих ока. Між ними стирчав хижий ріг. З напіврозкритої пащі виглядали гостренні білі зуби...

— У-у-у-у, — люто завила мордяка і стала наблизитись...

І ми вже було кинулись бігти, коли це Митько вкляк на місці.

— Ні! — мовив він, важко переводячи дух. — Ні! Крім нас же, ніхто його не бачив... Я не побіжу! Щоб потім розказати!.. Яке воно...

— У-у-у-у! — ревонуло страхіття ще раз.

— А! Лякати! То ти нас лякати! — несподівано заверещав неприродно тонким голосом Митько і, кинувши поглядом по берегу, вхопив каменюку і пожбував нею в оту голову.

Четвертим чи п'ятим каменем він таки влучив у голову. Щось у ній голосно тріснуло, і... ми побачили, що ріг, отой страшний ріг, який стирчав між очей, зламався.

— А-а-х-х! — тільки й мовив я. — Оце удар!

Із тварюкою в цей час діялося щось дивне. Вона смикнулась в один бік, у другий і пішла під воду.

— Втекла! Втекла! — радо підстрибнув я.

Проте вода там, де зник Митькозавр, хлюпала й булькала, і ми зрозуміли: звір лише пірнув. Ось голова його знов з'явилась на поверхні і раптом людським голосом загорлала:

— Рятуйте! Рятуйте! Тону!..

— Василь? — безтямно глянув я на друга, проте одразу ж здогадався: — Воно його проковтнуло! Живого!

І тут я побачив, що Митько скидає джинси. Туфлі поруч із ліхтариком уже лежали на піску.

— Куди ти? — зойкнув я. — Воно ж і тебе...

— Ти що? Не зрозумів іще? — сердито гукнув він. — Це отой велосипедист. Присвіти-но мені, — і кинувся в озеро.

Я примостив ліхтарика так, що промінь його висвітлював арену подій, і як був — у шортах і тенісці — теж шугонув слідом і поплив.

Вода попереду аж клекотіла.

— Ой, помо!.. Поможіть! Я більше не буду!..

Я вхопивсь обіруч за ту страхітливу голову — під пальцями відчув цупку тканину — проте звільнити Василя ніяк не міг. Тоді я піддів рукою знизу і, намацавши якийсь пасок, що стало сили, рвонув за нього. Пасок відірвався, і опудало потвори легко одлетіло геть...

Тим часом ми мало-помалу наближались до берега. Ось ноги мої вже торкнулися ґрунту, і ми з Митьком під пахви витягли Василя на суше.

— Догрався? — мовив Митько, схрестивши на грудях руки. — Пустунчик!

Василь щось белькотів, раз у раз пускаючи з рота фонтанчики. Видно, він здорово наковтався води.

— Ря-ря-ряту-уйте! — проквилев зрештою перше розбірливе слово.

— Та вже ж урятували, — відповів я. — Чи тебе ще в село віднести?

— Ні-і, в с-село не треба, — цокотів той досить жваво зубами. — Я с-сам.

— Ну і чого ж ти домігся цим маскарадом? — спитав Митько.

— Я хотів вас налякати, — схлипнув Василь, — та в ременях заплутався.

— Ха! Налякати! — гордо мовив я. — Ми не з лякливих, правда, Митю?

— Еге, не з лякливих, — протягнув Василь. Він іще не зовсім оговтався. —

А каністри хто злякався?

— Якої каністри?

— І слідів.

— Та яких слідів?

— Дивіться яких! — він важко відліз навкарачках у сторону, понишпорив у темряві, повернувся з якоюсь дерев'яною і з розмаху вдарив об пісок. — О! І о! І осьо!

— То це ти? Це ти ставив оті сліди? — скрикнув я, дивлячись, як під ударами дерев'янки гине наша мрія про велике відкриття.

— А хто ж, по-вашому? Звичайно, я. Вирізав із корча оцей от слід і ставив час від часу. А ви й повірили, дурні голови! І бурштин вам подарував — у сестри з намиста зняв. І дерева граблями подряпав, і вороняче пір'я поклав. І в тромбон дудів — Фа-Діезів, а ви й не впізнали. Ха! А вони щось там шукають, до бібліотеки бігають щодня.

Він закашлявся і знов пустив ротом фонтанчик.

— А здорово я вас, га, у дурні пошив? А ви й кліюнули.

— Ах ти ж... Ах ти ж брехіцефал, — засичав я, підступаючи до нього. — Ах ти ж дипломод нещасний. То ти нас дурити здумав! Ану, Митю, давай-но виб'ємо йому бубни!

— Та кинь, Сергію, — озвався Митько. — Давай краще подякуємо йому, — мовив раптом.

— Подякуємо? — дурнувато гикнув Василь. — За що подякуєте?

Я теж здивовано зиркнув на Митька.

— Васю, — почув я голос мого друга. — А що ти знаєш про стегозаврів?

— Стегозаврів? — перепитав той.

- А про археоптерикса?
- Кого-кого?
- А про індрикотеріїв? — не став навіть повторювати Митько.
- Та йди ти із своїми птеріями.

— Так от, Васю, ми тобі вдячні за те, Васю, — видно було, що Митько хвилюється, — що ти влаштував нам такі чудові канікули. Ти, Васю, не шкодував часу на оті свої вигадки, а ми цілий місяць відчували себе... відчували себе дослідниками, слідопитами, шукачами. Завдяки тобі ми тепер знаємо багато такого, Васю, про що ти й гадки не маєш, хоч і закінчив вісім класів. Ми відкрили для себе такий світ, який тобі, Васю, і не снився. Ти сказав, що пошив нас у дурні. Ти, Васю, коли хочеш знати, сам себе пошив у дурні. От за це й спасибі тобі. Ходімо, Сергію.

І ми пішли. А Василь лишився на піску — мокрий і жалюгідний.

Ніхто з нас не зронив і слова, та чи й була в них, у словах, якась потреба? Ось-ось уже мав спалахнути обрій там, де сходить сонце. «А колекція? — нараз виринуло в моїй пам'яті. — А як же колекція? Але ж у нас попереду є півліта, — тут же заспокоїв я себе. — Ще цілий місяць. Теж, мабуть, не менш цікавий і переповнений новими подіями. І взагалі, у нас попереду ще дуже багато цікавого, і завжди так буде, поки ми з Митьком».

Поки ми з Митьком...

1. Учителька якого предмета прийшла на збори, присвячені закінченню навчального року, і яке завдання дала на літо?
2. Чи з ентузіазмом поставилися наші герої до завдання вчительки?
3. Куди так прагнули поїхати влітку Сергій та Митько?
4. Хлопці насправді хотіли провідати стареньку бабусю чи мріяли про щось інше?
5. Як поставилися Сергієві батьки до прохання хлопців відпустити їх у село?
6. Які докази наводили герої твору, щоб довести доцільність поїздки до бабусі? Як батьки сприйняли їхні докази?
7. Яка кумедна ситуація трапилася при зустрічі з дідом Трохимом? Чи ввічливо вчинив Митько?
8. Чому друзі так легко повірили Василеві, що в озері живе якесь страховисько? Які підтвердження були цьому?
9. Чи благородно вчинив Сергій після того, як Митько розбудив його і посварив за сонливість на посту?
10. Що цікавого про динозаврів дізналися друзі з книжок? Чи знав ти раніше про варанів та про хохулю? А про чудовисько з озера Лох-Несс?
11. Яке припущення щодо назви села Юрківка висловив Митько? Чи має воно якусь вірогідність?
12. Яку назву химері лісового озера дали хлопці? Чому?
13. Чому так злякався Митько, коли Сергій згадав про сандалю, знайдену ним коло куреня? Чи були підстави для страху?
14. Як Василеві вдалося обдурити хлопців? Чи пішов цей обман на користь друзям?

15. Які застереження робили батьки хлопцям перед подорожжю в поїзді? Чи чесно вони дотримались обмежень? Як це їх характеризує?

16. Розкажи про першу зустріч хлопців із Василем Трошем. Чи приємною вона була? Чи вдалося друзям збити Василеву погорду?
17. Яке враження на тебе справив образ Митькової бабусі? Як ти гадаєш, чи пішло на користь хлопцям те, що бабуся дала їм волю і не пильнувала за ними невідступно? А як би вчинили у твоїй родині? Якщо не так, то поміркуй, можливо, ти щось неправильно чиниш.
18. Чи зраділи друзі зустрічі з Василем на озері? Пригадай, що дід Трохим розповів про цього спортсмена. Чи можна було очікувати від нього будь-яких негараздів?
19. Як ти вважаєш, чи правильно вчинили хлопці, коли почали шукати розгадку про химеру лісового озера в книжках із зоології? А що робиш ти, коли шукаєш відповідь на цікаве для тебе питання?
20. Чому саме палеонтологія зацікавила Сергія та Митька? А чи ти знав бодай щось про цю науку?
21. Чи змінилося ставлення хлопців до зоології? Як ти гадаєш, чи є нецікаві науки? Що треба зробити, щоб захопитися невідомим?
22. Чи зрозумів дід Трохим, хто викопав яму і вкрав курку? Розкажи, як вдалося дідові покепкувати з хлопців.
23. Перекажи епізод, у якому хлопці врятували Василя. Чи був Василь вдячний за порятунок?

24. Поміркуй, що означає справжня дружба. Чи добрі друзі Сергій та Митько? А чи маєш ти друга, чи турбуєшся про нього?
25. Розіграй у класі сценку, в якій Сергій та Митько вибирали приманку для химери. Почни зі слів: «Я колись книгу читав...» і закінчи звертанням: «Та зерна прихопи».
26. Чи були Митько та Сергій страхополохами? У яких епізодах твору друзі виявили допитливість, винахідливість, кмітливість? Чи можемо ми говорити про героїчний вчинок, коли хлопці врятували життя Василеві?
27. Визнач, який епізод у повісті найбільш напружений.
28. Літературознавці (учені, що вивчають літературу) зараховують повість Я. Стельмаха «Химера лісового озера...» до пригодницьких творів. Доведи, що це саме так.

29. Перекажи зміст уривка повісті, який тобі найбільше сподобався.
30. Склади письмовий план характеристики образів Сергія та Митька. Усно підготуй розповідь за цим планом.
31. Вислови власні роздуми про поведінку друзів у складній ситуації, про значення фантазії, романтичності в житті сучасної людини.
32. Пригадай, із зарубіжної літератури ти читав повість Марка Твена «Пригоди Тома Соєра». Чи схожий цей твір із «Химерою лісового озера...» Ярослава Стельмаха? Чим саме?

- Я можу переказати зміст будь-якого уривка повісті Я. Стельмаха «Химера лісового озера...».
- Я вмію визначити епізод найбільшого напруження.
- Я можу охарактеризувати образи Сергія та Митька.
- Я можу висловлювати власні роздуми про уяву, фантазію, романтичність у житті сучасної людини.

Кажуть, щира усмішка додає життя, отже, більше смієшся — довше живеш.

Гумор у житті українців здавна в пошані: він не лише розважав, інколи й рятував. Тому й не дивно, що до наших днів зберігся український гумор, закарбований у народних байках, анекдотах, гуморесках. Раніше тобі доводилося читати такі твори. У цьому розділі на тебе чекають авторські гуморески, байки, усмішки.

Ти ознайомишся з гумористичними творами Леоніда Глібова, Степана Васильченка, Степана Олійника й Павла Глазового.

До речі, не слід плутати гумор і сатиру: у гумористичних творах смішне в життєвих явищах і людських характерах зображується в доброзичливому, жартівливому тоні, а в сатиричних — різко висміюються, викриваються людські вади. На твою думку, процитована нижче гумореска Павла Глазового гумористична чи сатирична?

— У вас зуби є, дідусю? — онучок питає.

Дід журливо посміхнувся: — Давно вже немає. —

Це почувши, хлопчентатко зраділо без краю:

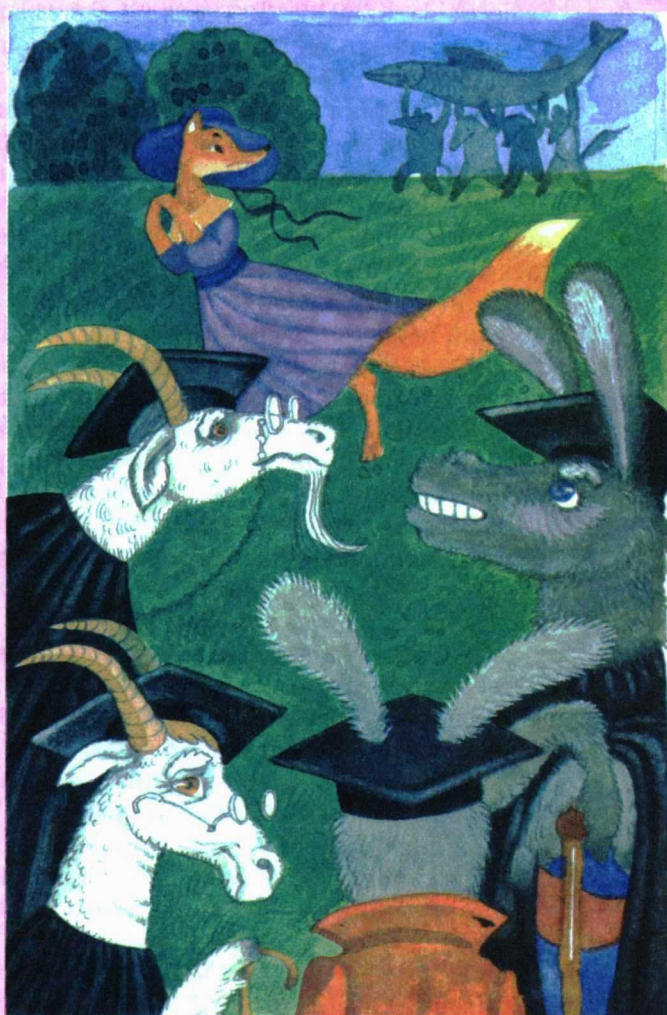
— Тоді пряник потримайте, а я пострибаю.

Якщо з відповіддю завагався, то перегортай скоріше сторінку, уважно читай матеріали цього розділу і згодом ти навчишся розрізняти гумор і сатиру.

Чого тільки не станеться з твоїми новими знайомцями: виявиться, що найліпше покарання для шуки — це (ніколи не здогадаєшся!) втопити її в річці; щоб отримати високий бал на будь-якому уроці, досить у черевик покласти монету, вартість якої відповідає бажаній оцінці; а щоб жабі стати волом, їй потрібно... — ні, не будемо розкривати всіх кумедних таємниць, аби зберегти інтригу. Отже, насолоджуйся українськими гумористичними творами, поданими в цьому розділі.

ГУМОРИСТИЧНІ ТВОРИ

Леонід Глібов (1827–1893)

Леонід Глібов
народився
на Полтавщині

Ім'я видатного українського поета Леоніда Глібова тобі вже відоме: у п'ятому класі відбулося знайомство з його загадками й акровіршами. Однак він більше відомий як байкар — у його творчому доробку 107 байок! Цікаво, а як же стають митцями? Зазирнімо ще раз у його дитинство і розкриймо ще одну сторінку життя Леоніда Глібова.

У дитинстві Льолик (так усі його звали) був веселим і жвавим. Любив усе красиве, а найбільше — доглядати за квітами. За це його прозвали «королем квітів». Вітаючись із ним, казали: «Здоров був, Льолику, квітчастий королику».

Мав Льолик і багату творчу уяву: коли слухав казки баби Одарки, перед ним виразно вимальовувались особливості характеру й звички вовків, левів, зайців, лисиць. Йому навіть здавалося, що тварини насправді думають і розмовляють, що серед них є добрі й злі, багаті й бідні. А як він захоплювався колядками й щедрівками! То був чарівний світ казки.

Свій перший вірш написав у тринадцять років.

Цікаво, що Леонід починав писати свої твори російською мовою: збірка «Стихотворения» вийшла в Полтаві, коли письменникові виповнилося двадцять. Проте в історію він увійшов як автор україномовних творів: саме ними він і прославився.

На формування літературного смаку вплинуло й те, що Леонід мав доступ до багаті бібліотеки пана Родзянка (нагадаємо: батько Леоніда Глібова працював управителем маєтку поміщиків Родзянків).

Здавалося б, нічого надзвичайного в дитинстві Леоніда Глібова не було, адже ти сьогодні теж маєш доступ до бібліотеки, у ранньому дитинстві довелося почути не одну казку... Мабуть, усе залежить від тебе, друже. Шукай у собі здібності й розвивай їх — і твоя майбутня праця принесе користь не тільки тобі. Байки Леоніда Глібова сьогодні дуже актуальні: вони не лише цікаві й кумедні за змістом, а і навчають нас жити!

Без сумніву, щойно ти ознайомишся з назвами байок Л. Глібова («Жаба й Віл», «Муха й Бджола», «Щука»), у тебе виникне бажання прочитати їх. Отже, посміхайся і насолоджуйся!

Свої твори для дітей Леонід Глібов підписував псевдонімом «Дідусь Кенир». Розказують, що колись його батько купив дуже співучу пташку, через що сусіди прозвали Л. Глібова «Кенир». Діти щоразу з нетерпінням чекали журнал «Дзвін», аби прочитати нову баєчку Дідуса Кенира.

МУХА Й БДЖОЛА

Весною Муха-ледащиця
Майнула у садок
На р'яст, на квіти подивиться,
Почуть Зозулин голосок.
От примостилась на красолі¹
Та й думає про те,
Що як то гарно жити на волі,
Коли усе цвіте.
Сидить, спесиво поглядає,
Що робиться в садку;
Вітрець тихесенько гойдає,
Мов панночку яку...
Побачила Бджолу близенько:
— Добридень! — каже їй. —
Оддиш хоч трохи, моя ненько,
Сідай отут мерщій.
— Та ніколи мені сидіти, —
Одвітує Бджола, —
Вже час до пасіки летіти:
Далеко від села.
— Яка погана, — Муха каже, —
На світі доленька твоя:
Раненько встане, пізно ляже...
Мені б отак — змарніла б я,
За тиждень би головоньку схилила.
Моє життя, голубко мила, —
Талан як слід:
Чи де бенкет, чи де обід,
Або весіллячко, родини, —
Такої гарної години
Ніколи не втеряю я:
І їм, і ласую доволі, —
Не те, що клопоти у полі
І праця бідная твоя! —
На річ таку Бджола сказала:
— Нехай воно і так,
Та тільки он що я чувала,
Що Муху зневажає всяк,
Що де ти не поткнешся
Або до страви доторкнешся, —
Тебе ганяють скрізь:
Непрохана не лизь.
— Стару новинку, — каже Муха, —
Десь довелось тобі почути!..
Запевне, дурень дурня слуха...
Велике діло — проженуть!

¹ *Красо́ля* — рослина з розгалуженим стеблом і великими запашними квітками яскравого (переважно жовтогарячого) кольору.

Зауваж

Назви звірів,
птахів, риб, комах
у байках і казках
пишуть з великої
літери, бо це їхні
імена.

Не можна в двері — я в квартиру
Або пролізу в іншу дірку —
І зась усім!

Нехай ся байка мухам буде,
Щоб не сказали часом люди,
Що надокучив їм.

1. Чий голосок прилетіла почути Муха:
а) Перепілчин; б) Соловейка; в) Зозулин; г) Щиглика?
2. З ким порівнює автор Муху, що сіла на красолі й од вітерця гойдається:
а) з царівною; б) з панночкою; в) з королевою; г) з нареченою?
3. Що сталося б із Мухою, на її ж думку, якби вона працювала, як Бджола:
а) занедужала б; б) втратила б жагу до праці;
в) змарніла б; г) збожеволіла б?

4. Якими людськими рисами наділена Муха, а якими Бджола? Чи мають вони щось спільне? У чому вони протилежні? Пригадай з уроків української мови, як називаються слова, що передають протилежні значення.
5. Чи лагідна Муха з Бджолою від початку й до кінця байки? Як і чому змінюється настрій Мухи впродовж спілкування з Бджолою?
6. Як змінюється тон Мушиного голосу під кінець байки? Зімітуй його, звернувши увагу на розділові знаки (три крапки, тире, знаки оклику).
7. Які моменти в байці тобі найбільше сподобалися і чим саме?
8. Чого навчає байка Л. Глібова «Муха й Бджола»?

9. Кому належать останні три рядки байки? Передай цю настанову своїми словами.
10. Розглянь ілюстрацію до байки «Муха й Бджола» і скажи, чи така кольорова гама постала у твоїй уяві під час читання. Якщо ні, то яка? Як ти вважаєш, що в байці впливає на появу саме таких барв?
11. Підготуйся до виразного читання байки за ролями та візьми участь у класному конкурсі на кращого читця.

АЛЕГОРІЯ. БАЙКА. МОРАЛЬ

Чи властиві риси вдачі Мухи й Бджоли людям? Звичайно ж, так. Усі люди різні: кожен має свої вади й переваги. Мабуть, тим світ і цікавий. Кожна культурна й освічена людина прагне досконалості, тому постійно працює над собою, вчиться на помилках. Байки теж навчають бачити у тваринах людські недоліки, а отже, й уникати їх. Наділення тварин, рослин, предметів і явищ рисами людського характеру називається **алегорією**. Отже, байка має алегоричний зміст, що є однією з основних ознак цього літературного жанру. Також однією з прикмет байки є наявність смішного, комічного, а саме — гумору чи сатири. Про те, чим гумор відрізняється від сатири, уже йшлося у вступній статті цього розділу. Нагадаємо лише визначення цих понять.

Сатира — особливий спосіб художнього відображення дійсності, який полягає в різкому висміюванні негативного. Отже, твори викривального характеру називають сатиричними. А **гумор** — це відображення смішного в життєвих явищах і людських характерах у доброзичливому, жартівливому тоні. Саме цим гумор відрізняється від сатири. Об'єктом викриття таких негативних людських рис, як лінощі, привласнення плодів чужої праці, є Муха. До речі, ми не випадково звернули увагу на останні три рядки в одному із запитань після тексту байки «Муха й Бджола» — вони є ніби висновком, що повчає читача. Повчальний висновок у байці називається **мораллю**. Отже, **байка** — це невеликий, здебільшого віршований повчально-гумористичний чи сатиричний твір алегоричного змісту.

Байка належить до ліро-епічного жанру літератури, бо в ній розповідається про вчинки персонажів (тобто є сюжет) і разом з тим у прямій формі виявляється ставлення автора до цих вчинків, до героїв твору. Отже, в одному творі є й епічні елементи (розповідь про події), і ліричні (емоційність, віршова форма).

Зверни увагу на будову байки: вона складається з двох частин — *оповіді* (тут розгортаються події) та *моралі* (тут автор робить повчальний висновок).

З уроків зарубіжної літератури ти, мабуть, пам'ятаєш засновника жанру байки грека Езопа (VI–V ст. до н. е.). В Україні байки відомі вже із XVII–XVIII ст. Найславнішими нашими байкарями є Григорій Сковорода, Петро Гулак-Артемівський, Євген Гребінка, Леонід Глібов.

1. Чим відрізняється сатира від гумору?
2. Що таке алегорія? Чому, на твою думку, письменники висміюють вади людей саме через образи тварин?
3. Що таке байка? Яка її будова?
4. Доведи, чому байку називають ліро-епічним твором.

5. Як ти вважаєш, чи тільки байки є гумористичними творами? Згадай, які раніше вивчені твори (вірші, оповідання, байки) можна віднести до гумористичних.

6. Знайди зв'язок між деякими даними з біографії Л. Глібова і використаними образами в байці. Запиши свої міркування з цього приводу в зошит.

ЖАБА Й ВІЛ

Раз Жаба вилізла на берег подивиться
Та й трошечки на сонечку погріться.

Побачила Вола

Та й каже подрузі тихенько
(Вигадлива була!):

— Який здоровий, моя ненько!

Ну що, сестрице, як надмусь,

То й я така зроблюсь?

От будуть жаби дивуватися!

— І де вже, сестро, нам рівняться! —

Казать їй друга почала;

А та не слуха... дметься... дметься...

— Що, сестро, як тобі здається,

Побільшала хоч трохи я?

— Та ні, голубонько моя!

— Ну, а теперечки? Дивися!

— Та годі, сестро, схаменися! —

Не слуха Жаба, дметься гірш,

Все думає, що стане більш.

Та й що, дурна, собі зробила?

З натуги луснула — та й одубіла!

Такі і в світі жаби є,
Прощайте, ніде правди діти;
А по мені — найлучче жити,
Як милосердний Бог дає.

1. З якою метою Жаба вилізла на берег:
а) погрітись на сонечку; б) угамувати свою цікавість до Вола;
в) поживитися; г) поспілкуватися з подругою?
2. Визнач одну з причин, через яку Жаба вирішила зробитися такою, як Віл:
а) щоб бути сильною, як Віл;
б) щоб з'ясувати для себе, що з того вийде;
в) щоб здивувати інших жаб;
г) щоб розважитися.

3. Як ти вважаєш, який саме момент передано на ілюстрації до цієї байки? Знайди його в тексті й зачитай.
4. Яку людську ваду втілено в образі Жаби? Чи траплялися такі люди у твоєму житті? Якщо так, то як виявлялася ця риса характеру?
5. Знайди рядок, у якому автор висловлює мораль цієї байки.

6. Опиши (усно) зовнішність Жаби за малюнком (особливу увагу зверни на вираз її очей, бо в народі кажуть: очі — дзеркало душі).
7. Яка з приказок краще передає мораль байки Л. Глібова «Жаба й Віл»: *циган коня кує, а жаба й собі лапку подає; жаба мала, а рот великий; якби жабі хвоста, була б не проста; не надувайся, жабо, бо до вола ще далеко?*

ЩУКА

На Щуку хтось бомагу в суд подав,
Що буцімби вона такеє виробляла,
Що у ставу ніхто життя не мав:
Того заїла в смерть, другого обідрала.
Піймали Щуку молодці
Та в шаплиці¹

Гуртом до суду притаскали,
Хоча чуби й мокренькі стали.

На той раз судьями були:
Якіїсь два Осли,
Одна нікчемна Шкапа
Та два стареньких Цапа, —

Усе народ, як бачите, такий
Добрячий та плохий.

За стряпчого², як завсігди годиться,

Була приставлена Лисиця...

А чутка у гаю була така,

Що ніби Щука та частенько,

Як тільки зробиться темненько,

Лисиці й шле то щупачка,

То сотеньку карасиків живеньких

Або линів гарненьких...

Чи справді так було, чи, може, хто збрехав

(Хто ворогів не мав!), —

А все-таки катюзі,

Як кажуть, буде по заслужі.

Зійшлися судді, стали розбирать:

Коли, і як воно, і що їй присудити?

Як не мудруй, а правди ніде діти.

Кінців не можна поховать...

Не довго думали — рішили

І Щуку на вербі повісити звеліли.

— Дозвольте і мені, панове, річ держать, —

Тут обізвалася Лисиця. —

Розбійницю таку не так судить годиться:

Щоб більше жаху їй завдать

І щоб усяк боявся так робити, —

У річці вражу Щуку утопити!

— Розумна річ! — всі зачали гукать.

Послухали Лисичку

І Щуку кинули — у річку.

¹ *Шаплік* — посудина з ручками для носіння рідини; цебер, відро.

² *Стряпчий* (іст.) — так у ХІХ столітті називали адвокатів у судах.

1. Хто з названих тварин не брав участі в судовому засіданні:

а) Цап; б) Шкапа; в) Ведмідь; г) Осел?

2. Хто подав позов на Щуку:

а) щупачки; б) карасики; в) особа конкретно не вказана; г) лини?

3. Які типові риси характеру втілює Лисиця? Чи засуджуєш ти їх? Чи бувають, на твою думку, люди, які жодного разу в житті не схитрували? Якщо ні, то чому ж ми тоді засуджуємо цю рису — хитрість?
4. Охарактеризуй Щуку. Яка деталь у байці засвідчує, що вона не без гріха (зверни увагу: за руку, як кажуть, її ніхто не спіймав — у тексті перед звинуваченням ужито слово «буцімби»)?
5. Якими в байці виступають судді? Як називають таких людей? Чому саме таких звірів увів Л. Глібов до сюжету байки?
6. Яка мораль байки?
7. Яка байка Л. Глібова тобі найбільше сподобалася і чим саме?

8. Роздивися ілюстрацію до байки «Щука» і скажи, що б ти до неї додав чи, можливо, в ній змінив.
9. Якби тобі довелося взяти участь в інсценуванні байки Л. Глібова «Щука», то яку роль ти для себе вибрав би? Як ти вважаєш, чому більшість учнів класу обрала роль Лисиці або Щуки, адже ж саме їх найбільше й засуджують?
10. У третьому класі відбулося знайомство з такими байками Л. Глібова: «Лебідь, Щука і Рак», «Чиж та Голуб». Яку з них ти добре пам'ятаєш? Чим саме ця байка запам'яталася? Чи різні щуки в однойменному творі і в байці «Лебідь, Щука і Рак»?

11. Склади і запиши у зошит мораль до байки Л. Глібова «Щука».
12. Вивчи напам'ять байку Л. Глібова «Щука».
13. Підготуйся зі своєю групою до інсценування однієї з байок Л. Глібова й візьми участь у класному конкурсі на кращу виставу.
14. Знайди й прочитай байку Л. Глібова «Вовк та Ягня». Якому уривкові відповідає подана нижче ілюстрація? опиши за нею зовнішність Вовка та Ягняти. Згадай, у яких зарубіжних авторів є байка з такою ж назвою й сюжетом. Чия байка тобі більше сподобалась і чим саме?

- Я знаю, що таке *гумор, сатира, байка, алегорія, мораль*.
- Я знаю, яку будову має байка.
- Я вмю визначати жанри гумористичних творів.
- Я вмю виразно і вдумливо читати твори Л. Глібова, коментувати їхній прихований зміст.
- Я знаю основну думку кожної вивченої байки Л. Глібова, вмю пояснювати алегоричні образи.
- Я можу зіставляти описане в байках Л. Глібова із сучасним життям.

Степан Руданський (1834–1873)

Степан Руданський народився в сім'ї священика. Навчався в Кам'янець-Подільській духовній семінарії¹, згодом — у Петербурзькій медико-хірургічній академії. Саме в цей період С. Руданський починає плідно працювати на ниві письменства. Передусім він прославився як автор так званих *співомовок*, з якими ти сьогодні познайомишся.

Із Петербурга С. Руданський переїздить до Ялти. Уявіть собі після суворого петербурзького клімату кримські кипариси й виноградні плантації, тепле й лагідне Чорне море та Кримські гори, екзотичні тропічні рослини, чисте повітря. Здавалося б, насолоджуйся й твори. Проте тут С. Руданський самовіддано поринає в роботу: він поєднував обов'язки міського лікаря, завідуючого лікарнею, лікаря в алупкинських маєтках графа Воронцова, карантинного лікаря Ялтинського повіту. З бідняків він за лікування плати не брав. Молодого лікаря ялтинці любили за веселу вдачу, безкорисливість і доброту.

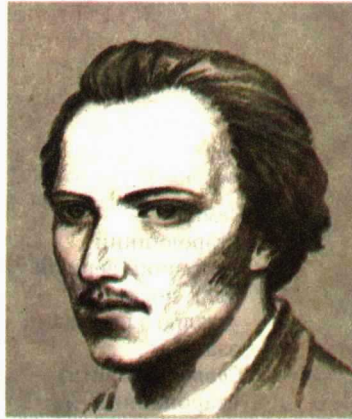
Улітку 1872 року в Криму спалахнула епідемія холери², і С. Руданський з обов'язку карантинного лікаря й постійного члена санітарної комісії міста брав участь у ліквідації небезпечної пошесті, унаслідок чого сам захворів на холеру й помер у тридцятидев'ятирічному віці.

Хоч яким складним було життя письменника (багатодітна сім'я, у якій народився, нестатки під час навчання в Петербурзі, хвороби та ін.), проте творчість його сповнена оптимізму, гумору, іскрометного сміху.

С. Руданський, як і Л. Глібов, писав байки. Це переважно твори з розгорнутими сюжетами, пісенною формою. Вони дуже близькі до казок про тварин («Ворона і Лис», «Вовк», «Собака й Кіт» та ін.).

Значну цінність творчого доробку С. Руданського становлять його переклади з російської літератури О. Пушкіна, М. Лермонтова. Також перекладав він і твори античної літератури.

С. Руданський написав близько двохсот віршованих гуморесок, кілька поем, чимало байок, балад, ліричних віршів. Але найбільше прославився письменник, як зазначалося вище, саме своїми співомовками. Прочитавши деякі з них, ти дізнаєшся, що це за жанр художньої літератури.

Степан Руданський
народився
на Вінниччині

¹ *Семіна́рія* — середній духовний навчальний заклад.

² *Холера* — гостроінфекційне епідемічне шлункове захворювання, що супроводжується корчами.

ПАН І ІВАН В ДОРОЗІ

Побратались пан з Іваном,
По світі мандрують,
Разом їдять, розмовляють,
Разом і ночують...

На кожному через плечі
Висить по торбині,
Лиш пан таки у чемерці¹,
Іван у свитині...²

Ідуть вони дорогою,
Стали ночувати.
Аж задумав пан поганий
Хлопа ошукати...

Та й говорить до Івана:
«Знаєш що, Іване?
То нам варто б попоїсти!..»
«То що ж? Їжмо, пане!..»

«Але знаєш що, Іване?
Починаймо з твоєї!
А як твоя спорожніє,
То тоді до моєї!»

«Добре, пане!» — Іван каже,
Зняв свою торбину,
На травиці зеленій
Постелив свитину.

Попоїли таки добре:
Комара здушили...³
Рано встали, до снідання
Торбину кінчили.

Прийшов вечір. Знов у полі
Стали ночувати.
Вже панову отсе б торбу
Треба починати.

Але пан про те ні слова,
— На землі лягає,
Кладе торбу під голови,
Хлопа замовляє:

«Що би ти робив, Іване, —
Став його питати, —

¹ *Чемёрка* — старовинний чоловічий верхній одяг, пошитий у талію з розрізами ззаду.

² *Свитіна* (світа) — старовинний довгополий верхній одяг, зазвичай із грубого сукна.

³ *Здушити комарá* (придавити комара) — задрімати, заснути.

Якби тобі довелося
Таке поле мати?...»

«А що ж, пане, я орав би,
Хлібом засівав би
Та ходив би до Адесу⁴,
Сіль і гроші мав би...»

⁴ *Адеса* — тут мається
на увазі Одеса.

«А що я — не так робив би, —
Пан почав казати: —
Я казав би на сім полі
Місто збудувати...

Там би в мене стояв палац,
Там підряд крамниці,
Там перекупки з булками,
А тут дві різниці...⁵

⁵ *Різниця* (заст.) —
м'ясна крамниця.

Отоді приходь, Іване,
В мене балувати!..⁶»
«Ет, спасибі, — Іван каже, —
Лучче будем спати!..»

⁶ *Балувати* (розм.) —
гуляти на балах,
бенкетувати.

Незбаром на все горло
Став Іван хропіти,
Незбаром коло него
Став і пан сопіти...

Тільки що пан заснув добре,
Іван підійнявся
Та до панської торбини
Як сам присотався...⁷

⁷ *Присотатися* —
узяти за щось,
пристати, припасти
до чогось.

То і курку, і печеню,
І кавалок кишки —
Все, що було у торбині,
Стеребив⁸ до кришки.

⁸ *Стеребити* (перен.,
розм.) — з'їсти все;
знищити.

Пробудився пан раненько.
Пропаша людина!
І сам, бідний, хоче їсти,
І пуста торбина...

Розбуджає він Івана
Та й його питає.
А Іван стиснув плечима
Та й відповідає:

«А що ж, пане, та ж ви вчора
Місто будували:
Тут стояли дві різниці,
Там булки стояли!..

А по місті, звісне діло,
Собаки ходили!..
То вони-то вашу торбу,
Певне, стерebили!»

Посвистав пан по торбині,
Нічого діяти!..
«Вставай, — каже, — вже, Іване!
- Пора мандрувати».

Пішли вони, ідуть степом,
Тяженько зморились...
Аж насилу перед вечір
До села прибились.

Відчиняють коловорот⁹,
Аж блукає гуска.
Іван гуску — та в торбину:
Є вже і закуска...

Повернули в пусту хату,
Гуску спорядили¹⁰:
Общипали, обшмалили,
У піч посадили...

Але пан гадає знову
Хлопа ошукати.
«Знаєш, — каже, — що, Іване?
Ми лягаймо спати!

Та кому із нас присниться
Кращая закуска,
То вже ціла тому взавтра
Достанеться гуска!..»

«Та як спати, то і спати,
Не батька питати!»
Постелив Іван свитину
Та й лягає спати...

Але рівно в опівночі
Іван пробудився,
Із'їв собі цілу гуску
Та й знов положився.

⁹ *Коловорот (заст.)* —
ворота, якими
замикаються виходи
із села.

¹⁰ *Спорядити* —
зготувати що-
небудь, привести в
стан готовності.

Встає рано й пан голодний
Та й давай казати,
Як то він во сні до
Бога ходив балувати,

Та якії там потрави¹¹
Йому подавали,
Як його й самі святії
Їсти припрошали...

«Ані слова! — Іван каже: —
Ваша правда, пане!
Я сам бачив, як ви їли
Якісь марципани...¹²

Та й дивлюсь, що не голодні,
Маєте закуску,
Та до печі помаленьку,
Та й стеребив гуску!..»

«Чи ж то правда? — пан питає. —
Всю із'їв, Іване?»
«Та аби я так здоров був,
Як всю із'їв, пане!..»

Димом здимів пан із хати,
А Іван озвався:
«Хтів пан когось ошукати,
Та й сам ошукався!..»

¹¹ *Потра́ва* (розм.) —
те саме, що страва,
їжа.

¹² *Марципа́н* —
тістечко.

1. Яку відповідь дав Іван, коли пан його запитав: «Що би ти робив, Іване, якби тобі довелося таке поле мати?...»:
  - а) місто збудував би й палац поставив;
  - б) орав би, хлібом засівав би;
  - в) побудував би крамниці;
  - г) поставив би дві різниці?
2. Який із варіантів є вигадкою про сон не пана, а Івана:
  - а) Бог запросив його до себе балувати;
  - б) мовляв, йому подавали такії (!) страви;
  - в) його всі святії їсти припрошали;
  - г) він їв якіїсь марципани?

3. Який фрагмент у творі тобі найбільше сподобався і чим саме?
4. Хто, на твою думку, виявився мудрішим — пан чи Іван? Які факти переконують у цьому?
5. Які риси вдачі має пан, а які Іван?
6. Познач олівцем наголоси над тими словами, у яких вони не відповідають літературній нормі. Чому, на твою думку, автор іноді порушує норми наголошування слів?
7. Співомовка «Пан і Іван в дорозі» сатирична чи гумористична? Обґрунтуй відповідь.

8. Якими ти уявляєш пана та Івана? Опиши їхню зовнішність.
9. Чи збігаються складені тобою описи зовнішності героїв співомовки з описами твоїх однокласників? Як ти можеш пояснити збіг чи відмінність в описах?
10. Підготуйся разом зі своєю групою виразно прочитати співомовку за ролями й візьми участь у класному конкурсі на краще її читання.

КОЗАК І КОРОЛЬ

Став багатий колись пан
Короля благати,
Щоб король йому зволив
Воєводство дати.

А король йому й сказав:
«Відгадай три штуки,
Відгадаєш — тоді на!
А як ні — на муки!

Перша штука: скільки зір
В небі серед літа?
Друга штука: покажи
Середину світа!

Третя штука: угадай,
Що думати буду?
І от тобі цілий рік
Для того розсуду!»

Відійшов багач назад
Та так йому нудно!
Не вгадати — так біда,
А вгадати — трудно!

Сидить плаче неборак,
Козак проїжджає...
«Чого плачете ви так?» —
Багача питає.

Той і каже, так і так!..
«Не журіться, діду!
Коли так, то я за вас
На відвіт поїду!»

І палицю в руки взяв,
В кожух одягнувся,

Чорні вуса підбілів,
В чоботи узувся.

І чимдуж до короля.
Король поглядає:
«А що, пане, скільки зір?» —
З міною питає.

А той поли ті підняв,
Чи як довелось,
«Стілько, — каже, — в небі зір,
Скільки тут волосся».

Задумався сам король
Від сего відвіту.
«Ану, — каже, — покажи
Середину світу!»

А той палицю підняв,
Може, з піваршина,
Та в підлогу нею гуп:
«Отут середина!»

Почухався наш король,
Ще раз поглядає.
«Що ж я думаю тепер?»
Козака питає.

«Думаєте, що я пан!»
«Або що за річі?»
«То ті річі, що не пан,
А козак із Січі!»

Здивувався наш король,
Подарував тому,
А козака відіслав
В золоті додому!

1. Як називає король свої загадки:
а) загадками; б) штуками; в) завданнями; г) таємницями?
2. Чим нагородив король козака за меткий розум:
а) сріблом; б) самоцвітами; в) золотом; г) килимами?

3. У якій народній казці, що ти її читав раніше, зображено подібну ситуацію з розгадуванням трьох загадок? Пригадай, якими були ті загадки.
4. Чи справедливо, на твою думку, вчинив король із багачем і козаком? Якщо ні, то як би ти вчинив на його місці?
5. Скільки загадок дав багачеві король? Чи траплялася саме така кількість (не обов'язково загадок) у раніше прочитаних творах або життєвих ситуаціях? Що вона символізувала?
6. Яка із загадок короля тобі сподобалася найбільше? Чому?
7. Знайди у творі рядки, які передають зміну в настрої короля. Зачитай їх.

8. Добери характеристики до кожного персонажа (у вигляді прикметників-означень) і запиши їх у зошит. Кому з них ти найбільше симпатизуєш?
9. Поділи співомовку на частини за розгортанням подій, дай їм заголовки.

ЗАПОРОЖЦІ У КОРОЛЯ

Приїхали запорожці,
Короля вітають,
Король просить їх сідати,
Козаки сідають.

Сидять собі. В них жупани¹
Все кармазинові²,
І самі такі хоробрі,
Вуса прездорові.

Задивились на ті вуса
Ляхи препогані.
«Що б їм, — кажуть, — дати їсти?
Даймо їм сметани!»

Поставили їм сметани,
Їсти припрошують,
Але наші запорожці
Разом відмовляють:

«Славная у вас сметана!..
Тільки почекайте,
А перше нам, запорожцям,
Щільник³ меду дайте!»

¹ *Жупан* — старовинний верхній чоловічий одяг, оздоблений хутром; був поширений серед заможного козацтва та польської шляхти.

² *Кармазиновий* — з дорогого старовинного темно-червоного сукна.

³ *Щільник* (*стільник*) — лист, утворений чашечками з воску; бджоли та оси роблять його для зберігання меду.

Дали меду запорожцям...
Вони як поїли,
Так ті вуса прездорові
Вгору й завертіли.

Та й говорять королеві:
«Кажі, ясний пане,
Нехай тепер запорожцям
Подають сметани!»

1. Яку страву спочатку запропонував козакам польський король:
а) сметану; б) квас; в) щільник меду; г) юшку?
2. Яке звертання використовують козаки до короля:
а) королю; б) ляше-мосціпане; в) ясний пане; г) Ваша величносте?
3. Яке вбрання було на козаках:
а) свитини; б) кожухи; в) чемерки; г) кармазинові жупани?

4. Яка риса вдачі козаків проявилася під час спілкування з королем? Чи імпонує вона тобі?
5. Який момент у співомовці тебе здивував і чому саме?

6. Якби тобі довелося покласти на музику співомовку «Запорожці у короля», то яким би настроєм вона була б перейнята?
7. Підготуйся разом зі своєю групою виразно прочитати співомовку за ролями й візьми участь у класному конкурсі на краще її читання.
8. Які емоції під час читання співомовок С. Руданського в тебе виникли? Чи відповідають вони ілюстраціям до них?

СПІВОМОВКА. ІНВЕРСІЯ

Усі свої твори Степан Руданський називав **співомовками**. Три книжки рукописних збірок його поезій мають назву «Співомовки козака Вінка Руданського» (грецьке слово *стефанос* перекладається як *вінок*).

Чому поет саме так називає свої віршові твори? С. Руданського турбувало тільки одне: до твору необхідний ще й музичний супровід, бо поезія має виконуватися співомовкою під акомпанемент кобзи чи бандури. Орієнтація віршового тексту на певну мелодію — одна з найважливіших, на думку С. Руданського, особливостей поезії.

Співомовка — це короткий гумористичний вірш, часто побудований на якомусь народному анекдоті, приказці чи казковому мотиві, у якому описано певний комічний випадок. У співомовці подія зображена стисло, дійових осіб — одна-дві, а завершується вона гострим, дотепним висновком.

Читаючи співомовки Степана Руданського, можна помітити, що речення в них побудовані своєрідно. Це зумовлено порушенням звичного нам прямого

порядку слів. А що, хіба не можна переставляти місцями слова в реченні? Невже це може на щось вплинути? Українська мова належить до тих мов, які мають вільний порядок слів у реченні, але переставляння їх може викликати різні відтінки в значенні, посилити увагу на певному слові в реченні, наприклад: *Я пішов читати* і *Читати я пішов*. Неважко помітити, що, поставивши присудок *читати* на початок речення, ми наголосили на дії та особливу на тому, в чому вона полягає.

Розрізняють прямий (звичайний, традиційний) та зворотний порядок слів у реченні. За прямого порядку слів підмет стоїть перед присудком, а означення — перед означуваним словом (підметом чи додатком), наприклад: *Наш король засміявся* або *Постелив на зеленій травиці*.

Зворотний порядок слів (**інверсія**) — порушення узвичаєного порядку слів з метою виділити певне слово в тексті, звернути на нього особливу увагу, наприклад: *Засміявся наш король* («Козак і король») або *Постелив на травиці зеленій* («Пан і Іван в дорозі»). Як бачиш, у першому реченні Степан Руданський наголошує на дії (*засміявся*), а в другому — на ознаці (*зеленій*). При інверсії найбільша увага зосереджується на тому члені речення, який виноситься на початок чи кінець.

Інверсія застосовується здебільшого в художніх текстах і під час розмови. Українською поезією обходиться без інверсії, отже, це поширений мовний засіб.

1. З яким новим літературним жанром ти ознайомився сьогодні? Які він має особливості?
2. Хто започаткував такий жанр літератури, як співомовки? Що цікавого ти дізнався про цього митця на уроці?
3. Під час вивчення якого матеріалу з теорії літератури тобі знадобилися знання із синтаксису української мови?
4. Що таке прямий порядок слів у реченні? Наведи приклади.
5. Що таке інверсія? Наведи приклади.
6. Уважно перечитай співомовку «Пан і Іван в дорозі», знайди і випиши в зошит кілька прикладів інверсії.

7. Вивчи напам'ять співомовку С. Руданського «Козак і король».
8. Знайди і випиши в зошит 5–7 інверсій із творів Лесі Українки, Л. Костенко або І. Жиленко.
9. Проілюструй один із моментів співомовки С. Руданського «Пан і Іван в дорозі» та візьми участь у класному конкурсі на кращий малюнок.

- Я знаю, що таке співомовка як жанр літератури.
- Я знаю, що таке інверсія.
- Я усвідомлюю викривальний пафос співомовок С. Руданського.
- Я вмю виразно й усвідомлено читати співомовки С. Руданського.
- Я знаю основну думку кожної з вивчених співомовок.
- Я вмю характеризувати і порівнювати героїв співомовок С. Руданського.
- Я можу простежити, як описане в співомовках С. Руданського перекликається із сучасним життям.

Степан Васильченко (Степан Васильович Панасенко) (1878–1932)

Степан Васильченко народився на Чернігівщині

Степан Васильченко багато уваги приділяв у своїй творчості Тарасові Шевченку. Він мав намір створити трилогію (три твори) про життя Тараса Шевченка під назвою «Широкий шлях», однак устиг написати лише першу частину — «У бур'янах».

Степан Васильченко виріс у родині селянина-шевця. Закінчивши вчительську семінарію, працював на Полтавщині та Київщині. Згодом закінчив і вчительський інститут (по-сучасному — педагогічний інститут чи університет).

Дуже цікавими є спогади Степана Васильченка про своє дитинство, а воно в нього було непростим: «Спогади про раннє дитинство осталися у мене трохи хаотичні. Пригадую зими: морози великі, а хата холодна, харч убогий, та чад, та брак одєжі... Поки діждешся того тепла. Ну, а тоді брала наша: стави, майдани, бур'яни, крамні смітники... Забуваєш, було, що є в тебе якась там хата. Мати казала: влітку зовсім діти дичавіють — треба якої принади, щоб залучити їх до хати. В цей час виховання звичайно ішло «самопас» — під єдиним доглядом жаркого сонця.

У барвистому квітникові моїх дошкільних спогадів й до цього часу найцвітнішими збереглися чогось спогади, на перший погляд, неістотні, дрібні. Такі, наприклад, були мрії про срібну гору. В зимові, холодні вечори, лежачи на полу під замурованим вікном, крізь яке лізли льодові роги, зігнувшись під легеньким рядном, я марив про те, що, діждавшись тепла, я зроблю собі срібну гору. Мріяв так уперто, так довго, жагуче, що, зрештою, почав робить підготовку. Чим реальніше, правда, підходив до цієї химерної мрії, тим більше доводилось обмежувати її. Гора в моїх мріях усе меншала й меншала і, зрештою, перетворилась у невеличкий обеліск, завбільшки з аршин, облитий замість срібла, якого, звичайно, я не мав надії добути, звичайним оливом. Почав навіть збирати олив'яні пломби по смітниках коло крамниць. Коли прийшла весна, тепло, зелень, радість, ці мрії розтопились, випарувались без сліду. Коли я пригадав їх весною, вони тоді ж здалися мені химерними і нецікавими. Було дивно, чого я так довго і так жагуче з ними, так гаряче водився».

На початку розповіді ми згадали, що С. Васильченко навчався в учительській семінарії. А які ж у той час опановували предмети, аби стати вчителем? У свідочстві, виданому майбутньому письменникові, згадані такі: Закон Божий, педагогіка, російська й церковнослов'янська мови, математика, історія, географія, природознавство,

співи, каліграфія, малювання й креслення, а також гімнастика. Зверни увагу, української мови тоді не вивчали, проте С. Васильченко писав свої твори саме українською.

БАСУРМЕН¹

Семен стоїть у сінях, заглядає в одчинені хатні двері.

Він недавно прибіг знадвору, і в очах йому темно. Хата йому здається за темний лях, вікна — за дірки, в які зазирає ясний день. Вся стіна перед дверима обставлена чорними сумними іконами, перед ними горить три лампадки, привішені в ряд на довгих шнурках. Десь далеко-далеко, як у глибокій норі, горять у печі дрова.

Коло печі пораяється підтикана² мати, червона од огню, з пасмами на чолі кіс, що вибилися з-під очіпка.

— Мамо, дайте снідять!..

— А Богу молився? Не помолишся, до самого вечора не дам — так собі й знай, — казала мати, сердито тьоригаючи³ рогачем. — Людські діти в неділю, поки з церкви не вийдуть, то й ріски в рот не беруть, а ти, такий лобаню, схопився, лоба не перехрестивши, та до хліба зараз тягнешся? Безстрамнику!..

— У дядька ж Микита більший за мене, а його ще ні разу не молили! — гуде плаксиво Семен.

— Бач, з кого він привод⁴ бере? З Микити! Та то ж шибеник на те, на те він махамет.

— А дядина казала ж, що ми обидва з Микитою махамети.

Мати побожно скривилася й заплющила очі.

— Що ти вдієш із таким кателиком... Із таким лобурем, таким харцизякою! — Далі скривилася й, зітхнувши, почала всовіщати⁵: — І що ти собі думаєш, Семене, коли ти порозумієш? То ж тільки невіра, бусурмени Богу не хочуть молитися, а ти ж хрещена тварюка. Та тебе ж за це в пекло, в огонь негасимий завдадуть. Он глянь, що будуть робити на тім світі грішникам! — мати показала рукою на стіну.

Семен спідлоба зиркнув у той бік, де висіла на стіні велика картина страшного суду; од неї завжди смерділо Семенові духом чортячого кубла.

Він одступив далі й промовив уперто:

— Хай завдають.

— На сковороді на гарячій будеш сидіти, гарячу смолу будеш пити.

¹ *Басурмён (бусурман, бусурмен)* — у давнину так називали людину іншої віри (переважно мусульман).

² *Підтікана* — з підтиканою, підгорнутою спідницею.

³ *Тьорігати, тьоргати* — тягнути різкими рухами; ворушити, смикати, термосити.

⁴ *Прівод* — приклад.

⁵ *Всовіщати* — умовляти зрозуміти свою неправоту, хибність поведінки, намагатися викликати докори сумління, спонукати до каяття.

— Дарма...

— Будуть тебе куці залізним гаком за язик тягнути.

Язик у Семена в роті боязко заворушився, покотилась слина, і він сплюнув.

— А я втечу-у...

— Куди? Дурню! Скрізь вони тебе знайдуть, скрізь впіймають. Упіймають тебе, басурмена, потягнуть на саме дно в пекло і вкинуть тебе, неблагословенного, в казан у киплячий...

Шелевіють⁶, тріскотять перед іконами лампадки; знадвору доліта тягучий дзвін, ніби скрізь сон скликаючи людей до служби: «Бе-ем!.. Бе-ем!..»

Мати пореється коло печі, очі її тьмаряться, туманіють, і вже лагідним, тихим голосом, як побожну казку, розповідає вона про всі пекельні муки, які дожидають на тім світі грішного Семена.

— Мамо, а казан буде такий, як ото москалі кашу варять? — довірливо вже перепитує він матір.

— Буде казан великий, великий та глибокий...

Стоїть Семен, схилившись на причілок⁷, задумався. Довго він щось міркував собі, зважував, далі зітхнув, тихо вийшов на середину хати й промовив:

— Ну, моліть...

Тихо в хаті. Чути тільки, як тріскає в печі.

Мати одхилила голову од печі, схилилася на рогац, тихо проказує молитви. Перед іконами стоїть, як солдат на варті, Семен — одна рука, як прив'язана, друга маха, як заведена. Плаксивим голосом повторяє він за матір'ю слова молитви, намагаючись тримати такий же, як і в неї, тон і інтонацію.

Раз по раз тихе молитовне буркотання переривається сердитими вигуками:

— Стій рівно! Бий поклони! Не верти головою, як коняка! — І далі знову лагідне, побожне: — «І остави нам... долги наша... яко же і ми...»

У печі щось зашкварчало, зашипіло, ніби його ошпарено окропом.

Мати охнула й миттю крутнулася до печі:

— Триста ж твоїй матері сяких та таких! Чи ти ж не сказився, чортового коріння горщик! — Торохтить рогачем, хапається як швидше витягнути із огню оскандалений горщик, почала гримати на його та докоряти, як живого.

— Мамо: «якожеїми»... Мамо!.. — нудьгуючи, навертає її до молитви Семена.

Мати, заклопотана і сконфужена, доливає горщик водою, бубонить щось до його, про Семена забула.

⁶ Шелевіють — колихаються.

⁷ Причілок — бокова стіна будинку.

— Мамо! — з мукою, з слізьми благає Семен, переступаючи нетерпляче з однієї ноги на другу, як на гарячому камені. — Мамо! Чуєте чи ні? Мамо!

— Та чого тебе мордує лиха година? Ну, кажи, чого тобі? — витріщилась на нього мати, повернувшись од горщика.

— Чого мордує! Забули вже? «Якожеїми»...

Мати пролупується, побожно, крадькома хреститься, зітхає і знову переходить на тихий молитовний тон.

Семен б'є поклони, не торкаючись колінними долівки, і охоче задержує голову на землі. Коли він обіпреться чолом об землю, крізь власні його ноги, як у вилазку, йому видно все, що діється позаду його.

Із хати двері одчинені в сіни, а із сіней видно двір і комору в дворі. Ген дядьків Рябко стоїть коло комори, здається великим-великим, як світ. «Чого ж то він зазирає в комору?» — думає собі Семен. Далі, кинувшись, гукає, як несамовитий:

— Мамо! Собака до сала в комору лізе!

— Де? — ще голосніше крикнула перелякана мати.

Семен схоплюється на ноги і трьома пучками, які в нього були складені для хреста, показує на двері:

— А дивіться!

Мати щось кинула, щось ухопила і зникла за дверима, як буря.

Залишившись у хаті сам, Семен зажмурих очі і солодко-солодко потягнувся.

Далі засміявся, підстрибнув і тихенько, навшпиньках почав витанцьовувати:

Тра-та-та! Тра-та-та!

Сіла баба на kota!..

А в хаті тихо, тільки піч сама собі порядкує — топиться.

Семен відразу змовкає. Очі його загораються радісним, розбійницьким блиском.

Зирк, зирк! — ними по хаті.

На вікні — великий недокурок, що батько ще звечора забув.

У Семена — аж ноги затремтіли: вхопив він його жменею, як метелика, взяв у пучки, роздивляється.

Швидко виліз на лаву, прихилив до ікони близько свою голову, прикурює. Дим застеляє йому очі, шпигає в ніс — він кривиться, ноги тремтять од страху й радощів, і лице аж міниться од щастя. Розпаливши цигарку, він устроїв її в зуби, взявся в боки, осміхається сп'янілою посмішкою.

— Семене!

Семен озирнувся — мати.

Мовби крізь сон пам'ятає Семен, як сама собою випурхнула з його зубів цигарка, іскрами опаливши губу, як чиясь холодна рука тінала його по губах; чув, як щось гупало в спину і далі, мов на крилах, миттю винесло його в сіни.

— Іди мені геть! Іди, безбожнику, іди, невіро, з хати зовсім! — наказує йому мати. — Іди собі до басурменів, живи з ними, а додому не вертайся.

І Семен, гірко ридаючи, спотикаючись, біг із сіней у далекі, невідомі світи...

Набитий, Богові неугодний, вигнанець із рідної хати, — де йому більш підходяще місце у світі, як не за клунею в кропиві?..

Сидить Семен там, зігнувшись, поклав голову на коліна й гуде. Гуде й гуде — вже й спина переболіла, і сліз нема, а він гуде.

Жаль йому на маму, думає, чим би і їй жалю завдати.

«Коли вже ви виганяєте мене з дому, то краще мені вмерти».

— Гу-гу!.. — тягне він ліниво, а думка малює жалісну картину.

Ось він умер, і несуть його до ями з попами, з корогвами, а мама йде за його труною, полою утирається та плаче-плаче:

«А куди ж це ти, мій синочку, виряджаєшся?!»

А Семен їй докірливо відповідає:

«Не знаєте куди — в пекло!»

«А на кого ж ти, мій голубчику, покидаєш?!»

«Ага, тепер «голубчику», — думає собі Семен, — а тоді — «басурмен»! Ні, несіть далі — не встану».

Аж ось і яма вже близько.

Тут Семен засовався на місці й кашлянув.

«Щоб, чого доброго, справді, не роздивившись гаразд, не вкинули його в яму, — подумав він боязко, уже тільки сам собі. — Ні, нехай яма буде ще далеко-далеко-далеко...»

Сонце підбилося вище на небо і стало через бур'яни гріти на Семена. За городами видно небо, синє-синє та кругле, ніби велетенська полив'яна піч випалюється на огні, міниться, а під синявою неба геть-геть аж до лісу рябіє усякими квітками зелений луг.

Дивиться Семен — квітки злодійкувато повиставляли головки з трави та всі, як одна, моргають йому:

«Тікай, Семене, сюди! Тікай, Семене, сюди!»

У Семена в голові думки плутаються, похорон зразу ліквідується: тільки хотіли його вкинути в яму — він з труни та далі! А піп за ним із кадилом: держи, лови його! Мати: то це ти дурив мене, лоботрясе? Стій же ти, кателику, вернешся додому!

У заплаканих очах Семена вплив несподівано і затремтів блискучий сміх. Оразу він перестав густити, як одрубав; зачервонівся і закихкотів дрібним невтриманим сміхом.

Схопившись, вистрибом через капусту, через буряки подався до луку, широко розставляючи руки.

Лежить Семен горілиць у високій траві, виставив уверх коліно, дивиться у синє небо, голова — низько на землі.

Перед очима летить маленький комар...

Здається, десь високо в небі журавель лине. Над головою недалеко манячить⁸ стеблина звіробою, і здається вона Семенові високим-високим, аж до неба, гіллястим та рясним деревом... І друге вже таке, і третє...

⁸ Маня́чити — виднітися.

І ось уже всі квіти й травини видаються Семенові височенним та густим чи то лісом, чи садом із дивних, невідомих квіток-деревин. Листки на них великі-великі, як зелені химерні покришки, а квітки — ніби поначіплювані червоні миски, сині чашки та чугуни, блакитні дзвони, жовті цебри, жовтогарячі діжі, а з того густого лісу, ніби верховина якоїсь скелі, визирає його власне коліно.

Шугають величезні метелі у білих, синіх, темно-рожевих, позолочених шовках. Сідають на квітки, хитають крилами, як мальованими ворітьми.

Ген-ген ніби із самого неба шумить, гуде патлатий, волохатий джміль у дорогих ризах, перетятий шовковими поясами.

Летить, гуде, ніби диякон у церкві службу Божу починає:

«Миром... Господу... по-мо-о-о...»

Далі спинився він над однією чашкою, зазирає:

«Що у вас тут таке?... — Покоштував, подумав, пробурчав: — А нічого собі... — І знову: — Помо-о-о...»

І подавсь, подавсь, подавсь, кільки видно над верховинами дивовижних квітчастих лісів.

Комарі, мушки, усякі кузки запищали цілими роями, кожне по-своєму, як той голосливий хор: «І... і... і... і...»

Семен простяг руки, починає махати ними, як регент у церкві, підспівує їм тоненьким голоском, лад дає: — Господи, по-ми-и-и...

Десь у гушавині, сховавшись у тіні велетня-листка, у срібні струни вдарив невидимий цимбаліст.

Закували срібними молоточками ковалики, золоті десь вінчики куючи.

Святі кравчики зашуміли на срібних машинках.

І роботу роблять, і службу Божу правлять.

Семен піднімає вгору руки, ніби підбираючи мотузки од небесних дзвонів, і починає працювати руками й ногами, і голос його, як грім, розноситься далеко по всьому зеленому світу:

Бом, дзень,
Сав-ка вмер!
Положили Сав-ку
На ду-бову лав-ку!
Лав-ка гнеть-ся,
Сав-ка смієть-ся!

Припікає сонце, парить починає — і пахощами обкурюється увесь квітників-ліс. Жарко дихає материнка, п'яним духом дише деревій, озивається святим куривом смілка.

Бринить, шумить святий гармидер все голосніше й ширше. І над усім гамом геть-геть лунають могутчі передзвони радісного нового паламаря.

1. Хто під час молитовних поклонів Семена й матері лізе в комору до сала:
а) дядьків Микита; б) сусідчин Мурко;
в) дядьків Ряко; г) хтось невідомий?
2. Куди подався Семен одразу після «ліквідації похорону»:
а) до луку; б) у поле; в) у долину; г) до річки?
3. Чиї передзвони лунають над Семеном у кінці оповідання:
а) попа; б) регента; в) «нового паламаря»; г) про це нічого не сказано?

4. Які емоції виникали в тебе під час читання оповідання С. Васильченка «Басурмен»?
5. Опиши, яким зовні тобі видався Семен, а якою мати.
6. У які часи, на твою думку, відбуваються події в оповіданні? Що ти знаєш про роль, яку відігравала тоді церква в житті українських селян?
7. Звідки, на твою думку, узялися забобони в Семеновій матері, якими вона живе і якими лякає сина?
8. Як ти розцінюєш поведінку Семена?
9. Знайди й прочитай той фрагмент в оповіданні, що свідчить про Семенове вміння бачити красу природи. Чи багата його творча уява?
10. За допомогою яких слів в оповіданні досягаються комічні ефекти?
11. До якого виду комічного — сатири чи гумору — належить це оповідання? Обґрунтуй свою відповідь.
12. Що, на твою думку, хотів С. Васильченко сказати читачеві оповіданням «Басурмен»?

13. Підготуйся до виразного читання за ролями уривку, де мати спілкується із сином.
14. Знайди й випиши до зошита слова церковного вжитку. Поясни, яку роль вони відіграють у творі.
15. Чи таким виник у твоїй уяві Семен, що лежить у травах, як зображено на ілюстрації до оповідання. Якщо ні, то яким?
16. На уроках української мови ти познайомився з поняттям «інтер'єр». Визнач особливості зображеного на малюнку інтер'єру Семенової хати. Знайди й виразно прочитай уривок з оповідання, що відповідає цьому малюнкові.

17. Поділи текст оповідання С. Васильченка «Басурмен» на частини, добери до них заголовки (письмово).
18. Підготуйся до усного переказування оповідання С. Васильченка «Басурмен» від першої особи.

СВЕКОР

Тими сірими великими очима, що суворо оглядали всякого з-під великого чола, тією поважною ходою Василько завжди викликав усмішку в дорослих. Коли б хто почув, як, було, гукне він улітку, одвертаючи од гречки корову, то, не бачивши його, подумав би, що то гримає старий, бородатий Микита-чабан, а не малий Василько, якому тільки цієї весни пошили штани.

Дома Василько часом як почне «старувати», то всі тільки дивуються!

За обідом нехай тільки хто покришить хлібом на столі або розіллє борщ з ложки, — Василько так і гукне, чи то буде свій, чи чужий: «А нащо так накришувати та наляпувати!» Або забуде хто шапку в хаті зняти, — він зразу видереться на лаву або на ослін, підбереться, скине шапку й пучкою на образи покаже, мовлячи суворо: «Он бач, що там таке!»

Не вподобається йому що-небудь — зараз на піч, укриється рядном і почне звідтіль вчитувати та всі непорядки в хазяйстві перебирати: і те в нас недобре, і те не так, як у людей, ведеться!

Батько, було, слухає, а потім і скаже:

— Десь ти, Василю, старшиною будеш колись, що такий сердитий!..

Отакий Василько. Недурно всі в сім'ї зивали його свекром.

Свекор, свекор, а проте кожного ранку любив лазити під піч, де в його було сховане в куточку з деяких цяцьок ціле хазяйство. Часом з ранку до самого обіду сидить там, цяцьками бавиться, щось до їх бубонить собі.

— Ти б, Василю, взяв краще букваря та азбуки вчився, — каже йому одного разу мати, — тебе он женити пора, а ти раз у раз шмаруєшся попід піччю.

— Ну, так і женіть, коли пора! — озвався з-під печі Василько.

— От такої!.. — сміється, дивуючись, мати. — А до школи ходити вже й не хочеш?

— Що мені та школа — хліба дасть? — старує десь у куточку Василько, перекладаючи бляшки та стекольця.

Увечері до хати посходилась уся сім'я: батько, мати, два старших брати, сестра-дівка. Після вечері батько сів край столу, схилився на руку, глянув на матір, на діти та й промовляє:

¹ *Стеряться* — розгубитися.

— Хай його батько стеряється!..¹ Не хочу вже робити: ось і ноги подерев'яніли, спину ломить, руки болять, — старий роблюся вже!.. Треба, мабуть, жени-ти котрого-небудь з хлопців та й хазяйство з рук пере-дати. Нехай хазяйнують молоді, а нам вже з старою й одпочити можна!

Василько сидить на полу коло вікна, немов дивить-ся на місяць, як він срібні свої ріжки вистромив над вербами; а сам все ж ухо наставляє, щоб почути бать-кову мову.

— Тільки котрого б нам з трьох жени-ти? — міркує батько далі. — Миколі он на осінь у москалі² треба йти, Петро не скінчив ще науки своєї... хіба Василь? Він же й до хазяйства більше має охоти, ніж до вчення.

Василько спідлоба поглянув на батька й знову ди-виться у вікно, немовби не про його й річ...

— То як ти скажеш, Василю? — вдався вже до йо-го батько. — Тебе будемо жени-ти, чи, може, пождемо, поки Петро школу скінчить?

— Ги!.. — засміявся Василько, соромливо закрива-ючись рукавом. Батькова розмова йому до вподоби, проте він стережеться, чи не жартує батько.

— Ну, то чого ж там сміятися! — промовляє поваж-но батько. — Кажі: коли жени-ти — будемо жени-ти, ко-ли ні — піждемо.

— Кажі, Васильку, — то, може, сьогодні де-небудь і засватаємо дівчину, — обізвалася й мати.

Василько оглянув усіх — ніхто не сміється.

«Чому б і справді мені не жени-тись?» — подумав він собі. Було б добре, коли б у його була жінка: обід варила б йому, сорочки прала, а він лежав би собі на печі та погукував би до неї: «Стара, а принеси огню, я люльку запалю!..»

— Ну, то як же? — казала мати. — Хочеш одружити-ся?

Василько втер рукавом носа, почервонів трохи й промовив, закриваючи рот рукою:

— Хо-чу!..

— Ну, от і гаразд! — каже батько. — Тепер тільки молоду треба йому вибрати. Чи, може, в тебе вже є на приміті яка?

А в Василька й справді є вже одна дівчина на дум-ці. Давно вже сподобалась йому чорноброва Ганна — ще тоді, як вирятувала його з багнюки, як він був загруз колись, вертаючись з церкви; тоді Ганна виря-тувала спершу його самого, потім його чоботи, що тільки халявки визирали з калюжі; втерла йому носа, заплакане обличчя та на додачу й поцілувала ще.

² *Йти в москалі* — йти в солдати.

— Ганну хочу, — промовив Василько сміливіше.

— Ганну то й Ганну, — згоджується батько, — тобі видніше. Та коли казати правду, то й дівка вона хороша: доброго роду, й на вроду гарна, й здорова... та, може, ще й приданого сот п'ять дадуть!.. Поможи тобі Боже, Василю!

Василько знає, що тут йому слід було б подякувати батькові, та чогось соромився й тільки чмихнув носом.

— Ну, то не будемо ж і гаятися, — каже далі батько, — будемо зараз одягатися та й по рушники підемо!.. Подай-но йому Петрову свитку! — гукнув до матері.

Мати стягла з жердки свитинку, червоного пояса — кличе Василька одягатись. Василько зліз з полу, взяв палець у рот, боком виходить на середину хати. Трохи немов соромно йому, ну та в новину це, — то й не дивно. Одягла його мати в свитину, поясом підперезала, в кишеню поклала батькову люльку, папушу тютюну за пояс застромила. Батько взяв зі столу хліб, дає йому під пахву. Взяв Василько той хліб, обома руками вчепився в його, насилу вдержить.

— Ну, сину, помолимося Богу й підемо, поки зовсім не спізнило, — каже до його батько. — Тільки треба тобі ще дещо сказати, попереду як іти. Чи будеш же ти за мене в громаду ходити, податки платити?

В громаду ходити — Василько залюбки ходив би, а от податки платити — то вже й не до душі йому...

— А де ж я грошей візьму? — спитав він.

— Як де грошей візьмеш? — дивується батько. — А ти ж будеш заробляти! Будеш орати, косити... Ти ж тоді хазяїном будеш у нас. Ми тебе всі будемо слухати.

— Е-е!.. — протяг Василько з непевністю.

— Будеш уже сам усе робити, — себе й жінку годувати й зодягати, сестру заміж оддаси, а мене з матір'ю до смерті доглядати мусиш. Будеш доглядати? — перепитав батько.

Василька в жар кинуло, а уші зашарілись. Він уже й не радий був, що розпочав таку справу!

— Я не хо... — промовив він і схлипнув. Очі зразу налилися слізьми.

— Ну, а як же, сину? — ласкаво й тихо казав батько. — Хто ж нас з матір'ю стане годувати та доглядати? Поки ми здужали — робили, вас усіх годували, до розуму доводили, а як постарілися, то невже ж ти виженеш із хати, щоб ми з торбинками пішли попідвіконню?

Василькові зробилось і боязно чогось, і, Боже, як шкода тата з мамою...

Хліб випав у його з рук, і він на всю хату так і заголосив:

— Я ма-а-лий ще!..

Всі, що були в хаті, далі не могли вже втерпіти й весело зареготали.

Василько глянув кругом і зрозумів, що то все були жарти. Він з радощів аж сам засміявся. Потім засоромився, закрився руками та, скинувши Петрову свитку, вистрибом так і метнувся на піч!

Часто після того питали його:

— А що, Василю, швидко будеш женитися?

Василько, було, помовчить трохи, а потім поважно одмовить:

— Так-то й женитись!.. Там тобі така морока, що нехай його й кат візьме!..

1. Як відреагував Василько на материну пораду «взяти краще букваря та азбуки вчитися»:
  - а) попросив придбати азбуку й буквар;
  - б) почав навчатися;
  - в) сказав, щоб його женили, коли пора;
  - г) не звернув увагу на пораду?
2. Чим сподобалася Василькові Ганна:
  - а) тим, що дуже гарна й чепурна;
  - б) тим, що здорова;
  - в) за неї, може, ще й приданого «сот п'ять дадуть»;
  - г) бо вирядувала з багнюки, коли він повертався з церкви, та «на додочу поцілувала»?
3. Як пояснив причину відмови від одруження Василько в кінці оповідання:
  - а) бо не хоче працювати, щоб на життя заробляти;
  - б) бо не хоче в громаду ходити та ще й податки платити;
  - в) бо малий ще;
  - г) бо не навчився ще грамоти?

4. Що в поведінці Василька викликає усмішку? Чому головного героя твору прозвали «свекром»?
5. Чи часто діти, на твою думку, намагаються вдавати із себе дорослих? Чи траплялося з тобою таке раніше? Чим це було викликано?
6. Чому батьки вирішили розіграти Василька?
7. До якого виду комічного — сатири чи гумору — належить це оповідання? Обґрунтуй відповідь.
8. Чого навчає оповідання С. Васильченка «Свекор»?

9. Перекажи уривок з оповідання, що відповідає малюнку.

10. Намалюй ілюстрацію до найкомічнішого моменту в оповіданні.
11. Опрацюй оповідання так, щоб на наступному уроці, узявши участь у конкурсі на кращий малюнок, тобі вдалося фрагментом-переказуванням передати зображене твоїми однокласниками.

- Я вмію визначати основні думки вивчених оповідань С. Васильченка.
- Я вмію характеризувати образи Семена та Василька, аналізувати їхню поведінку.
- Я можу визначити засоби комічного в оповіданнях С. Васильченка.

Степан Олійник (1908–1982)

«...Великою популярністю користувалася в нашій окрузі газета «Червоний степ». Читав і я цю газету. І не раз мені було дуже жалко, що про інші села пишуть, а про моє село ні разу і не згадувалося.

І от одного вечора, коли батьки й молодші сестри уже спочивали, я висмикнув із зошита два аркуші паперу, пробрався в другу половину хати, запалив каганця¹ і сів писати свою першу в житті кореспонденцію...

Свого дописа назвав я «Левадівка почала сівбу». Заклеїв конверта і написав: «Одеса, Пушкінська, 32, редакція газети «Червоний степ», телефон: 38-41». Мені здавалося тоді, що найголовнішим там, у редакції, є саме той телефон.

Не встиг зазначити внизу свою адресу, як на порозі з'явилася матуся моя, Наталка Василівна.

— Ти що оце пишеш? Просидів усю ніч і не спав. Батько он уже коней запрягає, в поле ж їхати треба. От нещастя, — вдарила долонями об поли.

Попало мені кріпко, але конверта я все-таки кинув у поштову скриньку.

А через тиждень... Ні, радості моєї не передати! На сторінках «Червоного степу» була моя замітка. Читало її все село.

До кінця своїх днів пам'ятав такі прості і такі мудрі батьківські слова: «Ну що ж, коли вже такий нетерпець, то пиши, сину. Але пиши правду. Боже тебе збав щось неправдиве написати...»

Перша «читацька конференція» і перше обговорення «літературних критиків» — односельчан — відбулося під батьківською коморою на дубках. Після вступного батькового слова я почав читати:

По дорозі з-за діброви —
Возять люди гарбузи.
Та такі важкі й здорові,
Аж поскрипують вози.

Не дослухавши, дядько Харитон кинув з місця репліку: «Ото не мажуть, — а вони й поскрипують! А мазь же в лавці є. Ціла діжка стоїть під стіною!..»

Я нічого не міг йому заперечити і ледь дочитав уже кінцівку вірша. Ніяких оплесків не було. «Аудиторія» хвилин зо п'ять помовчала, а потім розкритикувала мій вірш ушент. ...Такими суворими були оті мої перші критики».

Степан Олійник
народився
на Одещині

¹ *Каганець* — невеличкий світильник, що складається з гнота й посуду, до якого наливають олію, лій чи гас.

ЧУДО В ЧЕРЕВИКУ

Як відомо, всі ледачі
Ждуть легенької удачі
(Без труда щоб їм везло!)
Так і з Васею було.

Вчиться Вася в п'ятім класі...
Якось друг і каже Васі:
— Знаю чудо я одне,
Чудо справді чарівне!

Будеш мати без мороки
Ти п'ятірки за уроки,
Лиш зроби, мій друже, так:
Роздобудь собі п'ятак,
Приліпи його, мов латку,
В черевик під ліву п'ятку!
Узувайся і ходи.
Піде діло — хоч куди!
Це я, — каже, — перевірив.

...Вася здуру і повірив.
Ліпить Вася Боровик
П'ять копійок в черевик.

Взувся,
Тупнув,
Взявсь у боки:
— Більш не вчитиму уроки:
Повезе мені і так —
Під п'ятою ж є п'ятак!

Вранці йшов і всю дорогу
Припадав на ліву ногу.
Ось і школа,
Ось і клас.
Арифметика якраз.

— Боровик, іди до дошки! —
Вася встав, пом'явся трошки,
На п'ятак натис — дарма!
Де ж те чудо?
Щось нема.

За годину викликають,
З географії питають.
Вася встав — ні в сих ні в тих,
Замість чуда — в класі сміх.

Мав мороку він велику,
Бо п'ятак у черевик
Відіграв одну лиш роль —
Надавив йому мозоль!

Закінчилися уроки —
Бігли учні в різні боки,
Ну, а Вася Боровик
Ледве тяг свій черевик.

Під п'ятою п'ять копійок,
А у сумці — стільки ж двійок.

1. У якому класі навчався Вася Боровик:
а) у четвертому; б) у п'ятому; в) у шостому; г) у сьомому?
2. З якого предмета головний герой спочатку заслужив двійку:
а) з географії; б) з української літератури;
в) з арифметики; г) з біології?
3. Скільки двійок ніс у сумці додому Вася Боровик:
а) дві; б) три; в) чотири; г) п'ять?

4. Чи траплялася з тобою або з твоїми друзями подібна пригода? Якщо так, то розкажи про неї своїм однокласникам і вчителю, вона, без сумніву, сподобається їм.
5. Як ти вважаєш, чи цікаво було б жити на світі, якби так легко здобувалися «п'ятірки» (а сьогодні — «дванадцятки»)? Обґрунтуй свою відповідь.
6. Перекажи зміст гуморески кількома реченнями.
7. Який момент у гуморесці тобі видався найкумеднішим? Виразно прочитай це місце у творі.
8. Згадай, чим відрізняється гумор від сатири. Як ти вважаєш, цей твір гумористичний чи сатиричний? Обґрунтуй відповідь.
9. Чого навчає тебе і твоїх однолітків гумореска «Чудо в черевіку»?

10. Розглянь ілюстрацію до вірша. Чи відбиває вона, на твою думку, його настрій? Якщо ні, то що в ній треба змінити?
11. Проілюструй найкумедніший фрагмент вірша «Чудо в черевіку» Степана Олійника й візьми участь у класному конкурсі на кращий малюнок.

«ЛЯ-ЛЯ-ЛЯ»

Шаляпіна¹ і Гмирю²
Без мікрофона чув весь світ,
А цей — несе його, мов гирю,
І за собою тягне дріт.

Спішить на сцену перед нами
І починає ще здаля
Завзято бацати ногами
Й варіювати «ля-ля-ля!»

Хоч безголосий —
Є в металі
Запас незайманих джерел!
Тож верещить динамік в залі,
Як недорізаний козел!

Збагни — чи спів то, чи розмова?
Щось шепче й вертиться, кружля...
Ані мелодії, ні слова!
Лящить обридле «ля-ля-ля!»

¹ *Шаляпін*
Федір Іванович
(1873–1938) —
славний
російський співак
(бас).

² *Гмиря*
Борис Романович
(1903–1969) —
видатний
український співак
(бас).

Я б не писав про безголосся
І про таких молодиків,
Та щось багато розвелося
У нас подібних «співаків»!

...Скінчивши, радіо включаю,
А в репродукторі здаля
З тією ж силою лунає
Оте крикливе «ля-ля-ля!»

1. Якими колоритними дієсловами С. Олійник називає спів, що звучить з динаміків:
а) кувікає й гарчить; б) скавучить і горланить;
в) репетує й волає; г) верещить і лящить?
2. Чим супроводжує виконання пісні «співак» у вірші «Ля-ля-ля»:
а) маханням руками; б) киванням головою;
в) бацанням ногами; г) посмикуванням плечима?

3. Кого висміює С. Олійник у цьому вірші?
4. Від часу написання цього твору минув не один десяток років — чи існують сьогодні такі «співаки»?
5. Чому слово *співаки* й у вірші, і в попередньому запитанні взято в лапки?
6. Чому, на твою думку, автор у такому невеличкому творі використав аж сім знаків оклику?
7. Як ти вважаєш, автор у вірші різко висміює суспільне явище чи тут лунає доброзичливий жарт? Отже, сатиричним чи гумористичним є вірш «Ля-ля-ля»?
8. З ким порівнює автор верещання динаміків у залі? Як називаються вислови типу *недорізаний козел, мокра курка, ні те ні се, ні риба ні м'ясо*? З якою метою письменники вживають їх у своїх творах?
9. Який із прочитаних творів С. Олійника тобі сподобався більше і чим?

10. Підготувавшись до виразного читання творів С. Олійника; візьми участь у класному міні-конкурсі на кращого читця (декламатора).
11. Добери приказки та прислів'я, які відбивають риси вдачі Васі Боровика і деяких сучасних «співаків».
12. Як називають слова, подані в першому запитанні після вірша (*верещить, репетує, горланить...*)? Продовж цей ряд.

13. Підготуйся до усного переказування близько до тексту розповіді про С. Олійника.
14. На уроці ти познайомився зі спогадами С. Олійника про його дитинство — з першою пробою пера. Напиши невеликий твір-роздум про те, до чого ти маєш особливі здібності та як їх розвиваєш.
15. Вивчи напам'ять один із віршів С. Олійника.

Павло Глазовий (1922–2004)

Павло Глазовий — син хлібороба. Дитинство його минуло серед широких південноукраїнських ланів, поміж щирих простих людей. Його перший друкований твір побачив світ, коли майбутньому гумористові було вісімнадцять років. Отже, дорогий шестикласнику, у тебе ще все попереду!

Прославився в українській літературі як гуморист і сатирик. Писав здебільшого співомовки, віршовані гуморески та байки. Досить прочитати назви його збірок — і в цьому переконаєшся: «Великі цяці», «Карикатури з натури», «Смійтесь, друзі, на здоров'я», «Сміхологія» та інші. Зверни увагу на назву останньої книжки — «Сміхологія»! «Біологія», «Зоологія», «Психологія» і, на тобі, — «Сміхологія»! Невже це навчальний підручник чи посібник? Не дивуйся, але це так, принаймні повна назва цієї книжки така — «Сміхологія. Посібник для всіх, кому любий сміх». Немає сумніву, такий навчальний посібник тобі ще й як захочеться погортати.

Ось один із «параграфів» цього підручника:

Сміх людський — чудесна штука.
Він — мистецтво і наука.
Він — в житті і для життя.
Від малого й до старого —
Всі ми любим щирий сміх.
Із потворного й дурного
Посміятися не гріх.
Добрий сміх не б'є, не мучить.
Він на світі жити учить,
Чим і бажаний для всіх
Шанувальників своїх.
У поета-гумориста,
В цьому впевнився вже я,
Мусить бути особиста
Сміхологія своя.

Отже, погортай сторінки посібника «Сміхологія» Павла Глазового, помандруй сучасним Києвом у товаристві з Тарасом Бульбою та гостями з Канади.

*Павло Глазовий
народився
на Миколаївщині*

ТАРАС БУЛЬБА У КИЄВІ

Майже поема

¹ *Тарас Бульба* — персонаж однойменної повісті Миколи Гоголя.

² *Панікаділо* — велика люстра зі свічками перед іконами, зазвичай у церкві.

В темну нічку-петрівочку сон мені приснився,
Що славетний Тарас Бульба¹ в Києві з'явився.
Іде козак Хрещатиком, іде, бадьориться!
— Яка ж тепер, — каже, — гарна та пишна столиця!
Хотів би я поїздити, на все подивиться,
Якби дали ту карету, що без коней мчиться.
Гей, підкликав козак славетний до себе таксиста.
Довго їздив, милувався красотами міста.
Як на Виставці заходив в ясні павільйони,
Скидав шапку й відважував глибокі поклони.
— Пишаюся золотими людськими руками,
Це ж у вас не павільйони, а, їй-богу, храми.
І прекрасно, що кругом тут не панікаділа²,
А те, що вам земля наша щедра уродила.
Обдивився козак славетний і нові квартали.
— Як ви жити, любі діти, чисто й гарно стали!
То скажіть же, де столиці кінець і початок?
У вас уже й околиці такі, як Хрещатик.
Заплатив козак таксисту.
— Дай я, — каже, — трішки
Розімнуса, освіжуса, прогуляюсь пішки. —
В метро наше славетний лицар увійшов помалу.
Проїхався до вокзалу ще й до «Арсеналу».
Сподобалась козакові станція «Хрещатик».
Погукав він там до себе чергових-дівчаток.
— Скажіть мені, голубоньки, чи пекло тут близько?
— Яке пекло? — засміялись веселі дівчиська. —
Нема пекла ніякого і чортів немає.
— А хто ж тоді у вагонах двері зачиняє?
А хто ж тоді вам вагони тягне у тунелі?
А хто ж тоді причепив тут полум'я до стелі?
А хто ж тоді тягне сходи, на яких я їду? —
Регочуться щебетухи:
— Веселі ви, діду! —
Схопив славетний запорожець голову у руки:
— Яке ж чудо ви зробили. Молодці, онуки!
Прогулявся славетний лицар над зеленим схилом.
Любувався-милувався Дніпром своїм милим.
Перед оком пролітали кораблі крилаті.
Радів козак-запорожець, як на світлім святі.
— Рай, та й годі! — говорив він. — Як тут гарно всюди!
А чого ж то на тім боці валяються люди?
Чого вони почорніли, неначе від сажі? —
Йому кажуть: — То кияни гріються на пляжі.
— Так сьогодні ж не неділя, навіть не субота.

У людей он скільки діла, скрізь кипить робота.
 Не все, значить, у вас добре, дорогі нащадки.
 В час гарячий спини гріти... Що ж це за порядки?
 Прийде ввечері із пляжу ледар загорілий,
 Сам весь чорний, а хліб йому подавайте білий.
 Не тріщатимуть полиці у крамницях ваших,
 Якщо в будень будуть люди ніжитись на пляжах.
 Прогулявся запорожець майданом Богдана.
 – Як змінилася ти дуже, столице кохана!
 Колись отут по майдану козаки ходили,
 На повідді шовковому коників водили.
 А тепер он козак іде, а поруч – козачка,
 А за ними на мотузці тягнеться собачка.
 Не можу я второпати, бий його хвороба!
 Яку користь козакові дає ця худоба?
 Раптом чути: з підворітні, з темного кутка
 Два зачухані суб'єкти кличуть козака:
 – Ей, папаша, третім будеш? Сообразім на трьох! –
 Пляшку витягли з кишені та по дну – торох...
 Підійшов козак повільно: що за дивина?
 Звідкіля на Україні отака шпана?
 Як ви можете, нікчеми, кликати козака,
 Щоб лигав сивуху з вами біля смітника?
 – Геть, недолюдки погані! – закричав козак,
 Показавши здоровенний, як казан, кулак.
 Тих п'яничок з підворітні мов вітром змело.
 Отаке мені видіння уві сні було.

1. Коли наснився авторові Тарас Бульба?
2. Які місця в сучасному Києві приємно вразили Тараса Бульбу?
3. Що неприємно вразило головного героя?

4. Який уривок твору тобі найбільше сподобався? Чим саме?
5. Знайди й прочитай фрагменти, у яких відбито реалії козацького життя. Чи засуджуєш ти сучасних киян, які відпочивають на пляжі? Обґрунтуй свою думку.
6. Як називаються такі вислови: «відважувати глибокі поклони», «бий його хвороба», «вітром змело»? Що кожен із них означає і яку роль відіграє в гуморесці?
7. Знайди гумористичні й сатиричні уривки у творі. Прочитай їх із відповідною інтонацією.
8. Яка головна думка гуморески «Тарас Бульба у Києві» П. Глазового?

9. Знайди й випиши в зошит епітети. Яку роль вони відіграють у творі?
10. Якими розділовими знаками П. Глазовий передає емоції в гуморесці? Зважаючи на це, приготуйтеся до виразного читання за ролями й візьміть участь у конкурсі на краще читання гуморески.

НАЙВАЖЧА РОЛЬ

Вихваля свого синочка мати на всі боки:
— У студії при театрі вчиться вже два роки.
Дуже довго муштрували хлопця режисери,
Аж тепер він дочекався першої прем'єри.
Роль найважчу доручили любому синочку:
Він на сцену в третій дії викочує бочку!

1. Чи вважаєш ти доручену синочкові роль найважчою? Чому мати справді вважає роль синочка такою?
2. Чи траплялася у твоєму житті подібна ситуація? Розкажи про неї.
3. Яку людську ваду, на твою думку, висміяно в гуморесці? Як ставиться П. Глазовий до героїв твору — доброзичливо чи з осудом?

ЗАМОРСЬКІ ГОСТІ

Прилетіли на Україну
Гості із Канади.
Мандруючи по столиці,
Зайшли до райради.
Біля входу запитали
Міліціонера:
— Чи потрапити ми можем
На прийом до мера? —
Козирнув сержант бадьоро.
— Голови немає.
Він якраз нові будинки
В Дарниці приймає. —
Здивуванням засвітились
Очі у туриста.

— Ваша мова бездоганна
 І вимова чиста.
 А у нас там, у Канаді,
 Галасують знову,
 Що у Києві забули
 Українську мову. —
 Козирнув сержант і вдруге:
 — Не дивуйтесь, — каже. —
 Розбиратися у людях
 Перше діло наше.
 Я вгадав, що ви культурні,
 Благородні люди,
 Бо шпана по-українськи
 Розмовлять не буде.

1. Звідки до Києва прибули гості?
- *2. Де саме був голова райради, коли до його приймальні завітали туристи?
3. Чому сержант вирішив, що туристи — виховані, культурні люди?

4. Що це за канадці, які знають українську мову і дбають про неї?
5. Яке іншомовне слово гостей із Канади міліціонер замінив українським літературним відповідником? Поміркуй, чи варто надміру вживати слова іншомовного походження?
6. Яку проблему порушив П. Глазовий у гуморесці? Чи актуальна вона сьогодні для Києва й твого регіону?

7. Згадай, які гумористичні твори української літератури ти читав у попередніх класах. Який із них і чим саме тобі найбільше запам'ятався?

8. Вивчи напам'ять одну з гуморесок П. Глазового.

На дозвіллі

Більше довідатися про Павла Глазового й прочитати інші його твори ти можеш за такими інтернет-адресами:

<http://www.uk.wikipedia.org> або <http://www.poetry.uazone.net>

- Я вмю виразно і вдумливо читати твори С. Олійника та П. Глазового.
- Я знаю основну думку кожного прочитаного твору С. Олійника й П. Глазового.
- Я вмю аналізувати художні особливості гуморесок.
- Я можу проводити аналогії між прочитаними творами С. Олійника й П. Глазового та власними спостереженнями.

ЛІТЕРАТУРНА КАРТА УКРАЇНИ

- 1 – Іван Франко
- 2 – Степан Руданський
- 3 – Леся Українка
- 4 – Михайло Коцюбинський
- 5 – Тарас Шевченко
- 6 – Олександр Довженко
- 7 – Леонід Глібов
- 8 – Володимир Сосюра

Вінниччина

Михайло Коцюбинський, Михайло Стельмах, Станіслав Чернілевський, Євген Гуцало, Микола Трублаїні, Ганна Чубач, Анатолій Бортняк, Микола Луків, Андрій М'ястківський, Петро Перебийніс, Василь Туркевич.

Волинь

Леся Українка, Володимир Лучук, Микола Рябчук.

Дніпропетровщина

Микола Вороний, Юрій Ярмиш.

Донеччина

Володимир Сосюра, Емма Андіївська, Грицько Бойко, Олег Соловей.

Житомирщина

Максим Рильський, Валерій Шевчук, Микола Сингаївський, Василь Скуратівський, Вадим Крищенко, Всеволод Нестайко, Любов Пономаренко, Володимир Діброва, Євген Концевич, В'ячеслав Медвідь, Олесь Ульяновко, Валерій Косенко, Євген Пашковський, Антон Морговський.

Закарпаття

Степан Жупанин, Василь Кухта, Петро Мідянка.

Запоріжжя

Лідія Компанієць, Микола Нагнибіда, Олег Орач.

Івано-Франківщина

Іван Франко, Дмитро Павличко, Костянтина Малицька, Іван Малкович, Марійка Підгірянка, Степан Пушик, Богдан Радиш, Петро Осадчук, Тарас Прохасько.

Київщина, Київ

Андрій Малишко, Іван Драч, Ліна Костенко, Олег Буцень, Анатолій Костецький, Олександр Підсуха, Марія Познанська, Ярослав Стельмах, Ірина Жиленко, Василь Голобородько, Віктор Кордун, Микола Воробйов, Василь Рубан, Леся Воронина, Тамара Коломієць, Володимир Малик, Галина Овсієнко.

Кіровоградщина

Володимир Винниченко, Василь Сухомлинський, Віктор Близнець, Галина Демченк, Терень Масенко.

Крим

Іван Липа.

Львівщина

Антін Лотоцький, Ігор Калинець, Юрій Винничук, Іван Лучук, Євгенія Кононенко, Марія Хоросницька, Назар Гончар, Юрій Іздрик, Степан Процюк, Володимир Матіїв, Роман Садловський, Тарас Лучук.

Миколаївщина

Микола Вінграновський, Дніпрова Чайка, Анатолій Качан, Валентин Коллар, Юрій Островерщенко.

Полтавщина

Панас Мирний, Павло Чубинський, Василь Королів-Старий, Василь Симоненко, Леонід Глібов, Олена Пчілка, Володимир Самійленко, Григій Тютюнник, Остап Вишня, Олесь Донченко, Оксана Іваненко, Іван Сенченко, Микола Стеценко, Дмитро Ткач, Юрій Кругляк, Леонід Полтава, Наталка Фурса.

Рівненщина

Сергій Мохов, Василь Бабара, Василь Шаблій.

Тернопільщина

Оксана Сенатович, Іван Гнатюк, Василь Махно, Борис Шавурський, Гордій Безкоровайний.

Харківщина

Павло Грабовський, Борис Грінченко, Микола Хвильовий, Іван Манжура, Петро Панч, Віктор Бойко.

Херсонщина

Анатолій Кичинський.

Хмельниччина

Ельвіра Молдован.

Черкащина

Тарас Шевченко, Іван Нечуй-Левицький, Олена Журлива, Тодось Осьмачка, Сергій Носань, Дмитро Чередниченко, Віктор Мельник, Олена Буєвич.

Чернівецьщина

Юрій Федькович, Володимир Вознюк.

Чернігівщина

Олександр Довженко, Павло Тичина, Любов Забашта, Віктор Кава, Анатолій Дрофань, Юрій Збанацький, Василь Чухліб, Юрій Ананко.

УЗАГАЛЬНЮВАЛЬНИЙ МАТЕРІАЛ

Пригадай та повтори матеріал, який ти вивчав упродовж року

1. Назви прізвища авторів, твори яких ти читав у 6 класі. Хто з них тобі запам'ятався найбільше? Чим саме?
2. Які твори з уміщених у підручнику тобі сподобалися найбільше і чим саме? Які не сподобалися і чому?
3. Назви авторів і твори, з яких взято ці уривки:
  - а) Де ж того євшану взяти,
Того зілля-привороту,
Щоб на певний шлях направить,
Шлях у край свій повороту?!
  - б) Тече вода в синє море,
Та не витікає,
Шука козак свою долю,
А долі немає.
в) «Наче біс який сидів у хлопцеві! Усі діти як діти — граються, бавляться тихо, лагідно. Федькові ж неодмінно, щоб битися, щоб що-небудь перевернути догори ногами. Спокій був його ворогом, з яким він боровся на кожному місці».
  - г) «До чого ж гарно й весело було в нашому городі! Ото як вийти з сіней та подивитись навколо — геть-чисто все зелене та буйне. А сад, було, як зацвіте весною! А що робилось на початку літа — огірки цвітуть, гарбузи цвітуть, картопля цвіте».
  - г) «— Тепер ти бачиш, який гарний цей світ! — вигукнув козопас й торкнувся старого, аби обережно зсадити його з плечей на землю. Та замість дідуса він намацав тільки мішок, по гузир наповнений самоцвітами».
  - д) «Водою пливло щось надзвичайне, неймовірне і дуже доісторичне. Це я зрозумів одразу. На поверхні видніла лише голова, але що то була за голова!.. Ось потвора повернулась до нас, і блимнули червонясто два великих ока. Між ними стирчав хижий ріг. З напіврозкритої пащі виглядали гостренні білі зуби...»
4. Хто з головних героїв творів, прочитаних у 6 класі, справив на тебе найбільше враження? Чим саме?
5. Кому з персонажів належать подані нижче портретні характеристики:
  - а) «Багато бачив я гарних людей, ну такого, як батько, не бачив. Голова в нього була темноволоса, велика і великі розумні сірі очі, тільки в очах чомусь завжди було повно смутку».
  - б) «Це була дитина ніжна, делікатна, смирна. Він завжди виходив надвір трошки боязко, хмурился від сонця й соромливо посміхався своїми невинними синіми очима. Чистенький, чепурненький, він зовсім не мав нахилу до Федькових забав».
  - в) «Зараз він у кутку біля мисника. Там чорна діжа з водою, там вогко й темно, але я бачу його. Він тоненький, як стебелінка, той химерний чоловічок. І світиться — синім вогнем. А бистрий, моторний — не вслідкуєш за ним. Шасть, шасть! — так і бігає по долівці, та все скоком-прискоком,

так і пурхає по хаті, і здається: блискає світлячок у п'їтьмі. Крильця у нього легкі й прозорі, як у трав'яного коника, і, коли він змахує крильцями, вони трохи шерхотять...»

6. Скільки ти знаєш українських народних пісень і чи можеш їх проспівати? Чим приваблює тебе пісня?

7. З героями яких творів тобі довелося пережити радість, з якими — гіркоту, розчарування, а з якими — упевненість у своїх силах?

8. Зображення природи в яких творах, вивчених за підручником, викликало твоє захоплення?

9. Пригадай, у яких творах, вивчених у цьому році, ідеться про необхідність повернення людині історичної пам'яті, усвідомлення своєї національної належності.

10. Назви ознаки ліро-епічного твору. Наведи приклади.

11. З якою метою письменники вдаються до прихованого змісту?

12. Головними героями яких творів є особливі, незвичайні хлопчики та дівчатка? Чи сподобалися тобі ці твори? Чим саме?

13. Які гумористичні твори ти прочитав у 6 класі? Яка роль гумору в житті українців?

14. Згадай, чим байка відрізняється від співомовки. Хто з письменників, з якими ти познайомився в цьому навчальному році, писав байки, а хто — співомовки?

15. Чим гумористичні твори відрізняються від сатиричних? Наведи приклади.

16. Чи маєш ти найулюбленіший твір серед прочитаних у 6 класі? Чим він тобі сподобався?

17. Чи любиш ти читати вірші? Прорекламуй свій улюблений вірш.

18. Яких письменників-земляків ти знаєш? Поділися враженнями про знайомство з їхніми творами.

19. Які твори ти плануєш прочитати під час літніх канікул?

З думкою про канікули

Попереду дивовижна пора — канікули! У тебе тепер буде досить часу для відпочинку, для багатьох корисних справ, для творчості. Тепер ти напевне знаєш, що означає творити. І не обов'язково для цього бути письменником. До речі, як ти гадаєш, чи щасливі люди — письменники? І чи хотів би ти бути поетом у житті?

Відпочивай, набирайся сил і поринай у світ книги.

Радимо прочитати влітку:

1. Іван Франко. «Захар Беркут».
2. Андрій Чайковський. «За сестрою».
3. Михайло Стельмах. «Гуси-лебеді летять».
4. Григорій Тютюнник. «Климко».
5. Олекса Стороженко. «Скарб».
6. Ліна Костенко. «Чайка на крижині», «Крила».
7. Борис Харчук. «Планетник».
8. Євген Гуцало. «Сім'я дикої качки».
9. Анатолій Дімаров. «Блакитна дитина».
10. Любов Пономаренко. «Гер переможений».

ХУДОЖНИКИ ТВОГО ПІДРУЧНИКА

Зображення і слово завжди були нерозривно пов'язані. Спочатку, як ти знаєш, літери виникли із зображень. Пізніше картинками почали ілюструвати тексти. Ми познайомимо тебе з українськими художниками, які оформили та проілюстрували цей підручник.

Валентина Ульянова — художник-графік старшого покоління. Вона багато років оформляє дитячу літературу. Твої дідусі та бабусі, напевно ж, читали своїм маленьким дітям, а твоїм татові й мамі, казку Г. К. Андерсена «Дюймовочка» в її оформленні, а твої батьки згодом, мабуть, уже тобі читали «Пісні Марусі Чурай», оповідання Марка Вовчка та інші літературні твори. Навчалась В. Ульянова в класика української графіки Василя Касіяна.

Віктор Баріба — художник, який малює дуже легко й весело. Якщо ви читаєте або читали раніше дитячий журнал «Соняшник», то обов'язково бачили його малюнки. А ще він оформляє вистави в Театрі української драми ім. І. Франка. І ця друга професія накладає відбиток на його ілюстрації. У них багато фантазії та руху, як на театральній сцені. Його вчителем був чудовий театральний художник Данило Лідер.

Художник **Микола Кочубей** працює в дуже складній графічній техніці — офорт. Він малює спеціальною голкою на металевих дошках, а потім друкує свої ілюстрації на спеціальному станку. У нього все спеціальне — і папір, і фарби. Крім ілюстрацій для цього підручника, він робить ескізи для українських ювілейних монет і поштових марок. А нещодавно за кращу марку він отримав премію Всесвітнього філателістичного союзу. Навчався М. Кочубей у видатного українського художника Георгія Якутовича.

Усі портрети в підручнику намалював **Василь Василенко**. Портрет — його улюблений жанр. Художник може намалювати портрет чим завгодно: олівцем, аквареллю, олійними фарбами. В. Василенко також малює марки. У 2005 році комплект намальованих ним марок був визнаний кращим в Україні. А ще він займається фотографуванням і комп'ютерним дизайном. Своім учителем вважає відому українську художницю Тетяну Яблонську.

Молода художниця **Юлія Мітченко** дуже любить малювати для малечі. Можливо, ти бачив проілюстровану нею книгу «Їжачок та соловейко» казкаря Юрія Ярмиша. А ще вона любить свята — Новий рік, Різдво, Великдень, тож, напевно, тому із задоволенням малює вітальні листівки. Навчалась Юлія у видатної художниці Галини Галинської і, звичайно ж, у свого батька — **Віталія Мітченка**, який і зібрав уже згаданих ілюстраторів для створення цього підручника. Крім малювання ілюстрацій, В. Мітченко також макетує книги, тобто розставляє всі малюнки на свої місця й оформляє книжки так, щоб ними було легко користуватися. Книги, оформлені цим художником, представляли Україну на багатьох міжнародних книжкових виставках.

Подивись на свою книжкову полицю, заглянь у книжкову шафу батьків, можливо, книги художників, з якими ти щойно познайомився, уже давно живуть поряд із тобою.

КОРОТКИЙ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

- Алегорія** — наділення тварин, птахів, рослин рисами людського характеру.
- Анафора** — повторення окремих слів чи словосполучень на початку віршових рядків, строф чи речень.
- Байка** — невеликий, здебільшого віршований повчально-гумористичний чи сатиричний твір алегоричного змісту.
- Головний герой** — особа, яка перебуває в центрі уваги письменника, навколо нього розгортається сюжет, він найбільше охарактеризований. **Другорядні герої** — діють поряд з головним, доповнюють своїми вчинками розвиток сюжету, відіграють важливу роль у глибшому розкритті характеру головного героя.
- Гумор** — відображення смішного в життєвих явищах і людських характерах у доброзичливому, жартівливому тоні.
- Епітет** — художнє означення, яке надає зображенню предмета чи явища більшої виразності, поетичності, яскравості.
- Епічний твір** — розповідний твір, у якому життя змальовується у формі авторської розповіді про людей та їхні вчинки. Епічні жанри: казка, повість, новела, оповідання. **Ліричний твір** — зазвичай віршований твір, невеликий за обсягом, у якому реальність відображається через передачу думок і почуттів людини. **Ліро-епічний твір** — твір, який містить елементи лірики й епосу — двох родів літератури (поряд із третім — драмою), з яких лірика — це емоційно забарвлені твори, епос — твори оповідного характеру.
- Коліскові пісні** — народні й авторські пісні, які співають, заколисуючи дитину.
- Метафора** — слово або словосполучення, яке переносить ознаки одного предмета або явища на інші на основі подібності чи протиставлення.
- Мораль** — повчальний висновок у байці.
- Персоніфікація** — зображення предметів чи явищ природи як живих істот.
- Пісня** — невеликий ліричний твір, що виконується співом. Розрізняють пісні народні та літературні.
- Повість** — як правило, прозовий розповідний твір, за обсягом більший від оповідання, у якому розповідається про одну або кілька подій одного чи кількох головних героїв протягом досить тривалого часу. Повість називають **пригодницькою**, якщо вона насичена пригодами чи незвичайними подіями.
- Повтор (рефрен)** — певні фрази у творах, які повторюються для наголошення певної думки. Або — група слів, які повторюються в кінці кожної строфи.
- Поема** — поетичний оповідний твір, віршовий або прозовий.
- Портрет** — опис зовнішності персонажа в художньому творі.
- Притча** — оповідний літературний твір із повчальним висновком (тобто мораллю), змістом близький до байки.
- Сатира** — різке висміювання хиб і пороків, негативних явищ. Твори такого викривального характеру називають **сатиричними**.
- Співомовка** — короткий гумористичний вірш, часто побудований на якомусь народному анекдоті, приказці чи казковому мотиві, в якому описується певний комічний випадок.
- Строфа** — поєднані віршові рядки, зв'язані між собою римами та інтонацією, що повторюються.

Навчальне видання

АВРАМЕНКО Олександр Миколайович
ШАБЕЛЬНИКОВА Людмила Петрівна

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 6 класу

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

В оформленні обкладинки, форзаца, заставок і кінцівок використані фрагменти книжкового оформлення з книги Я. П. Запасака «Українська рукописна книга» (Л.: Світ, 1995)

Макет, художнє оформлення та обкладинка *В. С. Мітченка*

Ілюстрації *В. Ульянової, В. Бариби, М. Кочубея, В. Василенка, Ю. Мітченко, В. Мітченка*

Завідувач редакції *О. О. Нечипоренко*
Редактори *М. Г. Жук, В. Б. Коцюбинська*
Художні редактори *О. Г. Здор, К. Б. Свіргуненко*
Технічне редагування та комп'ютерна верстка *І. О. Селезньової*
Коректор *Н. Ю. Комар*

Підписано до друку 01.06.2006. Формат 70×100/16. Папір офс. № 1.
Гарнітура Петербург. Друк офс. Ум. друк. арк. 23,87. Обл.-вид. арк. 22,302+0,544.
Ум. фарбовідб. 97,4. Тираж 225 000 прим.(2-й завод 100 001 – 175 000 прим.).
Зам. № 6-213.

Видавництво «Грамота»
вул. Кловський узвіз, 8, м. Київ, 01021
тел./факс: (044) 253-98-04, тел.: 253-90-17, 253-92-64
E-mail: gramota@ukrpost.net

Свідцтво про внесення до Державного реєстру України суб'єктів видавничої справи ДК № 341 від 21.02.2001 р.

Віддруковано з готових діапозитивів видавництва «Грамота» у ВАТ «Харківська книжкова фабрика ім. М. В. Фрунзе» вул. Донець-Захаржевського, 6/8, м. Харків, 61057.